

“FOGADD A KORONÁT...”

Ünnep és válság,
hagyományok és reformkoncepciók

„Fogadd a koronát...”

Ünnep és válság, hagyományok és reformkonceptiók

MTA-SZTE VALLÁSI KULTÚRAKUTATÓ CSOPORT
A VALLÁSI KULTÚRAKUTATÁS KÖNYVEI

46.

Szerkeszti: Barna Gábor

Solymossy Sándor Egyesület

„Fogadd a koronát...”
Ünnep és válság, hagyományok és
reformkoncepciók

Szerkesztette:

Glässer Norbert – Mód László –
Varga Norbert – Zima András
Beke Zsolt közreműködésével

Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék

Szeged, 2021

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alap Könyvkiadás Kollégiuma
(NKA 203137/03992)

A borítón

Basch Árpád: IV. Károly portréjából
(Fotó: Kardos Judit, 2012, Magyar Nemzeti Múzeum)
készült montázs

Borítóterv:

Kovács Orsolya, Glässer Norbert

© Szerzők, 2021

Minden jog fenntartva!

ISSN 1218-7003

ISBN 978-963-306-797-0

Tördelés, előkészítés:
Glässer Norbert

Nyomdai kivitelezés:
Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu
<https://www.facebook.com/Innovariant>

Koronázási emlék, 1916

TARTALOM

Előszó (Eilika Habsburg).....	9
Köszöntő (Karsai Krisztina).....	11
Szerkesztői gondolatok.....	13
KORONÁZÁS A NAGY HÁBORÚBAN.....	17
KÉPES György: IV. Károly magyar királyi címei, történeti áttekintésben.....	19
BEKE-MARTOS Judit – KÉPESSY Imre: Koronázás a világháború árnyékában.....	40
GERŐ András: Reprezentációk olvasata.....	55
MARJANUCZ László: IV. Károly trónralépésének nemzetközi visszhangja.....	73
ÉLETVILÁGOK, KÖZÖSSÉGEK ÉS KORONÁZÁS- OLVASATOK.....	83
HORVÁTH Csaba: „Az új király a jogegyenlőség felett örködjék”.....	85
FALUSI Norbert: 1916 Erdély. A remény koronázása az összeomlás előszelében.....	95
KLESTENITZ Tibor: IV. Károly koronázása a katolikus sajtóban.....	113
IVANCSÓ István: Boldog IV. Károly királyunk koronázásának és élete eseményeinek reminiszcenciái.....	123
OLÁH János: „Megelőlegezted neki a jó áldását, fejére aranykoronát helyezel.”.....	135
GLÄSSER Norbert: Trónváltás mint krízisrítus egy modern háborúban.....	147
ZIMA András: A koronázás cionista sajtóolvasata.....	161
KELEMEN Zoltán: Imagináció és elbeszélés.....	173

MÓD László: IV. Károly trónralépésének helyi percepciói.....	189
JAKAB Albert Zsolt: A trónörökös és az utolsó koronázás emlékezete Kolozsváron.....	199
KORONÁS FŐ, ALKOTMÁNYOSSÁG ÉS JOG.....	219
ANTAL Tamás: Szilágyi Dezső nézetei az alkotmányos kormányzásról....	221
BATÓ Szilvia: „...Büntett alanyát nem képezheti...”	235
SIPOS József: IV. Károly tárgyalásai a pártok vezetőivel 1918. október végén.....	259
VARGA Norbert: Közjogi vita a magyar király állampolgársága körül.....	277
GEDEON Magdolna: A királyi ércmonopólium Magyarországon.....	293
A HABSBERG MÚLT PERCEPCIÓI.....	305
CSELÉNYI István Gábor: Mária Terézia és a görög katolikus egyház.....	307
VESZTRÓCZY Zsolt: „A legelső magyar ember, a király”	317
HANSÁGI Ágnes: „...akinek nem kell tolmács a trón és a nemzet között...”	329
KLAMÁR Balázs: Gödöllő és Erzsébet.....	351
LAKATOS Adél: Adalékok egy koronázási relikvia történetéhez.....	367
KISS Endre: Bécs és Berlin.....	379
KELEMEN Zoltán: Az Ulysses mint az Osztrák-Magyar Birodalom utolsó nagy művészeti produktuma.....	399
A KONFERENCIÁK KÉPEIBŐL.....	413

ELŐSZÓ

Igen Tisztelt Professzor Urak! Szeged városa!

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy képviselhetem ezen a tudományos konferencián a Habsburg családot. Férjem, Habsburg György szívesen fogadta erre a konferenciára a felkérést, de halaszthatatlan hivatalos teendői miatt külföldre kellett utaznia. Ezért én kaptam azt a megtisztelő feladatot, hogy részt vegyek a konferencia és a kiállítás megnyitóján.

A konferencia témája lehetőséget biztosít, hogy behatóbban foglalkozunk azokkal az eseményekkel, amelyek száz esztendővel ezelőtt történtek. Amikor visszaemlékezünk férjem nagypjának a megkoronázására, akkor a történelmi helyzet egészéről fogunk megemlékezni. Nekem személyesen megadatott a lehetőség apósommal arról beszélgetni, hogy ő miképpen látta és emlékszik vissza kisgyermekként erre az időszakra, magára a koronázásra. Természetesen egy négyéves gyermek teljesen másként lát egy ilyen eseményt, mint a történész professzorok. Ő arról mesélt, hogy amikor 1989-ben hazajöhetett és sétálhatott a várnegyedben, minden sokkal kisebb volt, mint amire gyerekkorában emlékezett. Azonban megtalálta azokat a helyeket, ahol a koronázási domb volt és sétált azon az útvonalon, amelyen a koronázási templomtól visszamentek a palotába. Szintén mesélt még arról, hogy milyen benyomást tett rá a sok színes egyenruha, különösen a díszmagyart viselő főnemesek, valamint Tisza István fekete díszmagyar ruhájában.

Sajnos, mint kisgyerek, nem tudott sok időt tölteni édesapjával, mivel az első világháborúban, a Nagy Háborúban a királynak a fronton volt a helye, nem a családja mellett. Csak a száműzetésben, Madeira szigetén jött el az a pillanat, amikor az édesapa több időt tudott tölteni a családdal. Ebben az időszakban sokat kirándultak és beszélgettek. Ezekből a beszélgetésekből értette meg Habsburg Ottó, hogy mit jelentett a koronázási ceremónia apjának, IV. Károly királynak. Apósomnak ez volt a legmeghatározóbb pillanat az életében. IV. Károly

mélyen vallásos ember volt, ezért a koronázás, különösen a koronázási eskü mély hatást gyakorolt rá, befolyásolta egész életét. [...] Nem tudjuk, hogy hogyan alakult volna a történelem, ha neki mégis sikerült volna a politikai életbe visszakerülni. Manapság nemcsak a koronázási ünnepség maradna fenn a modern monarchiában, azonban csak Angliában, Japánban és Thaiföldön tartanak igazi vallási koronázási ceremóniát, ezek az országok különösen nagy hangsúlyt fektetnek a koronára.

Száz év történelmileg nem sok idő, de hihetetlenül sok dolog történt az utolsó száz évben. Sajnos a múlt század háborgó század volt, de próbáljunk a hibákból tanulni, és ezeket helyre hozni. Szívből köszönöm a konferencia szervezőinek a fáradhatatlan munkát és azt, hogy összehozták ezt a kétnapos eseményt, mely nagyon színes és érdekes lesz.

Kívánok Önöknek a továbbiakban nagyon sikeres tanácskozást!

Szeged, 2016. november 23.

Eilika Habsburg

KÖSZÖNTŐ

Tisztelt Hölgyeim és Uraim,

nagy örömmre szolgál, hogy ezen a mai napon a Szegedi Tudományegyetem vezetése nevében megnyithatom ezt a konferenciát és köszönhetem Önöket. Önök ma azért érkeztek ide, hogy az utolsó magyar király koronázási szertartását (és ezzel együtt az utolsó magyar király történelmi szerepét) tudományos tanácskozás keretében megvizsgálják, hiszen ez az esemény nem felejtendő és nem is feledendő mérföldkő volt a történelmünkben: ahogy a szervezők is megfogalmazták – ez a Magyar Királyság utolsó, modern eszközökkel is dokumentált, a sajtó révén számos véleményformáló csoport által értelmezett, művészi alkotások és könnyen sokszorosítható populáris emléktárgyak által megörökített koronázási ceremóniája volt, ami a Nagy Háború társadalmi valóságába illeszkedett.

A történelemben, születésük okán meghatározó szerepet játszó individuumokkal, így a hatalmon levő királyi családok tagjaival tervezetten nem történhettek véletlenek, ez a dolgok természetes velejárója. És mégis, ha ez megtörténik, azaz, ahogy Voltaire mondta, „a történelemben a véletlenek különös ajtókat tudnak kinyitni a jövőbe. És ha kinyílik egy ilyen ajtó, akkor be kell lépni rajta.”

A jelen nemes rendezvény is ezt a „külön ajtót” és a rövid, de mozgalmas utat veszi tudományos vizsgálódás tárgyává, és mutatja be a koronázás rítusát, percepcióit és kontextusát kívánja megvilágítani több tudományterület szempontjából az ezeréves királyság ünnepének és válságának, a rendi hagyományok és reformelképzelések változó kereteinek, a múltpercepcióknak, jövőképeknek mentén.

Az előadások, amelyek a koronázás, illetve IV. Károly uralkodói megnyilvánulásainak közjogi, politikai, vallási és társadalmi valóságbeli szövetét fejtik fel a mai és a holnapi napon, az emberről, az individuumról, a családtagról, Karl Franz Josef Ludwig Hubert Georg Maria von Österreichről, Ottó Ferenc főherceg és Mária Jozefa szász királyi hercegnő gyermekéről alig ejtenek szót. Pedig a történelem –

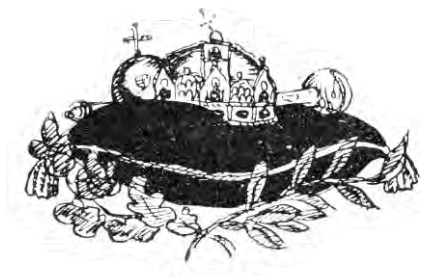
úgy is felfoghatjuk – nem dátumok, helynevek, háborúk halmaza. Hanem azon emberek története, akik kitöltik ezek között a tereket. Mégis az uralkodás és a trónralépés aktusában – történelmi nézőpontból – az ember szükségszerűen feloldódik. Éppen emiatt ma, külön öröm számunkra, hogy tudományos rendezvényünk fővédnökségét elvállalta unokája, Habsburg György, Rendkívüli és Meghatalmazott Nagykövet Úr és hitvese Habsburg Eilika, aki a személyes jelenlétével megtiszteli a Szegedi Tudományegyetemet. Köszönöm külön is.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Köszöntöm befejezéseképpen gondolatébresztő és termékenyítő vitákat, hasznosítható tudományos eredményeket és persze kellemes szegedi időtöltést kívánok Önöknek a Szegedi Tudományegyetem akadémiai vezetése nevében. Kezdődjék hát a tanácskozás.

Köszönöm a figyelmet.

Szeged, 2016. november 23.

Karsai Krisztina

SZERKESZTŐI GONDOLATOK

2016. november 23-24-én Szegeden „*Fogadd a koronát...*” *Ünnep és válság, hagyományok és reformkoncepciók, múltpercepciók és jövőképek Magyarország utolsó koronázási szertartása körül* címmel tartottak konferenciát a Szegedért Alapítvány támogatásával, az SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, az SZTE Magyar Jogtörténeti Tanszéke és Európai Jogtörténeti Tanszéke, az MTA SZAB Jogi Szakbizottsága, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem és a Solymossy Sándor Egyesület szervezésében. A rendezvény több programja az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoportjával együttműködve valósult meg.

A rendezvény a Magyar Királyság utolsó, modern eszközökkel is dokumentált, a sajtó révén számos véleményformáló csoport által értelmezett, művészi alkotások és könnyen sokszorosítható populáris emléktárgyak által megörökített koronázását vizsgálta, ami a Nagy Háború társadalmi valóságába illeszkedett. A konferencia a koronázás rítusát, percepcióit és kontextusát kívánta megvilágítani több tudományterület szempontjából az ezeréves királyság ünnepének és válságának, a rendi hagyományok és reformelképzelések változó kereteinek, a múltpercepcióknak, jövőképeknek mentén. Tárgyalta a magyar király jogállását és a koronázás közjogi jelentőségét. Kitért a koronázás felekezeti olvasataira és eltérő vallási előképeire, a koronázás irodalmi értelmezéseire és művészeti ábrázolásaira. Foglalkozott a reprezentáció, a propaganda és az emlékezet kérdéskörével. A rendezvény külön hangsúlyt fektetett a szimbolikus politika felekezeti értelmezéseire.

A konferencia fővédnöke Habsburg György, Rendkívüli és Meghatalmazott Nagykövet. Előadónk a szervező intézmények mellett több akadémiai intézetből, bölcsész és jogtörténeti egyetemi műhelyből érkeztek. A koronázásról szóló konferencia tematikája széles intézményközi visszhangra talált. Konferenciánk abba a konferencia sorozatba illeszkedett, amelynek első tanácskozása 2014. november 4-5-én az SZTE-BTK Néprajzi Tanszék, az OR-ZSE és az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport szervezésében megrendezett „*A királyhűség jól bevált útján...*” *A rendi és nemzeti kötődések 1867 és 1918 közötti szimbolikus változásait járta körül a Nagy Háború*

évfordulója okán. Második tudományos konferenciájára 2015. november 26-27-én került sor *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására* címmel Szegeden. Harmadik konferenciáját a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége által fenntartott Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, az SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, és az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport szervezésében 2016. október 27-én Budapesten „*Franz Joseph málkénu*” [*Ferenc József királyunk*] *Ferenc József a felekezetközi béke, a művészet és a tudomány pártfogója* címmel rendezte. A tematikus konferenciasorozat kapcsolódó rendezvénye 2015. november 10-én Szegeden *Lojalitások és nemzeti önértelmezések a közép-európai zsidó közösségekben a 19. század végén és a 20. század első felében* címmel az OR-ZSE, az MTA Judaisztikai Kutatóközpont és az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, valamint határon túli történészek bevonásával zajlott.

Kötetünk a „*Fogadd a koronát...*” Ünnepek és válság, hagyományok és reformkoncepciók, múltpercepciók és jövőképek Magyarország utolsó koronázási szertartása körül címmel rendezett szegedi konferencia és a „*Franz Joseph málkénu*” címet viselő budapesti konferencia anyagából nyújt tematikus válogatást. Első tematikus egységében a koronázás történeti kereteit taglaló írások kaptak helyet, második egysége a koronázás közösségi percepcióit mutatja be, harmadik egysége a modernizálódó Magyarország alkotmány- és jogtörténeti kérdéseivel foglalkozik, negyedik egysége a Habsburg-múlt emlékezeti kánonjait, irodalmi percepcióit és kultuszait járja körül, míg záró egysége a két konferencia életképeiből hoz válogatást.

A trónváltás – Barbara Stollberg-Rilinger szerint – átmenet, amely magában hordozza a bizonytalanság és kudarc áthidalandó lehetőségét, de a folytonosság szükségszerű megteremtésének igényét is. A hozzá kapcsolódó rítusok – megváltoztathatatlanságukból eredően – áthidalták azt a problémát, amely abból származott, hogy a főhatalom váltásának számos formája volt párhuzamosan lehetséges az egyes társadalmak eltérő rendjéből fakadóan, mind az uralkodóválasztó, mind pedig az örökletes monarchiákban. A modernitás előtti társadalomban lehetetlen elválasztani a politikai-társadalmi rítusokat a vallásiaktól. Ezek egyszerre utalnak a hatalmi és társadalmi szerkezetre, a konkrét uralkodóra és társadalomra, és helyezik el mindezt Isten túlvilági és örökkévaló uralmában. A premodern Európában az új uralkodó

beiktatásának rítusai számos alapvető hasonlóságot mutattak közös történelmi gyökereik okán, amelyek az ószövetségi-zsidó, a keresztény és a római-bizánci hagyományokba nyúltak vissza. A trónváltás/koronázás rítusai – ahogyan Stollberg-Rilinger is rámutat – az uralkodói hatalom rendjéről tettek szimbolikus állításokat, szent méltósággal övezték azt, valamint sűrített formában jelenítették meg az alapvető értékeket és strukturális elveket. A koronázási szertartások főként a rítusban különböző szerepeket betöltő résztvevők jogairól és kötelességeiről tettek állításokat. A trónváltás menete a társadalmi rendet és a cselekvők között fennálló viszonyokat fejezte ki. E rítusok rávilágítottak az uralkodó hatalmának kiterjedésére, a főhatalom hordozójával szembeni elvárásokra, valamint az uralom alapjára és isteni eredetére. A beiktatás rítusai (koronázás, felkenés, trónra lépés, bevonulás, hódolat) a koronás fő hatalmának első kinyilvánításaiként a társadalom rendjéről szóltak.

Mihail Bahtyin szerint a törtírást a heteroglossia jellemzi: a történelem hangja változatos, egymásnak ellentmondó. Koronázásról szóló kötetünk különböző nézőpontok, világképek, hagyományok és közösségi beszédmódok értelmezéseit magukon hordozó tanulmányokat közöl: felvállaltan a heteroglossia jellemzi. Emlékezés is ez egyben a korábbi nemzedékek világára, közösségi kérdéseire, vágyaira és mindennapjaira, ugyanis *a jelenünk mindig az előttünk járt nemzedékekre épül, korunk megértését a múlt ismerete segíti.*

Szeged, 2021. június 2.

Glässer Norbert – Mód László – Varga Norbert – Zima András

KORONÁZÁS A
NAGY
HÁBORÚBAN

IV. KÁROLY MAGYAR KIRÁLYI CÍMEI, TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSBEN

Utolsó királyunkat, IV. Károlyt 1916. december 30-án „Magyar-, Horvát-, Szlavón-, Dalmát-, Halics-, Lodomér-, Ráma-, Szerb-, Kun- és Bolgárországok” királyává koronázták,¹ azaz titulaturája nemcsak Magyarországra, hanem a Szent Korona mindazon „társ- és igényországaira”² is kiterjedt, melyek szerepeltetése a magyar királyi címekben 1270-től, V. István uralkodásától lényegében állandónak tekinthető.³ Jelen tanulmány e címek megjelenését és fejlődését tekinti át.

A magyar királyi címek azon országok és tartományok („tartozékok”, *pertinentiae*)⁴ neveit foglalták magukban, amelyek felett uralkodóink a történelem során – akár csak időlegesen is – megszerezték az uralmat.⁵ A titulatura e részek elvesztését követően sem változott, és sokáig ténylegesen a visszaszerzésükre vonatkozó közjogi igény fennállását jelezte, amint erre a királyi hitlevelek is utaltak.⁶

A „társ- és igényországok” között különleges státusa volt Horvát – Szlavón- és Dalmátország(ok)nak, melyek esetében a régmúltban felmerült ugyan az „alávetett részek” (*partes subjectae*) megjelölés, a kora újkorban azonban már a „kapcsolt részek” (*partes adnexae*),⁷ az 1868. évi magyar – horvát kiegyezés óta pedig a „társországok” (*regna socia*) megnevezés illette őket,⁸ miközben a

---

¹ CSEKEY 1943. 118.; MOLNÁR 1929. 387–388.

² PÁLFFY 2010. 19., 39.

³ KISTELEKI 2013. 71–72.; PÁLFFY 2011. 32.

⁴ KISTELEKI 2013. 72.; RÁCZ 2007. 23.

⁵ FERDINANDY 1896. 237.; POMOGYI 2008. 570.; TIMON 1919. 109.

⁶ Pl. Mária Terézia hitlevele szerint „az országnak és a hozzákapcsolt részeknek eddig visszaszerzett és ezután Isten segítségével visszaszerzendő bármely tartományait és részeit, az esküforma értelmében, fönt nevezett országunkba és a hozzá kapcsolt részekbe mindenestül be fogjuk kebelezní”. (1741:2. tc. 5. §, lásd: CJH).

⁷ FERDINANDY 1896. 302.; KISTELEKI 2013. 72.; KMETY 1907. 160.; KMETY 1926. 160.; RÁCZ 2007. 23–24.

⁸ KMETY 1907. 160.; KMETY 1926. 160.; RÁCZ 2007. 24.

fennmaradó hat országra továbbra is a *partes* (vagy *provinciae*) *subjectae* megjelölés maradt használatban.⁹

Ferdinandy Gejza utóbbiakat következetesen „hűbéres országoknak” nevezi,¹⁰ és ugyanezt a kifejezést használja Edelényi-Szabó Dénes jogász-statisztikus is.¹¹ Kmety Károly dualizmuskori definíciója szerint „alattuk a magyar király fő- vagy védúri hatalmát elismert, de belkormányzati függetlenségüket érintetlenül megtartott államokat kell értenünk”.¹² Ferdinandy arra is utal, hogy a társ- és igényországok zászlóit a Habsburg uralkodók koronázásakor a király előtt vitték.¹³ Pálffy Géza kutatásai és forrásközlése alapján ma már tudjuk, hogy e zászlók pontos külalakját 1618-ban, II. Ferdinánd koronázása alkalmával oklevélben rögzítették, és az országzászlók kinézete 1916-ig, IV. Károly trónra lépéséig érdemben nem változott.¹⁴

Magyarország

Legrégebbi okleveleinkben még nem a „Magyarország...”, hanem „a magyarok királya” megnevezés volt szokásos: Szent István már koronázása óta így nevezte magát.¹⁵ A pannonhalmi főapátság alapításáról szóló oklevélben – melynek 13. századi másolatban fennmaradt szövegét hitelesnek tekinthetjük¹⁶ – az *Ungrorum rex*,¹⁷ a veszprémi püspökség javára szóló adományról, illetve a pécsi püspökség alapításáról rendelkező, 1009-re keltezett (13–14. századi átiratokban fennmaradt, de szintén hitelesnek elfogadott)¹⁸ oklevelek fejlécében pedig a *Hungarorum rex* olvasható (itt az átirat készítője már a modernebb írásmódot alkalmazta).¹⁹

---

⁹ RÁCZ 2007. 24.

¹⁰ FERDINANDY 1896. 302–303.

¹¹ EDELÉNYI-SZABÓ 1928. 5.

¹² KMETY 1907. 165–166.

¹³ FERDINANDY 1896. 237.

¹⁴ PÁLFFY 2010. 25.

¹⁵ ENGEL 2001. 28.; MAKK 2010. 26. [35. sz. lábjegyzet]; NAGY 1906. 114–115.

¹⁶ Lásd pl.: ERDÉLYI 1902.; ÉRSZEGI 1996. 47–89.; KRISTÓ 2000. 159.; SZEGFŰ 1988. 209–229. [215.-től]

¹⁷ SZEGFŰ 1988. 218.; az oklevelet közli pl.: ÁO. 19–20., Érszegi Géza magyar fordításában ÁO. 103–105.

¹⁸ KRISTÓ 2000. 159.; SZEGFŰ 1988. 215.

¹⁹ NAGY 1906. 115.; az okleveleket lásd pl.: CDH I. 289. és 291.; illetve DHA I. 52. és 58.

A diplomatika által tartalmát tekintve úgyszintén hitelesnek elfogadott veszprémvölgyi alapítólevél ugyanakkor mind eredeti görög szövegében, mind latin átiratában az „egész Magyarország királya” (*rex totius Ungariae*) megjelölést tartalmazza.²⁰ Mivel itt sem áll rendelkezésünkre az eredeti oklevél, csak feltételezhetjük, hogy valóban szó szerinti átiratról van szó – ez esetben viszont a *rex totius Ungariae* kifejezés a királyi hatalom területiális értelmezése egy európai viszonylatban is igen korai példájának tekinthető.

Első, valóban eredeti formában fennmaradt Árpád-kori oklevelünk,²¹ a tihanyi apátság alapítólevele egy harmadik formulát tartalmaz: I. András *Pannoniorum invictus rex*nek („a pannóniaiak győzhetetlen királyának”) nevezi.²² Nagy Géza 1906-ben megjelent tanulmányában még úgy foglalt állást, hogy mindez arra utal, hogy I. András idején a királyi hatalom a nyugati országrészre szorult vissza.²³ Mivel azonban olyan népnév, hogy „pannóniaiak” nem létezett, Rác Lajos szerint ennek használata a királyság területiális felfogására (Pannóniára, mint területre) utalhat.²⁴ Piti Ferenc is utóbbi állásponton van: szerinte a kifejezés „a magyarok és Magyarország fogalmával” azonos.²⁵

A királyi hatalom és a terület közötti kapcsolat mindazonáltal a 11–12. század fordulóján megjelenő „Magyarország királya” (*Rex Hungariae*) megnevezés elterjedésével válik egyértelművé, amely ekkoriban lép véglegesen a *Hungarorum rex* helyébe.²⁶ A változás egybeesik és összefüggésben is állhat az első „társországok” megjelenésével,²⁷ ugyanakkor Kisteleki Károly arra hívja fel a figyelmet, hogy már az új titulust olvashatjuk az 1092. évi, tehát még Szent László-korabeli tihanyi összeírásban is.²⁸

Az a tény, hogy nálunk ilyen korán elfogadottá vált a királyi hatalom területi értelmezése, arra enged következtetni, hogy – a

---

²⁰ A latin szövegváltozatot l.: CDH I. 312–314.; a görög eredetit és annak magyar fordítását pl.: MORAVCSIK 1988. 79–81.

²¹ L. pl.: ÍF. 16.; ÉRSZEGI 2007. 45–60.; SZENTGYÖRGYI 2014. 18–24.

²² L. pl.: ÁO. 21.; CDH I. 388.; DHA I. 149.; SZENTGYÖRGYI 2014. 58.

²³ NAGY 1906. 116.

²⁴ RÁCZ 2007. 22.

²⁵ ÍF. 16. [27. sz. lábjegyzet]

²⁶ KATUS 2014. 412.; POMOGYI 2008. 570–571.

²⁷ NAGY 1906. 115.

²⁸ KISTELEKI 2013. 72.; hivatkozott forrás: DHA I. 282.

korabeli Nyugat-Európára jellemző széttagolt hűbéri hatalommal szemben – a magyar király személyes hatalmát már ekkor országa egészére vonatkoztatták. Sashalmi Endre ezzel kapcsolatban három fő tényezőt emel ki: egyrészt a királyi birtokok túlsúlyát, másrészt „a térségben egyedülállóan jól megszervezett határvédelmi rendszert”, harmadrészt pedig azt, hogy „az esztergomi érsek *iurisdictionis* alá tartozó terület megegyezett a dinasztikus uralom területi határaival”.²⁹

Horvát–Szlavón- és Dalmátország

Horvátország és Magyarország kapcsolata igen régi időkre tekinthet vissza. Még az sem zárható ki, hogy már Szent Imre herceg és III. Kresimir horvát király leánya között is házasság jött létre,³⁰ azt pedig biztosan tudjuk, hogy Géza és László királyaink Ilona nevű leánytestvére Zvonimir horvát királyhoz ment feleségül.³¹ Zvonimir 1089-ben meghalt, majd mikor utódja is elhalálozott,³² Ilona igyekezett magához ragadni a hatalmat, amihez megnyerte testvére, László támogatását.

A történészek szerint ez a beavatkozás döntő változást jelent az Árpádok korábbi védekező külpolitikájához képest,³³ bár inkább volt demonstratív jellegű, mint erőszakos.³⁴ 1091-ben László unokaöccsét, Álmost ültette a horvát trónra.³⁵ A herceg már 1095-ben elhagyta Horvátországot,³⁶ de két évvel később testvérenek, Könyves Kálmánnak sikerült helyreállítania a magyar fennhatóságot,³⁷ akit 1102-ben aztán Tengerfehérvárott (Biograd na Moru) horvát királlyá koronáztak.³⁸

---

²⁹ SASHALMI 2009. 475.

³⁰ HEKA 2004. 24.; KRISTÓ 2002. 40.

³¹ KÖRMENDI 2014. 83.; KRISTÓ 2002. 40.

³² KÖRMENDI 2014. 83.

³³ BAGI – FONT 1999. 57.; ENGEL 2001. 33., 35–36.; KRISTÓ 2002. 40–41.

³⁴ ENGEL 2001. 33.; HORVÁTH 2014. 57.; KÖRMENDI 2014. 100.

³⁵ BAGI – FONT 1999. 57.; BÁRÁNY 2012a. 344.; DIMNIK 2004. 273.; ENGEL 2001. 33.; KATUS 2014. 410.; KISTELEKI 2013. 72–73.; KÖRMENDI 2014. 94.

³⁶ KISTELEKI 2013. 73.

³⁷ BAGI – FONT 1999. 57.; DIMNIK 2004. 273.; ENGEL 2001. 34.; KISTELEKI 2013. 73.; KÖRMENDI 2014. 95., 100.

³⁸ BAGI – FONT 1999. 57.; ENGEL 2001. 34.; KATUS 2014. 411.; KISTELEKI 2013. 73.

Kálmán 1108-tól a *rex Ungariae, C[h]roaetiae, atque Dalmatiae* címet használta,³⁹ amihez – a Horvátországgal létesített kapcsolat visszaállítása mellett – az is kellett, hogy meghódítsa az Adriai-tenger partvidékén fekvő kereskedővárosokat.⁴⁰ 1105-ben sikerült bevennie Zárát, majd a többi dalmát város is meghódult előtte.⁴¹ Dalmácia mégsem maradt tartósan koronánk tényleges része: 1409-ben a Zsigmonddal szemben fellépő trónkövetelő, Nápolyi László százezer aranyért eladta a városokat a Velencei Köztársaságnak.⁴²

A *rex Sclavoniae* címet II. Ulászló használta először (minden bizonnyal azért, hogy ezzel is hangsúlyozza felsőbbtségét Corvin János fölött, aki egyebek mellett a „Szlavónia hercege” címért mondott le trónigényéről).⁴³ Ez azonban csak az 1492. évi törvénycikkek előbeszédében található meg, későbbi dekrétumaiban már nem szerepel,⁴⁴ sőt Ulászló – amint Pálffy Géza rámutat – még 1496. decemberi szlavóniai címeradományozásakor sem nevezte magát Szlavónia királyának.⁴⁵

Az 1540-es évektől aztán újra megjelent a *rex Sclavoniae* a titulaturában.⁴⁶ Az oszmán birodalom hódításai idején a horvátok jó része arra a területre települt át, amelyen Szent László a zágrábi püspökséget létrehozta („régii Szlavónia”).⁴⁷ E népmozgás eredményeképpen a „régii Szlavónia” és Horvátország lényegében egybeolvadt: 1745-ben a horvát bán joghatóságát előbbire is kiterjesztették,⁴⁸ miközben Szlavónia fogalma alatt már nem ezt, hanem a Dráva-melléki magyar vármegyéket (Szerém, Verőce, Pozsega, Valkó) értették.⁴⁹

---

³⁹ KISTELEKI 2013. 73.; POMOGYI 2008. 571.

⁴⁰ ENGEL 2001. 35.; ENGEL 2003. 124.

⁴¹ ENGEL 2003. 124.; KATUS 2014. 412.

⁴² HEKA 2004. 53.; HORVÁTH 2014. 58.

⁴³ Lásd pl.: BALOGH 1913. 33.; HORVÁTH 2014. 56.; MOLNÁR 1929. 387.

⁴⁴ 1492., 1495., 1498., 1500., 1504., 1507., 1514. évi törvénycikkek előbeszédéi, lásd: CJH.

⁴⁵ PÁLFFY 2011. 80. [12. sz. lábjegyzet]

⁴⁶ PÁLFFY 2011. 80., 321.

⁴⁷ ENGEL 2001. 33.; ENGEL 2003. 123.; HORVÁTH 2014. 56.; PÁLFFY 2011. 34–36. – A „régii Szlavóniáról” részletesen l.: KMETY 1926. 173–175.

⁴⁸ FERDINANDY 1896. 305.; HEKA 2004. 74–75.; HORVÁTH 2014. 56–57.; MEZEY 2003. 85.

⁴⁹ BALOGH 1913. 32.

1797-ben, Velence bukása után I. Ferenc visszaszerezte a tenger melléki területet, azonban azt a magyar rendek követelése ellenére sem csatolta vissza a magyar koronához, hanem külön igazgatta.⁵⁰ A helyzet a későbbiekben sem változott: bár az 1868:30. tc. („magyar – horvát kiegyezés”) Horvát–Szlavónország mellett Dalmáciát is társországgként említi, Fiume *corpus separatum*ként való igazgatása egészen az első világháború végéig fennmaradt.⁵¹

Ráma (Bosznia)

Mivel az az 1103. évi spalatói oklevél, amelyre Kmety Károly még forrásként hivatkozik,⁵² hamisítványnak bizonyult,⁵³ ma már úgy tartjuk, hogy a Boszniára utaló *rex Ramae* megjelölés nem Kálmán dalmáciai hódításai, hanem II. Béla kora óta használatos a magyar királyok titulátúrájában.⁵⁴ A címet a bozói apátság számára 1135-ben kiadott kiváltságlevél,⁵⁵ valamint az 1138. évi – másolatban fennmaradt, de hitelesnek tekintett – spalatói adománylevel is tartalmazza.⁵⁶

Arra a kérdésre, hogy miért épp Ráma néven került be ez az ország a magyar királyi címek közé, nem tudjuk a választ. Engel Pál szerint „csakis valami félreértés okozhatta”,⁵⁷ hiszen Ráma Boszniának az a déli területe volt csupán, amely a Neretva egyik mellékfolyójáról kapta a nevét.⁵⁸ A magyar uralkodó *rex Ramae* titulusa ennek ellenére mindig a Bosznia egészére vonatkozó igényt jelentette,⁵⁹ melynek utoljára Nagy Lajos tudott érvényt szerezni, de ő is csak rövid ideig.⁶⁰

---

⁵⁰ BALOGH 1913. 37.; HORVÁTH 2014. 59.

⁵¹ BALOGH 1913. 38.; EDELÉNYI-SZABÓ 1928. 9.; FERDINANDY 1896. 306.; HEKA 2004. 76.

⁵² KMETY 1907. 166–167.; KMETY 1926. 182., 227.

⁵³ SZENTPÉTERY 1923. 15.

⁵⁴ BÁRÁNY 2012a. 351.; ENGEL 2001. 47.; HEKA 2004. 43.; HORVÁTH 2014. 59.; KISTELEKI 2013. 73.; POMOGYI 2008. 571.

⁵⁵ GYÖRFFY 1997. 8.

⁵⁶ CDA II. 109.; SZENTPÉTERY 1923. 23.

⁵⁷ ENGEL 2001. 47.

⁵⁸ ENGEL 2001. 47.; GYÖRFFY 1997. 8.; HORVÁTH 2014. 59.; KISTELEKI 2013. 73.

⁵⁹ BALOGH 1913. 44.; ENGEL 2001. 47.; PÁLFFY 2011. 34.

⁶⁰ NIEDERHAUSER 2001. 46.

Az oszmán hódítás idején Bosznia lakossága mozlím hitre tért át, így a tartomány meglehetősen függetlenséget élvezett.⁶¹ A török fennhatóság 1878-ig tartott, amikor a berlini kongresszus úgy határozott, hogy harminc évre Ausztria–Magyarország igazgatása alá vonja Bosznia-Hercegovinát.⁶² A közigazgatás megszervezése és felügyelete a közös pénzügyminisztérium feladatkörébe került, ami 1908-ban sem változott, holott Ferenc József a magyar korona jogára hivatkozva rendelte el az annexiót.⁶³ Kmety Károlyt idézve „Bosnyákország [...] államjogi helyzete, mint a magyar Szent Korona országáé, nem jutott teljes megvalósulásra”.⁶⁴

Szerbia

A Raša folyóról elnevezett szerb tartomány, Raška („Rácország”) és Magyarország kapcsolata a 12. század első felére vezethető vissza. A Bizánc ellen harcoló Uroš nagyzsupán és II. Béla szövetségét házasság pecsételte meg: előbbi Jelena nevű leánya a Kálmán által kisgyermekkorában megvakított Béla felesége lett. Jelena – testvérével, Beloš későbbi nádorral együtt – jelentős befolyásra tett szert a magyar királyi udvarban, II. Géza kiskorúsága idején pedig anyakirálynéként kormányozta Magyarországot.⁶⁵

E családi kötődés is közrejátszhatott abban, hogy a *rex Serviae* cím is megjelent a magyar királyi címek között,⁶⁶ azonban 12. századi okleveleink ennek meglétét még nem igazolják. Szerbia ráadásul nem azonos Raškával, hanem egy másik fejedelemséget, Duklját is jelenti, melyet előbbivel Nemanja István nagyzsupán egyesített a 12. század végén.⁶⁷ Az ő fiai közötti viszályba avatkozott be Imre magyar király, aki II. Béla dédunokája (így Uroš nagyzsupán ükunokája) volt.

---

⁶¹ HORVÁTH 2014. 59.

⁶² HORVÁTH 2014. 60.; NIEDERHAUSER 2001. 160.

⁶³ HORVÁTH 2014. 60.

⁶⁴ KMETY 1926. 160.

⁶⁵ DIMNIK 2004. 269.; HEKA 2005. 24.

⁶⁶ HORVÁTH 2014. 60.

⁶⁷ ENGEL 2001. 49.; NIEDERHAUSER 2001. 44.

Miután sikerült az előtte meghódoló Vukan nevű fiút trónra segítenie,⁶⁸ felvette címei közé a *rex Serviae* megjelölést, amelyet 1202-ben kelt aranypecsétes oklevelében használt először.⁶⁹ Az új titulus azonban – Kisteleki Károly szavait idézve – hamarosan „igénycímmé degradálódott”,⁷⁰ ugyanis a másik fiú, István vissza tudta venni a Szerbia feletti hatalmat. Ezzel a magyar fennhatóság a déli határunk mentén elterülő területekre szorult vissza, ahol bánságok jöttek létre, elsősorban határvédelmi feladatok ellátására.⁷¹

A középkori szerb állam a 14. század közepén élte virágkorát,⁷² melyet gyors hanyatlás követett, az 1389. évi rigómezei vereség pedig megpecsételte az ország sorsát.⁷³ 1521-ben, Nándorfehérvár esztével a magyar felsőbbiség alatti délvidéki területek is török kézre kerültek, a magyar király *rex Serviae* címe pedig végleg elvesztette gyakorlati jelentőségét.⁷⁴ Amikor Szerbia 1878-ben felszabadult az oszmán uralom alól, a korábbi magyar–szerb közjogi viszony helyreállítása már fel sem merült.⁷⁵

Galícia (Halics) és Lodoméria (Volhínia)

Mint láthattuk, régi uralkodóink kiemelt figyelmet fordítottak a déli határvidékekre, arra törekedve, hogy legyenek olyan hűbéres „ütközőállamok”, amelyek védelmi funkciót is el tudnak látni – ekkor még Bizánccal szemben. A 12–13. században keleti határvédelmünk fontossága is felértékelődött.

A kijevei nagyfejedelemség széthullását követően létrejövő egyik részfejedelemség, a magyar – lengyel határvidéken elterülő Halics⁷⁶ Kálmán idején került először királyaink látókörébe,⁷⁷ 1188-ban

---

⁶⁸ BÁRÁNY 2012b. 133.; ENGEL 2001. 77.; HEKA 2005. 26–27.; SZEBERÉNYI 2007. 307.

⁶⁹ Az oklevelet magyar fordításban l.: MSz. 71–72.

⁷⁰ KISTELEKI 2013. 73.

⁷¹ KISTELEKI 2013. 73.

⁷² NIEDERHAUSER 2001. 59.

⁷³ HEKA 2005. 36.; NIEDERHAUSER 2001. 60.

⁷⁴ BALOGH 1913. 44.; KMETY 1907. 167. [lábjegyzet]; KMETY 1926. 182. [lábjegyzet]

⁷⁵ KMETY 1907. 169.; KMETY 1926. 184–185.

⁷⁶ HORVÁTH 2014. 61.; NIEDERHAUSER 2001. 38–39.

⁷⁷ BEREND 2004. 311.; ENGEL 2001. 123.

pedig III. Béla saját fiát (a későbbi II. Andrást) ültette a trónjára.⁷⁸ Kmety Károly szerint már Béla felvette címei közé a *rex Galitiae* titulust,⁷⁹ azonban ennek oklevéli bizonyítékát nem sikerült fellelnem, Kmety pedig nem jelölt meg forrást állítása alátámasztására.

A halicsiak hamarosan fellázadtak András uralma ellen, aki mindent elkövetett azért, hogy a területet visszaszerezze.⁸⁰ Miután 1205-ben meghalt Halics és a vele szomszédos Volhínia közös fejedelme, elérkezettnek látta az időt a revánsra,⁸¹ és az egyik kiskorú fiú oldalán fellépve fel is vette titulátúrájába a „Galícia és Lodóméria királya” címet,⁸² melyek közül előbbi Halics latin neve volt, utóbbi pedig Volhínia központjára, Vologyimerre utalt.⁸³

A két tartomány ezt követően megszakítás nélkül szerepelt a magyar királyi titulátúrában: csak két leghíresebb II. András-kori jogforrásunkra utalva, az Aranybulla és a Diploma Andreanum is tartalmazza.⁸⁴ Az államközi kötelék ugyanakkor csak Nagy Lajos idején vált szorosabbá, aki a területeket lengyelországi trónra lépését követően visszacsatolta a magyar koronához.⁸⁵ Zsigmond alatt aztán nagy részük átkerült Lengyelországhoz, amivel teljesen névlegessé vált a reláció.

Az igény mégsem enyészett el: 1772-ben, Lengyelország első felosztásakor Mária Terézia a magyar korona jogán szerezte vissza Galíciát, ám – a hitlevelében foglaltakat megsértve – azt nem csatolta vissza a Magyar Királysághoz.⁸⁶ Galícia ezt követően egészen az első világháború végéig a Habsburg-birodalomhoz tartozott, de az, hogy osztrák tartományként kezelték, hasonló közjogi sérelmet okozott a

---

⁷⁸ BÁRÁNY 2012a. 349.; BEREND 2004. 311., 315.; ENGEL 2001. 50.; ENGEL 2003. 135–136.

⁷⁹ KMETY 1907. 167. [lábjegyzet]; KMETY 1926. 183. [lábjegyzet]

⁸⁰ BEREND 2004. 311.; ENGEL 2001. 50., 78.; ENGEL 2003. 136., 167.; HORVÁTH 2014. 61.

⁸¹ FRANKLIN 1999. 798.

⁸² ENGEL 2001. 78.; ENGEL 2003. 167.; FERDINANDY 1896. 237.; KISTELEKI 2013. – 74.; PÁLFFY 2011. 34.; POMOGYI 2008. 571.; SPINEI 2008. 430–431.

⁸³ ÍF. 316. [1336. sz. lábjegyzet]

⁸⁴ A forrásokat lásd pl.: CJH; az Aranybulla legszebb magyar nyelvű változatait Virág Benedek 1805. évi híres művétől Érszegi Géza korszerű fordításáig közli: AB.

⁸⁵ ENGEL 2003. 237.; HORVÁTH 2014. 61.; KMETY 1907. 167. [lábjegyzet]; KMETY 1926. 183. [lábjegyzet]; MICHAUD 2000. 739.

⁸⁶ EDELÉNYI-SZABÓ 8.; HORVÁTH 2014. 61.; KMETY 1907. 167. [lábjegyzet]; KMETY 1926. 183. [lábjegyzet]; PÁLFFY 2010. 39.

magyar fél számára, mint 1878 után Bosznia közös (és nem magyar) igazgatása. (Volhíniát a Lengyelország feletti osztozkodás során Oroszország szerezte meg.)⁸⁷

Kunország

A magyar királyi cím talán legkülönlegesebb eleme Kunország, melynek fogalmát Kisteleki Károly határozza meg a legpontosabban: „a középkori kun szállásterületek történelmi elnevezése a későbbi Havasalföld, Besszarábia, Moldva és Dobrudzsa területén”.⁸⁸ Engel Pál is a *Cumania* szó e szűkebb értelmét hangsúlyozza: „elsősorban a szomszédos, Kárpátokon túli területet jelentette, ahol később a 14. században Havasalföld és Moldva fejedelemségek létesültek”.⁸⁹

Ez tehát Magyarország délkeleti határterülete a Kárpátokon túl, melynek meghódítása és a kunok megtérítése II. András uralkodása idején merült fel először, de csak másodjára sikerült, mivel az első akció a Német Lovagrend visszaélései miatt meghiúsult.⁹⁰ A domonkosok aztán sikerrel jártak: a kunok fejedelme 1227-ben népével együtt felvette a keresztény hitet, meghódolt Béla herceg előtt és hűbéri esküt tett II. Andrásnak.⁹¹ Béla 1233-tól viselte a „Kunország királya” címet, amely 1235. évi trónra lépésétől a magyar királyi titulátúra állandó részévé vált.⁹²

Az 1241. évi mongol invázió a *rex Cumaniae* titulus tartalmát hűbéri értelemben a kunok vonatkozásában kiüresítette, a formálissá vált magyar fennhatóságot a határvidéki területen létrehozott szörényi bánóság léte őrizte csak.⁹³ A 13–14. század fordulójára a kunok Magyarországon a magyar, *Cumania* területén pedig döntően a román lakosságba integrálódtak. Mindez nem változtatott a királyi címeken,

---

⁸⁷ BALOGH 1913. 45.; KMETY 1907. 167. [lábjegyzet]; KMETY 1926. 183. [lábjegyzet]

⁸⁸ KISTELEKI 2013. 74.

⁸⁹ ENGEL 2001. 78.

⁹⁰ ENGEL 2001. 78–79.; ENGEL 2003. 167.; KISTELEKI 2013. 74.; SPINEI 2008. 417.

⁹¹ ENGEL 2001. 83.; KISTELEKI 2013. 74. A kunok keresztény hitre téréséről bővebben I.: SPINEI 2008. 422–426.

⁹² ENGEL 2001. 83.; ENGEL 2003. 168.; HORVÁTH 2014. 60.; KMETY 1907. 167. [lábjegyzet]; KMETY 1926. 183. [lábjegyzet]; MOLNÁR 1929. 387.; PÁLFFY 2011. 34.; POMOGYI 2008. 571.; TIMON 1919. 109.

⁹³ BÁRÁNY 2012a. 351.

amelyek következetesen, mindig tartalmazták a *rex Cumaniae* megnevezést is.

A 14. században az egykori Kunország területén két román fejedelemség szerveződött: Havasalföld és Moldva. A magyar királyok ezekre a területekre is fenntartották hűbérúri igényüket,⁹⁴ sőt az ortodox egyházban Havasalföld metropolitájára használt *metropolit Ungrovlachiae* megnevezés és a vajdák okleveleiben szereplő hasonló titulusok is a magyar fennhatóságra utaltak. Vlad Ţepeş 1459-ben például így írt magáról: „én, aki egész Ungrovlachia országában uralkodom” (románul: *stăpânind şi domnind peste toată Ţara Ungrovlahiei*).⁹⁵

A 15. századtól aztán a román fejedelemségek függő helyzetbe kerültek a török portával szemben. Amint Kármán Gábor hangsúlyozza, vajdák *berát* formájában kapták kinevezésüket a szultántól, nem pedig *ahdnámét* (jóváhagyást) kaptak, mint az erdélyi fejedelmek.⁹⁶ Az oszmán birodalom meggyengülésekor Mária Teréziának a magyar királyok *rex Cumaniae* igénycíméből is sikerült profitálnia: 1777-ben a korábban Moldvához tartozó Bukovinát is a magyar Szent Korona jogára hivatkozva szerezte meg, de ezt is osztrák tartományként kormányozták a továbbiakban, akárcsak Galíciát.⁹⁷

Bulgária

A magyar királyi titulátúra tizedik országa Bulgária volt, amelyet Imre királyunk már a 12. század végén megpróbált meghódítani, amikor az felszabadult a bizánci fennhatóság alól. Bár e törekvése nem járt sikerrel, közjogászaink szerint ő volt az első magyar uralkodó, aki – egy sikeres balkáni hadjárat alkalmával – magát „Bulgária királyává” is nyilvánította.⁹⁸ Egy 1202-es keltezésű oklevélben kétségtelenül olvasható ez a titulus, csakhogy ma már tudjuk, hogy ez az irat is hamis.⁹⁹

---

⁹⁴ NIEDERHAUSER 2001. 46–47.

⁹⁵ GRUMEZA 2010. 7. [Az idézet forrása: DOGARU 1993. 236.]

⁹⁶ KÁRMÁN 2011. 228–229.

⁹⁷ BALOGH 1913. 44.

⁹⁸ L. pl.: FERDINANDY 1896. 237.; HORVÁTH 2014. 60.; KMETY 1907. 167. [lábjegyzet]; KMETY 1926. 227.; MOLNÁR 1929. 387.

⁹⁹ BÁRÁNY 2012b. 134.; az oklevelet l.: CDH II. 391–392.

Az 1260-as években IV. Béla fia, István *rex iunior* újabb hódítással próbálkozott, és egyik hadjárata alkalmával Szvetoszláv, az egyik bolgár tartomány, Vidin ura meghódolt előtte. Amikor István 1270-ben trónra lépett, ez alapján vette fel címei közé a *rex Bulgariae* titulust,¹⁰⁰ 1272-ben bekövetkezett halála után azonban Szvetoszláv cárnak kezdte neveztetni magát.¹⁰¹ A Vidin feletti uralmat Nagy Lajosnak sikerült helyreállítania,¹⁰² a nikápolyi és a várnai csatában az oszmánoktól elszenvedett vereségek után azonban királyaink hasonló reményei szertefoszlottak és a magyar hűbér nem is állt többé helyre.¹⁰³

Az igénycímek nemzetközi jogi vonatkozásai

Mint több példából is láthattuk, a királyi címek felvétele és használata évszázadokon keresztül ténylegesen azt jelentette, hogy a mindenkori magyar uralkodó (és maga az ország) igényt formált a titulátúrában felsorolt területekre. Ez megjelent a királyi hitlevelek szövegében, valamint szimbolikusan abban is, hogy a koronázások alkalmával az új király előtt vitték a társ- és igényországok zászlóit is, nemcsak a magyar lobogót.¹⁰⁴

Habsburg uralkodóinknak a 17. század végétől több lehetőségük is adódott volna, hogy esküjüknek eleget tegyenek, és a visszaszerzett területek vonatkozásában helyreállítsák a magyar korona fennhatóságát. Ehelyett azonban a *divide et impera* politikáját követték (amint azt Erdély kapcsán már az 1691. évi *Diploma Leopoldinum* is mutatta). Mint láthattuk, a 18. század második felében több területet (Galícia, Bukovina, tenger mellék) is a magyar korona jogán sikerült megszerezniük, ezeket mégis elmulasztották visszacsatolni Magyarországhoz.

Miután a 19. század végén az egykori balkáni „ütközőállamok” egymás után szabadultak fel az oszmán uralom alól, ismét felmerült a korona jogigényeinek kérdése. A kortárs közjogász, Kmety Károly

---

¹⁰⁰ BÁRÁNY 2012a. 355.; ENGEL 2001. 92.; KISTELEKI 2013. 74.; PÁLFFY 2011. 32., 34.

¹⁰¹ HORVÁTH 2014. 60.; SZEBERÉNYI 2007. 326.

¹⁰² SZEBERÉNYI 2007. 328.

¹⁰³ BALOGH 1913. 44.; HORVÁTH 2014. 60.; KMETY 1907. 167. [lábjegyzet]; KMETY 1926. 183. [lábjegyzet]

¹⁰⁴ TESZELSZKY 2009. 265–266.; a témáról részletesen: PÁLFFY 2010.

szerint, bár ezek „feladva nincsenek”, nem következnek belőlük, hogy „a százados vagy újabb államalakulásokat ezen igényünk folytán el ne ismerjük”. Kmety Románia és Szerbia esetét hozza fel példaként, amelyekkel „mint külön államokkal szerződéseket kötöttünk és folytonos diplomáciai érintkezésben állunk”.¹⁰⁵

Balogh Arthur 1913-ben ugyanerről azt írja, hogy „a magyar korona történeti joga” az „egykori hűbéres országokra fennáll”, de „szunnyad”, ugyanis érvényesítésének jogi akadályai vannak. A Kmety által is hivatkozott berlini szerződést az országgyűlés becikkelyezte, így a visszakövetelés közjogi értelemben mindaddig nem lehetséges, amíg „az önálló államokká vált területek el [nem] veszítik állami létüket”.¹⁰⁶ Az egyetlen kivétel ez alól Bosznia jelenthette volna, amelyre „kizárólagos igényt formáltunk Ausztriával szemben”¹⁰⁷, de ezt sem sikerült érvényesítenünk.

Kitekintés: a spanyol királyi címek

Rövid áttekintésünket lezárandó, vessünk egy pillantást Spanyolország királyainak címére, melyek között szintén szerepel Galícia, de ez természetesen nem Halicsra, hanem a Portugáliától északra fekvő spanyol tartományra utal.¹⁰⁸ A 16. századtól megjelentek a spanyol titulatúrában a Habsburgok címei is, melyek kapcsán a spanyol örökösödési háborút követően komoly jogvita bontakozott ki arról, hogy e címeket családi jogon vagy a spanyol korona jogán viselték-e a spanyol uralkodók. Bár VI. Károly helytálló módon hivatkozott a családi jogalapra, V. Fülöp mégsem volt hajlandó lemondani azok használatáról.¹⁰⁹

A magyar törvénytárba tekintve láthatjuk, hogy Károly úgy vágott vissza, hogy magát 1715-ben is „Spanyolország, Kasztília, Aragónia, León” királyának nevezte, és akkurátusan felsorolta az egyéb spanyol címeket is (közvetlenül a magyar királyi titulusok után),¹¹⁰ még a Galícia tartománynev „megkettőződése” sem okozott számára

---

¹⁰⁵ KMETY 1926. 184–185.

¹⁰⁶ BALOGH 1913. 46–47.

¹⁰⁷ KMETY 1926. 185.

¹⁰⁸ VERZIJL 1973. 173.

¹⁰⁹ VERZIJL 1973. 170–171.

¹¹⁰ 1715:2. tc., lásd: CJH.

problémát. Az 1763. évi párizsi békeszerződés ugyanakkor jó példa arra, hogy a spanyol király sem hagyta el a Habsburgok címeit, hiszen a különféle hispániai területek után a következőket is a címei között szerepeltette: „Ausztia főhercege”, „Burgundia, Brabant és Milánó hercege”, „Habsburg, Flandria, Tirol [...] grófja”.¹¹¹

Ha mindehhez hozzátesszük, hogy a 2014-ben, édesapja lemondását követően trónra lépett VI. Fülöp címei között ott van a *Rey de Hungría, Dalmacia y Croacia* titulus is,¹¹² aligha csodálkozunk. Márpedig abból, hogy jelenleg uralkodik Európában egy olyan király, aki országa közjogi hagyományai szerint használhatja a „Magyarország királya” címet, nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy ez tényleges igényt jelentene arra, hogy ő hazánk államfője is lehessen.

Hasonlóan kell értékelnünk azt a száz esztendővel ezelőtti különös helyzetet is, amikor I. Ferdinánd bolgár cár személyesen nézte végig, amint IV. Károlyt „Bolgárország királyává” (is) koronázták a Mátyás-templomban. Egyetérthetünk Pálffy Gézával, aki az országzászlók utolsó koronázáson való felvonultatásáról a következőket írja: „a hamarosan összeomló történeti Magyarország életében csupán az utolsó szalmaszál jelképes fellángolását jelentette, a hatalmi és művészeti reprezentáció területén mégis jól mutatta a 17. század elejétől megszilárdult hagyományörzés jelentőségét”.¹¹³

IRODALOM

BAGI Dániel – FONT Márta

1999 A Magyar Királyság. In: Font Márta (szerk.): *Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén, 900–1458*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 56–60.

---

¹¹¹ VERZIIL 1973. 174.

¹¹² Felipe VI heredará más de 30 títulos cuando sea proclamado Rey [VI. Fülöp több mint harminc címet örököl, amikor trónra lép] – http://noticias.lainformacion.com/espana/felipe-vi-heredara-mas-de-30-titulos-cuando-sea-proclamado-rey_Xvgt0i3mOTXPwFHneF46j3/ (letöltés: 2014.10.30.)

¹¹³ PÁLFFY 2010. 42.

BALOGH Arthur

1913 *A magyar államjog alaptanai*. Franklin Társulat, Budapest.

BÁRÁNY Attila

2012a The Expansions of the Kingdom of Hungary in the Middle Ages, 1000–1490. In: Berend, Nora (ed.): *The Expansion of Central Europe in the Middle Ages*. Ashgate, Farnham. 333–380.

2012b II. András balkáni külpolitikája. In: Kerny Terézia – Smohay András (szerk.): *II. András és Székesfehérvár*. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár. 129–200.

BEREND, Nora

2004 Hungary in the eleventh and twelfth centuries. In: Luscombe, David – Riley-Smith, Jonatha (ed.): *The New Cambridge Medieval History IV. c.1024–c.1198. Part II*. Cambridge University Press, Cambridge. 304–316.

CSEKEY István

1943 *Magyarország alkotmánya*. Renaissance Könyvkiadó, Budapest.

DIMNIK, Martin

2004 Kievan Rus', the Bulgars and the southern Slavs, c.1020–c.1200. In: Luscombe, David – Riley-Smith, Jonathan (ed.): *The New Cambridge Medieval History IV. c.1024–c.1198. Part II*. Cambridge University Press, Cambridge. 254–276.

DOGARU, Mircea

1993 *Dracula: Mit și realitate istorică*. Editura Ianus, Bukarest.

EDELÉNYI-SZABÓ Dénes

1928 *Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai*. Különlenyomat a Magyar Statisztikai Szemle 1928. (VI.) évfolyamából. Hornyánszky Viktor Rt., Budapest.

ENGEL Pál

- 2001 *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története.* História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- 2003 *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig.* História – Holnap Kiadó, Budapest.

ERDÉLYI László

- 1902 *A pannonhalmi alapítólevél hitelessége. A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I. A pannonhalmi főapátság története.* Budapest.

ÉRSZEGI Géza

- 1996 Szent István pannonhalmi oklevele. (Oklevéltani-filológiai kommentár). In: Monostori Martina – Szovák Gyula – Takács Imre (szerk.): *Mons Sacer 996-1996 I. Pannonhalma 1000 éve.* Pannonhalmi Főapátság, Pannonhalma. 47–89.
- 2007 A Tihanyi alapítólevél diplomatikai szempontból. In: Érszegi Géza (szerk.): *Tanulmányok a 950 éves Tihanyi alapítólevél tiszteletére.* Tihany. 45–60.

FERDINANDY Gejza

- 1896 *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon. Közjogi tanulmány.* Kilián Frigyes kiadása, Budapest.

FRANKLIN, Simon

- 1999 Rus'. In: Abulafia, David (ed.): *The New Cambridge Medieval History V. c.1198–c.1300.* Szerk.: Cambridge University Press, Cambridge. 796–808.

GRUMEZA, Ion

- 2010 *The Roots of Balkanization. Eastern Europe C. E. 500–1500.* University Press of America, Lanham.

GYÖRFFY György

- 1997 A magyar királyi oklevelek a kezdetektől 1200-ig. In: Györffy György (szerk.): *Árpád-kori oklevelek.* Balassi Kiadó, Budapest. 5–9.

HEKA László

2004 *A magyar–horvát államközösség alkotmány- és jogtörténete*. Bába Kiadó, Szeged.

2005 *Szerbia állam- és jogtörténete*. Bába Kiadó, Szeged.

HORVÁTH Attila

2014 Kapcsolt részek, társországok. In: Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Nemzeti Közszerzői Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, Budapest. 56–62.

KATUS László

2014 *Európa története a középkorban*. Kronosz Kiadó, Budapest.

KÁRMÁN Gábor

2011 *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*. L'Harmattan, Budapest.

KISTELEKI Károly

2013 „Archiregnum Hungariæ”: Mítosz vagy valóság? – Megjegyzések a középkori Magyar Királyság területi és népességi aspektusairól. In: Révész T. Mihály – Máthé Gábor (szerk.): *Állam-, egyház-, jogtörténeti magyarázatok. Ünnepi tanulmányok Rácz Lajos tiszteletére, 65. születésnapja alkalmából*. Multiszolg Bt., Budapest. 70–84.

KMETY Károly

1907 *A magyar közjog tankönyve*. Negyedik, javított kiadás. Politzer-féle könyvkiadó vállalat, Budapest.

1926 *Magyar közjog*. Hatodik kiadás. Grill Károly könyvkiadó vállalata, Budapest.

KÖRMENDI Tamás

2014 Szent László és Horvátország. In: Zsoldos Attila (szerk.): *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Tanulmányok Biharország történetéről I. Varadinum Kulturális Alapítvány, Nagyvárad*. 81–100.

KRISTÓ Gyula

- 2000 Adatok és szempontok a magyar helynévadás kialakulásához a 10–11. század fordulóján. In: Kristó Gyula (szerk.): *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 159–165.
- 2002 A magyar–horvát perszonálunió kialakulása. *Tiszatáj* 56. 2002: 10. sz. 39–44.

MAKK Ferenc

- 2010 A Szent István-i államról. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica, Tomus CXXXI.* Szegedi Tudományegyetem, Szeged. 17–31.

MEZEY Barna

- 2003 *Magyar alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.

MICHAUD, Claude

- 2000 The kingdoms of central Europe in the fourteenth century. In: Jones, Michael (ed.): *The New Cambridge Medieval History VI. c.1300–c.1415*. Cambridge University Press, Cambridge. 735–763.

MOLNÁR Kálmán

- 1929 *Magyar közjog, II. kötet*. Danubia, Pécs.

MORAVCSIK Gyula

- 1988 *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

NAGY Géza

- 1906 A magyar királyok czime a XI. században. *Turul* 24. 1906. 112–116.

NIEDERHAUSER Emil

- 2001 *Kelet-Európa története*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

PÁLFFY Géza

- 2010 A magyar korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: Bubryák Orsolya (szerk.): *„Ez világ, mint*

egy kert...”. *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére.* MTA Művészettörténeti Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest. 17–52.

- 2011 *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

POMOGYI László

- 2008 *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár.* Mérték Kiadó, Budapest.

RÁCZ Lajos

- 2007 Alkotmánytörténeti jellemzők. In: Nagy Endre – Rác Lajos – Máthé Gábor (szerk.): *Magyar alkotmány- és közigazgatás-történet.* HVG-Orac Kiadó, Budapest. 15–57.

SASHALMI Endre

- 2009 Kitekintés: „állam” és „régió”. In: Font Márta (szerk.): *Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén, 900–1458.* PTE Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ, Pécs. 474–479.

SPINEI, Victor

- 2008 The Cuman Bishopric – Genesis and Evolution. In: Curta, Florin (ed.) *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans.* Brill, Leiden–Boston. 413–456.

SZEBERÉNYI Gábor

- 2007 A Balkán, 800 k.–1389. In: Sashalmi Endre (szerk.): *„Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800. Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? (Kelet-Európa és Balkán Tanulmányok 4.).* PTE Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ, Pécs. 279–330.

SZEGFŰ László

- 1988 Szent István-kori epikánk és az oklevelezési gyakorlat. In: Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapító*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 209–229.

SZENTGYÖRGYI Rudolf

- 2014 *A tihanyi apátság alapítólevele I. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

SZENTPÉTERY Imre

- 1923 *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. (1001-1270)*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

TESZELSZKY, Kees

- 2009 *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Bencés Kiadó, Pannonhalma.

TIMON Ákos

- 1919 *Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. VI. kiadás. Grill Károly Könyvkiadóhivatala, Budapest.

VERZIIL, J. H. W.

- 1973 *International Law in Historical Perspective. Volume VI*. AW Sijthoff, Leiden.

Forráskiadványok

AB *II. Endre Aranybullája*. Szerk.: Szigethy Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 1987.

ÁO *Árpád-kori oklevelek*. Főszerk.: Györffy György. Balassi Kiadó, Budapest. 1997.

CDH *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*.

Tom. I. Szerk.: Fejér György. Buda. 1829.

Tom. II. Szerk.: Fejér György. Buda. 1829.

CJH *Corpus Juris Hungarici*. CD-ROM. KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest. 1999.

- DHA *Diplomata Hungariæ Antiquissima, accedunt epistolæ et acta ad historiam Hungariæ pertinentia.* Tom. I. Szerk.: Györfly György. Budapest. 1992.
- ÍF *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről.* Szerk.: Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 2006.
- MSZ *Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból, 1000–1956.* Szerk.: Tóth Béla. ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék – Magyar Országos Levéltár, Budapest. 2003.

KÉPES, GYÖRGY

THE ROYAL TITLES OF CHARLES IV IN A HISTORICAL REVIEW

Our last monarch, Charles IV was crowned on 30 December 1916 as "the King of Hungary, Croatia, Slavonia, Dalmatia, Galitia, Lodomeria, Rama, Serbia, Cumania and Bulgaria", thus his royal titles included all those "associated and claimed countries" that had been parts of the royal titles connected to the Holy Crown of Hungary basically since 1270, the accession of Stephen V, in an almost unchanged form. The present study reviews the appearance and development of these royal titles.

KORONÁZÁS A VILÁGHÁBORÚ ÁRNYÉKÁBAN

IV. Károly koronázása, mint az alkotmányos rend fenntartásának elengedhetetlen mozzanata

Az 1867-es kiegyezéssel létrejött Osztrák-Magyar Monarchia államfője egy személyben volt a megkoronázott magyar király és a meg-nem-koronázott osztrák császár. Ferenc József majdnem ötven évig töltötte be ezt a két államfői pozíciót, és ezen időszak alatt a két országot összekötő kapcsolat tulajdonképpen reálunióvá erősödött. Ez a fejlődés több kritikát és konfliktust szított, így Ferenc József 1916. november 21-én bekövetkezett halála lehetőséget nyithatott volna a változtatásra. A trónörökös megkoronázásának részleteiről azonban az uralkodó halálát követő napon megkezdődtek a tárgyalások, és látszólag kérdés sem fért IV. Károly magyar trónra formált igényéhez, sem pedig megkoronázásának tényéhez. Mindez magyarázható azzal, hogy a világháború harmadik évében járó államalakulat számára szükséges volt a közjogi helyzet mielőbbi tisztázása, és nem hagyható említés nélkül az sem, hogy a Ferenc József által gyakorolt államfői hatalom külügyi- és hadügyi kérdésekben szinte abszolút volt. A háborús helyzet, a költségvetés jóváhagyásának szükségessége és a Monarchia egységének biztosítása elengedhetlenné tette az alkotmányos rend fenntartását, ami magába foglalta az uralkodói hatalomlegitimáció koronázással történő kiteljesítését.

1916-ban, az Osztrák-Magyar Monarchia fennállásának ötvenedik évében, az első világháború harmadik évében, az osztrák-magyar kapcsolatok több évtizede bár relatív békés, de nem problémamentes időszakában, november 21-én meghalt a magyar király, Ferenc József. Ilyen körülmények között egy országban az alkotmányos rend fenntartása a legfontosabb, ami a magyar korona területeit illetően a trónörökös megkoronázását jelentette. Az 1687. évi I. törvénycikk és az 1723. évi I. és II. törvénycikkek alapján a magyar trón várományosa az uralkodó halála esetén a Habsburg örökös, elsősorban a férfi, de ilyen hiányában a női egyenes ági leszármazott volt. A trónörökös trónra formált igényét a magyar országgyűlésnek meg kellett állapítania (I. rész), hogy a leendő uralkodóval egyetértésben megszövegezhessék a hitlevelet (II. rész). Ezt követően,

és még a naptári év vége előtt, 1916. december 30-án koronázási szentmise keretében az esztergomi érsek királlyá koronázta IV. Károlyt (III. rész), átruházva ezzel rá a teljes államfői hatalmat. A világháború árnyéka és az év végének közelsége igazolja Gróf Andrássy Gyula szavait, hogy „[nekünk, a magyar országgyűlésnek] kutya-futtában kell[ett] ezt a komoly nagy munkát végeznünk.”¹

I. Rész: Meghalt a király, éljen a...?

Örökös monarchiákban igaz a mondás: „*meghalt a király, éljen a király!*” Így volt ez 1687-et követően a magyar korona területein is, ahol a Habsburg dinasztiát illette a trónöröklés joga. Az elhunyt uralkodót, Ferenc Józsefet az országgyűlés első ülésnapján az országgyűlés alelnökét, Szász Károlyt követően a magyar miniszterelnök, Tisza István méltatta a következő szavakkal:

„[Ferenc József] egyike [volt] ama nagy történelmi alakoknak, akik évszázados tradíciókkal szakítva, évszázadok útvesztőjéből vezették ki a nemzetet, akik megtalálták a helyes kibontakozás útját és biztos alapot raktak le egy boldogabb utókor számára.”²

Hasonlóan elismerő szavakat talált az ellenzéki Gróf Apponyi Albert is, mikor az uralkodónak a magyar állam közjogi státuszának tisztázásában játszott elengedhetetlen szerepét illetően kijelentette, hogy „(...) habár mi a megoldást sok részében szerencsésnek nem tartjuk, azt a tényt, hogy ezzel hazánk törvényes függetlensége újabb megdönthetetlen biztosítékot nyert, a megdicsőült király halhatatlan érdeméül ismerjük el.”³

A magyar országgyűlésnek az elhunyt uralkodó méltatását követően a trónörökös személyét és az ő trónra formált igényét kellett megállapítania.⁴ Igazi vita erről ugyan nem alakult ki, de nem maradt

---

¹ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet, 1916. december 16. 129.

² 670. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet, 1916. november 27. 5.

³ 670. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet, 1916. november 27. 7.

⁴ LUTTER 1917. 15.

említés nélkül, hogy miért IV. Károlyt illette a magyar trón. Ferenc Józsefet egyenes ági férfi leszármazóként a fia, Rudolf főherceg kellett volna, hogy kövesse a trónon. Amikor Rudolf 1889-ben öngyilkos lett, a trónöröklés jogát Ferenc József öccse fiára, Ferenc Ferdinándra ruházta át. Ferenc Ferdinánd azonban ún. morgonatikus házasságot kötött, ami miatt – és az 1900. évi XXIV. törvénycikk értelmében – egyenes ági leszármazottai trónöröklési igényt nem támaszthattak. A magyar országgyűlés tagjai ezen a ponton nem feltétlenül értettek egyet. Így az ellenzéki politikus, Polonyi Géza emlékeztette a jelenlévőket, hogy mivel a magyar családjog a morgonatikus házasság fogalmát nem ismerte, így Ferenc Ferdinánd házassága a magyar jog szerint jogszerű volt és utódait valamennyi örökjog megillette.⁵ Polonyi a hitlevél tervezetének vitája során kijelentette:

„[az hogy] Ferencz Ferdinánd után nem maradtak trónöröklésre hivatott gyermekek (...) [e]z így meztelenül előadva annyit jelentene, hogy Ferencz Ferdinánd után egyáltalán nem maradt gyermek. De a történeti igazság nem ez, mert maradt gyermek, mégpedig fíu is, (...) és pláne kettő.”⁶

Tisza István miniszterelnök válaszában rövid úton pontot tett a vitára kijelentve: „[a]z egyáltalában nem volt és nem lehetett vitás, hogy megboldogult Ferencz Ferdinánd volt trónörökös után kit illetett meg a trónöröklés joga, mert ezt a kérdést az 1723:II t.-cz. egészen világosan eldöntötte.”⁷ Az 1723. évi I. és II. törvénycikk értelmében a magyar korona területein – a magyar törvényhozó akaratának megfelelően és a magyar öröklési jogtól függetlenül –, azt a személyt kellett, hogy a magyar trón megillessen, akit az osztrák ház egyéb tartományaiban ez a jog megillett, amíg ez a leszármazó római katolikus vallású törvényes leszármazó és osztrák főherceg volt.

„Ennek folytán olyan törvényes leszármazók, akik nem osztrák főhercegek, a magyar trónra öröklési joggal nem bírnak. A leghatározottabban tiltakoznom kell tehát minden olyan kísérlet

---

⁵ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet, 1916. december 16. 142.

⁶ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet, 1916. december 16. 142.

⁷ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet, 1916. december 16. 150.

*ellen, mely a magyar trónöröklési jog iránt bármiféle kételyt vagy homályt akarna támasztani, vagy bárhol azt a hitet akarná felébresztetni, hogy itt bármiféle vitás kérdés lehetne.*⁸

Arról nem is beszélve, hogy az imént említett 1900. évi XXIV. törvénycikk szó szerint kimondta: Ferenc Ferdinánd utódai a magyar trónra igényt nem támaszthatnak, „azok a trónöröklési rendből ki vannak zárva.”⁹

Így tehát végleg eldőlt, hogy az 1914-ben Szarajevóban merénylet áldozatává vált Ferenc Ferdinánd unokaöccse, IV. Károly a magyar trón jogos örököse.¹⁰ Károly, mint trónörökös Ferenc József halála napján át is vette a „kormányzást.”¹¹ Másnap, 1916. november 22-én fogadta a magyar miniszterelnököt, Tisza Istvánt és megállapodtak a koronázási ceremónia december 30-ai időpontjáról. Ezzel teljesítették az 1790/91. évi III. törvénycikkben meghatározott hat hónapos határidőt,¹² és a naptári év vége előtt lehetőség nyílt a törvények szentesítésére is. Ez utóbbi többek között az indemnitásról szóló törvény szentesítése miatt volt fontos, aminek még az év vége előtt meg kellett történnie, de csak koronás államfő szentesíthette az ország törvényeit.¹³ Károly leiratot intézett a magyar országgyűléshez, amelyet a november 27-i ülésnap elején olvastak fel. Ebben kérte a képviselőket, hogy koronázására mihamarabb kerüljön sor.¹⁴

II. Rész: A hitlevél

A hitlevél kiadása az állami hatalomlegitimáció egyik elengedhetetlen eleme. 1687-et követően valamennyi megkoronázott uralkodó kiadott egy hitlevelet, amelynek legfontosabb eleme az ország alkotmányos

---

⁸ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet, 1916. december 16. 150.

⁹ 1900. évi XXIV. törvénycikk, 2. bekezdés, in: <https://1000ev.hu> Hozzáférés: 2017. április 20.

¹⁰ Kocsis 2004. 173.

¹¹ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL): K 26 (Miniszterelnökség) 1054. cs. 1916. I. tétel, 3882. alapszám, 3894. szám

¹² 1790/91. évi III. tc.

¹³ KERTÉSZ 1917. 8.

¹⁴ 670. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet, 1916. november 27. 3.

rendjének és törvényeinek megtartására tett ígéret volt. A hitlevélnek nem csak szimbolikus szerepe volt, tartalmát tekintve a néppel kötött szerződésnek tekinthető, amelynek megtartására biztosítékként az uralkodó szekuláris esküt tett.¹⁵

1916. december 6-án ült össze a magyar országgyűlés mindkét háza, hogy kijelölje a hitlevél megszövegezéséért felelős bizottságot, amelynek elnöke az egyházi szertartást amúgy is celebráló esztergomi érsek, Csernoch János volt.¹⁶ A bizottságnak 24 tagját választotta a Képviselőház,¹⁷ míg további 12 tagot a főrendek delegáltak.¹⁸

Az eljárási rend a következő volt: a bizottság tagjainak feladata volt egyrészt a hitlevél szövegére való javaslat, másrészt az esküminta kidolgozása. Ezt követően elsőként az országgyűlés képviselőháza tárgyalta a javaslatot, majd a határozathozatalt követően a Főrendiház plénuma elé került. A javaslatot csak akkor lehetett elfogadni, ha mindkét ház megszavazta ugyanazt a javaslatot, tehát, amennyiben a főrendek módosító javaslatokat fogadtak volna el a hitlevéllel kapcsolatban, akkor az ismét visszakerült volna a Képviselőház asztalára.

---

¹⁵ Bővebben erről a témáról BEKE-MARTOS 2012. 54–56.

¹⁶ 671. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet, 1916. december 5. 14., 18.

¹⁷ Gróf Andrássy Gyula, Gróf Apponyi Albert, Barta Ödön, Beöthy László, Berzeviczy Albert, Bizony Ákos, Bárány Dániel Ernő, Bárány Dániel Gábor, Darányi Ignác, dr. Darvai Fülöp, idb. Erdély Sándor, Hegedűs Kálmán, dr. Illés József, Gróf Károlyi Mihály, Gróf Khuen-Héderváry Károly, dr. Kiskovic Vinkó, Bárány Láng Lajos, Lukács László, Mangra Vazul, Melczer Vilmos, dr. Nagy Ferencz, Gróf Pejacevich Tódor (aki a felszólalásoknál így, de a jegyzőkönyvekben mint Gróf Pejacevich Tivadar szerepel), Rakovszky István és Bárány Vojnits István. 672. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet 1916. december 6. 18.

¹⁸ MOL: K 26 (Miniszterelnökség) 1054. cs. 1916. I. tétel 3882. alapszám 4164. szám: A főrendiház a hitlevél-előkészítő bizottságba 1916. december 6-án a következő tagokat delegálta: dr. Csernoch János bíboros hercegprímás, dr. Novák István eperjesi gör. kath. püspök, dr. Zubkovic György budai gör. kel. szerb püspök, dr. Baltázár Jenő a tiszántúli ref. egyházkerület püspöke, dr. Zsigmondi Jenő a bányai ág. hitv. ev. egyházkerület felügyelője, gróf Apponyi Sándor kir. tárnokmester, dr. báró Wlassics Gyula a kir. közigazgatási bíróság elnöke, gróf Kulmer Miroszláv horvát-szlavon-dalmát főrend, gróf Czikáry Antal, gróf Dessewffy Aurél, gróf Hadik Lajos, és dr. Plósz Sándor főrendiházi tagok. A főrendiházban a szavazás eredményét Gróf Széchényi Bertalan jelentette be. A Főrendiház LXXXVII. ülése. *Főrendiházi napló* 1910. IV. kötet 1916. december 6. 262.

A bizottsági ülések eredményeként három javaslat született: az Illés József által készített előadói tervezetet, és az Apponyi Albert-féle, illetve a Károlyi Mihály-féle „különvélemények”.¹⁹ A bizottság a politikai spektrum több szereplőjét is képviselte, így például az Alkotmánypárt megalapítójaként ellenzéki Gróf Andrássy Gyulát vagy a volt horvát bánt, Gróf Pejacsevich Tódort, akik azonban nagy többségben az előadói tervezet mellett tették le voksukat.

Ami a hitlevél tartalmát illette, a bizottság valamennyi tagja egyetértett, hogy *novumot*, jelentős módosításokat behozni nem szabad. A különvélemények szerzői is egyértelművé tették: az esetleges változtatások a lényegét nem érintő, a szerkezet alapvonásait meg nem bontó, és csak az időközben történt alkotmánymódosítások következményeit kifejezők lehetnek.²⁰ Gróf Andrássy Gyula azzal magyarázta ezt a konszenzust, hogy amíg a nemzetet megillette a szabad királyválasztás joga, csak azt koronázták királlyá, aki a status quo megtartása mellett a rendek új kívánságait is honorálta. Az örökjog megjelenésével azonban, mivel a trónörökös az uralkodói jogok túlnyomó többségét az előző király halálának pillanatától gyakorolta, a nemzet esetleges tárgyalási pozíciója jelentősen romlott.²¹

Ekkor már „nem a királyválasztást lehetett feltételhez kötni, hanem csak a koronázást. A koronázás tényét pedig elhalasztani ép oly kevésbé volt a nemzet, mint a király érdekében és az elhalasztás épen egy alkotmánybiztosítékot kockáztatott volna. (...) a szabad alku helyére lépett a kétoldalú szigorú kötelesség viszonya; hogy kimondatott a törvényben az, hogy akkor, mikor az új király megkoronáztatja magát, illetőleg mielőtt megkoronáztatja magát, köteles kiadni egy levelet, amelyben megerősíti a nemzet jogait és alkotmányát, másrészt pedig, hogy a nemzet is vállalja azt a kötelességet, hogyha a király kiadja ezt a hitlevelet, akkor megkoronáztatja.”²²

---

¹⁹ 1331. iromány. *Képviselőházi irományok*, 1910. LVI. kötet, 8. melléklet

²⁰ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet 1916. december 16. 120.

²¹ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló*, 1910. XXXIII. kötet, 1916. december 16. 127.

²² 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet, 1916. december 16. 128.

Az ily módon, 1687 óta minden koronázáskor létrejövő kétoldalú szerződéses kötelezettségvállalás a nemzet számára megfelelő biztosítékot kellett, hogy nyújtson az uralkodóval való együttműködésre.²³

Az Illés József-féle javaslat,²⁴ a korábbi évszázadok gyakorlatának megfelelően, öt pontból állt. Az első pont a trónutódlás, a koronázás, az alkotmány, a függetlenség, a törvények és a szokások, a területi épség megtartására vonatkozott, míg a második a szent korona őrzésére, a harmadik az elvesztett területek visszaszerzésére, a negyedik a szabad választási jog feleledését tartalmazta és végül az ötödik és egyben utolsó pont az utódot kötelezte hasonló hitlevél kiállítására és annak esküvel való megerősítésére. A tervezet első pontja Ferenc József 1867-es megfogalmazását követte, amennyiben bár első alkalommal tartalmazta a szöveg a modern alkotmányfelfogásnak megfelelő értelemben az ígéretet, hogy a magyar király megtartja Magyarország alkotmányát, hagyománytiszteletből meghagyták a korábbi hitlevelekből ismert privilégiumok és mentességek említését is a szövegben.²⁵

Az Illés-féle hitlevéltervezethez képest az Apponyi Albert-féle különvélemény néhány módosítást, többletkövetelményt tartalmazott, amit szerzője Mailáth György volt személynök 1830-ban elhangzott szavaira hivatkozva próbált igazolni. Mailáth szerint ugyanis:

„a hitlevél lényeges részén változtatni nem helyes; ebből azonban nem következik, hogy e hitlevél egyes részei vagy hozzáadásokkal, vagy módosításokkal, esetleg elvételekkel változást ne szenvedhetnének, mert ha a nemzet némely igazait meggyengítetteknek tartotta, vagy alapos törvényét nagyobb biztonságba akarta helyezni, a fejedelemmel való országos értekezés után a hitlevélbe be is tette.”²⁶

---

²³ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet, 1916. december 16. 129.

²⁴ 1331. iromány. *Képviselőházi irományok* 1910. LVI. kötet 9. melléklet

²⁵ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet, , 1916. december 16. 118.

²⁶ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet, 1916. december 16. 120.

Ennek megfelelően Apponyi tervezete tartalmazta például az igényt, hogy a háború végeztével a magyar király az év nagyobbik részét Magyarországon töltsen, és hogy a trónörökös olyan nevelésben részesüljön, amely a magyar állam paritásos állásának megfelel.²⁷ Továbbá, tekintettel arra, hogy Apponyi álláspontja szerint „az 1867. évi X. törvénycikkben lefektetett [az országgyűlés feloszlatásával kapcsolatos] alkotmánygarancia meggyengült, elhomályosult,”²⁸ a tervezet tartalmazta az országgyűlés megfelelő időben történő összehívására vonatkozó alkotmányos garanciát. Hasonlóképp korrigálni kívánta a tervezet a királyi katonai felségjogok gyakorlásának szabályozását úgy, hogy az a magyar törvényekkel összhangban legyen.²⁹

Jelentősebb visszhangra talált az uralkodó címhasználatának kérdése. Apponyi szerint a magyar királynak minden magyarországi vonatkozású cselekményében kizárólag a magyar királyi címet kellett volna használnia, mert az ettől eltérő használat hatással lehetett akár az érintett országok belügyeire is.³⁰ Válaszában a miniszterelnök, Tisza István egyértelművé tette, hogy bár a címhasználat nem volt elhanyagolható kérdés, annak alkotmányos jelentősége nem lehetett.³¹ Hasonló véleménnyel voltak mások is, így a volt horvát bán, Gróf Pejacsevich Tódor, aki az uralkodó címhasználatával kapcsolatban a Horvát-Szlavon-Dalmátországok külön közjogi pozíciójának szükséges kifejezésre juttatását hangsúlyozta, amikor kérte, hogy az apostoli királyi jelzőt ezen országok vonatkozásában is jelenítsék meg.³² A miniszterelnök felszólalásában így fogalmazott:

„Én (...) ebben az unionista eszme győzelmét látom, amely t. i. a magyar szent korona országainak elválaszthatatlan közösségében s a magyar apostoli király személyében mint

---

²⁷ 680. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet 1916. december 18. 168.

²⁸ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet 1916. december 16. 122.

²⁹ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet 1916. december 16. 123.

³⁰ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet 1916. december 16. 123.

³¹ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet 1916. december 16. 124.

³² 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet 1916. december 16. 127.

Magyarországnak Horvát-Szlavon-Dalmátországgal együttes királya személyében, látja a mi ezredéves állami létünk megszemélyesítését.”³³

A harmadik, Károlyi Mihály-féle javaslat³⁴ a magyar államnyelvnek kiemelt jelentőségét kívánta beemelni a hitlevél szövegébe nem feledve az ország közszabadságainak, így a sajtó- és gondolatszabadság, a szabad gyülekezési és egyesülési jog, a választások tisztaságának és szabadságának a védelmét sem.³⁵ Károlyi ugyanígy szerette volna biztosítani a világháborút követő békekötéskor Bosznia, Herzegovina és Dalmátország Magyarországhoz csatolását, új törvények hiányában a létező törvények alapján.³⁶

A három tervezet december 15-én került első alkalommal a Képviselőház napirendjére. Az idő szükére való tekintettel döntöttek a sürgősségi tárgyalásról.³⁷ Ennek eredményeként már december 18-án – lezárva a hitlevél és az esküminta szövege feletti vitát – a Képviselőház elfogadta az Illés-féle tervezetet, egy apró különbséggel: a hitlevél, valamint az eskü szövege az 1868-as horvát-magyar kiegyezés folyamánként precízebben rendezte Horvát-Szlavon-Dalmátországok alkotmányos státuszát. A főrendek december 20-án változtatás nélkül jóváhagyták a képviselőházi javaslatot, aminek eredményeként december 22-én a Képviselőház alelnöke már arról tájékoztatta a plénumot, hogy az elfogadott hitlevelet delegáció mutatja be szentesítés céljából az uralkodónak. IV. Károly, felesége, Zita királyné és a négyéves Ottó herceg december 27-én érkeztek a magyar fővárosba, Budapestre, különvonaton. Még ugyanezen a napon, este hat órakor fogadta a trónörökös a magyar országgyűlési küldöttséget a hercegprímás vezetésével, akik átnyújtották neki a hitlevél szövegét. Az uralkodó azt elfogadta, aláírta, és becikkelyezés céljából visszaadta a

---

³³ 679. országos ülés *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet 1916. december 16. 152.

³⁴ 1331. iromány. *Képviselőházi irományok* 1910. LVI. kötet 11. melléklet.

³⁵ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet 1916. december 16. 126.

³⁶ 679. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet 1916. december 16. 126.

³⁷ 678. országos ülés. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet 1916. december 15. 112.

küldöttségnek, majd másnap e dokumentumot bemutatták az Országgyűlés két kamarájának ünnepélyes közös ülésén, és ezzel minden akadály elhárult IV. Károly koronázása elől.³⁸

III. Rész: A koronázás napja

A három éve tartó világháború ellenére a trónörökös és a koronázás előkészítéséért felelős országgyűlési bizottság egyetértettek, hogy az államfőt az illő ünnepélyességgel és pompával kell királlyá koronázniuk. A nap szokásos eseményei közül azért több is elmaradt, így például a pénzszorás vagy az udvari bál.³⁹ A három fő napirendi pont, a koronázási szentmise, a világi eskütétel és a koronázási dombon ejtett négy égtáj felé suhintás mind a budai vár területén zajlottak.⁴⁰ A Koronázási Ünnepélyt Rendező Bizottság december 1-jén kezdte meg működését, így a helyszínek előkészítését és a koronázó domb megépítését.⁴¹ Utóbbira Magyarország területének a világháborúban még nem érintett hatvanhárom megyéjéből érkezett föld.⁴²

A magyar király koronázása többnyire nem egynapos esemény volt. A koronázási jelvények a koronázást megelőző napon kerültek a koronázó templomba, ahol a koronaörök őrizték ezeket. A hitlevél és egyéb dokumentumok előkészítése sokszor több hetet vagy akár hónapot vett igénybe. 1916-ban, az utolsó magyar király koronázásakor sok programpont a hagyományoknak megfelelően zajlott, míg mások kimaradtak vagy megváltoztak. Az esztergomi érsek ezúttal maga vezette a koronázási díszmenetet a várból a Mátyás templomba és nem a templomnál fogadta a megkoronázandó királyi párt. IV. Károly feleségével együtt utazott a nyolcvos hintón a templomhoz. Tekintve,

---

³⁸ Az országgyűlés két házának II. együttes ülése. *Képviselőházi napló* 1910. XXXIII. kötet, 1916. december 28. 247. A hitlevél szövegét a magyar országgyűlés az 1917. évi III. tc-ben cikkelyezte be.

³⁹ KERTÉSZ 1917. 6.

⁴⁰ MOL: K 26 (Miniszterelnökség) 1054. cs. 1916. I. tétel, 3882. alapszám, 4302. szám: A budapesti magyar királyi rendőrség 1916. december 30-án reggel 8 órakor lezárta a vár teljes területét, és oda csak jeggyel, illetve a külön erre a napra kiadott várbeli dolgozói engedéllyel lehetett belépni.

⁴¹ KERTÉSZ 1917. 9.

⁴² BARTONIEK 1987. 167; MOL: K 26 (Miniszterelnökség) 1054. cs. 1916. I. tétel, 3882. alapszám, 4581. szám: jegyzőkönyv a koronázó dombhoz szállított föld megérkezéséről és átadásáról, kelt: Budapesten, 1916. december 27-én.

hogy a nádori tisztség 1916-ban sem volt betöltve, az országgyűlés – heves viták közepette ugyan, de – megválasztotta a miniszterelnököt, Tisza Istvánt, hogy nádor-helyettesként ő segítse az esztergomi érseket a koronázás során.⁴³ Ezzel Tisza lett a magyar történelemben az egyetlen protestáns miniszterelnök, aki egy katolikus koronázó szentmise keretében koronázhatta meg a magyar királyt.⁴⁴

A koronázási szentmise pontban fél kilenckor kezdődött.⁴⁵ Az az érsek felkente IV. Károlyt, majd a vállára terítették Szent István palástját. Felhangzott Liszt Koronázási miséje, amit a zeneszerző Ferenc József megkoronázása alkalmából komponált. A *iuramentum iustitiae et pacis* letételét követően a hercegprímás átnyújtotta az uralkodónak a pалlost, aki azt hüvelyébe csúsztatta, majd miután felövezték vele, kirántotta és az egybegyűltek felé suhintott vele. Megtörölte a pengét, és visszacsúsztatta hüvelyébe az ősi fegyvert. Ezután Csernoch János és Tisza István együtt helyezték IV. Károly fejére a magyar szent koronát. A jogart a király jobb, az országalmát a bal kezébe adta az érsek, majd áldását adva a trónszékhez kísérte az új uralkodót. Ekkor felhangzott a magyar Himnusz.⁴⁶ Zita királynét ugyanezen szertartás keretében koronázták meg.

A szentmise végeztével a király a főpapok és országnagyok kíséretében kivonult a Szentháromság térre, ahol a szabad ég alatt letette a világi esküt, amely a hitlevél biztosítékeként szolgált. A miniszterelnök átadta az esküszöveget a hercegprímásnak felolvasásra, de csak miután az uralkodó kezével megérintette azt.⁴⁷ Károly a bal kezében tartotta az ún. eskü-keresztet és jobb kezének három ujját felemelve ismételte az eskü szavait.⁴⁸ Ezután a koronázási menet átment a várbeli Szent György térre, ahol a király felvágatott a koronázási dombra, és a négy égtáj felé suhintott kardjával, jelképezve, hogy megvédi az országot az esetleges támadásoktól.⁴⁹ Ezzel véget ért az utolsó magyar királykoronázás. IV. Károly szimbolikus díszebédre

---

⁴³ MOL: K 26 (Miniszterelnökség) 1054. cs. 1916. I. tétel 3882. alapszám 4444. szám: A főrendiház nádor-helyettesé választja Tisza István miniszterelnököt

⁴⁴ BARTONIEK 1987. 167; NAGY 1995. 31.

⁴⁵ KAJTÁR 2004. 37.

⁴⁶ NAGY 1995. 37.

⁴⁷ KAJTÁR 2004. 38.

⁴⁸ NAGY 1995. 37.

⁴⁹ NAGY 1995. 38.

hívta az ország fő tisztségviselőit és az egyházi vezetőket.⁵⁰ Az új uralkodó szentesítette a szükséges törvényeket, majd elutazott Magyarországról.

Zárszó

A királykoronázás többnyire rendkívül örömteli esemény. Célja többek között a nép arról való biztosítása, hogy újra van teljes hatás- és jogkörrel rendelkező államfője az országnak, aki, ha szükséges, megvédi népét. Ezért tehát ceremoniális okokból is elengedhetetlen a monarchikus államformákban a királykoronázás. Természetesen emellett komoly közjogi és alkotmányjogi jelentősége is van, hogy a trónra jogot formáló személy a megfelelő szertartás során kerüljön hivatalába, és így a teljes hatalmat megkapja és gyakorolhassa. 1867-ben az osztrák-magyar kiegyezés és ezzel Magyarország alkotmányos helyzetének helyreállítása elengedhetlenné tette Ferenc József megkoronázását, és ugyanez igazolta a királykoronázás rendkívüli alkotmányjogi jelentőségét. Ehhez hasonlóan az utolsó magyar királykoronázás is rendkívüli alkotmányjogi jelentőséggel bírt, hiszen a világháború idején Európa egyik legnagyobb területű és politikailag jelentős országa nem maradhatott államfő nélkül. A magyar trónra formált örökjog meghatározta a trónörökös személyét, de a formális – azaz az országgyűlés munkája során történő – és a ceremoniális – a koronázási szertartással megvalósuló – államfői legitimációs eljárás létkérdés volt az Osztrák-Magyar Monarchia és így Magyarország számára. Így érthető, hogy IV. Károly koronázása Ferenc József halálát követő kevesebb, mint hat hét alatt valósult meg, illetve, hogy a közjogi átalakulás, a Monarchia tagállamainak sokrétű belviszályai nem 1916-ban kényszerítették ki a változást, ami a világháborút követően a magyar korona területein lezajlott.

---

⁵⁰ MOL: K 26 (Miniszterelnökség) 1054. cs. 1916. I. tétel, 3882. alapszám, 4443. szám: A főrendiház erre a koronázási díszebédre 80 főt delegált.

IRODALOM

BEKE-MARTOS Judit

2012 *Állami legitimációs eljárások és államfői jogkör 1867-1918 között.* Kossuth Kiadó, Budapest.

BARTONIEK Emma

1987 *A magyar király-koronázások története.* Magyar Történelmi Társulat Kiadása, Akadémiai Kiadó reprint sorozata, Budapest.

KAJTÁR István

2004 *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe.* Dialóg Campus Kiadó, Pécs.

KERTÉSZ K. Róbert

1917 *IV. Károly apostoli magyar király koronázásának művészi és műszaki munkái.* Hornyánszky Viktor Csász. és Kir. Ud. Könyvnyomda, Budapest.

KOCSIS Zsolt László

2004 *A magyar államfő jogállása, hatásköre és helyettesítése 1000-1944 között.* Graf-X. Media Consulting gondozásában kiadja Dr. Kocsis Zsolt László.

LUTTER János, Dr.

1917 *A szent koronával való koronázás alkotmányjogi jelentősége.* Szent-László-Nyomda Részvénytársaság, Nagyvárad.

NAGY József

1995 *IV. Károly – Az utolsó magyar király.* Göncöl Kiadó, Budapest.

CORONATION IN THE SHADOW OF THE FIRST WORLD WAR

The Coronation of Charles IV as the Necessary Element of Maintaining the Constitutional Order

Following the 1867 Compromise, Franz Joseph reigned as the Hungarian King for fifty years. Upon his passing, the Hungarian territories within the Austro-Hungarian Monarchy were in the third year of the First World War and not having a legitimate head of state was not a viable option. Hence the bicameral Hungarian Parliament first had to determine who the heir to the Hungarian throne was, which considering that Charles IV was Franz Joseph's nephew's nephew, was not that simple. Then, the text of the *diploma inaugurale* had to be prepared and agreed upon so that the new King could sign it and swear a secular oath upon it. Only after all of these could the ceremonial legitimization process proceed on December 30, 1916 with the coronation of the last Hungarian King. This process, though conducted within six weeks was absolutely necessary to maintain the Hungarian constitutional order.

A Lánchíd koronázási díszben

GERŐ ANDRÁS

REPREZENTÁCIÓK OLVASATA

Koronázás és közvélemény 1916-ban

Nagypolitikai kitekintés

Az 1914-ben elkezdődött Nagy Háborúban az 1916-os év katonai szempontból nem volt túl szerencsés az Osztrák-Magyar Monarchia számára.

Május 24-én az olasz fronton a Monarchia hadserege nagy támadást indított, de az offenzíva elakadt. Augusztus 5-én megkezdődik a 6. isonzói csata, amely a központi hatalmak vereségével végződik – annak ellenére, hogy az olasz előrenyomulást sikerül megállítani. Az orosz fronton június 4-én Bruszilov cári tábornok nagy erejű támadást kezdeményezett a Luck-Okna arcvonalon. A harcok során a Monarchia csapatai hatalmas vereséget szenvedtek, az itt harcoló alakulatok csaknem teljesen megsemmisültek. A hadműveletek eredményeképpen az oroszok elfoglalták Wolhíniát és Bukovinát, és 200 000 hadifoglyot ejtettek. Augusztus 17-én a bukaresti titkos egyezményben Románia csatlakozott az antanthoz. Cserébe az antant ígéretet tett arra, hogy – győzelme esetén – Romániáé lesz Erdély, a Bánát, a Bánság, Bukovina és a Tiszántúl egy része. Románia augusztus 27-én hadat üzent a Monarchiának, és csapatai szeptember 7-én elfoglalták Brassót, majd további erdélyi területeket. Szeptember második felében az osztrák-magyar és a német csapatok együttes ellentámadása kiszorította a román haderőt Erdélyből, és december 6-án a központi hatalmak katonái Bukarestet is megszállták. A Monarchia szemszögéből ez az egyetlen és egyértelmű katonai siker 1916-ban, de ezt sem tudták volna elérni a németek közreműködése nélkül.

Az 1916-os év – immár csak Magyarországot tekintve – arról tanúskodott, hogy a háború valósága egyre inkább a hátország mindennapi életének is szerves részévé vált. A cukor árusítása állami monopóliummá vált, és árát jelentősen felemelték. Így volt ez a tej esetében is. Budapesten a gáz ára 25, az áramé 16,5%-kal nőtt. Egyre többen panaszkodnak az ellátási nehézségekre és a drágaságra. Az országban több helyen sztrájkolnak – így van ez Budapesten a Fegyver- és Gépgyárban és a különféle bányavidékeken. A társadalmi elégedetlenség folyamatosan a napi élet részévé válik.

A Monarchia legfelső köreiből is érzékelték azt, hogy a helyzet nem túl rózsás. Az osztrák politikai feszültségeket mi sem jelezte jobban, mint az a tény, hogy a szociáldemokraták egyik vezetője Friedrich Adler október 21-én lelőtte Karl von Stürgkh-öt, az osztrák miniszterelnököt.

Ha más nem, akkor ez a tény szimbolikusan is tudatosította a Monarchia politikai vezetésében, hogy Ausztria-Magyarország sem katonailag, sem belpolitikailag nincs jó állapotban. Ezért Burian külügyminiszter októberben a német szövetségesekkel egyeztetett békeajánlatot kíván tenni az antantnak, amelyet végül is december 12-én tettek közzé. Ez volt a háború történetének első békejavaslata. Az antant december 31-én utasította el a központi hatalmak békeajánlatát, de legalább elindulni látszott egy olyan folyamat, amely azt ígérte, hogy méltányos békekötéssel belátható időn belül a háborút be lehet fejezni.

Ebben a nagypolitikai helyzetben következett be Ferenc József halála, s egy hónappal temetése után, az 1916-os esztendő utolsó előtti napján Károly megkoronázása.

Az új király

Az új királyt Károlynak hívták. Ausztria és Magyarország lakói Ferenc Ferdinánd meggyilkolása óta tudták, hogy a lehetséges új uralkodónak ez a neve, de el kellett nekik magyarázni, hogy milyen sorszámot fog viselni neve előtt. Így aztán már két nappal Ferenc József halála után mind Ausztriában, mind Magyarországon a sajtó közölte, hogy az uralkodó más sorszámot fog viselni a birodalom két felében. Ezt írták:

„A Neue Freie Presse hiteles forrásból jelenti, mint új uralkodó mint ausztriai császár az I. Károly nevet fogja felvenni. Magyarországon pedig mint IV. Károly fog uralkodni... A jelenlegi császár az első osztrák császár Károly néven. Mint magyar király a negyedik Károly. I. Károly, akit a magyar történelem Róbert Károly néven ismer, az Anjou-házból eredt és Nagy Lajosnak volt atyja. II. Károly Durazzo Lajos fia, a nápolyi királyé, 1385-ben került a magyar trónra, Székesfehérvárott koronázták meg, tizenegy hónappal később

összeesküvésnek esett áldozatul. III. Károly Mária Terézia atyja, mint német-római császár VI. Károly nevet viselt.”¹

Károly már november 21-én, Ferenc József halála napján proklamációt intézett birodalma lakóihoz. Ebben utal arra, hogy Ferenc József művét kívánja folytatni és befejezni. Közli, hogy a háborúban az ellenség összes támadását visszaveri, és a győzelmes befejezéshez segíti népeit. Másfelől beszél arról, hogy újból meg kívánja szerezni népeinek a béke áldásait, s arról is szól, hogy igazságos, szeretetteljes fejedelem kíván lenni, aki tiszteletben tartja a jogegyenlőséget, a szabadságot, és mindenkinek biztosítja a jogrend oltalmát.²

Két nappal később, november 23-án közli Tisza István gróffal, a magyar miniszterelnökkel, hogy Magyarország királyává kívánja koronáztatni magát.³

A koronázás a magyar közjog igen fontos része volt. Ha nem valósult meg, akkor a király hatalmát nem lehetett teljesen törvényesnek tekinteni, amiből aztán számtalan bonyodalom származhatott. Ahogy ezt Ignóus írta a *Nyugatban*:

„a közjogban a forma is lényeg, s a koronázás, mely nemcsak hatalmat ad a királynak, de jogot is a nemzetnek, szent szertartás a nem szertartásos érzés számára is... Mert a magyar szent korona köré a történelem két hagyományt is illesztett. A magyar koronázás nemcsak akkor nevezetes, ha megtörténik, de azzal is, ha elmarad. II. József, a legnagyobbat akart s a legnagyobbat hibázott király óta van meg ez a jelentősége is. Az 1867-i koronázás nem jelentett volna akkora jót és elégtételt, ha az 1848-i el nem maradt volna... Azóta, mint ahogy címerünk fölött a korona, úgy lebeg az idegek fölött a kérdés, hogy ha az uralkodó királyt a sors elszólítja, lesz-e utána koronázás?! Bizonyára nem a kétségbeesés kérdése - még eddig minden elmaradt koronázás kipótoltatott nálunk... S az állandó kérdésre az új király szív szerint való feleletet adott, mikor sietett magát megkoronáztatni, s Szent István koronája alá hajtva homlokát, a szent szertartásnak kettős jelentőséget adott: nemcsak annak

---

¹ Károly király neve. *Az Est* 1916. november 24. Természetesen arról is azonnal megindult a diskurzus, hogy a Monarchia fémpénzein mikor fog megjelenni az új uralkodó arcmása. (Az új király képe a pénzekben. *Az Est* 1916. november 25.

² Vö. DÉKÁNY 2011. 2.

³ Vö. DÉKÁNY 2011. 3. Károlynak ez a levele a sajtóban is napvilágot látott.

jelentőségét, hogy a koronázás megvolt, de azét is, hogy nem maradt el. Legyen áldás szent jóakarátán.”⁴

Magyarországon az uralkodót addig nem lehetett törvényes királynak nevezni, amíg meg nem koronázták. Hivatalosan „csak” az örökös király titulus illette meg, noha a protokoll szerint ebben az esetben is járt neki a felséges úr címzés, és gyakorolhatta az összes kormányzati jogot, tehát a kinevezések jogát is. Két vonatkozásban azonban nem volt jogképes: nem adományozhatott kiváltságokat, amelynek ekkor azért már túl nagy jelentősége nem volt. A másik hiány azonban már jelentősebbnek bizonyult: nem szentesíthetett törvényeket. Következésképpen csak a meglévő törvények alapján kormányozhatott, így nem hagyhatta jóvá például az ország újabb évre esedékes költségvetését sem.

A magyar közjog szerint a koronázás három lényeges elemből állt:

1. A hitlevél kiadása
2. A koronázási szertartás
3. A koronázási eskü letétele

A hitlevél kiadása és a koronázás között elvileg sok hónap is eltelhet, de a koronázás teljességéhez mindhárom kritérium teljesítése elengedhetetlen.

Az 1916-ban érvényes felfogás szerint a nemzet, illetve intézményesült formája, az országgyűlés koronáz a katolikus egyház közreműködésével. Hivatalosan ekkor a koronázás nem egyházi aktus, hanem az országgyűlés aktusa, amelyen a katolikus egyház részvétele elengedhetetlen.⁵ A koronázás helyszíne Budapest, mivel 1872 óta hivatalosan is ez a főváros, s épp ezért itt ülésezik az országgyűlés is. Arra semmifajta törvényes kötelezettség nincs, hogy a fővároson belül hol kell lezajlania a koronázásnak.

---

⁴ Ignótus: Koronázás. *Nyugat* 1916. december 16.

⁵ A szertartásnak megkérdőjelezhetetlen a katolikus jellege. Ezzel együtt természetesen más felekezetek tagjai is részt vettek a koronázáson. Így például megjelentek a zsidó hitközségi szervezet világi vezetői is, és a zsidó felekezeti sajtóban a koronázást többen méltatták, kiemelve az új király elkötelezettségét a jogegyenlőség mellett. Lásd erről: GLÄSSER 2017.

A koronázás csak akkor érvényes, ha az úgynevezett *Szent Koronával*⁶ történik.

Röviden ez adja a magyar királykoronázások lényegét. Természetesen magának a folyamatnak kialakult rituáléja létezett, de szempontunkból most ez nem oly fontos.⁷

A konkrét királykoronázásnak – az általános közjogi jelentőségen túl – léteztek aktuálpolitikai vetületei is. Tiszának, a magyar miniszterelnöknek fontos volt az, hogy a magyar közjog kívánalmainak az uralkodó eleget tegyen. Tartott ugyanis attól, hogy Ferenc Ferdinánd föderatív ideái esetleg túl nagy befolyást gyakoroltak Károlyra, s ezért szükségesnek tartotta az ország jogainak mielőbbi törvényes biztosítását. Személy szerint sem volt mindegy neki, hogy a koronázásnál ő milyen szerepet vállal. A régi időkben a magyar közjog szerint a nádor és a magyarországi katolikus egyház vezetője, az esztergomi érsek koronázott. 1867-ben mivel 1848 óta nem volt nádor, az országgyűlés választotta meg a nádort helyettesítő személyt, aki az akkor miniszterelnöki funkciót betöltő Andrássy Gyula volt. Tisza szeretett volna ugyanebbe a szerepbe kerülni, s ő kívánt a nádort helyettesítő személy lenni. Ezzel nagy szimbolikus nyomatékot adhatott saját politikai vezető szerepének. A nádort helyettesítő személyt az országgyűlés választotta, s itt nem volt kétséges Tisza többsége. Ezzel együtt az ellenzéki erők megkérdőjelezték ezt a szándékot, azzal érvelve, hogy Tisza csak egy párt és nem a nemzet képviselője. Más személyeket javasoltak erre a szerepre, így például a Habsburg család Magyarországon élő tagját, József főherceget. Javaslatuk motivációi között nemcsak Tisza gyűlölete szerepelt, hanem az is, hogy egy felkapaszkodott dzsentri ne koronázzon. Arisztokrata koronázzon arisztokratát. De legalább ilyen fontos volt az, hogy Tisza protestánsként koronázott volna katolikust. Ezt sem nézték jó szemmel.

Az eredmény azonban nem lehetett kétséges: a parlamenti szavazásnál Tiszára 210-en, József főhercegre 103-an szavaztak.

Károlynak is fontos volt a koronázás, annak ellenére, hogy szűk tanácsadói köréből volt, aki erről le akarta beszélni. Arthur Polzer-Hoditz gróf, Károly közeli bizalmasa kifejezetten ellenezte a

---

⁶ A korona történetének és változó jelentésének rendkívül nagy a szakirodalma. Legújabbán lásd: TESZELSZKY 2009.

⁷ A továbbiakban sem kívánom ismertetni a koronázás részletes rituáléját.

koronázást, és azt kérte, hogy az uralkodó utasítsa vissza az eskü letételét, maradjon passzív, mert a magyar alkotmányra tett eskü feloldhatatlan ellentmondásokba kényszerítené. Károly azonban jó érzékkel látta, hogy egy háborúban lévő országban nem idézhet elő legitimációs problémákat; nem teheti az amúgy is feszült belpolitikai légkörű Monarchiában kérdésessé uralma magyarországi törvényességét. Az is nyilvánvaló volt számára, hogy az országnak új költségvetés kell, le kell bonyolítani az osztrák-magyar gazdasági kiegyezés során következő tárgyalásait, tehát szüksége van a törvényesség teljességére. Éppen ezért kérte fel Tiszát a koronázás mielőbbi megtartására.⁸

Károly feleségével, Zitával és fiával, Ottóval 1916. december 27-én, szerda délután 2 óra tájban érkezett Budapestre, és december 30-án, szombat este 6 óra tájban utazott el a fővárosból. Tehát kicsivel több mint három napot töltött el azzal, hogy magyar királlyá koronázzák.

Nem célozott ennek a bő három napnak a nyomon követése, de az bizonyos, hogy rendkívül nagy nyilvános érdeklődés kísérte a királyi család budapesti jelenlétét. Egyesek szerint a Nyugati pályaudvarról a Várba vezető úton több mint kétszáz ezren voltak kíváncsiak az új uralkodóra.⁹

A koronázásra december eleje óta készült a politikai elit. A Koronázási Ünnepélyt Rendező Bizottságot hozták létre, amely négy albizottságra tagolódott. A legérdekesebb a Művészeti és Műszaki Albizottság, amelynek elnöke Bánffy Miklós¹⁰ gróf volt – lényegében ő nevezhető az ünnepségek művészeti vezetőjének, főrendezőjének. Bánffy kitűnő embereket kért fel munkatársul. A koronázási templom dekorálását Lechner Jenő,¹¹ az esküemelvény tervezését Pogány

---

⁸ A koronázás körüli aktuálpolitikai konfliktusokról lásd VERMES 1994. 398–406. A mű eredetileg angol nyelven jelent meg: VERMES 1985.

⁹ A koronázás előtt. A királyi pár Budapesten. Az országgyűlés küldöttsége a királynál. A hitlevél és eskütervezet átnyújtása. *Népszava* 1916. december 28.

¹⁰ Bánffy Miklós (1873-1950) magyar író, grafikus, díszlet- és kosztümtervező, színpadi rendező, politikus, 1921-1922 között külügyminiszter.

¹¹ Lechner Jenő (1878-1962) magyar építész, építész-történeti író

Móric,¹² a kardvágás helyszínéül szolgáló domb kialakítását Kós Károly¹³ végezte el.

Egybehangzó vélemények szerint a koronázás, mint esemény kitűnően sikerült; a művészek nagyszerű munkát végeztek. Azt már csak utólag tudjuk, hogy majdnem tragédia lett a történet vége. A 29-i főpróba – amelyen az uralkodó is részt vett – után egy órával Bánffy emlékiratai szerint a következő történt: „Midőn egy óra múlva vége lett, és magamra maradtam, az oltár fölötti világításnak egyik 4000 gyertyás lámpája, amely láthatatlanul a szentély fölé palástként emelkedő sátorba volt szerelve, és amely a próba alatt teljes fénnel égett, a hőségtől felrobbant. Parányi üvegdarabok hulltak le, és az oltárt teleszórták apró, éles kristálytörmelékkel. Elejét kellett venni annak, hogy ilyesmi a koronázás szertartása alatt megtörténhessék. Az oltárjelenetnek, a koronázás tényének megvilágításáról lemondani nem volt szabad, és decemberben bizony lehetetlen napsütésben bizakodni, így hát a villanyszakértő tanácsára egy hüvelyk vastagságú üveglapot csiszoltak hirtelen, amely alulról teljesen elzárta azt a teret, amelyben a villanyégők voltak elhelyezve.”¹⁴

Másnap megtörtént a koronázás, s az esemény után közvetlenül történt az, ami könnyen tragédiát okozhatott volna. Ismét átadva Bánffynak a szót: „Az a hüvelykvastag üveglap, amely az oltár fölötti sátor világítását elzárta, a hőségtől kettérepedt, és alighogy a templom végleg kiürült csapóbárd éllel lezuhant az oltárra.”¹⁵

A közvélemény azonban erről nem tudott. Azt azonban látták, hogy a koronázási folyamat szabadtéri eseményein (az eskütételen, illetve a koronázási kardvágás során) Károly fején megbillent a korona, amit egyértelműen rossz előjelnek tartottak.

A jelenség magyarázata persze sokkal prózaibb, mintsem azt a baljós előjelek keresésében érdekelt gondolkodás sejteni vélte. A magyar korona belső átmérője 63,5cm, míg egy átlagos ember feje nagyjából 56-58cm átmérőjű. A korona tehát túlságosan bő – megjegyzem egyébként sem kényelmes viselet, hiszen súlya 2056

---

¹² Pogány Móric (1878-1942) magyar építész, urbanista, egyetemi tanár, grafikusművész.

¹³ Kós Károly (1883-1977) magyar építész, író, grafikus

¹⁴ BÁNFFY 2001.30. Az emlékirat első kiadása 1932-ben jelent meg.

¹⁵ BÁNFFY 2001. 44.

gramm,¹⁶ ami annyit tesz, hogy akinek a fején van, az több mint két kilónyi terhet cipel a nyakán. Ferenc József koronázásakor aranszálás szöveggel kibélelték a koronát, és parafából belső pántot készítettek, hogy ne billegjen az illető fején. IV. Károly koronázásakor újrabélelték a koronát, de nem figyeltek oda arra, hogy a lehetséges billegést megakadályozzák. Az ezért felelős emberek igénytelen munkát végeztek, s ennek volt a következménye a korona megbillenése, illetve az, hogy sok fotó tanúbizonysága szerint Károlynak jobban a homlokába csúszott a korona, mint ahogy azt kellett volna.

A közjogilag elengedhetetlenül érvényes részek mellett a koronázáshoz hozzátartoztak olyan elemek is, amelyek nem a jogi érvényesség, hanem a tradíciók miatt épültek be a folyamatba.

Ilyen volt a koronázási ebéd, amely arany étkészlettel zajlott, 18 fogást tartalmazott, de senki nem nyúlt az ételhez, hanem a király felajánlotta a hadikórházban gondozott sebesültek számára.

Ilyen volt az udvari felvonulás és bemutatkozás a királyi családnak (defilier-cour), amely csoportos bemutatkozássá vált, mert az uralkodópár el kívánt utazni.

Ilyen volt a nemzet által a királyi párnak adott 50-50 ezer forintos koronázási ajándék, amelyet Károly és Zita jótékony célokra – hadiözvegyek és árvák megsegítésére – ajánlott fel.

Ilyen volt a koronázást követően a Mátyás-templomban lezajlott ceremónia, amelynek keretében a frissen megkoronázott uralkodó aransarkantýús vitézeket avatott.¹⁷

Ezen az eseményen – a miniszterelnök javaslata alapján – olyan tiszteket avattak aransarkantýús vitézzé, akik a háborúban helyállásukkal tűntek ki. Bánffy ötlete nyomán a frontkatonák mindennapi katonai egyenruhában jelentek meg – a díszes templomot csukaszürkébe öltözött emberek népesítették be.

---

¹⁶ CSELÉNYI 2003.

¹⁷ Az aransarkantýús lovagrendnek nincs külön szabályzata. Először még az Anjou királyok idején a 14. században történt említése arról, hogy koronázás alkalmával aransarkantýús lovagokat avatnak.

48 embert avattak aransarkantyús vitézzé.¹⁸ Közülük 22 volt arisztokrata, azaz báró, gróf, herceg. Miután az avatások a miniszterelnök személyi javaslatai alapján történtek, ezért állhatott elő az a helyzet, hogy két rokona is részesült ebben a megiszteltetésben.

Személy szerint kétségem sincs aziránt, hogy a miniszterelnök javaslata tényleg olyan tisztekre vonatkozott, akik jelentős haditettek hajtottak végre, de bizonyos vagyok abban, hogy a tiszti rangot viselő magyar háborús hősök társadalmi arányai valójában nem így álltak. Nehezen hihető, hogy a hősi háborús haditettek majd' 46 százalékát arisztokraták hajtották volna végre – miközben az arisztokrácia aránya a társadalom egészében elenyésző, s a tiszti karon belül sem volt meghatározó.

Ez a politikai elit akciója volt, és éppen ezért a társadalmi elit reprezentációja itt jóval magasabb arányt tett ki, mint amit a frontszolgálat társadalmi arányai indokoltak volna. A politikai elit saját társadalmi háttérét magasztosította fel.

Ugyancsak szokásjog volt a koronázást követő címadományozás, rangemelés,¹⁹ kitüntetés. (Mintegy 40-50 fő kapott kitüntetést, köztük volt a következő korszak két vezető politikusa, Bethlen István gróf²⁰ és Klebelsberg Kunó gróf.²¹).

A *koronázás* folyamata nemcsak egy igen fontos közjogi aktus volt, hanem az akkori Magyarország egyfajta *politikai-kulturális reprezentációjának* is bizonyult. Ez a reprezentáció öltött testet a

---

¹⁸ A névsort lásd: <http://www.aransarkantyus.hu/index.php/toertenelmi-hatter/aransarkantyus-vitezek>

¹⁹ Az egyik rangemelésnél kínos félreértés történt. Kiértésítettek egy Ivánka László nevű főszolgabíró, hogy bárói rangot kapott, miközben ezt egy másik Ivánka Lászlónak szánták. Az erről szóló dokumentációt lásd DÉKÁNY 2011. 5. A hibát kijavították.

²⁰ Bethlen István gróf (1874-1946) jogász, mezőgazdász, politikus. 1921 és 1931 között Magyarország miniszterelnöke.

²¹ Klebelsberg Kunó gróf (1875-1932) magyar jogász, országgyűlési képviselő, kis ideig belügy-, majd közel 10 évig vallás- és közoktatásügyi miniszter. A királykoronázásról 2005-ben összeállítottak egy 34 perces filmdokumentációt. Annakidején az Uher-Film és a Kino-Riport filmvállalatok kaptak jogot a filmezésre. A töredékes anyagból készített összeállításon a királykoronázás alkalmával a Szentháromság téren, a koronázási eskü dombjánál feltűnik tengerészti egyenruhájában Horthy Miklós, aki a későbbiekben, a két háború közötti Magyarország kormányzója lett.

koronázáshoz kötődő, de közjogilag nem elengedhetetlen részletekben, s ez kapott szerepet a közjogilag elengedhetetlen pontokon is. A folyamat egészében új elem volt a Himnusz beemelése, amelyet pontosan háromszor játszottak el a különböző helyszíneken.

De a nagy egész inkább az *úri Magyarország megnyilvánulása* volt. Ahogy ezt elég cizelláltan érzékelték is A Hét című lap:

„Rómából jött a korona, de sorsában és hatalmában magyar lett, fényében és bánatában egyformán, és most hogy Isten szép budai házának legszebb oltárán pihen, mint egy szentség, a római aranyékszer sugárözönben újra elszólítja mindazt a keleti fényt és pompát, amely ünnepi alkalomkor testén hord a magyar úr. Kucsák és menték, drága aranyos-hímes varrások, szattyáncsizmák és kalapra varrt ékkövek, melyekért falvakat és erdőket cseréltek hajdan (embereket, jobbágyokat is), mind e tündöklő és döbbenetes fény Kelet úri hatalmát jelentette egykor... Amikor a szent korona közelségében még egyszer felragyog a régi világ egész káprázatos pompája, ugyanakkor az ország határain túl egy hősi kosztüm válik emlékeztetővé a későbbi korok számára. Gazdagság az egyik, szegénység a másik, de voltak árnyékai a díszmagyarnak is, noha a koronázási menetben csak trencsényi Csák Mátét²² és Bánkot²³ látjuk, a nagyurat, ám sehol Tiborcot²⁴ aki millió és millió volt, de neve csak egynek maradt fenn.”²⁵

Ahogy Bánffy Miklós a koronázáskor bevonuló palotahölgyek látványát felidézve utólag megfogalmazta: „Gyönyörű magyar ruháikban mintha elmúlt századok családi képei elevenedtek volna meg. Szédületes gyémántdiadémok, gyöngyös kőöntvényű főkötők csillogtak a mindenfelől leomló villanyvilágban. *Utolsó felvonulása volt ez a pompázatos múltnak.* (Kiemelés tőlem – G.A.)”²⁶

---

²² Csák Máté a 13-14. század fordulóján élt nagyhatalmú tartományúr. Neve a rendies világ hatalmaskodó, a központi hatalommal is szembeszegülő alakjának szimbólumává vált.

²³ Bánk bán a 12-13. század fordulóján élt szlavón bán, majd nádor, több vármegye ispánja, végül országbíró. A 19. század elején Katona József, a magyar színműírás egyik első képviselője írt róla drámát, amely nemzeti klasszikussá vált.

²⁴ Tiborc Katona darabjának egyik szereplője, a darabban ő szólaltatja meg a jobbágyi alávetettségben élő parasztság hangját.

²⁵ Koronázás 1916-ban. *A Hét* 1916. december 31.

²⁶ BÁNFFY 2001. 35.

Az új kor kezdetén a régi Magyarország mutatta meg önmagát.

Amit elvártak az új királytól

A jeles magyar költő, Tóth Árpád²⁷ még a koronázás előtt verset írt. Utolsó sora így szól: „Békét zengjen a háború is!”²⁸

Rövid, lényegre törő megfogalmazás. Tulajdonképpen kifejezte mindazt, amit az emberek szerettek volna.

A kép egésze persze ennél egy kicsit összetettebb.

Károly november 21-i proklamációja után a Friss Újság így ír: Károly „jó sorba vezeti az ő magyar népét.”²⁹ Egyértelműbben fogalmaznak egy nappal később:

„Károly mindent meg akar tenni, hogy mielőbb elmuljanak a háború áldozatai és borzalmai. Egyenesen a harctérről került a trónra, a háboru szörnyüségének szemléletéből az uralkodásra. Nemes lelkét eltöltötte az ott látottak fölött való fájdalom és végét kívánja vetni a vérförgetegnek. Azt tüzi ki első céljának, ami mint forró imádság él milliók szívében és ajkán. De királyi szava kifejezésre juttatja a milliók akaratát és elszántságát is. Békét akar, de csak olyat, amely a fegyvereink becsületének és életérdekeinknek megfelel.”³⁰

Úgy vélik, hogy Károly a magyar nemzeti törekvéseket támogatni fogja:

„Király és nemzet között teljes a megértés. A magyar állam ereje, magyar nemzeti hagyományokon megerősödő struktúrája nem akadály, hanem hatalmas pillér a Habsburgok uralmának világtörténelmi koncepciójában. Nem kell féltő érzékenységgel tekinteni a király felé, aki a Himnusz magasztos hangjait akarta hallani letett eskü nyomában és nem kell a királynak érzékenynek lennie nemzeti törekvéseink megvalósítását óhajtó vágyaink irányában.”³¹

---

²⁷ Tóth Árpád (1886-1928) magyar költő, műfordító.

²⁸ Tóth Árpád: Óda az ifjú Caesarhoz. *Nyugat* 1916. december 16.

²⁹ Meghalt a király! *Friss Újság* 1916. november 22.

³⁰ A király halála. Károly király trónra lépett. *Friss Újság* 1916. november 23.

³¹ A koronázás napja. *Alkotmány* 1916. december 31. Konzervatív-keresztény szellemiségű lap.

A nemzet és a király közötti harmónia, illetve a magyar nemzeti törekvések támogatása más elvárások szerint alkalmat ad majd országátalakító reformokra: „A dinasztíának nincs többé oka tétovázva nézni a magyar nemzeti törekvéseket. A magyar nemzetnek nincs szüksége féltékenyen a törvényeire nézni, mikor jogai biztonságát királya egyéniségében és gondolkodásában is megtalálta. Az új korszak, melyet a világháború mögött sejtünk új vezérrel találja a magyar nemzetet. S boldog reménységgel nézünk elébe, mert a fokozott erő kifejtés számára szükséges nagyobb erő felszabadult a politikai hivatások könnyebbé válása által. A magyar közéletnek új feladatokat és új alakulást diktálnak a háború következményei, s nemzet és királya közötti teljes harmónia, érzelmi és gondolkodásbeli teljes megegyezése e feladatok sikeres megoldására képesítenek. A politikai problémák helyébe tolnak a társadalmi és gazdasági feladatok. Ez teszi újjá a korszakot, melynek most elébe kell mennünk.”³² Nem részletezik, milyen társadalmi és gazdasági feladatok megoldására gondolnak, de azt érzékelik és érzékeltetik, hogy a háború egy új korszak nyitányát jelenti.

Az új korszak légkörébe illik bele a nők jogait, társadalmi lehetőségeit számonkérő írások sora is. A Nő című lap a koronázást megelőzően így fogalmaz:

„Ferenc József megnyitotta annak az egyetemnek a kapuit a nők előtt, amelyet őse és előde, Mária Terézia királyasszony alapított. A leányunokái közt gimnazisták is vannak és a házasság kérdésében családja tagjaival szemben megértőbb és engedékenyebb volt akárhány lipótvárosi pénz arisztokratánál, gőgös parasztbirtokosnál, maradi mágnásszülőnél, vidéki polgárcsaládnál. Ez az, amire emlékezünk, amikor a pihenőre tért aggastyán ködképe szétfoszlik előttünk. És ez az, amire emlékezünk, amikor kérdő szemekkel fordulunk egy szédítő hatalomhoz jutott fiatal emberpár felé... Károly király a béke és az emberjog jegyében állította trónfoglaló manifesztumát: e jegyben találkozni fog az öntudatos magyar asszonytársadalommal, amely tudja, hogy amint a háború nem jött magától hanem csinálták, úgy a béke is csak verejtékes, nagy munka eredményeképpen jöhet létre.”³³

---

³² A koronázás napja. *Az Újság*. 1916. december 30.

³³ Trónváltás. *A Nő*. 1916. december 5. Feminista orgánium.

Az ország szociális bajaira nemcsak a női jogok vetületében emlékeztetnek. Rendkívül érdekes, hogy két olyan szerző is megfogalmaz az új királlyal szemben erőteljes szociális elvárásokat, akik világhíre és későbbi életútja is igencsak szétágazott.

Egyikük Bíró Lajos író, aki a Monarchia szétesése után a polgári demokratikus forradalom kormányában külügyi államtitkár lett, majd – megszakítással – emigrációba vonult, és a világhírűvé vált Korda Sándor filmrendezővel (Alexander Korda) dolgozott együtt. Forgatókönyvei jó néhány filmsikerhez járultak hozzá. Bíró a koronázás után ezt írta:

„Elődödtől, akit békefejedelemnek nevezett el kora, megtagadta a sors, hogy békefejedelemként fejezze be életét. Adja meg neked a sors, hogy uralkodásod kezdete felavasson és hosszú évtizedei állandóan diszitsenek a békefejedelem páratlan címével. Fialat akarát – látjuk már – csodákat teremthet. Egy fiatal akarát csodáit várja ma a szenvedő világ. Tíz csatatérről köszöntenek a halni indulók, óh ifju király; a halni indulók elborult pillantása országokon át téged keres, óh ifju király és remegve várja, megajándékozod-e a meghalni indulókat az étellel. [...] Hü Magyarországod békeidőben is vérzett, fiatal király. Betegségek, szegénységek, nyomoruságok sebei kintzták. Százezer meg százezer ifju ember menekült el minden évben ebből a dus, ebből a szép országból Amerikába. Lehet-e, hogy ez így megmaradjon? Ha eljön a béke, nem jön-e el vele a népnek és a királynak együttes akaratóból egy új világ? Üdvözlég ifju király, magyar néped milliói sóvárogva és reménykedve köszöntenek.”³⁴

A másik szerző Milotay István. Ő nem járult hozzá világsikerű filmek elkészültéhez, viszont jellegzetes alakjává vált a két háború közötti magyar jobboldalnak. Íróként, politikusként egyaránt a keresztény nemzeti Magyarország gondolatát pártolta, amibe természetesen az is beleértődik, hogy támogatta a Horthy-éra zsidóellenes politikáját is.

Milotay még a koronázás előtt így ír:

„Az új magyar király, IV. Károly koronázásához – legyen szabad e kissé frivol szavakkal élünk – a történelmi jellegű kulisszákat, a kosztüm-színeket, most is jórészt ugyanazoknak a társadalmi

---

³⁴ A koronás király. *Világ* 1916. december 31.

osztályoknak statisztái fogják szolgáltatni, amelyek a megdicsőült I. Ferenc József trónját a budavári Boldogasszony-templomában körülállták, s amelynek a koronázási domb körül – a négy felé suhító kard árnyékában és oltalma alatt ott tolongtak a régi pestvárosi térségen. Ott lesznek a magyar arisztokrácia, a főpapság, a képviselőház, a megyék és városok küldöttségei. Mindez azonban már csak lárvája, díszruhás árnyéka elhanyagolt, belső erejükben elsorvadt osztályuknak. Azok, akik a tényleges politikai, társadalmi és gazdasági hatalmat bírják, egyelőre, ez alkalommal még utoljára, a háttérben fognak állni, miután odakinn az életben, a valóságban már úgyszólván régen átszakították, túlnyargalták s maguk alá gázolták ezeket a történelmi sorompókat... Az új király, ha széttekint majd ezen a térségen, az új magyar társadalom körülötte tolongó küldöttein, lelkében bizonyára felmerül majd, ha csak egy pillanatra is, az a kérdés: kikre számíthatok közületek legbiztosabban, kikre építsem közületek az én országomat, hogy erős legyen, mint a szikla, melyre a Megváltó valamikor a magáét építette? A király szét fog nézni a térségen s bizonyára ott fogja látni, ugyanott, mint ahogy Ferenc József látta, a föld népének küldötteit is, azét a népet, melyet ő végtelen tömegekben látott maga előtt elvonulni, szenvedésbe, halálba, önfeláldozásba menni a háború messze szörnyű frontjain. A 67-iki koronázási képen ennek a népnek még csak egy szerény hely jutott, a tér egyik félreeső szögletében, onnan lengette kalapját Ferenc József felé. Azóta – ez az egyetlen vigaszunk, erőnk, hitünk és reménységünk – ez a nép nagy utat tett meg a magyar történelemben. Kilépett a kép szögletéből mint egy óriás, mindennek a közepére került, mellélakalokból főhőssé lett, az igazak szemében minden mást túlmagasló nagysággá. IV. Károly csatatereken látta megnőni ezt a gigászt. Ha szétnéz majd a koronázási dombról s lelkében átrepül a reászállott ország térségei, síkjai, hegyei, vizei, embermilliói fölött, azt kívánjuk és azért imádkozunk: ezen az alakon akadjon meg és pihenjen meg a leghosszabban a tekintete.”³⁵

A koronázás után pedig, híven ahhoz a gondolatához, miszerint az új királynak nem a történelmi kulisszákba belefeledkezett és avított társadalmi osztályokra, hanem a népre kell támaszkodnia, így ír:

---

³⁵Milóty István: Új király, új ország! *Új Nemzedék* 1916. november 26. Politikai, szépirodalmi és közgazdasági hetilap (1919-től napilap).

„IV. Károly királynak nincs múltja a nemzettel szemben s a nemzetnek nincs ő vele szemben, melyet kölcsönösen felejtetniök kellene. IV. Károly forrongó szívvel és forrongó elmével, ifjan s olyan közös emlékek, közös küzdelmek és szenvedések koszorújával lép közénk, melyek egy háborúban, egy táborban, egy csatamezőn, azonos érdekek védelmében ismertették meg egymással a királyt és a nemzetet. Az ő számára arra a kérdésre, bízhatik-e a magyarságban, csataterék és temetők végtelen sírhullámai adják meg a feleletet. Olyan találkozások után, amilyenek során ő magyarsággal Galícia és Lengyelország síkságain, a Kárpátokban, a szerb hegyek között s Doberdón megismerkedett, ilyen múlt birtokában és ekkora élmények súlya alatt nem érthető-e, ha a magyarság úgy néz őreá, mint ifjú vőlegényére s úgy érzi, hogy ő esküre emelt keze és négy fele suhintó kardja új idők kárpitját nyitogatja számára.”³⁶

A későbbiekben balra, illetve jobbra tartó gondolkodásmódok közös jellemzője, hogy társadalmi reformokban gondolkodnak, és úgy vélik, hogy az a politikai Magyarország, amely a koronázás során kinyilvánította önmagát, meghaladásra érdemes. Ezt az elvárást vetítik bele az új királyba.

Mondhatnám azt is: maga az új kor szólal meg ezekben a hangokban.³⁷

IRODALOM

BÁNFFY Miklós

2001 *Emlékeimből*. Polis Kiadó, Kolozsvár.

CSELÉNYI István Gábor

2003 Magyar Szent Korona. In: Diós István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. VIII. kötet. Szent István Társulat, Budapest. 405–436.

---

³⁶ Koronázás után – [Irtta.]: Milotay István *Új Nemzedék* 1917. január 7.

³⁷ Ennek a tanulmánynak a bővített változata megjelent: GERŐ 2019. 133–176.

DÉKÁNY Szilveszter

- 2011 „Éljen a király, éljen a haza!” archívNet 11. évf. 6. sz.
https://www.archivnet.hu/kuriozumok/eljen_a_kiraly_eljen_a_haza.html

GERŐ András

- 2019 *Hit, illúziókkal*. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány – Habsburg Történeti Intézet, Budapest.

GLÄSSER Norbert

- 2017 „Égből szállott mireánk ez a korona, Isten küldte azt neked miáltalunk”: IV. Károly koronázásának neológ izraelita diskurzustradíciói. *Ethnographia* 128: 2. 223–238.

TESZELSZKY, Kees

- 2009 *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Bencés Kiadó, Pannonhalma.

VERMES Gábor

- 1985 *István Tisza: The Liberal Vision and Conservative Statecraft of a Magyar Nationalist*. (East European Monographs, number 184.) Columbia University Press, New York.
- 1994 *Tisza István*. Századvég Kiadó, Budapest.

GERŐ, ANDRÁS

READING OF REPRESENTATIONS CORONATION AND PUBLIC OPINION IN 1916

Charles failed to carry out the tasks undertaken in the coronation diploma. He could not protect Hungary – its territory and constitutional set-up – he failed to protect his throne and he even failed to provide for his successor on the throne. He failed to meet the expectations he was facing and he failed to secure a fair peace for the Monarchy; he did not

even have an opportunity to radically transform the social background of his reign.

The Great War wiped out his undertakings, his endeavors, his state and even himself.

His coronation brought promises for many but he failed to live up to them. And for this very reason the importance of the coronation that was once thought of as a historical event has diminished and vanished from historical memory. It can be dug up but since nothing ensued from it in the long run, it is more like a find than a tradition.

Diadalkapu a Ferenc József téren

A koronázási jelvények a királyi palotában

IV. KÁROLY TRÓNRALÉPÉSÉNEK NEMZETKÖZI VISSZHANGJA

IV. Károly 1916. november 21-én német nyelvű táviratban értesítette gróf Burián István közös külügyminisztert és báró Alexander von Krobatin vezérezredest, hadügyminisztert a kormányzás átvételéről, egyben megerősítette mindkét személyt hivatalában. Burián Istvánt külön megbízta a „Népeimhez” intézett proklamáció közhírré tételével. Ugyanezen a napon az uralkodó Tisza Istvánhoz hasonló tartalmú táviratot intézett. Tájékoztatta a miniszterelnököt a kormányzás átvételéről, egyben megerősítette őt és a „magyar misztérium többi tagját állásukban”, s neki is megbízásul szabta a „Népeimhez” proklamáció közzé tételét. A soknemzetiségű birodalom osztrák felében a közös külügyminiszter, Magyarországon a miniszterelnök tartozott a trónváltás tényét a különböző etnikumú alattvalók tudtára adni. A nyilatkozatban a király hitet tesz arra, hogy a rá hagyott örökségnek hű „sáfárja” lesz. Bízunk abban, hogy „monarchiám...be és kifelé megedzve és megerősödve fog ebből a háborúból kikerülni”. Ez a cél akkor, a még csak az antant ernyője alatt tervet szövő Románia, Szerbia szándékait keresztezte ugyan, de maga az antant még nem számolt a Monarchia fölbomlásával.¹

IV. Károly egy másik, a miniszterelnökhöz intézett üzenetében a koronázással kapcsolatos feladatokról ejtett szót. Ebben utasítja Tisza Istvánt, hogy az országgyűléssel érintkezésbe lépve a koronázásra tett javaslatait terjessze elé. Az utasítás ételmében többek között a hitlevél és a kotonázási eskü szövegének előkészítése tartozott e feladatok közé.²

Az örökség átvétele ezután Bécsben folytatódott. A bécsi hercegérsek német nyelvű meghívója a magyar kormány részére 1916. december 1-én kelt. Friedrich Gustav Piffl bíboros meghívta a Magyar

---

¹ Habsburg Ottó és öröksége. Online kiállítás a Magyar Nemzeti Levéltár válogatott dokumentumaiból. (A továbbiakban: Vál. dok. I.)
www.mnl.gov.hu/habsbutgotto.html
mnl.gov.hu/habsburg_otto_es_oroksege/01_iv_karoly_uralkodasa.html IV. Károly uralkodása (1916-1918) IV. Károly távirata a kormányzás átvételéről. Az irat jelzete: MNL OL K 26-1916-I - 3882.

² IV. Károly levele Tisza Istvánhoz. Az irat jelzete: MNL OL K26 – 1916-I- 3882

Miniszterelnökséget IV. Károly trónra lépése alkalmából az 1916. december 8-án a bécsi Szent-István Dómban tartandó ünnepi szentmisére.³

Az 1916. december 30-án megtartott koronázó ünnepélyen korabeli tudósítások szerint csak Törökország, Bulgária, Görögország, Svédország, Sziám, Németország és az Egyesült Államok képviseltette magát. 1867-ben, Ferenc József megkoronázásakor nem volt háború, és a külföldi hatalmak „fényesen voltak képviselve”: az Egyházi Állam, Nagy Britannia, Franciaország, Törökország, Szászország, Németalföld, Spanyolország, Portugália, Mecklenburg, Bajorország, „Svédia”, Hessen-Dánia, Oroszország, Poroszország, Görögország, Brazília, Svájc Belgium, Olaszország mind elküldték követeiket.⁴

Az első világháború alaposan megváltoztatta a résztvevők körét. Mindenesetre figyelemre méltó az USA és Görögország jelenléte, előbbi ugyan még nincs hadiállapotban a Monarchiával, utóbbi viszont épp 1916-ban fordult szembe az antanttal, mégis 1918-ban a szövetségesek oldalán álltak. Így a két évvel korábban részvételükkel is hitelesített dinasztikus eseményt az antant hadicéljainak érvényesítésével teljes mértékben diszkvalifikálták.

Háborús és külpolitikai szempontból is kedvezőtlen volt a trónváltásra nézve, hogy Románia nem sokkal korábban támadt Erdélyre. Igaz a koronázáskor már kapitulált is a Központi Hatalmak előtt, de az antant már szövetségesként számolhatott vele. A Romániával való feszült viszonyt jól jelzi Brassó vármegyének a koronázási halomhoz küldött zsák földhöz kapcsolt története. Azt ugyanis olyan területekről gyűjtötte egybe a vármegye, amelyek fontos szerepet játszottak az 1916-ban betört ellenséggel szembeni harcban. Brassó vármegye alispánja mellékelt iratában kiemeli: az elküldött Brassó-bertalani földet 1916. október 8-án a román csapatokkal a város fölszabadításáért vívott harcban elesett „300 oláh hullá fedezte”- azaz „borította”-M.L.-. Továbbá a „Warte” (Állás) nevű, a város melletti sétaterről szedett föld szintén az akkor elesett honvéd gyerekek tömegsírjáról származik. Az alispán belügyminiszterhez intézett levele megemlíti, hogy földet gyűjtöttek még a Brassó nevezetességét képező Czenk tetőről, amelyet „az orvtámadó oláh ellenségünk városunk

---

³ A bécsihercegek meghívója a magyar kormány részére. Az irat Jelzete: MNL OL K20 -1916. 2237

⁴ Koronáztunk. *Pesti Hírlap* 1916. december 31.

elfoglalása alkalmával fölrobbantott az alján levő millenniumi Árpád emlékművel és a német lovagok által a 13. században épített Brassóvia vár falaival”. Földet küldtek még a Predeáli-Tömösvölgyből, hol a magyar katonák a németekkel együtt kiverték az ellenséget „saját oláh földjére”.⁵ Látható, hogy a román támadás által érintett területek lakosai a halomhoz válogatott földdel jelképesen a koronázással azonos területi integritást fejezték ki.

Trónra léptekor két célja volt: a háború befejezése, és a Monarchia fönntartása, akár tetemes területi veszteségek árán is. Nemzetközi visszhangot különösen az első váltott ki, hisz a háborúból a társadalmaknak már elégük volt 1917-re. A Monarchia fönntartása vagy lebontása egyelőre nem foglalkoztatta a szövetségeseket, annál inkább „csatlósait” (Románia, Szerbia), akik természetesen negatívan ítélték meg IV. Károly monarchikus célját.

Az uralkodóváltozás és a Monarchia elmélyülő belső válsága szükségessé tette a külpolitikai tájékozódás kiszélesítését, illetve módosítását. Az uralkodóház Károly alatt már nem tekintette magát annyira németnek, hogy trónját és uralmát egy megingott szövetségi rendszer kedvéért kockáztassa. Különösen az uralkodó család Bourbon-Pármai ági része, a lényegében francia oldalon álló Sixtus és Xavér hercegek, valamint édesanyjuk, Mária Antónia hercegnő igyekezett a trónt a német oldalról a másik oldalra átmenteni. IV. Károly azonban nem minden áron akarta dinasztiáját átmenteni. A három császár szövetségének fölmelegítését jelentette Ottokar Czernin miniszterelnökké nevezése, aki a Belvedere politikai iskolájában nevedett, ahol az Oroszországgal való együttműködés axiómának számított.

A korábbi történetírás fölírta IV. Károlynak, hogy se ereje se bátorsága nem volt, hogy elszakítsa a Monarchiát Németországtól, ahogy ezt az antant a béketapogatózásokon elvárta. Hogy ilyen művelet belpolitikailag lehetetlen, katonai tekintetben kivihetetlen lett volna, azzal keveset törődtek a francia és brit politikusok. Számura csak az volt a fontos, hogy minden lehetséges eszközzel gyengítsék a még erőt mutató és újra lábra kapó Németországot. Egyik ilyen hatékony eszköznek vélték, hogy a hóna alá nyúlnak a Monarchia önálló államiságra törekvő nemzeteinek és ezzel megfosztják Németországot

---

⁵ Vál. dok. I. Föld küldése Brassó vármegyéből a koronázási halomhoz. Az irat jelzete: MNL OL K 148-1917-I-36930

a még mindig teljesíteni képes szövetségesétől. A rögtöni szükségletekkel egyező, de előrelátást nélkülöző döntést a franciák és az angolok hozták meg, de ott volt az amerikai tudatlanság is.⁶

IV. Károlynak az „örökség megőrzésére” irányuló célját a másik oldalon a nemzetiségek magatartásának változása szabta meg. Még javában folyt a háború, és azok az érdekek, indítékok, amelyek miatt az ödöklés elkerülhetetlen volt, azok továbbra is hatottak mindkét oldalon. A magyar szempontból különösen fontos szerb és román, illetve az emigráns cseh és szlovák háborús célok jottányit sem változtak az uralkodóváltás után sem, és azonosak voltak a még jóval, a háború előtt kiformalódott nemzeti terveikkel. Pasic szerb miniszterelnök már a háború elején megfogalmazta Szerbiának a délszlávok egyesítésére irányuló hadicélját, amelynek középpontjába a szerbek egyesítését állította Magyarország déli, szerblakta területeinek az elcsatolásával. Ez változatlan háborús célja volt egészen a Monarchia szétdarabolásáig, amin IV. Károly katonadiplomáciai eszközökkel próbált valamit enyhíteni. Azonban az Oroszországgal és Szerbiával hadban álló monarchiát nemcsak a földarabolására spekuláló külső hadicélok fenyegették, hanem a háború belső nemzeti viszonyaiban is alapvető fordulatot idézett elő. A monarchia ukrán és szerb nemzetiségű lakosaiban ugyanis kialakulhatott az együttérzés a velünk ellenséges országokkal szemben. Még nem manifesztálódott ugyan az elválási tendencia és az antant sem hagyta még jóvá a szerb hadicélokat, de tudták, hogy érvényesülése a háború kimenetelétől függ.⁷

Románia Károly trónraléptekor nem hogy szövetségesünk nem volt már, de 1916. augusztus 27-én, engedve az antant ultimátumának, hátba támadta Erdélyt. Viszont épp a koronázási ünnepséget megelőzően vágta vissza a magyar-német csapatok és foglalták el Bukarestet. A háború kirobbanásakor Romániát szövetségesi szálak fűzték a Központi Hatalmakhoz és ennek értelmében hadba kellett volna lépniük Oroszország ellen. Ehelyett semlegességi nyilatkozatot tett, amit a Monarchia és Németország tudomásul vett. Am inntől kezdve a román politika minden irányzata a hadi helyzet alakulásától tette függővé Bukarest magatartását szövetségeseivel, illetve az antanttal szemben. A hadihelyzet azt befolyásolta, hogy Románia a

---

⁶ DIÓSZEGI 1999. 150.

⁷ GALÁNTAI 1985. 351.

semlegesség áraként inkább a Központi Hatalmakkal, a kívánt területek egy részének az átengedéséről folytatandó tárgyalásokon éri el célját, vagy az antanttal kötendő szerződés révén. Melyik a biztosabb útja a román nemzeti célok elérésének? Az 1916-os hadihelyzet, és főleg a sikeres Bruszilov offenzíva az antant-megoldást helyezte előtérbe.⁸

Így mérgesedett el a román hadsereg betörése, majd visszaverése nyomán véglegesen az erdélyi nemzetiségi kérdés, és Károly trónra jutása után sem lehetett már politikai eszközökkel kezelni, hanem egyedül a háború kimenetelétől függött további alakulása. Effelől nem hagytak kétséget az adott nemzetiségek vezetőinek 1918-ban egyértelművé vált céljai: a Monarchia vereségére és felbomlására orientálódtak.

1917-ben hasonló fordulat kezdődött cseh és szlovák, illetve a horvát és szlovén nemzeti kérdésben is. Az érintett nemzetiségek törekvéseinek lényege ekkor még az volt, hogy a cseh-szlovák, illetve délszláv állami egység a Monarchia belső átalakításával valósuljon meg, amelyben ezen államegységek azonos státusúak lesznek a Monarchián belüli minden más államegységgel. Ez tehát a dualizmus tagadása volt, de egyelőre egy belső föderatív átalakulás formájában.

IV. Károly olyan időszakban vette át a kormányzást, amikor a hosszú háború gazdasági és szociális következményei érlelték a radikális változtatás igényét. A nemzetiségek, és különösen a Magyar Királyság területén élők esetében még nem alakult kis az elszakadás óhaja, de pl. az 1916. augusztus 17-i bukaresti szerződésben az antant biztosította Romániának az általa igényelt magyar területek átadását. Így az uralkodóváltás nem változtatott semmit sem Románia magatartásán, változatlanul a területi átrendeződésre törekedett.

IV. Károly a formailag „belügynek” számító, ám nemzetközi szálai miatt mégis elsőrangú külpolitikai kérdésnek tekinthető boszniai esetben tapasztalhatta meg a délszláv probléma súlyosságát. A kiinduló pont Wekerle miniszterelnök 1918 tavaszi javaslata Bosznia-Hercegovina külön államrészként Magyarországhoz való kapcsolásáról. Az összetett és sokrétű problémából most csak a királynak ebben játszott szerepére világítunk rá. Wekerle 1918. nyarán arra kérte Károlyt, hogy a kormány boszniai álláspontját változtatás nélkül tegye magáévá, és hogy az ausztriai szlávok köréből felhangzó

---

⁸ ID. PINTÉR – IFJ. PINTÉR 2016. 19–22.

különböző követelésektől zárkózzon el. Károly ezt természetesnek tartotta, részben egybevágott nagy céljával: a Monarchia megőrzésével. A kérdés pikantériáját az adta, hogy Vilmos császár kevéssel ezelőtt az akkor még miniszterelnök Tisza Istvánt arra kérte, Románia lekenyerezése céljából adjon át három erdélyi vármegyét, amit Tisza, mint lehetetlent visszautasított. Most Wekerle a területbővítés elfogadására próbálja rávenni a királyt. Két bosnyák politikus az ügyben kihallgatást kért és kapott Károlytól, aki – a politikusok beszámolóí szerint – érdemi kijelentéseket nem tett sem a Magyarországhoz csatolásért, sem ellene. IV. Károly bizonytalanságát főként a délszláv kérdésben tanácsokat adó bizalmasai táplálták, akik ellenezték Wekerle tervét, s akik a Reichsratban 1917-ben világosan kifejtették: sürgős a monarchia valamennyi délszláv lakosának a felszabadítása és egyesítése egy minden nemzeti idegen uralomtól független demokratikus új államalakítás végett, amely azonban Habsburg jogar alatt marad. Egy szlovén képviselő a Magyar Királyságot, mint önálló államot az Osztrák Császárság „könyöradományának” minősítette, nem vetve számot, hogy Károly királyi trónja nemzetközileg is elismert szuverenitás. Károly jó diplomáciai érzékét mutatja, hogy bár személyesen Bosznia Horvátországhoz csatolását pártolta, mégis elfogadta Szerényi báró kereskedelemügyi miniszter álláspontját: ígérje meg a horvátoknak, hogy idővel megkapják Boszniát, de előbb a gazdasági és politikai konszolidációt kell végrehajtani. Károly ígérete –úgy gondolták Magyarországon – fönntart egy horvát reményt, ami miatt Horvátország esetleg óvakodni fog minden elhamarkodott lépéstől.⁹ Nem így lett!

1918. november 13-án IV. Károly kinyilvánította lemondását a magyar államügyek viteléről, de a trónról nem mondott le.

„Trónra lépésem óta mindig arra törekedtem, hogy népeimet minél előbb a háború borzalmaitól megszabadítsam, amely háború keletkezésében, semmi részem nem volt. Nem akarom, hogy személyem akadályul szolgáljon a magyar nemzet szabad fejlődésének, mely iránt szeretettől vagyok áthatva. Ennél fogva minden részvételtől az államügyek vitelében lemondok és már

---

⁹ GALÁNTAI 1985. 344–346.

eleve elismerem azt a döntést, mellyel Magyarország jövőendő államformáját megalkotja.”¹⁰

Két érdekes momentum van az érvelésben. Egyik a háború keletkezésében játszott szerepére utal, hogy ti. semmi része nem volt benne. Ez igaz, de ahogy örökösödési joga a legitimitás folytonosságában állt, úgy a háborús szövetségek is a hosszú távú kötelezettségekre épülnek, amelyen nem változthat az uralkodóváltás sem.

A másik kitétel az államforma kérdésében hozandó döntés eleve elismerése. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a monarchia melletti későbbi kiállítás esetére vállalja a folytatást. Kiderül ez abból a levélből, amit már emigrációjából, Villa Prangnisból írt Horthynak 1920. május havában.

„Őszinte köszönettel” vette az utolsó hírt felőle, s továbbra is „meleg hálával és elismeréssel” követi figyelemmel „sikeres tevékenységét”. Az eddig elért eredmények megerősítették benne a Horthy iránti bizalmat. Majd így folytatja:

„Magyarország a legközelebbi napokban kénytelen a békét aláírni. Szívem egész melegevel reménylen, hogy a béke aláírásával minden erő egy jobb jövő elérésére lesz összefogható. Mint Magyarországnak törvényesen és alkotmányosan megkoronázott és felkent királya, ki semmiféle jogáról le nem mondott, és ennek következtében minden kötelességének is tudatában van, akarok az ország egyesítésének és újrafelépítésének munkájában részt venni. Nem várható, hogy a nyugati hatalmak részéről, melyek közül Franciaország már hivatalos közege által is kijelentette, hogy a Magyar Trónra való visszatérésemet pártolja, nehézségek támasztassanak az esetben, ha a királyi hatalmat Magyarországon ismét gyakorolni fogom. Az ország egyesítésének és további consolidálódásának érdekében a királyi hatalom gyakorlását minden körülmények között mentől előbb, lehetőleg még az év folyamán kezembe kívánom venni és kérem, hogy bölcs belátással jelölje meg azt a pillanatot, mely a legalkalmasabb arra, hogy Trónomra visszatérjek, s ezáltal Magam mellé szólíthassam mindazokat, kik a Magyar Nemzet Szent István Koronáját a fejemre tették.

---

¹⁰ Vál. dok. I. IV. Károly lemondó levele. Az irat jelzete: MNL OL K 589-1918-I. A. 1.

Kérem, hogy eddigi hűségével és odaadásával készítse elő visszatérésemet, támaszkodva azon kedvelt híveimre, kik a Koronás Király iránti hűségükben az Ön példáját követve, sohasem tántorodtak meg. A múltban és a jelenben bebizonyított esélye és körültekintése bizalommal tölt el aziránt, hogy e munkáját és vezetése alatt álló munkatársainak tevékenységét a mindenható Hazánk javára teljes sikerre fogja vezetni. Váloztatlan királyi jóindulattal: Károly”.¹¹

A levél fényes bizonyítéka annak, hogy Károly másként és mélyebben fogta fel a dinasztia hivatását, mint a Ferenc József megelőző fejedelmek. Ezt úgy összegezhetjük: az uralkodó család feladata az, hogy együtt tartsa a birodalomhoz tartozó különböző népeket, közös munkára egyesítse őket, és megszerezze nekik a békés munka számára azt a biztonságot, amelyet csak az összes nép együttmaradásán alapuló nagyhatalmi állás adhatott meg. Ez volt Ferenc József jelmondatának a „viribus unitis” (mindannyiunk egysége) mélyebb értelme. IV Károly e gondolat jegyében lépett trónra, s e felfogás reményében készült a visszatérésre. Csakhogy „népei” együttműködését és összetartozását már nem erősítette az uralkodó ház közössége, mert azt éppenséggel elsöpörte a tisztább képletűnek gondolt nemzeti megoldás.

A Lidové Noviny prágai lap 1933. május 6-i száma budapesti jelentést közölt a legitimizmus helyzetéről. Eszerint a Habsburgok restaurációja Magyarországon hovatovább néhány arisztokrata magánügyévé vált. A magyar polgár sohasem volt a Habsburgok híve, magyar paraszt meg éppenséggel nem az. A cikk szerint a magyarok anyagiasak, s a „büszke magyar lélek” ismerői pillanatig sem kételkednek abban, hogy Habsburg Ottónak csak az anyagi érdekek fölkarolásával lehet esélye támogatásuk megszerzésére. A jóindulatúnak nem nevezhető cikk fölöslegesen kavarta a szenvedélyeket, mert akkor a Habsburg restaurációnak valóban csekély volt a társadalmi elfogadottsága. Ugyanakkor az Anschluss veszedelme megmutatta, hogy mi nyomulhat a „viribus unitis” eltűnésével keletkezett vákuumba.

---

¹¹ Vál. dok. II. IV. Károly köszönőlevele Horthy Miklósnak. Az irat jelzete: MNL OL K 589-I A.1.-1920

IV Károly azt már nem érthette meg. Rövid uralkodása úgy marad meg az utókorban, hogy jóindulatú dinasztikus elvei a Monarchia széttörésének szándékaiba ütköztek. A romokon keletkezett „új világ” tragikus tapasztalatokat hozott a népeknek, amelyeket a „viribus unitis” népei elképzelni sem tudtak.

IRODALOM

DIÓSZEGI István

1999 *A Ferenc József-i kor 1849-1918.* Vince Kiadó, Budapest.

GALÁNTAI József

1985 *A Habsburg-monarchia alkonya.* Kossuth Kiadó, Budapest.

ID. PINTÉR István – IFJ. PINTÉR István

2016 Románia orvtámadása és Bukarest elfoglalása
1916.december 6-án. Hódmezővásárhely.

MARJANUCZ, LÁSZLÓ

THE INTERNATIONAL RESPONSE TO CHARLES IV'S CORONATION

Charles IV, the last Hungarian king, was crowned on 30th December 1916. Both the USA and Greece were represented at the ceremony since the USA had not entered the war with the Monarchy yet and Greece had just turned against the Entente. However, by 1918 both states had joined the Entente. Charles IV was hoping that the Monarchy would emerge stronger from the war. In 1916, this only meant to cross the Romanian and Serbian plans because the Entente had not yet calculated with the break-up of the Monarchy. The Hungarians in Transylvania also hoped that the coronation would shield their territorial integrity against the

Romanian demands. The military aims of Charles IV had altered from those of his father, Franz Joseph. Charles IV's main focus was on finishing the war early and keeping the Monarchy intact.

The people had enough of the war and he also hoped to keep his dynasty in power. This was the reason why the Bourbon-Prima branch of the family, who had been on the Entente's side, had tried to negotiate a separate peace. Such initiatives were doomed to fail, however. Charles also tried to have the Romanian and Serbian territorial demands changed through military diplomacy channels, but the Romanians rightly sensed that they could push for more by sticking with the Entente and did not accept the offers. Thus, on 13th November 1918, Charles IV retired from his official duties of dealing with Hungarian state affairs but remained on the throne as the Hungarian king. He made this clear by explaining in a letter to Horthy in May 1920 that he still considered himself to be the rightful king of Hungary and his retirement from official duties did not implicate in any shape or form that he had abdicated the throne. In the given circumstances, this can only be interpreted as a clear expression of Charles IV's commitment to his dynastical duty, his belief that the safety and peaceful co-existence of the many nations of his Empire can only be guaranteed through the framework of the Monarchy.

ÉLETVILÁGOK,
KÖZÖSSÉGEK ÉS
KORONÁZÁS-
OLVASATOK

„AZ ÚJ KIRÁLY A JOGEGYENLŐSÉG FELETT ŐRKÖDJÉK”

A Népszava 1916. november 22.-i címlapját a cenzúra által törölt sorok üres helye uralja a ténymegállapítással, miszerint I. Ferenc József meghalt.¹ A Ferenc József halálára írt első szociáldemokrata cikk üres sorai talán az oda szánt cikknél is jobban érzékeltetik a szociáldemokraták politikai közösségen belüli bizonytalan státuszát. A századforduló utáni évtized politikai válságában a hazai munkásmozgalom is aktív részesévé vált a politikai életnek. Komoly belső viták mellett a szociáldemokrata mozgalom a szocializmus jövőképeinek megvalósítását határozatlan idejű jövőbeli programmá nyilvánította, miközben a politikai napirend „itt és most” kérdésére egy sajátos szerepfelfogást alakított ki. E szerepfelfogás elsődleges célként a kapitalista és a polgári demokratikus viszonyok kialakítását tűzte a mozgalom napirendjére. Az elmaradottság lényegét abban látták, hogy Magyarország gazdasági- társadalmi- politikai viszonyaira nézve a jelentkező kapitalista vonások ellenére jellege alapján agrárius-feudális, ahol a változtatásokhoz szükséges erő megteremtése a hazai polgárság gyengesége miatt nagyrészt a szervezett munkásság feladata. Az *emancipáció* programjának szimbólumává az általános és titkos választójog követelése vált, amely a korszakban az egyik legfontosabb állandó politikai napirendi pont maradt. A probléma megoldatlansága lehetőséget teremtett a szociáldemokratáknak arra, hogy a mozgalmat a politikai közéletben folyamatosan jelenlévő tényezőként kelljen számontartani.

Az uralkodóváltás a szociáldemokrata sajtóban két fontos nézőpontra keresztül értelmeződik, az egyik az emancipációs program megvalósításának lehetőségét emeli ki, a másik a munkásmozgalomnak a magyar politikai közösségen belüli státuszát igyekszik erősíteni, önmagát a *nemzet* fogalommal azonosított uralkodó osztállyal szemben a *nép* képviselőjének jelöli ki. Alábbiakban e szempontok alapján kerülnek elemzésre a szociáldemokrata sajtóanyagok.

---

¹ I. Ferenc József meghalt. *Népszava* 1916. november 22.

A koporsónál

A Népszava már a cenzúra által is engedélyezett gyászírása elismeri Ferenc József uralkodói formátumát.² Hosszú uralkodása az emberöltő alatt megtörtént változások szimbólumaként jelenik meg. Uralkodása kezdetén még a „vonat is alig járt”, miközben „a röpködő gép is már elavult számszámnak látszik ama kor fiának, mely íme, most a halálát látja”. Méltatása során az uralkodó szorgalmas, munkálkodó emberként jelenik meg, akire igaz azon állítás, hogy „ő volt a monarchia legszorgalmasabb hivatalnok”. A bölcs hivatalnok képét erősíti a cikkszerző, amikor a Birodalom belső feszültségeit sorolva a kormányozhatóságának nehézségeire utal, melyen az uralkodó úrrá tudott lenni. A dualista rendszert elismerőleg az uralkodó egyéni alkotásának nevezi, amely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Monarchia belső feszültségei ellenére jelentős erőfeszítésekre képes a világháborúban. A hivatalnok-uralkodó másik erényeként hangsúlyozza az írás, hogy „nem volt ellensége a haladásnak, ha megfelelő erők követelték annak megvalósítását”. E sorok elsősorban a választójogi küzdelem területén Ausztria és Magyarország közötti eltérésre mutat rá, miként osztrák oldalon a politikai akarat és támogatás a választójog kiszélesítését eredményezte, úgy Magyarországon a parlamentáris politikai erők akaratának hiányában ez elmaradt. E sorok utalnak az 1905-ös kormányválság idején a szociáldemokraták és a 48-as alapon kampányoló „szövetkezett ellenzék” kormánykinevezését bojkottáló uralkodó között kialakult együttműködésre, mely során a választójog kérdése felkerült a politikai napirendre.

A múltban való együttműködés felidézése után az írás rátér az új uralkodóval szembeni várakozásokra. IV. Károly uralkodói kiáltványa bizakodásra ad okot a szociáldemokrata értékelés szerint, mivel úgy látja, hogy abban megjelenik a jogegyenlőség, az alkotmányosság és a szabadság kívánalma. A szerző kijelöli a politikai cselekvés irányát, valamint az uralkodótól elvárt magatartást, eszerint

„a népnek tisztában kell lennie azzal, hogy ezek a szavak csak tömlők, amelyeket borral magának a népnek kell megtöltenie, csak keretek, amelyekbe tartalmat csak maga a nép vihet bele, és hogy annyi szabadsága, jogegyenlősége, alkotmánya lesz,

---

² A koporsónál. *Népszava* 1916. november 23.

amilyenre és amennyire futja a hatalma. Jó király a monarchikus elv értelmében az, aki ebben nem gátolja meg népeit.”³

E sorokban megjelenik az együttműködés lehetősége a *nép* és a *király* között, de az eredmények eléréséhez aktív politikai cselekvés szükségességét feltételezi. A király nem jogot adó cselekvőként jelenik meg, hanem olyan hatalomként, amely együttműködve a néppel, nem gátolja annak követeléseit.⁴

E gondolatsort folytatja a Népszava IV. Károlyt középpontba állító írása.⁵ Az uralkodói kiáltványból a békére vonatkozó akarat uralkodói ígéretét,⁶ valamint a munkásság törekvéseivel való azonosulásként értelmezhető sorokat tartja kiemelendőnek.⁷ Míg az első ígéret esetében a szerző magának az ígéretnek a fontosságát emeli ki, addig a második esetben mélyebb összefüggésekre mutat rá. A szerző az uralkodói akarat és a szociáldemokrata törekvések egyezőségében a közös platform elvi lehetőségét látja meg, egyúttal sajátos legitimációs kísérletet tesz:

„A király pedig azt mondja: ő a társadalom munkástagjai számára becsületos *munkájuk gyümölcsét* akarja biztosítani; nem a *negyedrésznyi*, nem is a *fél*, vagy *háromnegyedrésznyi* gyümölcsét, hanem a *gyümölcsét*, tehát nyilvánvalóan az *egészet*. Ezt azonban csak úgy lehet elérni, ha megszüntetjük a munkanélküli jövedelmet, ha véget vetünk annak az állapotnak, hogy nemdolgozó egyének eltulajdoníthatják a maguk számára a

---

³ A koporsónál. *Népszava* 1916. november 23.

⁴ Ferenc József uralkodói gyakorlatát a szociáldemokraták a *demokratikus ceszarizmus* fogalmával írták le, amelynek lényegét abban jelölték ki, hogy az uralkodó a király és a nép közötti szövetséget hozott létre a dinasztia hatalmának biztosítására, ennek során a magyar uralkodó elittel szemben a népjogok lehetséges biztosítójaként lépett fel. A király és a magyar elit közötti kompromisszum helyreállítása után a választójogi ígéretből nem lett semmi. Ezen események történelmi tapasztalatát összegezte Kunfi Zsigmond: „A korona, mint konzervatív és antidemokratikus erő, mindenkor szívesebben csinál politikát a nép ellen, mint a nép öntudatos és szervezett részével. De hogy milyen politika van szíve szerint és milyen csinál tényleg: az nem rokonszenvektől, hanem a hatalmi viszonyoktól és a társadalom reális erőitől függ.” KUNFI 1913. 414–418.

⁵ Az új király. *Népszava* 1916. november 24.

⁶ „Mindent meg akarok tenni, hogy mielőbb elmúljanak a háború áldozatai és borzalmai”.

⁷ „Állandó törekvésemet arra irányítom, hogy a társadalom munkás tagjai számára becsületos munkájuk gyümölcsét biztosítsam”.

munka gyümölcsének egy részét. Erre törekszünk mi. Minden akciónk e felé a cél felé halad. És minden lépés, amit ebben az irányban teszünk: közelebb hozza azt az igazságos állapotot, amelyet a királyi manifesztum elibénk rajzol: azt, hogy a munkás megkapja munkája gyümölcsét.”⁸

Érvelésében a munkanélküli jövedelem megszüntetésének szociáldemokrata programja egy értelmezési keretbe kerül az uralkodói akarattal. A szerző a király manifesztumának gondolatait a szociáldemokrácia távlatos programjával köti össze, azt sugallva, mintha a király „becsületes munkájuk gyümölcsét” kitétele a szociáldemokrata munkásmozgalom és a király közös platformjának elvi alapját szolgálná.

A legitimációs igényt megfogalmazó sorokat a királlyal való közös cselekvési lehetőség irányába bővíti, amikor kijelenti, hogy „ha pedig a király komolyan akarja *ezt* a célt — amiben nincs jogunk kételkedni —, akkor nagy és szép akciókban találkozhatunk mi, szociáldemokraták és ő, a király.” Ahhoz viszont, hogy az együttműködés, a közös munkálkodás hatékony legyen a szerző a szociáldemokrata program legfontosabb célkitűzését, a politikai egyenjogúság biztosítását megkerülhetetlennek rögzíti. Az uralkodó önálló hatalmi tényezőként jelenik meg,⁹ ezzel párhuzamosan a szerző a szociáldemokrata munkásság erősödésében az önálló hatalmi tényezővé való növekedést értelmezi.¹⁰ A közös platform kijelölésével, és az együttműködés lehetőségének felvázolásával a munkásság a királyi akarat lehetséges önálló partnereként jelenik meg. Az új király előtt álló legfontosabb feladat e lehetséges partner számára a jogegyenlőség biztosítása, amelyhez nélkülözhetetlen az általános választójog bevezetése. Az új uralkodónak az elhunyt Ferenc József ígéretét kell beváltania, amelyet az elmúlt évtizedben elszabotáltak, de mára a külső és belső körülmények között elodázhatatlanná vált.¹¹

---

⁸ Az új király. *Népszava* 1916. november 24.

⁹ „egy darab hatalom, tehát egy darab alkotmány. Mi, szociáldemokraták, higgadtan szoktuk mérlegelni a hatalmi viszonyokat és azért nagyon örülünk, ha olyan hatalmi tényező, mint a király, szükségesnek tartja valamely törekvésünk támogatását.”

¹⁰ E gondolat későbbiekben is megjelenik. A király és a nép. *Népszava* 1916. november 26.

¹¹ „Több mint tíz esztendeje hiába várta az ország munkássága az elhunyt király ünnepélyes ígéretének teljesítését. Az új uralkodó becsületbéli köteleiséget teljesít,

A hitlevél

Az uralkodói ígéret és a politikai helyzet rögzítésének lehetőségeként merült fel a hitlevél ügyében kibontakozódott vita. A szociáldemokraták elhatárolódtak a vita azon részétől, mely a szertartás személyi kérdéseiben csúcsosodott ki.¹² Szerintük a hitlevél az uralkodó által kötött szerződés, és mint ilyen alkalmas lenne arra, hogy abban érdemi ígéretekre bírják rá az új királyt, ha „demokrácia és népképviselőlet volna”, az adott viszonyok között azonban a szerződést „a király nem a néppel, nem is az országgal, hanem a hatalmon lévő politikai nemzettel” köti, így abban érdemi követelések nem kerülhetnek bele.¹³ Ugyanakkor a levélnek már tartalmaznia kellene a megváltozott viszonyok rögzítését, legalább „meg kell követelni, hogy hűen fejezze ki az országban valóban *érvényesülő és ható erőket*.”¹⁴ Erre azonban teljességgel alkalmatlan a hitlevelet szövegező politikai elit, az éles hangú írása nem fukarkodik a nekik szánt jelzővel: „Nem is a középkor: a *politikai kőkorszak* szól az ember felé e névsorból. Ha ezek fogják megszabni az új idők szellemét: akkor nagyot fordul visszafelé az idők kereke.”¹⁵ A *nemzeti eszme*, a *népuralom*, valamint a *szociális gondolat* megjelenítése nélkül értelmezhetetlennek látják a fennálló valóságot. Egy korszerű hitlevélben e három gondolatkörnek, mint politikai követeléseknek kellene megjelennie, hogy „a nemzeti, demokratikus és szociális eszme mindenkire kiterjedő és mindenkit érintő elemi követeléseit a hitlevél alkalmas formában regisztrálja, szentesítse és kielégítse”.¹⁶

---

ha minisztereit az adott ígéret megvalósítására kötelezi” Folytatni és befejezni!
Népszava 1916. december 6.

¹² Az ellenzék elutasította, hogy a parlamenti beiktatást Tisza István bonyolíthassa le, vele szemben József főherceget látták erre alkalmasnak. [A kötetben lásd Klestenitz Tibor tanulmányát. – A szerk.]

¹³ A hitlevél. *Népszava* 1916. december 5.

¹⁴ „a hitlevél bizonyos körülmények és korlátozások között alkalmas arra, hogy *némely mélyreható változásokat regisztráljon, kifejezésre juttasson*.” A hitlevél. *Népszava* 1916. december 5.

¹⁵ Öregek uralma. *Népszava* 1916. december 7.

¹⁶ „1867 óta három hatalmas változás ment végbe a politikában: Keleteurópában föllépett a *nemzeti eszme* és folytatta dekomponáló és összekapcsoló munkáját most itt, amit azelőtt Nyugateurópában végzett. Föllépett és eljutott Keleteurópába is a *demokratikus gondolat* és egyre nagyobb hatalomra tett szert az a törekvés, amely az állam vezetését a nép nagy tömegeinek erejére és öntudatosságára akarja bízni. S minden ellenvetést lenyűgöző erővel tör diadalról-diadalra a *szociális gondolat*,

Szociáldemokrata nézőpontból a politikai nemzetként azonosított uralkodó elitben sem hatalom, sem akarat nincs ahhoz, hogy e fontosnak tekintett, de lényegében szimbolikus változtatást elérjék, ennek oka, hogy az egész politikai nemzet egységes reakciós tömegként funkcionál, amely a döntő kérdésekben mindig a legkonzervatívabb választ adja. A parlamenti pártok közötti különbségek eltűnnek, a különböző nevű pártokra vonatkoztatva teszi fel a kérdést a szerző: „miért kell ily sok nevet adni ennek az alapjában véve mindig egységes és mindig ugyanazon pártnak: a magyar földbirtokos osztálynak”. A különböző pártok prominensei egy közös táborba kerülnek, „Tisza gróf, Andrassy gróf, Apponyi gróf, Zichy gróf, még ha a hitlevélbizottságban egyszer Rakovszkynak vagy másnak hívják is — tehát egyszóval a grófi blokk”.¹⁷ A *grófi blokk, reakciós tömeg, földbirtokos osztály* kifejezések mind a politikai ellenségre mutatnak rá, akik akadályozzák a lehetőségek kibontakozását. Károlyi Mihály függetlenségi pártjának önálló tervezete kerül bemutatásra példaként,¹⁸ hogy a hitlevélből valódi politikai követeléseket lehetne faragni, ha arra megfelelő akarat lenne.¹⁹ Megjegyzik, hogy e tervezet ugyan magán viseli az uralkodó magyar politikai világ szellemének és törekvéseinek bélyegét, de már hat rá a XX. század szelleme, megjelenik benne a sajtó és a gondolat szabadsága, az egyesülés és a gyülekezés joga, a választások szabadságának és tisztaságának elve, ezáltal e tervezet „értelmesebb, modernebb, kevésbé vaskalapos”, és mint ilyen bizonyára elutasításra fog találni.²⁰

A hitlevél és a koronázás körüli vitában a problémaérzékenység területén jól körvonalazható ellentét mutatható ki a parlamenti pártok vitája és a szociáldemokrata problémalátás között. A parlamenti vitában a Károlyi-párt által felvetett kérdések háttérbe kerültek, miközben fontos kérdéssé olyan közjogi jellegű szimbolikus problémák léptek elő, amelyek a szociáldemokraták számára lényegi kérdésként

---

amely az államnak egész új hatáskörét és eszméjét teremtette meg és új tartalmat, rendező elvet vitt bele a társadalmi küzdelmekbe. *Nemzeti eszme, népuralom, szociális gondolat*”. Öregek uralma. *Népszava* 1916. december 7.

¹⁷ A hitlevél. *Népszava* 1916. december 10.

¹⁸ Károlyi szerint az új hitlevelet „a mai idők modern szelleme kell, hogy áthassa”, ekként „érvényre kell jusson a hitlevélben az alapgondolat, hogy *az ország polgárait az alkotmányos életbe be kell vonni*.” Károlyi Mihály a koronásáról és a hitlevélről. *Népszava* 1916. december 1.

¹⁹ A koronázási hitlevél. *Népszava* 1916. december 10.

²⁰ A hitlevél. *Népszava* 1916. december 10.

értelmezhetetlenek voltak.²¹ A „Ki koronázzon.” cikkben erőteljesen fókuszálja e különbséget a szerző, miközben dicséri Andrassy Tiszát bíráló sorait, érthetetlennek tartja, hogy csak a „ki koronázzon?” kérdés nyomán kerül elő e bírálat, miközben a szociális kérdés kezeletlen állapota, a közszabadságok egyre súlyosabb korlátozása, a népjogok makacs elutasítása nyomán ilyenre nem került sor. A problémaérzékenység e szűk látókörének fókuszálásával a parlament által képviselt *nemzet* és az ország valódi problémáit érzékelő *nép* elkülönül, „ez a látvány mindenkit kigyógyíthat abból az illúziójából, hogy *ettől* a képviselőháztól, és attól a *nemzettől*, amelyet ez a képviselőház jelent, bármit is lehessen várni a nép és az ország igazi érdekeinek előmozdítására nézve.” A parlament által képviselt *politikai nemzet* belső vitái, a „lakájok dulakodása” körön belülre kerülnek, ahol az ellenzéknek nincs valódi szava és cselekedete a Tisza által szimbolizált „politikai, párturalmi és osztályuralmi rendszerrel” szemben.²²

A parlament által képviselt nemzet és az ország népe közötti ellentét megragadásának egy másik formáját választja „A király előtt.” című írás. A szerző azzal a gondolattal játszik el, hogy mi történne, ha az egyes társadalmi csoportok az új király elé járulnának elmondani kívánalmaikat, helyzetüket. Az egymás után érkező társadalmi rétegek közötti különbséget a viszonyokkal és helyzetükkel való elégedettség, illetve elégedetlenség jelöli ki. Az egyik oldalon az *elégedettek*, az „uradalmak urai”, a „főpapok”, a „részvénytársasági vezérigazgatók és nagyvállalkozók”, míg a másik oldalon az *elégedetlenek*, az „előrecsúszott vállú, nehézjárású, viharvert ábrázatú parasztok”, a „kérges tenyerű, barázdás homlokú munkások”, a „rokkant vitézek, csukaszürke féllábúak, félkarúak, félszeműek, vakok”, „a hazáért küzdő hősök ittmaradt feleségei, gyermekei, özvegyei, árvái”. A zárójelenetben küldöttség érkezik, a „bátor fejtartású, keményjárású emberek” képében kimondatlanul is a szociáldemokraták jelennek meg, akik az elégedetlenek nyomorának okairól világosítanak fel a királyt, de hatalmi kényszerrel eltávolítják őket.²³

---

²¹ Apponyi javaslata magyar neveltetést és a magyarországi tartózkodás idejét rögzítené. A horvát képviselők „Horvát- Szlavón- és Dalmátországok” integritásának elismerését kérték. Emellett az uralkodó címeinek felsorolása körül alakult ki nézeteltérés.

²² Ki koronázzon. *Népszava* 1916. december 19.

²³ A király előtt. *Népszava* 1916. december 16.

„talán el meri vetni az avulttá lett lényeket”

A múlt és a jövő közötti különbség érzékeltetése az ellentétek megragadásának egy másik módjaként funkcionált. Az egyik oldalon a múlt maradványai, a régi világ megrögzött védelmezői, velük szemben a mai modern valóság és az elodázható, de végeredményben feltartóztathatatlan jövő emberei kerültek megkülönböztetésre. IV. Károlyról a szociáldemokrata sajtó előzetesen bizakodást, és reményt fogalmazott meg, első lépéseiben e várakozások irányába tett lépésekre ismert rá, a fiatal uralkodóban a jövő emberét azonosították.

A Népszava a király azon döntésében, hogy a császári Gotterhalte helyett a Himnuszt kell a szertartási ceremónián játszani olyan szimbolikus döntést látott, melynek aktusa az egész politikai életre hatással lesz.²⁴ A király olyan személyként jelenik meg e döntés tükrében, aki képes megbarátkozni az újításokkal, ha képes a szertartások, rítusok, ceremóniák konok és csökönyös hagyományaival szembe szállni, akkor képes lehet az *intézmények* dolgában is szakítani a tradíciókkal, „ha meg meri sérteni az ódon *formát*, talán el meri vetni az avulttá lett *lényeket* is”. A közjogi-nemzeti sérelmek kielégítésének e módja út abba az irányba, hogy e sérelmek helyét végleg átvegyék a valódi gazdasági kérdések és a valódi politikai programok, a múlt kérdései helyett a jövő kérdései jelenjenek meg a politikában, ez pedig elsőrangú érdeke a munkásságnak is.

A Himnusz-ügy lényegét tekintve legfontosabb következményeként jelenik meg, hogy döntésével az uralkodó kedvezni akar a magyar közvéleménynek. Bár e közvélemény a szerző szerint a valódi magyar közvéleménynek csak a *felülete*, a *legsekélyebb áramlata*, de ez az igény azt jelentheti, hogy remény lehet arra, hogy a tömegekhez is eljut az uralkodó, megismeri a mélyebb szinteket, ahol „a nemzeti sallangokat kívánó áramlatok alatt, *a nagy tömegek mélyén egészen más áhítások fakadnak: itt demokráciát, szociális igazságot, békepolitikát* óhajtanak”. Az itt megfogalmazódó kéréseket, a „mély s rettentő sebeket a *választójog a szociálpolitika* és a *béke* írja orvosolja, nem pedig a budai udvartartás és a Himnusz muzsikája”.²⁵

Az uralkodóváltás körüli polémiák alkalmat adtak a szociáldemokraták szerepfelfogásának megfelelő politikai ellentétek

---

²⁴ A Himnusz. *Népszava* 1916. december 29.

²⁵ A Himnusz. *Népszava* 1916. december 29.

megragadására. Az ellentétek társadalmi tartalma jelenik meg abban, hogy a szociáldemokrata szóhasználatban a parlament által reprezentál *politikai nemzet*, és az abból kirekesztettek, a *nép* fogalmilag elkülönül. A szociáldemokrata mozgalom olyan politikai jogokból kirekesztett *hatalmi tényezőként* jelenik meg, mely hivatva van a politikai emancipáció és a szociális kérdésben a munkásság szűkebben vett osztályánál szélesebb rétegek, a társadalom többségének reprezentációjára. Az új uralkodóval szembeni remények a változásban szimbolikus szerepet vállaló koronás főként képzelik el IV. Károlyt, ahol a változás iránya a választójog követelésében rögzül.

IRODALOM

KUNFI Zsigmond

1913 Kristóffytól Tiszáig. *Szocializmus* VII. évf. 9. sz. 414–418.

HORVÁTH, CSABA

THE KING MAY PREVAIL ABOVE THE UNIFORMITY OF LAW

The study presents the interpretation framework of the change of a sovereign from a social democratic point of perspective. In the Social Democratic narrative Charles IV (King of Hungary) and the Social Democrats had a common political action. The Social Democrats identified themselves as representatives of the *people*, as opposed to the ruling class, which identified itself with the *nation*, thus appropriating the notion itself. On the contrary, the king was regarded as a potential partner in this context. In the social democratic press, the king's image was represented as the acceptor of the elements of social democratic goals. The narratives of the Social Democrats were determined, on one hand by the demand to demonstrate the timeliness of their emancipation program and on the other hand to strengthen their status within the political community.

Ismeretlen nő koronázási jelvényel és Népszavával

1916. ERDÉLY

A remény koronázása az összeomlás előszelében

Hogyan és miért képes a társadalom széles rétegeit megérinteni egy olyan jelenség, amelyet a mágikus háttértől függetlenül, a kulturális és társadalmi hierarchia legfelső fokán álló szűk csoportok – az uralkodó és környezete, a vezető politikai és szellemi elit, az egyházak vezetői – alkottak meg? Egy legitim és elfogadott uralkodó születésnapjához, halálához, hadi és politikai sikereihez vagy a várományos trónörökös megkoronázásához minden korban rituálék, szimbólumok, hiedelmek és a jövőbe vetett pozitív elvárások kötődtek. March Bloch a Gyógyító királyok című művében bár elsősorban a premodern uralkodókhoz társított természetfeletti erőknél társadalmi szintre vetülő „kollektív lélektanát”, a koronás főknél tulajdonított csodákat (gyógyítás kézrátétellel, csodatevő gyűrűk), illetve a róluk mintázott legendákat vizsgálta.¹ Mégis széles körben elfogadott, hogy a felvilágosodást követő „varázstalanított” világunkban sem lehetett a *felkent* uralkodókhoz kapcsolt történetileg létező mentális tényt mindenestől megszüntetni.² A racionalizmus a királyi csodatételt alapvetően pusztulásra ítélte, ennek ellenére mégis jelen maradt különböző magatartásminták formáján és gondolkodásmódokon keresztül az „egyszerű nép” közvélekedésében, a társadalom által felhalmozott tudásbázisban vagy a politika reprezentatív világában.

A világháború közvetlen pusztító hatását a Magyar Királyság civil lakossága közvetlenül először az erdélyi román betöréskor tapasztalta meg 1916 őszén. Bár a katonai hadműveletek egy aránylag szűk sávban és rövid ideig zajlottak, az események mégis mély nyomot hagytak az erdélyi magyarságban. Erdély ettől kezdve katonailag, politikailag és szimbolikusan is hadszínterré vált a magyar és a román nemzetépítés egymás ellen ható konfliktusos folyamatában. Az erdélyi magyarság számára a háború közepén és a gyanakvással terhelt magyar-román együttélés immár nyíltan ellenségessé válásának időszakában a királyi koronázási ünnep jelentősége is felértékelődött. IV. Károly trónra lépése és a koronázási aktus olyan politikai cselekvésként

---

¹ Vö. BLOCH 2005. 3–18.

² Vö. WEBER 1985.

értelmezhető, amely egyszerre legitimálta Magyarország lojális viszonyát az uralkodó családhoz, szimbolizálta a nemzet nagyságába, dicsőséges múltjába és jövőjébe vetett hitet, megerősítve az emlékezőcsoport identitását. Egy háborúban pedig mi sem kell jobban, mint a remény, amely értelmet adhat az irracionalításban.

Ebben a tanulmányban arra fókuszálok, hogy a 1916-os román fegyveres betörést követő időszakban az erdélyi, főként a székelyföldi és a Brassó környéki magyar nyelvű nyilvánosságban és közgondolkodásban milyen várakozási horizontok kötődtek az uralkodói szerepkörhöz, hogyan reprezentálódott ez az uralkodói kép, illetve milyen politikai magatartást váltott ki a románokkal való nyílt és erőszakos ellenségeskedés közvetlen tapasztalata.

Dinasztikus hűség: a trónörökös 30. és Ferenc József 86. születésnapja egy erdélyi lap tükrében

A *Brassói Lapok* szerkesztősége dinasztiahűségét többször bizonyította. Rendszeresen tudósított azokról a díszünnepélyekről, amelyeket Károly trónörökösnek (30. év) és Ferenc József uralkodónak (86. év) tiszteletére tartottak születésük alkalmából 1916 augusztusában.³ A szimbolikus évfordulókhoz a háború kontextusában a tiszteleten kívül további társadalmi és politikai szinten megjelenő jelentések és elvárások párosultak. Míg a fiatal Károlyhoz egy szociálisan érzékeny, békés jövőbe és a birodalmi integritás biztosításába vetett remény kötődött, addig az agg Ferenc József császárhoz az egymással ellenséges népek egyesítésének, a konzervatív birodalmi szellemiségnek és a személyes tragédiákkal sújtott, szeretetre méltó alak képe egyaránt megjelent.⁴

---

³ 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc idején Bem József felkérésére jelentette meg a lapot Veszely Károly katolikus pap. Az újság első száma 1849. április 16-án hagyta el a nyomdát Brassói Lap néven. A lapnak 18 száma jelent meg, majd a bevonuló orosz csapatok lefoglalták a nyomdát, Veszelyt letartóztatták. A *Brassói Lap* utóda nem viselhette Veszely lapjának címét. Csak 1895-ben kaphatta vissza nevét, így ettől az évtől *Brassói Lapok* néven jelent meg egészen 1940-ig, amikor a Vasgárda betiltotta. AMBRUS 2009. 21–36.

⁴ Az 1867. évi kiegyezés megkötésében az egyik legfőbb uralkodói igény az volt, hogy a külügyekben továbbra is a koronás fő mondja ki a végső szót. Összességében megállapítható, hogy a teljes korszakban a „nagypolitikai” döntések mindvégig Ferenc József kezében voltak. TAYLOR 1998. 158.

A *Brassói Lapok* a két nevezetes évforduló heteiben az előbb jelzett hangnemben közvetített. A vezércikkek írója, feltételezés szerint Dr. Szele Béla főszerkesztő lehetett, a helyi közösség háborús veszteségeire utalva érzelmileg lelki egységbe kapcsolta össze Károlyt a magyarsággal.

„Az évfordulónak ez a véresen történeti jellege újabb kapocs, mely fennkölt uralkodónk leendő utódjához csak még szorosabban csatolja a magyar nemzetet. [...] A magyar nemzet hagyományos dinasztikus érzése és a maga irányában tapasztalt hajlandóság ragaszkodó méltánylása olyan záloga az alattvalói hódolatnak, aminővel a mienken kívül koronás fejek közül vajmi kevesen dicsekedhetnek még.”⁵

Ferenc József születésének tiszteletére megjelent születésnapra cikk hasonlóan barokkos mondatokba foglalva számolt be arról, hogy Brassó város polgársága a magánházakra és a közhivatalokra kitézőt nemzeti színű lobogókkal ünnepelte az uralkodót. „Egyetlen szív sem volt, amely őszinte üdvözetet ne küldött volna messze, nyugatra, a királyi palota felé, amelyben ősz királyunk népes jövőjéért imádkozik.”⁶ A király tiszteletére tartott istentiszteletet követően a vármegyei, a városi és az állami tisztviselők küldöttsége gróf Mikes Zsigmond főispán előtt fejezte ki a király iránti hűségét a helyi közösség és a magyar nemzet nevében.⁷ Servatius Lajos alispán az általa „szent személyként” tisztelt királyhoz intézett mondanivalójának középpontjában a „hazaért”, a „szent anyaföldért” való „elszánt” küzdelem állt. Ferenc Józsefnél, ahogy Károly trónörökös esetében is megjelent az összetartozás üzenete.

„Bízva ősi erőnkben, állunk méltóságod előtt, bízva a mi szövetségünk változhatatlan hűségében, de főleg küzdelmünk igazságában, mely küzdelmek titáni erőfeszítései

---

⁵ Augusztus 17-ike. *Brassói Lapok* 1916. augusztus 17. 1.

⁶ A király születésnapja Brassóban. *Brassói Lapok* 1916. augusztus 19. 1–2.

⁷ Többek között Servatius Lajos alispán, Orbán Ferenc királyi tanácsos, Dr. Schnell Károly Ernő polgármester, Lerchen János német birodalmi konzul, a Brassóban állomásozó német tisztikarnak két tagja, Wittich József törvényszéki elnök, dr. Knörr Ferenc királyi ügyész. Meisel József apátplébános a római katolikusok, Schiel Gusztáv az evangélikus, dr. Safin Vazul főesperes a görög keleti, Brumbola Mózes esperes a görög katolikus egyházak, dr. Pap Lajos főrabbi a neológ, illetve Friedlander Bernát rabbi az ortodox izraelita hitközségek nevében, stb. A király születésnapja Brassóban. *Brassói Lapok* 1916. augusztus 19. 1–2.

egybeforrasztották azon nemzeteket, melyek ma egymásra utalva gátat vetnek minden ellenségünk ellen.”⁸

Az üdvözlő beszédek hallatán a főispán úgy reagált, hogy a politikai vezetőknek szavai mögött nem a pusztá formalitás és szokás mutatkozott, hanem egy olyan őszinte lojalitás, amely kapcsán „a vérzivataros harcok közepette a magyar király uralkodói büszkeséggel tekinthet küzdő híveire.”⁹ A szónoklatok fogalomkészletét elemezve szembetűnő a kor közjogias felfogására oly jellemző politikai kategóriák használata, mint a perszonalunió, a vele kiegyezett ezer éves történeti alapokra épülő magyar alkotmányosság, a függetlenség. A reprezentativitásnak és szolidaritásnak egy másik aktusa volt gróf Mikes Zsigmondné látogatása a huszárlaktanyában elhelyezett sebesülteknél. Az uralkodó születésének alkalmából házi ünnepélyt rendeztek, majd annak végén a katonák között a király arcképes levelezőlapját osztották szét egy-egy doboz cigarettával és némi sörrel együtt.¹⁰

Váratlan román támadás és politikai következményei

1916. augusztus 27-én a román koronatanács az antant oldalára átállva hadat üzent korábbi szövetségésének az Osztrák-Magyar Monarchiának. A 235 ezres román haderővel szemben a magyar határt kis létszámú fegyveres erő védte, a túlerő nyolcszoros volt. A határmenti területek magyar és német lakossága gyalog, szekéren, vonaton pánikszerű menekülésbe kezdett. Több helyen került sor erőszakos, halállal végződő atrocitásra (pl. Gelence, Sóvárd, Szárhegy, Szováta). Hivatalos, de nehezen pontosítható adatok szerint közel 250 ezer – 300 ezer polgári lakos menekült el otthonából. Részükre állami és civil segélyeket utaltak ki, illetve Kolozsváron és Budapesten szervezték meg az Erdélyi Menekültek Segítő Bizottságát. A menekültek részére számos városban jelöltek ki lakásokat, állítottak fel menzákat. Például Nagyváradon 400 lakást és 3 iskolát biztosítottak számukra, de hasonlóan jártak el Aradon, Szabadkán, Jászberényben, Marosvásárhelyen stb. Báró Szentkereszthy Béla, Háromszék

---

⁸ A király születésnapja Brassóban. *Brassói Lapok* 1916. augusztus 19. 1–2.

⁹ A király születésnapja Brassóban. *Brassói Lapok* 1916. augusztus 19. 1–2.

¹⁰ A király születésnapja Brassóban. *Brassói Lapok* 1916. augusztus 19. 1–2.

vármegye főispánja háláját fejezte ki Bernády György marosvásárhelyi polgármesternek, hogy mintegy 10-12 ezer háromszéki menekültnek biztosított ellátást.¹¹

Többnyire a *Brassói Lapok*ból és más helyi újságokból tájékozódó székelyföldi lakosság nem várta a román csapatok támadását. Az olvasóközönség ugyanis olyan hírekkel találkozhatott, amelyek román és német-magyar kereskedelmi közös tranzakciókról szóltak (terményvásárlás, Románia és Németország megállapított árak mellett megállapodást kötött a borsó és a sörárpa áráról, gyógyszer szállítmány Berlinből), illetve Románia semlegességéről.¹² Egy román hadüzenettől való félelem, illetve Erdély elvesztésének rémképe ezzel szemben hosszú ideje ott lappangott a kollektív félelmek között. A magyar közvéleményt a magyar sajtón kívül pl. a román *Independance Roumaine* és a *Viitorul*, illetve egyéb forrásokból érkező hírek azzal nyugtatták, hogy a fegyveres konfliktustól alaptalan félni és szövetséges a szövetségesre nem emel fegyvert. Az augusztusi támadás ezért olyan sokként érte az erdélyi magyarságot és politikumot, hogy az kitörölhetetlenül meghatározta a későbbi politikai cselekvésre irányuló gondolkodásmódot és szándékot.

A román betörés komoly politikai feszültséget idézett elő a magyar politikai életben. A Tisza István vezette magyar kormányt az ellenzék azzal vádolta, hogy elhanyagolta Erdély védelmét. Károlyi Mihály, az ellenzék egyik főszónoka, a képviselőház szeptember 5-i

---

¹¹ A betörés hírére a 82. székely gyalogezredet Erdélybe rendelték. EGYED 2006. 285–287.; Hogyan fogadták a brassói menekülteket Jászberényben? *Brassói Lapok* 1916. szeptember 10.; A románok Háromszék vármegyében. *Brassói Lapok* 1916. szeptember 14.; Mi történik a románok által megszállt határvidéken? *Brassói Lapok* 1916. szeptember 17.; Hírek a megszállt Brassóból. Mi történik Háromszék vármegyében? *Brassói Lapok* 1916. szeptember 21.; Kézdivásárhely megszállásának hiteles története. *Brassói Lapok* 1916. szeptember 24.; A háromszéki főispán nyilatkozik a menekülésről. *Brassói Lapok* 1916. október 1.; Mi történt az oláh megszállás alatt? Menekültek lakjegyzéke *Brassói Lapok* 1916. október 19.; Epizódok a brassói oláh uralom idejéről. *Brassói Lapok* 1916. október 26.; Kiket gyilkoltak meg a románok a brassó megyei községekben? Kézdivásárhely és Székelyudvarhely az oláh uralom napjaiban. *Brassói Lapok* 1916. november 19.

¹² Új terményvásárlási szerződés megkötése Romániával. Románia és Németország. A ruszcsuki román konzul nyilatkozata Románia semlegességéről. *Brassói Lapok* 1916. augusztus 17.; 11 vagon gyógyszer. *Brassói Lapok* 1916. augusztus 18.; Mille Konstantin Románia készülődéséről. *Brassói Lapok* 1916. augusztus 27.; A háromszéki főispán nyilatkozata. *Brassói Lapok* 1916. október 1.; Kiket gyilkoltak meg a románok a brassó megyei községekben. *Brassói Lapok* 1916. november 19.

ülésén azt javasolta, hogy a magyar csapatokat vonják vissza az összes frontról és vezényeljék Erdély védelmére. Tisza István Erdély mielőbbi visszafoglalására fordította minden figyelmét, illetve figyelmeztette Németországot a korábbi, Romániával kapcsolatos ígéreterre. Berlin Falkenhayn német altábornagyot bízta meg a román támadás visszaverésére. Az egyesített osztrák-magyar és német csapatok december 6-án elfoglalták Bukarestet. A siker időlegesen megerősítette a központi hatalmakat, megnyugtatta a közvéleményt, de sem Tisza István meggyengült pozícióját, sem az ország kimerülésével együtt járó lakossági nélkülözést nem tudta elfeledtetni.¹³

A *Brassói Lapok* augusztus 28-a és szeptember 10-e között nem jelent meg, mert a szerkesztőség, de a város teljes apparátusa is elmenekült a városból. A nyilvánosság előtt először a megszállt város második választókerületének országgyűlési képviselője, Szerényi József szólt a „földönfutókká lett brassói magyarokhoz.”¹⁴ A betörés pillanatától kezdve az ellenség szinonimája azonossá vált a románsággal. „Az álnok szomszéd galád támadása menekülni kényszerítette” a magyarságot „ösi városunkból [...] kik egy évezreden át a vitéz székelységgel és csaknem nyolcszázadon át a hű szászsággal az ország élő védőbástyái valátok ott a keleti határszélen.”¹⁵ „Ne csüggedjétek” szólított fel a politikus, aki a szövetséges német csapatokra számítva bízott Erdély mielőbbi visszafoglalásában. A város német származású polgármestere, Dr. Schnell Károly Ernő „Brassó nem volt, hanem lesz!” című cikkében szintén a több ezer nyugat felé menekülőről és a város visszafoglalásáról beszélt.¹⁶ Miután a német haderő kiszorította a román csapatokat Magyarországról, fokozatosan megkezdődött a helyi közigazgatás személyi állományának és a menekültek egy részének visszaköltöztetése, illetve a városok infrastruktúrájának (vízvezeték, kommunikációs csatornák, stb.) rendbetétele. A belügyminisztérium Erdélyi Visszatelepítő Bizottság¹⁷ elnevezéssel Kolozsváron egy kirendeltséget állított fel a visszatelepítés koordinálására és a gazdasági élet újbóli

---

¹³ EGYED 2006. 287.; GRATZ 1982. 337.

¹⁴ A brassói magyarsághoz. *Brassói Lapok* 1916. szeptember 14.

¹⁵ A brassói magyarsághoz. *Brassói Lapok* 1916. szeptember 14.

¹⁶ Brassó nem volt, hanem lesz! *Brassói Lapok* 1916. szeptember 14.

¹⁷ A kirendeltséget Koós Mihály vezette, többek között a munkát segítette gróf Teleki Arthur, Desbordes Ernő, Betegh Sándor, Lázár Miklós, Schuller Rezső, báró Bornemissza Elemér. Brassó nem volt, hanem lesz! *Brassói Lapok* 1916. szeptember 14.

megszervezésére, amelyben többek között részt vett a két későbbi miniszterelnök gróf Bethlen István országgyűlési képviselő, az Erdélyi Szövetség elnöke, illetve gróf Teleki Pál is. A mindennapi életben történt felfordulást jól példázta Brassó tanácsának kérése, hogy a város adófizető polgárai szeptember és október hónapokra mentesüljenek az állami, illetve hosszabb időre egyéb adó adófizetési kötelesség alól.¹⁸

A kormány és az ellenzék közt kialakult heves politikai vitákat követően Tisza István miniszterelnök és Sándor János belügyminiszter az erdélyi visszatelepítés ellenőrzése céljából erdélyi körútra indult. Csíkszeredából Sepsiszentgyörgyön keresztül érkeztek Brassóba. A kormánypárti *Brassói Lapok* a következőképpen kommentálta érkezésüket: „Gróf Tisza István brassói útja reményteljes nyugvópontot jelent a város viszontagságos történetében.”¹⁹ 1916. november elején a trónörökös és a bajor király, a következő őszön a német császár tett ünnepélyes látogatást Erdélyben. Állami és társadalmi segélyprogramok indultak, például Bethlen István által kezdeményezett „Pro Transilvania” akció vagy a német birodalmi gyűjtés a szászok javára. A román fenyegetés valósággá válását követően a magyar politikai cselekvés mögött húzódó szándékok is megváltoztak, illetve radikalizálódtak. A magyarországi románsággal szemben megtorló intézkedésekre került sor, és ezek szerint mintegy 1000 személyt internáltak. A frissen kinevezett Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter 1917 közepén hozzákezdett a Romániával határos peremterületeken az ún. kultúrzóna felállításához. A megkezdett, de be nem fejezett terv értelmében 4-5 év alatt 1600 állami elemi iskolával váltották volna fel a felekezeti iskolákat, csupán 15-18 román ortodox tanintézményt hagyva meg. 1918 júniusával a minisztérium megszüntette a zónában 311 román felekezeti iskola 477 tanítójának segélyét. Megszigorították a román tanítóképző intézeteknek a működését. A Wekerle-kormány rendelete értelmében korlátozták az ingatlanforgalmat, bürokratikus úton megnehezítették a nemzetiségek földvásárlását.²⁰

---

¹⁸ Megérkezett Brassóba a visszatelepítési rendelet. *Brassói Lapok* 1916. december 6.; Brassó város és vármegye tisztviselői karának hazautazása. *Brassói Lapok* 1916. október 12.; A városi végrehajtó bizottság ülése. *Brassói Lapok* 1916. november 22.; Lásd bővebben Brassó város román megszállásának történetét: SCHMIDT 1917.

¹⁹ A miniszterelnök Brassóban. *Brassói Lapok* 1916. október 26.

²⁰ KÖPECZI 1986. 1697–1698.

A román betörés közvetlen tapasztalata a koronázás ünnepélyes keretei között erőteljesen megjelent. A helyi lapok tudósításainak és a személyes kommunikáció fő témája a román támadás volt. Cikkek tucatjaiban számoltak be a pusztításról, a menekültek kilátástalan helyzetéről, az akadozó visszaköltözésről, a személyes emberi és tárgyi értékek elvesztéséről, illetve egy részének kimentéséről. Brassóból például 4 millió Korona értékű kézpénzt mentettek ki a városi pénztárból. Mindenki tudta a helyi élet nem lehet a régi. Minden pozitív hangvétellű hír ellenére a közigazgatás a legtöbb helyen csak foghíjasan kezdte meg működését, amit megnehezített, hogy a felszabadított települések ún. belső hadművelleti területi beosztás alá tartoztak. Brassó vármegyében az 1916 őszére kiírt községi képviselőtestületi választásokat elhalasztották a választópolgárok hiánya és a megfelelő szervek működésképtelensége miatt. Az alispán ennél fogva a községi eljárók megbízatását bizonytalan időre meghosszabbította. A háború mindeközben egyre erőteljesebben meghatározta a hátországot. Brassó és környékén ekkor hirdették ki, hogy a városok állandó lakosságának 1916-1917. évben kenyérrrel és liszttel való ellátására 1916. december 10-étől ismét jegyrendszert vezetnek be. Ez azokra vonatkozott, akik nem rendelkeztek gabonakészlettel és nem látták el őket valamelyik fogyasztási egyesületen keresztül.²¹

A románokkal történő konfliktusnak volt még egy fontos következménye, amely a háború utáni jövőre vonatkozó „mit kell fejleszteni Erdélyben?” témájú politikai diskurzus részét képezte. Az „integer Magyarország”, az „Erdély Magyarországnak szerves része”-hez való ragaszkodás megkérdőjelezhetetlen volt bármely politikai oldal állásfoglalásában. Az 1916-os betörés nemcsak az országos, de a lokális politikai közbeszédben is felerősítette Erdély elvesztésének veszélyét és ebből kifolyólag védelmének szükségességét. Gyergyószentmiklós egyik tanácsosa, Dr. Csiby Andor²² gazdasági és

---

²¹ Az erdélyi városok teendői a háború után. *Brassói Lapok* 1916. december 20.; Márciusra halasztották a községi képviselők és eljárók választását. *Brassói Lapok* 1916. december 23.; Csíkszereda pusztulása. *Brassói Lapok* 1916. december 23.; A román fogságból visszatért Herfurth Ferenc vikárius. *Brassói Lapok* 1916. december 24.

²² Csiby Andor (Gyergyóditró, 1888. febr. 4. – 1960. okt. 29., Csíkszereda): szerkesztő, újságíró. Jogi tanulmányait Kolozsváron végezte, 1910-től ügyvéd, 1914-től városi tanácsos Gyergyószentmiklóson. A Csíki Lapok, Gyergyó, Keleti Újság, Székely Szó munkatársa, a Gyergyói Lapok szerkesztője (1934-36). Az 1952-ben alapított Gyergyói Múzeum első vezetője (1952-54). Helytörténeti munkái, pl.:

katonai jellegű fejlesztéseket sürgetett. Félve az újabb balkáni irányból történő támadástól azt a következtetést vonta le, hogy a „határ menti városoknak legelső sorban stratégiai, katonai haszna kell, hogy legyen a román invázióból kifolyólag. Lehetetlen, hogy a délkeleti határaink a háború után is védtelenül maradjon, mint a háború előtt.”²³ A városokba ezért helyőrségek felállítását javasolta, illetve nagyfokú vasútfejlesztést, amely egyszerre szolgálhatja a katonapolitikát és az erdélyi gazdasági és kereskedelmi célokat. A politikus személyes érdeklődéséből is fakadóan a természetjárásnak a fejlesztését, összegészében pedig az erdélyi turizmus fellendítését szorgalmazta távlatilag.²⁴ Csiby tervei megerősítették azt az erdélyi és regionális érdekek mentén történő szervezkedés tartalmát, amelyet a budapesti politikai elit egy része és az erdélyi politikai körök fogalmaztak meg a magyarság dominanciájának megőrzése érdekében. A századfordulótól néhány, a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó szakértőben (Beksics Gusztáv, Jancsó Benedek, Barabás Endre, Réz Mihály) tudatosult az erdélyi román mozgalom megerősödése és veszélye, amely tematikailag egybekapcsolódott az erdélyi modernizációs, illetve az elmaradt fejlesztési kérdésekkel. Regionális szintű nyomásgyakoroló csoportok jöttek létre a magyarság domináns pozícióörzésének céljából.²⁵ Már az 1913-ban alapított Erdélyi Szövetség tervezeteiben is hangsúlyt kapott Erdély katonai védelmének fokozottabb megerősítése, a választójogi és az önkormányzati rendszer átalakítása a magyarság politikai vezető szerepének biztosítása érdekében.²⁶ Szierényi József bár nem közvetlenül Erdélyről, de annak demográfiai viszonyait és a százezres nagyságrendű menekült kérdést is magába foglaló társadalmpolitikai kihívásokról beszélt 1916. november 2-án Szegeden. A politikus Magyarország emberveszteségét három évre vonatkozóan félmillióra prognosztizálta. Véleménye szerint hosszú távon a legnagyobb problémát nem a háborús humán és materiális veszteségek jelentették, hanem a születések nagyarányú csökkenése

---

Gyilkostó - Lacul Roșu klimatikus gyógyhely monográfiája és kalauza (Brassó 1937); Borszék - Borsec gyógyfürdő és klimatikus gyógyhely monográfiája (Brassó 1937). BALOGH 1981.

²³ Az erdélyi városok teendői a háború után. *Brassói Lapok* 1916. december 20.

²⁴ Az erdélyi városok teendői a háború után. *Brassói Lapok* 1916. december 20.

²⁵ Székely Társaság, Székely Társaságok Szövetsége (tiszteltbeli elnökök: gróf Bethlen István, Jancsó Benedek), Országos Magyar Szövetség, Erdélyi Szövetség (Apáthy István, Kemény Zsigmond), EMKE, EMGE, Unió Páholy.

²⁶ Lásd bővebben: BÁRDI 2003.

(1913-ban 1000 lakosra 34,5 a születési ráta), a csecsemőhalálozás emelkedése (1915-ben 27%-os) és a polgári lakosság halálozási arányának csak lassú javulása. Szterényi számításai alapján a háború előtti állapotokhoz képest a lakosság számaránya több mint 1 millióval fog csökkenni a háború végére. Az országgyűlési képviselő ezek alapján az ország előtt álló egyik legfőbb feladatként a népesség csökkenésének megakadályozásához szükséges eszközök előteremtését és a lakosság számának növelését jelölte meg, „mint a jövő gazdasági fejlődés legfontosabb kellékét.”²⁷ Tegyük hozzá azt is, hogy a háborúból visszatérők jelentős részének csökkent munkaképessége is növelte a veszteségeket, illetve mivel a háborút nem sikerült 1917-ben befejezni Szterényi számításainál jóval nagyobb kár érte Magyarországot.

1916. november 21. Ferenc József halála

A *Brassói Lapok* „Meghalt a király” címmel csak 1916. november 23-án jelent meg, mert a román betörés miatt a teljes hírszolgáltatás szünetelt és csak a katonai körök rendelkeztek közvetlenül információkkal.²⁸ Ausztria császára és Magyarország király hatvannyolc évig uralkodott, amely több generációnak is a közös történelmi tapasztalatát meghatározta. A lap egész oldalas cikkben búcsúzott az uralkodótól, akinek élete és halála összeforrt a háborúval, a „népek legpokolibb koncertjével”, a „népeit féltő atyai szeretettel,” akire „annyi csapást mért az Élet, amennyit csak az Úr kiválasztottjai tudnak elviselni”.²⁹ A brassói polgármester rendkívüli tanácsulést hívott össze, ahol azt javasolta, hogy a teljes testület egy későbbi közgyűlésen adózzon az elhunyt király emlékének és a tanács kérje fel az egyházakat istentiszteletekre. Utasították továbbá a rendőrkapitányságot, hogy a temetés napjáig semmiféle zenélést, mulatságot ne engedélyezzen.³⁰ A belügyminiszter a király halála alkalmából táviratot intézett gróf Mikes Zsigmond főispánnak, amelyben a király dicső magasztalásán túl bensőséges gyász megfelelő kifejezését kérte. A városban a nemzeti lobogókat félárbocra eresztették és gyászlobogókat helyeztek ki. Brassó megye összes felekezete a

---

²⁷ SZTERÉNYI 1916. 805–826.

²⁸ Meghalt a király. *Brassói Lapok* 1916. november 23.

²⁹ Meghalt a király. *Brassói Lapok* 1916. november 23.

³⁰ Brassó és a király halála. *Brassói Lapok* 1916. november 24.

temetés napján, november 30-án gyászistentiszteletet tartott, a harangokat félreverték, az üzleteket zárva tartották, illetve egyes városokban, például Brassóban a fekete kárpittal behúzott utcai lámpákat égve hagyták. A vármegyét Servatius Lajos alispán és Semsey Aladár képviselték Bécsben. A közgyűlés elhatározta, hogy városi büdzséből felállít egy tízezer korona alappal induló I. Ferenc József névre keresztelt alapítványt a városi szegényügy céljára.³¹ A vármegye gyászközgyűlésén gróf Mikes Zsigmond búcsúbeszédében a király és a nemzet kapcsolatát, a magyar alkotmányosság 1867-es politikai értékét és a perszónalunióban gyökerező közös alapot méltatta.

„Közel hetvenévnvi uralkodása alatt mind szorosabb lett a kapocs nemzet és király között. [...] Magyarország az alkotmányát, nemzeti létét királya személyében látta biztosítva. Így fokozódott a magyar nemzet szívében a királyra iránti hódolat és szeretet.”³²

A főispán beszédében az uralkodóról kialakult személyes kép is hangsúlyt kapott. „De mi ma I. Ferenc Józsefben nemcsak a királyt siratjuk, alattvalói hűséggel, hanem a nemes, jóságos embert is.”³³

Károly a „béke királya.” Brassó vármegye ünnepélyes reménye

A koronázás a királyi hatalom kiteljesedésének elengedhetetlen eleme volt, amely részben vallásos szertartás, Isten felkentje, részben az alkotmány elismerését magába foglaló közjogi aktust jelentett.³⁴ A *Brassói Lapok* a koronázás közjogi tartalmát a következőképpen magyarázta:

„A koronázás a monarchák beiktatása uralkodói állásukba, amelynél a korona föltétele a közhatalom átszállását egy természeti személyre szimbolikusan kifejezi. [...] Az alkotmány biztosítására is szolgál, minthogy a király akkor az alkotmányra

---

³¹ A király halála. *Brassói Lapok* 1916. november 25. és A király halála. *Brassói Lapok* 1916. november 26.

³² Brassó vármegye rendkívüli gyászközgyűlése. *Brassói Lapok* 1916. november 29.

³³ Brassó vármegye rendkívüli gyászközgyűlése. *Brassói Lapok* 1916. november 29.

³⁴ BEKE-MARTOS 2012. 41–57.

esküt tesz és hitlevelet ad ki. [...] A közhatalmat az országgyűlésileg megjelent nemzet ruházza az uralkodóra.”³⁵

Ferenc József és Károly magyar királlyá koronázása a Szent Koronával a politikai elit szemében azt juttatta érvényre, hogy a király a magyar alkotmányra is esküt tett. A koronázásnak hat hónapon belül kellett megtörténnie. Az 1791. évi törvény értelmében Károlynak is fontos volt a mielőbbi megkoronázása, mert az ország átmeneti gazdálkodásáról (indemnitás) szóló törvényt az év vége előtt szentesítenie kellett. A külpolitikai helyzet ellenére az uralkodó és az országgyűlés egyformán fontosnak tartotta, hogy az államfőt ünnepélyes keretek között királlyá koronázzák. A koronázási szertartáson a főszerep az esztergomi érseket és a nádort illette meg.³⁶ Mivel a nádori státusz megüresedett, az országgyűlés saját tagjai közül jelölhetett ki egy megbízottat. A feladatra Tisza István miniszterelnököt jelölték ki. A politikus lépése mögött minden bizonnyal az is szerepelt, hogy korábbi nimbuszát a román betörés jelentősen kikezdte.

Károly tisztában volt azzal, hogy a monarchiára olyan terhek rakódtak, amelyek végveszélybe sodorhatják az államot. A háborús viszonyok, az ellátás romlása, az államkassza kiürülése, a közpolitikai hangulat, a nemzetiségi mozgalmak megerősödése és a berlini katonapolitikának való kiszolgáltatottság arra ösztönözték Károlyt, hogy mielőbb szükséges lépéseket tenni a fegyverek elcsendesítésére. 1916. november 21-én kiadott manifesztumában feladatként azt tűzte maga elé, hogy „újból megszerezze a béke áldásait”, biztosítsa a „Monarchia fennállását és zavartalan továbbfejlődését”, és a „társadalom munkás tagjai számára becsületes munkájuk gyümölcsét.”³⁷ A *Brassói Lapok* az ifjú várományost egyenesen a békehírnökeként aposztrofálta. „IV. Károly magyar király fogja az olajágat a monarchia népeinek átnyújtani. Az ő nevéhez fog fűződni a megváltó béke idejének eljövetele.”³⁸ A Károlyról kialakult képben a katonaszerep is helyet kapott. Károly az olasz és a galíciai fronton sikereket ért el, az utóbbi esetben az 1916. évi nyári orosz offenzíva megállításában vállalt feladatot. A fiatal herceg a cselekvő király

---

³⁵ A király halála. *Brassói Lapok* 1916. november 25.

³⁶ BEKE-MARTOS 2012. 73–83.

³⁷ FIZIKER 2014. 156–166.

³⁸ Az új király. *Brassói Lapok* 1916. november 26.

szimbólumát éreztetve várhatta megkoronázását.³⁹ Károly mint államfő és legfőbb parancsnok immár nemcsak igyekezett meggyőzni II. Vilmos német császárt a béke szükségességéről, hanem kísérletet tett Ausztria föderalizálására, a később meghirdetett wilsoni alapelveknek is megfelelő Nagyausztriai Egyesült Államok irányában. Ugyanakkor közvetlen tárgyalások és konkrét tervek mentén próbált kapcsolatot építeni az antant hatalmakkal a béke előkészítéséért, de mind sikertelenül.⁴⁰

A koronázási ceremóniára 1916. december 30-án került sor Budapesten. Az ünnepélyt a háború okozta rendkívüli körülményekre és a nemzeti gyászra tekintettel szűkebb keretek között egy nap alatt lebonyolították. A belügyminiszter táviratban értesítette a főispánokat „alkotmányunk e magasztos ünnepéről”, hogy az ünnepi aktus szűk mivolta miatt a koronázásra csak a törvényhatóságok, azaz a vármegyék és a törvényhatósági joggal felruházott városok küldhettek maximum három megbízottat. Brassó vármegye küldöttei a főispán, gróf Mikes Zsigmond, az alispán, Servatius Lajos és a főispáni titkár, egyben a törvényhatóság zászlóvivője, gróf Logothetti Oreszt voltak. Brassó város mivel csak rendezett tanácsú város volt, külön küldöttséget nem delegálhatott. Az ünnep ideje alatt a gyászruha használatát felfüggesztették. Azt is közölte a belügyminiszteri levél, hogy az uralkodó a koronázási dombon „négy kardvágással jelképezi, hogy győzedelmes kardjával megvédi az országot bármely oldalról fenyegető ellenséggel szemben.”⁴¹ A koronázási ünnep koreográfiáját alapos gondossággal készítették elő. A budapesti ünneppsorozat lebonyolításában Kós Károly építész, író a királyi koronázási domb megtervezésével bízták meg. Az „ősi szokásoknak” megfelelően a koronázási halomhoz, amely a haza „szent földjét” jelképezte, az ország valamennyi törvényhatósága küldött földet. Erdély olyan részeiből szállították a homokot, ahol egy-egy dicsőséges csata vagy emlékezetes esemény történt a múltban. Például Radnótról, ahonnan II. Rákóczi Ferenc indult a fejedelmválasztó országgyűlésre, a kökösi hídfő mellől, ahol az ágyúöntő Gábor Áron honvédőrnagy hősi halált halt, a maros megyei magyarósi csataterőről, ahol 1916 őszén a román betörés

---

³⁹ A király a hadsereg élén. *Brassói Lapok* 1916. december 5.

⁴⁰ FIZIKER 2014. 156–166.

⁴¹ Brassó vármegye a koronázáson. *Brassói Lapok* 1916. december 14.; Brassó város nem vett részt. *Brassói Lapok* 1916. december 19.; Brassó vármegye a koronázáson. *Brassói Lapok* 1916. december 20.

idején kemény harcok folytak. Brassó városa és a vármegye 5 kg földet postázott saját területének történelmi nevezetességű helyeiről, nevezetesen Barczaszentpéter község melletti hegyről, ahol 1611-ben Báthory Gábor serege megütközött Radu havasalföldi vajdával, a brassói Cenkről, a Warte és a Brassóbertalan nevű települések mellett vívott csataterektől és a tömösi völgyből.⁴² Cenken állt az ezer éves államot szimbolizáló Árpád-szobor, amelyet a román hadsereg felrobbantott, Tömös völgye pedig az 1848-1849-es forradalom és szabadságharcnak volt emlékhelye. Mindkét csatatér az 1916. október 8-ai harcokra és a visszavonuló román csapatok ellen elesett magyar katonákra utalt.⁴³

Brassó város képviselőtestülete december 28-án díszközgyűlést tartott a Ferenc József-téri tanácsház nagytermében. A polgármester napirend előtti felszólalásában Károlyt a béke királyának nevezte és a város lakosságának nevében kiadott hódoló táviratban kifejezésre juttatták a király személyével kapcsolatban a „közeli béke reményét.” Falkenhayn német gyalogsági tábornokot díszpolgárrá avatták.⁴⁴ A város hálája jeléül a tulajdonában lévő Törcs várát⁴⁵ Károlynak ajándékozta, neki tulajdonítva azt, hogy „jelentékeny része volt Erdély és így közvetve Brassó felszabadításában” a román megszállás alól. Továbbá megszavazták, hogy a koronázás napján ezer adag meleg ételt osszanak szét a rászorulóknak. December 30-ára a várost fellobogózták és minden felekezet a király tiszteletére hálaadó istentiszteletet tartott.⁴⁶

Boldoggá avatás. A királyi csodatételbe vetett hit tovább él?

IV. Károly magyar király történelmi szerepe sokkal színesebb és árnyaltabb, mint amit a két világháború közti emlékezetpolitika és a magyar politikai történetírás konstrukciója mutat. Károlyról uralkodóról az 1918-ig meglévő források és a főbb politikai diskurzusok alapján kirajzolódik egy mélyen vallásos, aktív békekereső, Magyarország iránt elkötelezett keresztényi uralkodói kép.

---

⁴² Brassó vármegye a koronázáson. *Brassói Lapok* 1916. december 20.

⁴³ Brassó megye mely részeiből küldtünk földet? *Brassói Lapok* 1916. december 19.

⁴⁴ Brassó város díszközgyűlése. *Brassói Lapok* 1916. december 22.

⁴⁵ A várat a német lovagrend építette 1212-ben, amelyet II. Ulászló 1498-ban elzálogosított. 1651-ben a vár Brassó város tulajdonába került.

⁴⁶ A törcsvári vár. *Brassói Lapok* 1916. december 24.; Brassó város díszközgyűlése. *Brassói Lapok* 1916. december 29.

IV. Károly rövid államfői tevékenysége, a vesztes háború és a Habsburg-ház trónfosztása, illetve a kiépülő Horthy-rendszer első zavaros éveiben belpolitikai és külpolitikai téren is feszültséget okozó sikertelen visszatérési kísérletek azonban jelentősen befolyásolták a királyról kialakult 1918 előtti képet.

IV. Károly száműzetésben, 34 évesen, betegségben hunyt el Madeira szigetén 1922. április 1-jén. Boldoggá avatását már 1923-ban kezdeményezték Ausztriai katolikusai nevében, de a formális eljárás csak jóval később, 1949-ben vette kezdetét. Az 1925-ben egyháziilag jóváhagyott, a monarchia volt országaiban és tengeren túli országokban tevékenykedő „*Károly császár imaegylet a világbékéért*” évkönyvekben hozta nyilvánosságra az uralkodóról szóló összegyűjtött anyagokat, többek között több csodás gyógyulást is ismertetve. 2003. április 12-én a Szentté-avatási Kongregáció az egyházfő jelenlétében adta ki tizenhat szent életű személy, köztük IV. Károly erényeinek – illetve csodáinak – elismeréséről szóló határozatát. Károly nevéhez kötődő gyógyulási csodákat sokan megkérdőjelezték, illetve kritizálták a politikus boldoggá avatását is.⁴⁷ Mindenesetre akár hiszünk a csodákban, akár nem, Károlynak a békéért tett fáradozásait és a szilárd katolikus hite jegyében telt szociálisan érzékeny és vallásos élete sokak szemében kiérdemelte boldoggá avatását. Maga a tény pedig részben alátámasztani látszik March Bloch tézisét, hogy modern világunkban sem lehet a *felkent* uralkodóhoz kapcsolt történetileg létező mentális tény, a csodavárásba vetett hitet mindenestül elpusztítani.

IRODALOM

AMBRUS Attila

2009 Lapok az erdélyi magyar sajtó történetéből. *Pro Minoritate*, 2009 Tél. 21–36.

BALOGH Edgár (szerk.)

1981 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

---

⁴⁷ FIZIKER 2015. 165–166.

BÁRDI Nándor

- 2003 Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években. Az Erdélyi Szövetség programváltozatai. *Magyar Kisebbség* VIII. évf. 2–3. (28–29.) szám. 93–105.

BEKE-MARTONOS Judit

- 2012 *Állami legitimációs eljárások és államfők 1867–1918 között*. Kossuth Kiadó, Budapest.

BLOCH, Marc

- 2005 *Gyógyító királyok. A királyi hatalom természetfeletti ereje Franciaországban és Angliában*. Osiris Kiadó, Budapest.

EGYED Ákos

- 2006 *A székelyek rövid története a meglepedéstől 1918-ig*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

FIZIKER Róbert

- 2014 IV. Károly békekísérletei (1916-1917). In: Németh István (szerk.): *Az első világháború*. L'Harmattan, Budapest.

GRATZ Gusztáv

- 1982 *A dualizmus kora 1867-1918*. Akadémia Kiadó Reprint Sorozata. Akadémia Kiadó, Budapest.

KÖPECZI Béla

- 1986 *Erdély története III. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SCHMINDT Tibor

- 1917 *Brassó város oláh megszállása idején*. Brassói Lapok kiadása, Brassó.

TAYLOR, A. J. P.

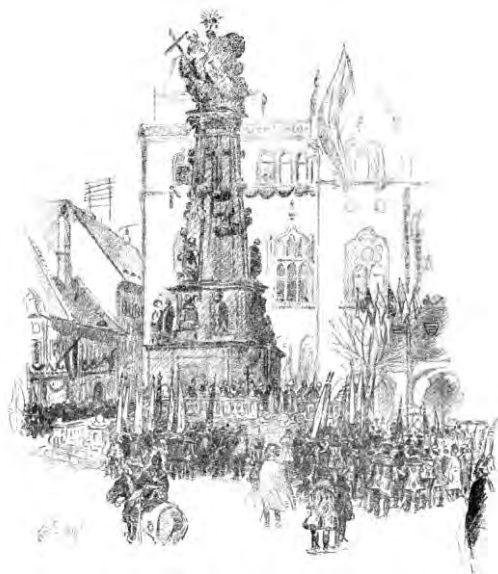
- 1998 *A Habsburg Monarchia 1809-1918*. Scolar Kiadó, Budapest.

WEBER, Max

- 1985 *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Társadalomtudományi Könyvtár, Budapest.

1916. TRANSYLVANIA. THE CORONATION OF THE HOPE BEFORE THE COLLAPSE

How is a phenomenon which has been created at the highest level of the cultural and social hierarchy by the ruler or his court, leading political, spiritual elite, religious leaders able to reach wide ranges of society disregarding its mystical background? In every era rituals, symbolism, beliefs and positive expectations were attached to a legitimate ruler's birthday, death, military and political success or to a crowning of a heir. In this study I am focusing on the expectations of the Hungarians in Transylvania, mainly in Székely Land and near Brasov, towards the ruler and their projection in the Hungarian publicity and public thought after the 1916 Romanian armed invasion. I am interested in how the image of the ruler was represented, and what kind of political attitude was formed by the close experience of the open and aggressive hostility towards Romanians.

Eskü – a hercegrímás átadja a feszületet a királynak

IV. KÁROLY KORONÁZÁSA A KATOLIKUS SAJTÓBAN

„Ha a történetírók egykor tanulmányozni fogják IV. Károly király megkoronáztatásának előkészítését, olyan lapra fognak azon találni, mely teljesen elüt attól a fenséges harmóniától, mellyel nemzet és király egyforma örömmel és alkotmánytisztelettel készültek a koronázásra”¹

– írta az Alkotmány című politikai napilap, a katolikus Néppárt orgánuma 1916. december 19-én. Az idézet, mint látni fogjuk, arra a kitartó politikai kampányra utal, amelyet a koronázás ürügyén a Néppárt és többi ellenzéki erő folytatott Tisza István miniszterelnök meggyengítése, illetve megbuktatása érdekében. A koronázás rendkívüli szimbolikus jelentőséggel bíró politikai és közjogi aktus, amelynek egyik célja az egész nemzet egységének demonstratív megjelenítése. Az esemény ugyanakkor éppen kitüntetett szerepe miatt, illetve a világháborús viszonyok következtében arra is rendkívül alkalmasnak bizonyult, hogy felszínre hozza, felerősítse az ellentéteket.

Az Alkotmány, a Néppárt politikai napilapja 1895-ben jött létre a katolikus arisztokrácia, elsősorban Zichy Nándor áldozatkészségének köszönhetően. A szerkesztőség a korábbi egyházi lapokkal ellentétben arra törekedett, hogy a társadalom valamennyi rétegét megszólítsa, ezért széles érdeklődésére számot tartó témákkal, gazdag hírovattal szolgált, a katolikus sajtóban addig szokatlan módon még bűnügyi híreket is közölt. Az Alkotmány viszonylag gyorsan tekintélyesnek mondható előfizetői körre tett szert, növekedését azonban korlátozta pártlap jellege, illetve az újságírás gyors fejlődéséhez való alkalmazkodás nehézsége. Az 1910-es években ezért már többnyire unalmas, korszerűtlen orgánumként tartották számon, amelyet szinte csak a klérus és a feltétlenül egyházhű rétegek olvasnak. A tanulmányban az Alkotmány mellett az egyik befolyásos katolikus folyóirat, a Magyar Kultúra cikkeit is vizsgálom, amely a jezsuita Bangha Béla szellemi vezetésével működött 1913 óta, és a harcos

---

¹ Vita a nádorhelyettes választásáról. Tisza harca a nádorhelyettségért. *Alkotmány* 1916. december 19. 1.

egyház, az ecclesia militans legfontosabb orgánumának számított. Előfizetőinek száma ekkoriban megközelítette a négyezret.²

Az Alkotmány három nappal Ferenc József halála után foglalkozott először a koronázás részleteivel, átvéve azt a bécsi sajtóból származó értesülést, hogy az eseményt akár már december 6-án megtarthatják.³ Közölte továbbá a budapesti egyetem jogászprofesszorának, Kmety Károlynak a nyilatkozatát, miszerint az országgyűlés bármelyik képviselőt vagy főrendiházi tagot megválaszthatja a koronázáson közreműködő nádorhelyettesnek, bár megjegyezte, hogy az 1867-es precedens alapján a hivatalban levő miniszterelnököt illetné ez a feladat.⁴ Két nap múlva a lap vezércikke a *Közjogunk és a trónváltás* címet viselte. Szerzője Túri Béla prelátus, a lap főszerkesztője volt, aki mindig is az alkotmányjogi és pártpolitikai kérdésekben érezte igazán otthon magát. A cikk azt hangsúlyozta, hogy Magyarország szuverén állam, amit a trónváltás formáságai kapcsán is feltétlenül érvényre kell juttatni. Bár örömmel nyugtázta, hogy a koronázásra a magyar közjogi hagyományt követve azonnal sor kerül, azt azonban komoly kritikával illette, hogy Károly trónfoglalásának bejelentésére csupán egyetlen manifesztumot adott ki, holott a paritás jegyében helyesebb lett volna két külön nyilatkozatot kiadnia osztrák és magyar vonatkozásban.⁵ Az első olvasásra lényegtelen szörszálhasogatásnak tűnő cikk valójában már politikai célokot szolgált, hiszen Túri Tisza Istvánt tette felelőssé a magyar közjogi álláspont nem megfelelő érvényesítéséért. Másnap az Alkotmány már határozott támadást intézett a miniszterelnök ellen, egyértelművé téve, hogy a nádorhelyettesi poszt ügyében nem tartaná helyesnek az 1867-es precedens továbbvitelét. A jelenlegi viszonyok között aligha lehet olyan aktív politikust találni, akire egyhangú bizalommal rá lehetne bízni ezt a feladatot – vélte a lap újságírója.⁶

November 27-én az Alkotmány arról számolhatott be, hogy az ellenzéki pártok véleménye szerint egy olyan politikust kell találni, akit a nemzet összessége elfogad, ezért József főherceget javasolják a pozícióra. „Tisza István személye minden markánsága ellenére is a pártpolitika exponense és eddig követett politikája miatt nem az az

---

² KLESTENITZ 2013. 45–46., 109.

³ Károly király. *Alkotmány* 1916. november 24. 6.

⁴ Dr. Kmety Károly egyetemi tanár nyilatkozata. *Alkotmány* 1916. november 23. 5.

⁵ tb.: *Közjogunk és a trónváltás*. *Alkotmány* 1916. november 25. 1–2.

⁶ Ki legyen az országgyűlés megbízottja? *Alkotmány* 1916. november 26. 8.

egyén, akiben mindenkinek bizalma egyesülhet”⁷ – szölt a kommentár. Másnap nyilvánosságra került, hogy József főherceg tiltakozott jelölésének gondolata ellen, és személyének kikapcsolását kérte az ügyben. Az Alkotmány ezután azt hangoztatta, az ellenzék célja az, hogy a nádorválasztás most is olyan egyhangúsággal történjen meg, mint 1867-ben, ami Tisza esetében nem garantálható, és sajnálkozását fejezte ki, amiért a koronázás egyik mozzanata máris aktuálpolitikai kérdéssé süllyedt. Ezért egyértelműen a miniszterelnök kicsinyes személyi érdekeit tette felelőssé.⁸ Turi Béla másnap már vezércikkben foglalkozott a témával, a korábbi ellenzéki érvelést visszhangozva: eszerint ebben a rendkívüli fontosságú szimbolikus ügyben nem érvényesülhet a parlamenti többségi elv, ehelyett egyhangú megegyezés lenne indokolt.⁹

A téma ezután néhány napra, Ferenc József temetésének idejére lekerült az Alkotmány napirendjéről, december 6-án azonban újult erővel indult a következő roham. Herczeg Mihály jogászprofesszor A nádorispán címmel közölt vezércikket. Ez problémaként rótta fel, hogy a jogalkotó 1867-ben nem tudott mit kezdeni a nádori intézménnyel, amely pedig Magyarország függetlenségének biztosítója lehetne, ezért a méltóság felélesztésére tett javaslatot. Úgy vélte, hogy a nádor a jövőben fényes közjogi funkciót tölthetne be a trón és a nemzet közötti közvetítőként. Véleménye szerint a nádor abszolút nemzeti méltóság, amely egyformán független a királytól és a politikai pártoktól, ezért politikusok nem alkalmasak a tisztség betöltésére, mert „ők is bele vannak vonva a pártküzdelmekbe: egyaránt függenek a közáramlattól is, a királyi kegytől és bizalomtól is, sem lefelé, sem felfelé nem függetlenek”.¹⁰ A cikk egész érvelése arra mutat, hogy az ellenzék továbbra is József főherceg jelölésében gondolkodott, és Herczeg Mihály a nádori tisztté állandósításának ötletével igyekezett új helyzetet teremteni, lehetővé téve, hogy a főherceg mintegy meggondolja magát és mégis elfogadja a jelölést.

Miután Károly király Budapestre látogatott, az Alkotmány december 12-én igen lojális vezércikkben köszöntötte érkezését, amelybe azonban harcias hangvételű Tisza-ellenes kirohanások is

---

⁷ Ki legyen az országgyűlés megbízottja a koronázásnál. *Alkotmány* 1916. november 27. 6.

⁸ Ki legyen a koronázó nádor-helyettes? *Alkotmány* 1916. november 28. 9.

⁹ tb.: A nemzet megbízottja. *Alkotmány* 1916. november 29. 1.

¹⁰ A nádorispán – [Irta:]: Herczegh Mihály *Alkotmány* 1916. december 6. 1–2.

beékelődtek. A cikk szerint ugyanis a király Ferenc Józseftől olyan politikai rendszert örökölt, amely „nem az ellentétek eltompításában, a dolgok és emberek oppozíciójának kibékítésében, hanem az egyoldalú pártérdekek hajszájában, a politikai erkölcsök üldözésében, a nemzet jobb és nemesebb elemeinek eltiprásában éli ki magát”.¹¹

Némileg talán meglepő, hogy az Alkotmány állásfoglalásaiban hosszú ideig, egészen december 15-ig egyáltalán nem játszott szerepet az a közismert tény, hogy a kormányfő református felekezetű. Az aznapi vezércikk viszont polémiába kezdett Baltazár Dezső tiszántúli református püspökkel, aki a Budapesti Hírlapban nyílt levelet intézett Kmety Károly alkotmányjogászhoz. Baltazár püspök ugyanis úgy találta, hogy a koronázási hitlevelet megfogalmazó országgyűlési bizottság hibás szakszót használt, amikor a király megkoronáztatásáról írt, és közjogi szempontból a megkoronáz kifejezés lett volna a helyes, ezért Kmety szakvéleményét kérte. Az Alkotmány publicistája viszont úgy vélte, hogy a református püspök közjogi aggodalmaskodása valójában csak ürügy a felekezeti szempont érvényesítésére, és Baltazár leveléből „csak úgy kiabál a tiltakozás az ellen, hogy a koronázást Magyarország hercegprímása végzi”. Ezt annál is inkább rossz néven vette, mert a katolikus sajtó nem feszegette azt a kérdést, hogy a katolikus szertartáson vajon közreműködhet-e egy református nádorhelyettes.¹²

Mint láttuk, ez utóbbi tényállítás az Alkotmány vonatkozásában meg is felelt a valóságnak. Ennek magyarázata azonban nagy valószínűséggel nem a néppárti sajtó „felekezeti toleranciája”. Inkább az, hogy az Alkotmány szerkesztőségében tisztában lehettek vele: a felekezeti kártya ebben a konfliktusban hatástalan. Csernoch János hercegprímás ugyanis rossz szemmel nézte a Néppárt ellenzékiességét, és teljes meggyőződéssel támogatta a kormányfőt.¹³ A prímás munkatársa, Lepold Antal leírja emlékirataiban, hogy Ferenc József halála után Tisza ellenfelei elterjesztették a bécsi udvarban azt a felfogást, hogy a koronázáson csak katolikusok működhetnek közre, mert ez egyházi ténykedés. Mivel Tisza református, ezért a katolikus egyház nem engedheti részvételét, mert ez tiltott *communicatio in sacris* volna. IV. Károly ezért Bécsbe rendelte Csernoch Jánost, aki az érte küldött

---

¹¹ IV. Károly. *Alkotmány* 1916. december 12. 2.

¹² tb.: Koronáz vagy koronáztat? Baltazár úr okvetetlenkedése. *Alkotmány* 1916. december 15. 1–2.

¹³ GALÁNTAI 1960. 164–165.

különvonaton precedens után kutatva történelemkönyveket tanulmányozott, és felfigyelt arra, hogy 1608-ban közvetlenül II. Mátyás megkoronázása előtt tartották a nádorválasztást. Ekkor a hercegrímás rögtön elsőként szavazott a protestáns Illésházy Istvánra, pedig jól tudta, hogy ezután koronázás következik. Ebből Csernoch arra a következtetésre jutott, hogy a mindenkori nádor szereplése a koronázáson mindig is tisztán politikai aktust, a magyar nemzet közjogi képviselőjét jelentette, nem pedig egyházi működést. Erről latin nyelvű feljegyzést készített a Szentszék számára is. Az audiencián a király elmondta neki, hogy az esetleges egyházi tilalmat nem akarja megszegni, viszont jelenleg a kormányfő bukását sem látná kívánatosnak. IV. Károly megkönnyebbült, miután megismerte Csernoch álláspontját, és kijelentette, hogy nem emel kifogást Tisza nádorhelyettesé váló választása ellen.¹⁴

A kulisszák mögötti eseményekről a szerkesztőségek feltehetően tudomást szereztek, a Néppárt napilapja számára tehát Tisza támadására érdemben csak a politikai érvek maradtak. Ezekkel az Alkotmány továbbra is igen gyakran élt. December 18-án például a Persián Ádám által írt vezércikk kommentálta a kormánypárt összejövetelét, ahol a miniszterelnök a saját személyes érdeméért állította be azt, hogy IV. Károly számos, a magyarság számára kedves ígéretet tett, például, hogy a királyi család a világháború vége után részben Magyarországon fog lakni, illetve hogy a trónörökös magyar szellemű oktatásban fog részesülni. Persián szerint Tisza a királyi ígéreteket a saját korteseszközöként használta, ami bűn a nemzet ellen. Értelmezése szerint a miniszterelnök az összejövetelen egyenesen a magyarság vezérének nyilvánította magát, amit az újságíró egyenesen pszichiátriai tünetként értékelt.¹⁵ A nádorhelyettesi pozícióról való képviselőházi szavazás után az Alkotmány hasonló véleményt fogalmazott meg. Tisza 210 vokssal szerezte meg a megbízatást, miközben 103 képviselő József főhercegre adta szavazatát. A cikkíró mindezt a kormánypárt kritikátlan szolgáléküségével magyarázta, ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy a szavazás valójában erkölcsi bukás volt a miniszterelnök számára, hiszen nem szerezte meg az abszolút többséget, sőt még saját pártjából sem támogatta minden képviselő. Úgy véle, hogy Tisza elveszette józan politikai érzékét, hiszen hatalmi kérdést csinált az ügyből, és „addig hangoztatta, amíg

---

¹⁴ LEPOLD 1963. 21–22.

¹⁵ Tisza jelöltsége – [Irtai.]: Persián Ádám *Alkotmány* 1916. december 18. 1.

maga is elhitte azt a fikciót, hogy mögötte nemcsak a képviselőháznak, hanem az országnak a többsége is osztatlan bizalommal áll”.¹⁶ Az ellenzék ezzel jelentős részsikert ért el, hiszen Tisza ragaszkodása a főherceggel szemben a nádorhelyettesi pozícióhoz még a politikai elit nem kifejezetten ellenzéki tagjainak körében is visszatetszést szült az irányában, ami hozzájárult pozícióinak romlásához.¹⁷

A nádorhelyettes-választás mint téma azonban ezután kifulladásra, és az Alkotmány figyelme végre a koronázás ünnepélyes külsőségei, a szertartás menetrendje, a technikai részletek irányába fordult. Ezek a cikkek ugyanakkor továbbra is igen kritikus részleteket tartalmaztak a kormány irányába, és a sorok között a világháború menetével való elégedetlenség is kicsendül. December 24-én például az Alkotmány arról írt, hogy ideális esetben nem a szűk várnegyedben kellene tartani a koronázást, hanem olyan helyszínen, ahol a nép óriási tömegei is megjelenhetnének, például a Rákos-mezőn – most azonban mindegy, hiszen a nép úgyis a háborúban van. A cikkíró a Mátyás-templom dekorációjával sem volt elégedett, úgy találva, hogy a díszítés inkább német, nem pedig magyar ízlést követ.¹⁸

Az Alkotmány jellemző módon még abban is a miniszterelnököt elítélő politikai üzenetet vélt felfedezni, hogy amikor Augusztia főhercegnő a magyar nők képviseletében átadta a királynénak a koronázási ruhát, akkor beszédében hangsúlyozta, hogy „pártkülönség nélkül, valamennyi asszony nevében” jár el.¹⁹ Egy olvasói levél pedig örömmel üdvözölte gróf Apponyi Albertné kezdeményezését, aki gyűjtést indított, hogy a koronázás napján minden szűkölködő ingyenebédhez juthasson, de ezt még önmagában kevésnek vélte, hiszen a cél az lenne, hogy egyáltalán ne legyen többé éhező és szűkölködő ember Magyarországon. Érvéle szerint az egyre inkább lecsúszó tisztviselők állami támogatást érdemelnének, például koronázási ajándék, drágasági segély vagy legalább fizetési előleg formájában.²⁰

---

¹⁶ Tisza: 210, József főherceg: 103. *Alkotmány* 1916. december 21. 4.

¹⁷ GALÁNTAI 1974. 288.

¹⁸ Művészi készülétek – [Irta.]: Márkus László *Alkotmány* 1916. december 24. 9.

¹⁹ Pártkülönség nélkül. *Alkotmány* 1916. december 29. 1.

²⁰ A koronázás és a tisztviselők. Levél a szerkesztőséghez – [Irta.]: H. Gy. *Alkotmány* 1916. december 15. 12.

A koronázásra Budapestre érkező királyi párt az Alkotmány lelkesedve fogadta, mintha megjelenésükkel a tavaszt hozták volna magukkal. A lap publicistája úgy vélte, hogy IV. Károly trónra léptével új korszak fog beköszönteni, amelyben az alkotmányos érzület fog uralkodni – ám rögtön hozzátette: csak remélni lehet, hogy a király meghozza a békét, hiszen Magyarországon rengeteg a belső feszültség, ezért féltő, hogy a világháború befejezését belső viharok fogják kísérni.²¹ A lap emellett az új királyt a régi liberális politikai elit ellenpólusaként igyekezett beállítani. Az Alkotmány publicistája hangsúlyozta, hogy IV. Károly a nemzet iránti rokonszenvtől áthatva megváltoztatta a régi szokásokat, például a Gotterhalte helyett a magyar himnusz éneklését rendelte el, amivel új alapokra helyezte a dinasztia és a magyarság kapcsolatát. Ezért nem maradhat fenn tovább a régi, Tisza-féle rendszer, amelyben a korrupt választások segítségével előállított országgyűlési többség nem képviseli a nemzet, a választópolgárok valódi többségét. „Megszoktuk, hogy színpadi ceremónia helyettesíti alkotmányunk valóságát és most érthető, hogy kissé szédülve járnak a nagyok”²² – írta a lap egy nappal a koronázás után.

A Magyar Kultúra című, jezsuita kiadású folyóirat természetesen jóval rövidebb terjedelemben foglalkozott a királykoronázás aktuális kérdéseivel. 1916. december 20-án jelent meg a Koronázás és katolicizmus című cikk, amelynek szerzője feltehetően maga a folyóirat szellemi vezetője, Bangha Béla volt. Ebben a koronázás–koronáztatás vitára utalt vissza, megállapítva, hogy Kmety Károly a kérdésben nagyon ügyes jogi szakvéleményt adott, miszerint a koronázást lényegében az országgyűlés maga hajtja végre, mint a nemzet és az egyház felhatalmazottja. Ezután részletesen elemezte a legfontosabb vitakérdést. Eszerint a nádorhelyettes csak segédkezik a koronázás során, amely „a legszigorúbb értelemben vett egyházi funkció: egy a szentmisébe szervesen beillesztett szentelmény, amely szent cselekmény azonban egyúttal mint az országgyűlésnek egy része szerepel”. Ezzel tehát a Magyar Kultúra teljes egészében Csernoch János álláspontját tette magáévá, elismerve Tisza István közreműködésének egyházi jogi szempontból való jogosultságát. Ugyanakkor arra is rámutatott, hogy az egész politikai közvélemény természetesnek tartja a koronázás katolikus szertartás szerinti

---

²¹ tb.: Koronázás előtt. *Alkotmány* 1916. december 28. 1.

²² Perspektívák – [Irta.]: Márkus László *Alkotmány* 1916. december 31. 15.

lebonyolítását. „Egy pillanatra tehát a felekezetenlküli állam is visszatér a katolicizmusnak mint régen te államvallásnak álláspontjára” – állapította meg a szerző, örömmel nyugtázva, hogy a koronázás eszerint sokkal szentebb esemény, „hogysen azt vallásos, Istenhez kapcsolódó jellegétől bárki komolyan megfosztani akarhatná”. Ezt az üzenetet ugyanakkor megtoldotta egy határozott oldalvágással a protestantizmussal szemben, amely a következő évben készült megünnepelni a reformáció 400. évfordulóját, hiszen hangot adott reményének, hogy a koronázás alkalmából „diadalra jut a nemzet régi vallási egységének gondolata”, és a katolicizmus „remélheti, hogy a tőle elfordultak lelkében talán ez alkalommal mégis felébred a jobb belátás és a vágy, bár maradtunk volna vallásilag egyik mindnyájan”.²³ Mint láthatjuk tehát, a Magyar Kultúra rövid cikke rafinált módon egyszerre rögzítette a koronázással kapcsolatos hivatalos egyházi álláspontot és az intanzigens katolikus körökben élő ellenérzéseket.

Az 1917-es első lapszám a IV. Károly címet viselő írással kezdődött. Eszerint a koronázás súlyos válság közepette történt, amelybe ugyanakkor reménysugárt hozott, hiszen a király jóindulatának kinyilvánításával gyorsan megnyerte a nemzet rokonszenvét. Ezután a szerző, kimondatlanul ugyan, de egyértelműen a néhai Ferenc Ferdinánd trónörökössel hasonlította össze IV. Károlyt, kijelentve, nem lehetne őszinte az ünneplés abban az esetben, ha egy olyan uralkodó került volna hatalomra, aki „nem tisztelné a nemzeti önállóság eszméit”. Ezután azt a reményét hangoztatta, hogy „Ha már most IV. Károly csakugyan megmutatja, hogy az ő uralkodása egyaránt keresztény és nemzeti lesz, akkor trónra lépte új korszakot fog jelenteni.”²⁴

Mint láthattuk tehát, a katolikus sajtó kiválasztott orgánumai a koronázás mozzanatainak bemutatása során jól leképezték a kor politikai és társadalmi életének feszültségeit. Leginkább a közjogi megosztottság felhasználásával politizáló ellenzéki tábor szempontjai kerültek előtérbe, amely elsősorban a nádorhelyettes-választás kérdésével igyekezett tökétt kovácsolni a maga számára, és a szimbolikus politika fontosságára hivatkozva kívánt önmérsékletet a hatalmon lévőkttől, de ennek a kívánalomnak maga sem volt képes eleget tenni. Ám emellett a felekezeti ellentétek, a szociális feszültségek

---

²³ B. B.: Koronázás és katolicizmus. *Magyar Kultúra* 1916. II. kötet. 571–572.

²⁴ IV. Károly. *Magyar Kultúra* 1917, I. kötet. 1–2.

és az egyre fokozódó háborús kimerültség jelei is jól tetten érhetőek a beszámolókbán.

IRODALOM

GALÁNTAI József

1960 *Egyház és politika. Katolikus egyházi körök politikai szervezkedései Magyarországon.* Kossuth Kiadó, Budapest.

1974 *Magyarország az első világháborúban 1914–1918.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

KLESTENITZ Tibor

2013 *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932.* Complex, Budapest.

LEPOLD Antal

1963 *Csernoch János. Emlékezés Magyarország utolsó hercegprímására.* Opus Mystici Corporis, Bécs.

KLESTENITZ, Tibor

DIE KRÖNUNG VON KARL IV IM SPIEGEL DER KATHOLISCHEN PRESSE

Die Studie untersucht die Frage, wie die katholische Tageszeitung Alkotmány, das Organ der Volkspartei sowie die Zeitschrift des Jesuitenordens die Ereignisse der Krönung von 1916 darstellten. Die Politiker der Volkspartei und die intransigenten Katholiken sahen als eine ernste Beleidigung an, dass der Ministerpräsident, Graf István Tisza, der Reformierte war, an der Zeremonie als stellvertretender Palatin teilnahm, und sie wollten die Öffentlichkeit dagegen mobilisieren. Ihre Lage erschwerte aber, dass Fürstprimas János

Csernoch die Politik Tizas unterstützte und sie konnten den Ministerpräsidenten nur mit politischer Argumentation angreifen. Die Darstellungen beider Presseorgane zeigen die tiefen Spannungen der ungarischen Gesellschaft im dritten Jahr des ersten Weltkrieges.

Gróf Tisza István a koronázáson

IVANCSÓ ISTVÁN

BOLDOG IV. KÁROLY KIRÁLYUNK KORONÁZÁSÁNAK ÉS ÉLETE ESEMÉNYEINEK REMINISZCENCIÁI

A magyar görögkatolikus dokumentáció tükrében, kitekintéssel a
liturgikus vonatkozásokra

Magyarországon az 1910-es népszámlálás 2,025.508 görögkatolikus vallású személyről tudott, ami az összlakoságnak 9,7 %-át tette ki.¹ A létszám pedig növekvő tendenciát mutatott (tíz év alatt csaknem kétszázezer fővel nőtt²), így biztosra vehető, hogy IV. Károly megkoronázása idején még több görögkatolikus alattvalója köszönthette őt. Ennek fényében örvendetes tény, hogy görögkatolikus egyházunk püspökei megfelelő arányban képviseltették magukat a nagy eseményen.

A következőkben a fennmaradt dokumentumok alapján kíséreljük meg bemutatni egyrészt Miklósy István hajdúdorogi megyéspüspöknek a részvételét az 1916. december 30-án történt királykoronázáson, másrészt pedig azokat a liturgikus rendelkezéseit, amelyek Károly király uralkodásának végeztével szükségeltettek a liturgikus kommemorációkra vonatkozóan, 1918. november 13. után.

Megyéspüspökünk és a királykoronázás

A királykoronázáson részt vevő hat görögkatolikus püspök között jelen volt Miklósy István is.

„A koronázási szertartáson részt vett [...] Radu Demeter nagyváradai görög szertartású [...] Papp Antal munkácsi görög szertartású, Miklósy István hajdúdorogi görög szertartású, Novák István eperjesi görög szertartású, Frentiu Traján Valér

---

¹ *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal* A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása, Budapest 1912, 8*.

² Sajnálatos, hogy a trianoni gyászos békepaktum következtében – az évtized végére – egytizede alá csökkent a magyar görög katolikus vallású személyek száma: mindössze 175.247 lett, ami 2,2 %-ot jelent. *Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal (Magyar Statisztikai Közlemények 69.)* 1923, 14*. Az 1920. évi népszámlálás, A relatív növekedés tendenciája azonban továbbra is fennállt.

lugosi görög szertartású [...] Drohobeczky körösi megyéspüspök”.³

Az akkori hajdúdorogi megyéspüspöknek, Miklósy Istvánnak (1857-1937) rojalizmusa kezdettől fogva ismeretes volt. Így természetesnek vehető, hogy nem maradhatott el a nagy eseményről. A koronázáson annál is inkább törekedhetett részt venni, mert Ferenc József temetésén, illetve gyászszertartásán (1916. november 30-án, a fennmaradt levéltári dokumentumok alapján) – meghűléses betegsége miatt⁴ – nem jelenhetett meg.

Részvételének levéltári dokumentálása

December 7-én Miklósy István megyéspüspök megkapta a főrendiház tagjainak szóló általános értesítést Báró Rudnyánszky Zsolttól, a főrendiház háznagyától, hogy a „koronázáskor a budavári Mátyás

---

³ *Budapesti Hírlap* 1916. december 31. 7.

⁴ Csernoch János bíboros hercegprímás a következő módon hívta a temetéssel kapcsolatos eligazító megbeszélésre a magyar katolikus püspököket: „6014/1916. szám. Bátorokodom kéрни a nagyméltóságú magyar püspöki kar tagjait, hogy Istenben boldogult jószágos Királyunk temetésén való részvétel megbeszélése végett a f. hó 27-én hétfőn tartandó főrendiházi ülésen lehetőleg teljes számban megjelenni kegyeskedjenek. Akik bizonyos okból az ülésen meg nem jelenhetnek, azoknak a temetést megelőző napon Bécsben a Pazmaneumban készségesen szolgálók fölvilágosítással. Tanácsos infulát és pluviálét vinni.” Lásd „Esztergomban, 1916. november 24-én kelt levél” *Görög Katolikus Püspöki Levéltár* (a továbbiakban: *GKPL*), 4192. sz. alatt iktatva. – Miklósy István hajdúdorogi megyéspüspök táviratban jelezte vissza a hercegprímásnak távolmaradásának okát: „Érk. nov. 27. Távirati értesítés – a főrendiházba címezve – arról, hogy meghűlésből származó gyengélkedés következtében úgy a főrendiházi ülésről, valamint a temetésről lemaradni vagyok kénytelen. Nov. 27.” Lásd „A megyéspüspök saját kezű indorzája a levélen”. *GKPL*, 4192. sz. alatt iktatva. – Miklósy püspök már előzőleg (nov. 24-én) küldött részvételtáviratot Bécsbe: „Legfelsőbb kabinetiroda, Wien. Úgy magam, valamint összes papjaim és híveim mélységes fájdalommal eltelve gyászoljuk Istenben elhunyt Felsőleges Urunkat, aki mint a hajdúdorogi egyházmegye alapítója, mindannyiunkat külön is örök hála kötelezett. Kegyeskedjék résztvevő érzelmeinket rendíthetetlen hűségünk tolmácsolásával egyetemben Károly király Ő csász. és kir. Felsőlege legmagasabb trónja előtt kifejezésre juttatni.” Lásd 4167/1916. sz. irat, 1916. nov. 24-ről *GKPL*. – Erre november 28-án a kabinetiroda főnöke szintén táviratban válaszolta, hogy „Őfelsége, Károly király köszönetét fejezi ki az I. Ferenc József elhunyt alkalmából kifejezett részvétért”. Lásd 4207/1916. sz. irat, 1916. nov. 28-ról, *GKPL*.

templomban a méltóságos főrendek részére ülőhelyek állandanak rendelkezésre.⁵ Főrendiházi tagként ez – természetesen – Miklósy püspökre is vonatkozott. Az irat még további három fontos tudnivalót jelez. Először azt, hogy fogatot is tudnak biztosítani az ünnepségre való felvonuláshoz. Másodszor azt jelzi, hogy szállás ügyében is segítséget tud nyújtani a háznagy hivatal mind a főrendiek, mind pedig a családtagjaik számára. Végül harmadszor azt jelzi az irat, hogy a főrendiek az ünnepélyes menet útvonalán felállított dísztribünökre foglalhatnak helyet a háznagy hivatalon keresztül a családtagjaik számára. – Érdemes megjegyezni, hogy az utóbbi két felajánlást Miklósy püspök nem vette figyelembe – nem is vehette –, hiszen nem csak a római katolikus, hanem a görögkatolikus egyház püspökei sem lehetnek nős emberek. Így nem voltak közvetlen családtagjai: feleség, gyermekek.

Ennek az iratnak hátoldalára maga a megyéspüspök írta az indorzát nagyon karakterisztikus kézírásával.

„Érk. dec. 9. A Mátyás templomban kijelölendő ülőhelyek egyikére szíves előjegyzés kéretik. Fogat- és lakásról gondoskodás történt; e tekintetben tehát a főrendiház háznagy hivatalának előzékeny ajánlata csakis tudomásul vétetik. Egy kísérő kanonok részére egy drb. tribünjegy kiadását kérjük. Dec. 14. Sürgős!”⁶

A levéltári források tükrében bizonytalan, hogy elkísérte-e a kanonok a püspökét. Ugyanis a piszkozatban megmaradt levélből ez a rész ki lett húzva.

Körlevélbeli híradás a koronázásról

A vallás- és közoktatási miniszter köriratot intézett – december 15-én – az ország „valamennyi egyházi Főtisztelendő Főhatóságnak”. Ebben egyrészt jelzi: értesült arról, hogy „egyes egyházi hatóságok” már intézkedtek ünnepi istentiszteletek és szentbeszéd tartásáról a koronázás napján. Másrészt „kívánatosnak” látja, hogy „a loyálisnak

---

⁵ 225. sz. Körözüvény, mely kelt Budapesten, 1916. dec. 7-én; lásd *GKPL*, 4360. sz. irat.

⁶ 225. sz. Körözüvény, mely kelt Budapesten, 1916. december 7-én; lásd *GKPL*, 4360. sz. irat.

ezen külső megnyilvánulása ugyanolyan egységes legyen, mint amely egységesek összes egyházaink e nemes érzésben”.⁷

Miklós püspök, azonnal meghozta az intézkedését, kézzel indorzálva a levélre: „Érk. dec. 18. A hálaadó istentisztelet megtartására – megfelelő oktató beszéd kíséretében – körlevélileg felhívatnak az összes lelkészek. Dec. 18.”⁸ Még aznap – tehát december 18-án – meg is született a körlevélbe teendő szöveg:

„IV. Károly király és Zita királyné Öfelségeik megkoronázása a köztudomás szerint f. é. december 30-án fog a székesfővárosban megtörténni [...] Ennélfogva elrendelem a következőket: 1. F. é. december 29-ikén d. u. 4 órakor egy félórán át harangoztassanak. 2. F. hó 30-án egyházmegyénk mindenegyes templomában megfelelő oktató szt. beszéddel egybekötve ünnepélyes hálaadó szt. liturgiát kell végezni, amelyre városhelyeken a polgári s katonai hatóságok és hivatalok is meghívandók. 3. Ezt az istentiszteletet f. hó 24-ikén a vasárnapi szt. mise alatt a szószékről hirdessék ki a híveknek. F. hó 29-én este pedig 7 órától kezdve félórán át szóljanak a harangok. 4. A tanulóifjúság az istentiszteleten vegyen részt. 5. A koronázás napján minden lelkési lakásra és iskolára nemzetiszínű lobogót tűzzenek ki.”⁹

Ugyancsak ebben a körlevelében jelentetett meg Miklós püspök egy másik rendelkezést is. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 16.668. sz. eln. körrendeletére¹⁰ hivatkozik benne, amikor három dolgot rendel el.

„Először: a tanuló ifjúság vegyen részt a tartózkodási helyén a dec. 30-ai koronázás idején tartott istentiszteleten. Másodszor: a városokban a hitoktatók és tanítók vezetésével vegyenek részt ugyanakkor a helyi istentiszteleten a tanulók. Harmadszor: a koronázást követő első tanítási napon az iskolákban

---

⁷ 16.577/1916. eln. sz. irat *GKPL*, 4410. sz. alatt iktatva.

⁸ 16.577/1916. eln. sz. irat *GKPL*, 4410. sz. alatt iktatva.

⁹ 4410:1916. sz. IV. Károly király öfelsége megkoronázása *GKPL*, 4410. sz. irat. Érdekes, hogy bár Miklós István royalista volt, azt nem jelezte a körlevelében, hogy a koronázástól kezdve Károly király nevét kell említeni a szertartások folyamán ott, ahol az uralkodóról meg kell emlékezni. A kommunikációs eszközök kezdetleges volta miatt bizonyára nem beszélt Papp Antal munkácsi püspökkel, aki ezt megtette. Már ekkor jelezte, hogy Károly királyt kell említeni a liturgiában.

¹⁰ Miklós püspök nem közli szó szerint a miniszteri rendeletet, hanem azt írja, hogy azzal megegyezőleg „elrendelem a következőket”.

emlékünnepe tartandó, buzdító beszéddel. Az igazgatók és tanítók „Ily módon igyekezzenek a gyermekek lelkében az apostoli Felség iránti ragaszkodást, bizalmat s a hazafias érzést növelni”.¹¹

Jól szemlélteti első megyéspüspökünk royalista beállítottságát¹² az a bevezető rész, amit a miniszteri rendelet közzététele előtt ír a körlevelében:

„Felséges királyunk trónralépése foglalkoztatja most Szent István egész birodalmát. Királykoronázásra készülünk. Szükséges tehát, hogy e nagyjelentőségű eseményt, kivált a tanulói ifjúság előtt emlékeztetessé tegyük. Gondoskodnunk kell arról, hogy az iskolás gyermekek a székesfővárosban nemsokára lefolyó nagy eseményekben ne csak az érdekes külsőségeket, hanem nemzeti életünk új korszakának biztató kezdetét is lássák.”¹³

Mindezek a görögkatolikus újságban is megjelentek.

---

¹¹ „4456/1916. A koronázás napján iskolai ünnepélyek tartandók”, 1916. dec. 21-ei dátummal, *Hajdúdorogi Egyházmegyei Körlevél XVI* (1916) 71.

¹² Miklósy István püspök királypárti beállítottságát igazolja az a tény is, hogy egyházmegyei körlevelében már hamarabb elrendelte Zita királyné születésnapjának megünneplését a templomokban és az iskolákban, minthogy azt a miniszter kötelezővé tette volna: „Őfelsége, Zita királyné legmagasabb születésnapja alkalmából f. é. május 9-én ünnepi szent misét tartsanak. Erre a hatóságokat is hívják meg. Az istentiszteleten az iskolás gyermekek tanítóik vezetésével részt venni tartoznak. E napon a tanítás szüneteljen.” Lásd „1537. sz. A felséges asszony születésnapja”, in *Hajdúdorog egyházmegyei Körlevelek III* (1917) 16. – *Forrásgyűjtemény*, 45. Majd a vallás- és közoktatási miniszter 5703. sz. eln. körrendeletére hivatkozva közli, mely iskolai szünnapokat kell megtartani: „1. Augusztus 17-ét, IV. Károly király Őfelségének születésnapját mindazon tanintézetekben, ahol esetleg szünidei tanfolyamok tartatnak. 2. November 4-ét, IV. Károly Őfelsége neve napját. 3. Május 9-ét, Zita királyné Őfelsége születésnapját. 4. Április 27-ét, Zita királyné Őfelsége neve napját. Ezekben a napokban az iskolai tanítás szünetel. A tanulók tanáraik vezetésével mellett részt vesznek saját felekezeti templomában az ünnepi istentiszteleten.” Lásd *Hajdúdorog egyházmegyei Körlevelek IV* (1917) 23. – *Forrásgyűjtemény*, 45. 2002. A most dicsően uralkodó s a megboldogult királyok s királynék lelki javára szent misék

¹³ *Hajdúdorog egyházmegyei Körlevelek IV* (1917) 23. – *Forrásgyűjtemény*, 45.

Képek a részvételéről

IV. Károly apostoli király megkoronázása idején a fényképeszeti technika még nem volt nagyon fejlett. Ennek következtében a Mátyás-templomban való tényleges megkoronázásról a szertartásról nem maradtak felvételek.¹⁴

Filmfelvétel – A korabeli filmfelvételekből 2005-ben készült filmben¹⁵ Miklósy István püspök háromszor látható. *Először*: amint kivonulnak a koronázó templomból.¹⁶ *Másodszor*: amikor processzióban vonul a többi püspökkel együtt a Szentháromság térre a király eskühez.¹⁷ *Harmadszor*: amint innen visszatér a többi püspökkel.¹⁸ – Robusztus alakja feltűnő, és ő csak a mandíást viseli, nem a teljes liturgikus dísz.

Fényképek – Az ünnepségről kiadott Koronázási albumban is látható egy fényképen, amikor a püspökök már az utcán vonulnak.¹⁹ Aztán az új király esküvétele alatt is látható a Szentháromság szobor tövében készített emelvényen.²⁰ Ezt a képet a későbbiekben többször is megjelentették, még újabb is.²¹

Megemlékezés a görögkatolikus sajtóban

Az Ungváron megjelenő *Görög Kath. Szemle* főszerkesztői cikkben tekintett vissza a királykoronázás nagy eseményére az 1917. évi első lapszámában:

---

¹⁴ A teljes szertartást leírja a legapróbb részletekig az a füzet, amit a koronázási ünnepség előkészületeire adtak ki: A koronázást előkészítő bizottság, *A koronázás és a vele összefüggő ünnepségek*, Budapest 1916. 16–24.

¹⁵ “Incoronazione del Re Carlo IV – Crowning Charles IV” – <http://www.europeana1914-1918.eu/hu/europeana/record/08606/220010968#prettyPhoto/0/> [Letöltés: 2016. 07. 26.]

¹⁶ A filmen: 16.50-nél.

¹⁷ A filmen: 22.45-nél.

¹⁸ A filmen: 25.34-nél.

¹⁹ Vö. *Koronázási album*. Érdekes Újság kiadványa, Budapest, 1917. 97.

²⁰ Vö. Beller Rezső: Koronázási esküről készült fotóját a Nemzeti Múzeum gyűjteményében (Történeti Fotótár/ magyar eseménytörténet I/a, leltári szám: 75.511m):

<https://gyujtemenyek.mnm.hu:443/hu/record/-/record/MNMMUSEUM691067>

²¹ *Husadik Század* 1946 november, *Múlt-kor* 2006. október 20.

„Fényesebb valamit, szeretettel telibbet, emlékezetesebbet nem lehet elképzelni a király koronázásánál, amely az ó-év utolsó lehelete volt. Láttuk, hogy a miniszteri rendeletek szövegét is a nagy nyilvánosság elé tárta a püspök az újságban. Továbbá: visszatekintett az iskolai ünnepekre is, részletes beszámolót nyújtva róluk. Ugyanakkor a magyar görögkatolikusoknak ez a fóruma megemlékezett a koronázással kapcsolatos iskolai ünnepekről is, részletes beszámolót nyújtva róluk például az ungvári eseményekről.²²

Megemlékezés a görögkatolikus kalendáriumban

A Gergely-naptárra alapozódó első magyar görögkatolikus kalendárium²³ is megemlékezett IV. Károly király megkoronázásáról. Nem az ünnepség menetét írja le a szerző; sokkal inkább köszöntő és buzdító gondolatokat tartalmaz a patetikus szöveg.

„A minap könnyezve temettünk! Igen, 1916. nov. 30-án, mélységes gyásszal temettük el a legnemesebb, legalkotmányosabb királyunkat: I. Ferencz Józsefet. A végóra hatalmai elvitték őt szemünk elől. Most már Ő a múlté s a kegyeltes megemlékezésé. De ím, a magyarok jóságos Istene Gileád balzsamát hullatja enyhesztőleg bánatos szívünkbe s alattvalói gyászunk fellegeit oszlatva – felemelőleg repeső örömkönnyes honfiúi ünnepekre visz át minket, mert imádandó szent kegyelméből új magyar királyt és királynét kaptunk: *IV. Károly és Zita Őfelségeik* magas és áldásos személyében [...] Imádkozzunk hát gyakran a mi apostoli királyunkért, IV. Károlyért, az ő hatalma, győzelme, állandó békés kormányzata, egészsége és üdveért [...] Igen, felséges Istenünk, ki »dicsőséggel és tisztelettel koronáztad meg őket«,²⁴ áldd meg az új királyunkat és királynénkat, és áldd meg országunkat, mi

---

²² *Görög Kath. Szemle* 3 (1917) 2. N. N.: Koronázási ünnepély az ungvári kir. gör. kath. tanítóképző-intézetben.

²³ Ennek első száma 1916-ban jelent meg, amely a világon egyedülálló módon június 24-ével kezdődik. Ugyanis a magyar görög katolikus egyházban ekkor vezették be a Gergely-naptár szerinti időszámítást: 1916. június 24-én, vagyis Keresztelő Szent János születésének ünnepén. Nagypám (Ivancsó Jenő Ödön) készítette ezt a kalendáriumot. Ehhez lásd IVANCSÓ 1995. 63–67.

²⁴ Ez az idézet a bizánci rítusú házasságkötési szertartásból való. Lásd N.N. 1964. 38. A bizánci egyházban a házasulandók „megkoronázása” a szentség létrejöttének egyik lényeges feltétele. Ezért is hívják magát az „esküvőt” is „sztefanúmának”, azaz „megkoronázásnak”.

magyar hazánkat. Adj egészséget, szerencsét, boldogságot mindnyájunknak, különösképpen az új Királyi párnak. Éljenek soká!”²⁵

Ez az „*Éljenek soká!*” záró mondat különösen jelentős: a görögkatolikus liturgikus ének a nagy szertartások végén az egyházi hierarchiának és a híveknek, a házasságkötésnél pedig a megkoronázott új pár köszöntésére hangzik el.

A király lemond(at)ása utáni liturgikus rendelkezések

A hajdúdorogi egyházmegye 1918. évi körleveleiből megállapíthatóak azok a módosítások, melyeket Miklós István megyéspüspök a liturgikus szövegekre vonatkozóan²⁶ elrendelt a IV. Károly király lemond(at)ása²⁷ következtében beállt helyzetben. Egyrészt: feleslegessé váltak az érte (mint uralkodóért) szóló könyörgések. „Köztudomás szerint IV. Károly apostoli királyunk trónjáról lemondott. Ennélfogva a Szent Liturgiában s a többi szertartások végzésénél az uralkodóra vonatkozó imákat s ekténiákat hagyják ki”²⁸ – Szertartásainkban hét ilyen van. Másrészt: a Szent Kereszt tiszteletére szóló énekekben is változást rendelt el:

„A megváltozott viszonyok a sz. Kereszt fölmagasztalására s a kereszthódoló vasárnapra előírt tropár és konták módosítását szükségessé tették. A módosított szöveget az alábbiakban közlöm, s annak ily alakban való leendő használatát egyházmegyéimre nézve elrendelem.”²⁹

Ez azt jelenti, hogy az „igazhitű apostoli királyunknak” kifejezést így az „országunknak” szóra kellett cserélni, illetve, hogy „örvendeztess

---

²⁵ SZÓCSKA 1917. 42–44.

²⁶ Vö. IVANCSÓ 2008. 106.

²⁷ Abba a vitába nem kívánok belemenni, hogy IV. Károly önként mondott-e le a trónjáról, vagy pedig kényszerből tette azt, így lemondatásról lehet-e szó. Mindenesetre, az uralkodásra való két visszatérési kísérlete ez utóbbit látszik igazolni.

²⁸ *Hajdúdorogegyházmegyei Körlevelek IX* (1918) 53. – *Forrásgyűjtemény*, 49. 4471. sz. Az uralkodóra vonatkozó könyörgések kimaradnak

²⁹ *Hajdúdorogegyházmegyei Körlevelek II* (1919) 7. – *Forrásgyűjtemény*, 49. „808. sz. A Szent Kereszt tropárjának és kontájkjának módosítása”

meg minket”. (Történelmi érdekesség – ugyanakkor lehetséges, hogy Miklós püspök royalizmusának egy újabb bizonyítéka –, hogy az 1920-ban kiadott *Liturgikonban* még benne vannak a királyról szóló megemlékezések.)

Megemlékezés IV. Károly király haláláról

Miklós István hajdúdorogi megyéspüspök körlevélben emlékezett meg a gyászos eseményről 1922. április 1-je után:

„Imádkozunk lelke üdvösségéért. Kérjük az egek Urát, adjon hűséges szolgájának, a mi korán elhalálozott apostoli királyunknak, ájtatos, erényes, szakadatlanul munkás földi életéért örök boldogságot. Gyászunk kifejezése céljából a következőket rendelem el: 1. Egyházmegyénk valamennyi paróchiális templomában f. évi április hó 10-én a lelkész urak mutassák be a legszentebb áldozatot az elhunyt uralkodó lelki nyugalmaért, a szent liturgia végén pannichidával s félórai harangozással. 2. A városhelyeken a gyász-isteni tiszteletre a polgári és katonai hatóságok meghívandók.”³⁰

Miklós István megyéspüspök 1924-ben, IV. Károly halálának második évfordulóján, történelmünk egyik „*leggyászosabb napján*” gyászliturgia végzését rendelte el.³¹

Tanulságok

Kimagasló aránynak tekinthető, hogy 6 görög katolikus püspök részt vett a koronázáson, amikor 8 görög katolikus püspökség létezik és a lakosság egytizede görög katolikus volt.

- Miklós István részvételének dokumentumai:
  - levéltári források
  - körlevelek adatai

---

³⁰ *Hajdúdorogegyházmegyei Körlevelek* III (1922) 2. – *Forrásgyűjtemény*, 56. 963. sz. IV. Károly ap. királyunk Ófelsége halála.

³¹ *Hajdúdorogegyházmegyei Körlevelek* I (1924) 1. – *Forrásgyűjtemény*, 57. 734. sz. IV. Károly királyért gyászliturgia

- görögkatolikus sajtó (még Ungvár központtal)
- film- és fényképfelvételek
- IV. Károly rövid uralkodása után:
  - lemondása után: püspöki rendelkezések a liturgikus említésekről
  - megemlékezés a haláláról
  - megemlékezések (néhány esetben Zita királynéről is)

Amikor utolsó apostoli királyunk – immár Boldog³² – IV. Károly koronázása még a trianoni gyászos esemény előtt megtörtént – 1916. december 30-án –, a történelmi Magyarország területén nyolc bizánci szertartású egyházmegye létezett, összesen nyolc görögkatolikus püspökkel.³³ A római katolikus egyháznak ekkor húsz megyéspüspöke volt. Az ország 20 milliót meghaladó lakosságának pedig mintegy egytizede tartozott a görögkatolikus egyházhoz. Ezek fényében jelentős aránynak tűnik, hogy a koronázás ünnepségén – a korabeli filmfelvétel, illetve fényképek tanúskodása alapján – hat görögkatolikus püspök is részt vett.³⁴

Jelen dolgozatomban a királykoronázási ünnepségre vonatkozó görögkatolikus dokumentumokat igyekeztem bemutatni. A Miklósy István hajdúdorogi megyéspüspökre vonatkozó dokumentumok hiánytalanul megtalálhatóak a püspöki levéltárban, illetve az ő körleveleiben. Megjegyzendő, hogy a koronázás idején még viszonylag „új” egyházmegye³⁵ nem rendelkezett önálló sajtóorgánummal. Mivel a munkácsi egyházmegye volt az 1912-ben alapított hajdúdoroginak az anyaegyházmegyéje, számunkra a Papp Antal munkácsi püspöknek a koronázással kapcsolatos rendelkezései szintén fontosak. A körlevelei

---

³² Boldoggá avatását II. János Pál pápa végezte a Vatikánban, a Szent Péter téren, 2004. október 3-án. Emléknapja – sajátos módon – nem a halála napja, hanem Zita hercegnővel való házasságkötésének napja, október 21. IV. Károly király szentté avatási eljárása is megkezdődött. A budapesti Szent István-bazilikában 2013. október 3-án történt hermájának megszentelése.

³³ Nyárády Dénes a körösi egyházmegye segédpüspöke volt Drohobeczky Gyula megyéspüspök mellett.

³⁴ A négy püspök: Miklósy István hajdúdorogi megyéspüspök, dr. Papp Antal munkácsi megyéspüspök, Novák István eperjesi megyéspüspök, dr. Mihályi Viktor gyulafehérvár-fogarasi érsek, Valeriu Traian Frențiu nagyváradai megyéspüspök, Drohobeczky Gyula körösi megyéspüspök.

³⁵ A hajdúdorogi egyházmegye alapítása 1912. május 6-án történt I. Ferenc József apostoli király – mint főkegyúr – részéről, majd kanonizálása június 8-án a *Christifideles graeci* kezdetű bullával, melyet X. Piusz pápa adott ki.

mellett az akkori – Ungváron megjelenő – görögkatolikus sajtóbeli híradások segítenek a kép teljesebbé tételében.

Mivel Károly király csak rövid ideig állhatott az ország élén, távozása után Miklósy püspöknek rendelkeznie kellett a görögkatolikus liturgiában oly gyakori említéseiről is. Általánosan az mondható, hogy a „király”, illetve „uralkodó” szót az „ország”, illetve a „haza” szóval helyettesítette. Fontos, hogy IV. Károly királlyal, illetve az uralkodóházzal kapcsolatban egyéb rendelkezéseket is adott ki: születés- és névnapra, illetve a halálra és a halotti évfordulóra vonatkozóan.

IRODALOM

IVANCSÓ István

1995 Az első új magyar görög katolikus kalendárium. In: Dudás László (szerk.): *Görögkatolikus Szemle Kalendáriuma 1996*. Nyíregyháza. 63–67.

2008 Miklósy István hajdúdorogi megyéspüspök liturgikus rendelkezései. In: Damjanovics József (szerk.): *Kitartásban a siker!* Sátoraljaújhely 2008, 106–109.

N. N.

1964 *Euchologion – Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv – 1964*. Szent István Társulat, Budapest.

SZÓCSKA János

1917 „IV. Károly apostoli királyunk koronázása”, In: Ivancsó Jenő Ödön (szerk.): *A görög katolikus magyarok naptára az 1918-ik közönséges esztendőre III. évfolyam*. Földesi Gyula Könyvnyomdája Könyvkötészete és Könyvkiadóhivatala, Ungvár. 42–44.

IVANCSÓ, ISTVÁN

REMINISCENCE OF THE CORONATION AND LIFE OF
CHARLES IV OF HUNGARY
FROM THE PERSPECT OF HUNGARIAN
GREEK CATHOLIC CHURCH

The author makes an attempt to analyze the participation of bishop István Miklósy on the coronation ceremony and the instructions launched by him. He responded immediately to the decrees of the ministry of education and religion and released his own ones. He considered important to keep thanksgiving ceremonies in the Greek Catholic churches and organize feasts in the schools. After relinquishing the throne, the bishop should change the liturgy and delete the name of the king.

Főpapok a koronázási menetben

„MEGELŐLEGEZED NEKI A JÓ ÁLDÁSÁT, FEJÉRE ARANY
KORONÁT HELYEZEL.”

IV. Károly koronázása a zsinagógai szónoklatokban

„*Megelőlegezted neki a jó áldását, fejére arany koronát helyezel*”¹ – idézte e mondatot² a Zsoltárok könyvéből, IV. Károly magyar királyá koronázása alkalmából tartott zsinagógai szónoklatának bevezetőjéül Friedmann Dávid³ zsolnai főrabbi. Majd ekként folytatta:

„A zsoltárok e reménykeltő szép szavával akarunk kifejezést adni azoknak a vallásos érzéseknek, azoknak a hazafias gondolatoknak, melyek bennünket most ide vezettek, hogy itt az Öröklétűnek színe előtt megünnepeljük azt a napot, melyen Magyarország hű népe ifjú királyát és az ő fennkölt lelkű hitvesét az ország szívében ünnepélyesen megkoronázza.”⁴

Néhány magyarországi neológ, status quo ante és ortodox rabbi⁵ és főrabbi, név szerint: Enten Manó/Kassa, Friedmann Dávid/Zsolna, Goldberger Izidor/Tata, Herzog Manó/Kaposvár, Jordán Sándor/Szatmárnémeti, Lebovits József/Baranya-Mágócs (jelenleg: Mágócs), Löw Immanuel/Szeged, Steinherz Jakab/Székesfehérvár és Weisz Zoltán/Balassagyarmat alkalmi zsinagógai szónoklataiból - amelyeket a Magyar Zsinagóga⁶ című „Gyakorlati szakközlöny papok, hitszónokok és ezen szakirodalmat kedvelők számára”⁷ / Gyakorlati szakközlöny⁸ / Homiletikai és lelkészi szakközlöny” folyóirat 1917. évi január-februári számából, az írások megjelenési sorrendjében idézve –, próbálom felvázolni azt a „képet”, amely többé-kevésbé általánosnak

¹ Zsoltárok XXI,4.

² FRIEDMANN 1917. 91.

³ FRIEDMANN Dávid: 1859–1940. Szegedi rabbi, majd zsolnai főrabbi (1898-tól) a neológ hitközségben.

⁴ FRIEDMANN 1917. 91.

⁵ Lásd OLÁH 2009. 211-213.

⁶ 1899 októbere és 1919 márciusa között jelent meg Lebovits József szerkesztésében Baranya-Mágócson illetve 1918-tól Mágócs-Budapesten.

⁷ SCHEIBER 1993. 71.

⁸ A 4. számtól, alcímként. Lásd: SCHEIBER 1993. 71.

mondható a magyarországi zsidó polgárság körében, I. Ferenc József utóda, IV. Károly magyar királlyá koronázása alkalmából.

A Magyar Zsinagóga folyóirat 1917 elején, egy teljes számot szentelt a koronázásnak, kilenc zsinagógai prédikáció szövegét közölve tevékeny szerepet vállalva az ünneplésben. A január-februári számának végén olvasható „Szerkesztői üzenetek” közli: „A mult füzet a királyi gyásznak volt szentelve, e jelen füzet pedig királyi hódolatnak. Így hát semmi más dologra e füzetben nem térünk.”⁹

Az 1916 december 30-i koronázást, a magyar zsidók döntő többsége – vallási irányzatokhoz tartozásától függetlenül – a nemzet részeként élte meg, tartotta fontosnak, remélte addigi életének folytatását és kiteljesedését a jogegyenlőség talaján.

A nagy pompával tartott koronázási aktus abból a szempontból is érdekesnek tűnik, hogy a Magyarországon élő, különböző vallási irányzatokhoz tartozó zsidóság hogyan adaptált egy olyan, az államiságot megtestesítő rítust, amely a budavári Nagyboldogasszony Koronázó Főtemplomban, római katolikus felekezeti keretek között, egy koronázási mise közepette valósult meg.¹⁰

Herzog Manó kaposvári főrabbi, a koronázás napján, 1916 december 30-án, a kaposvári neológ zsinagógában, szombat délelőtt megtartott „József és az új király”¹¹ című beszédét így kezdte:

„Annyi évszázados megpróbáltatás után, annyi töméntelen¹² s kimondhatatlan szenvedés között végre elérkezett az a fenkölt pillanat, áhítatos ünnepi gyülekezet, amikor a magyar nemzet is országos ünnepet ülhet, amikor az elköltözött jóságos királyért kiontott könnyek közé, amikor a végtelen sok elesett hősért fölszakadt sóhajok közé, az örömmel könnyei, a lelkesedésnek kitérő ujjongásai vegyülnek s érvényesülhetnek. Fél század után újból előkeresi a nemzet drága ereklyéi legdrágább kincsét: a szent és sérthetetlen magyar koronát, hogy fejére tehesse annak a királynak, akit már eddig is megkedveltünk s megszerettünk és szívünkbe zártunk, átadjuk a királyi hatalom minden egyéb szent jelvényét annak a fejedelmi párnak, akiket az méltán megillet,

---

⁹ LÉBOVITS 1917. 116.

¹⁰ Vö. GLÄSSER 2017.; GLÄSSER 2018.

¹¹ HERZOG 1917. 73–75.

¹² A szövegben előforduló idézetek szó szerinti idézetek, ezért azok a kor- és a folyóirat helyesírását és szóhasználatát tükrözik!

akikről a próféta az Úr nevében szól: »Ő az én választottam, akiben kedvét találja lelkem, az én szellememet adom rája, hogy jogot és igazságot hirdessen és osszon a népeknek.« Mint József a heti soros leckében, mondhatja magáról a nemzet koronás királya: "nem ti küldöttetek engem ide, hanem az Isten..."¹³

A főrabbi beszédből egyértelműen „kihallatszik”, hogy a zsidóságot a magyar nemzet integráns részének tekinti, a „szent és sérthetetlen magyar koronát” a zsidóság is a magyar uralkodó fejére helyezi. A magyar király Isten választottja, azért „hogy jogot és igazságot hirdessen és osszon a népeknek”, közöttük a Magyarországon élő zsidóknak, a nemzet egyik részének, nemzetalkotó komponensének. A királyt maga az Isten küldte, mondhatja ezt el önmagáról, IV. Károly tehát Isten választottja, ki a magyar nemzet minden népének királyává lett.

Herzog Manó véleménye volt nem unikális akkoriban, hiszen nagyon sokan így vélekedtek a magyarországi zsidók közül, hiszen még I. Ferenc József uralkodásának idejében megtörtént 1868. évi XLIV. törvénycikk: „A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában” elfogadása, amely deklarálja: „Mint hogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja”¹⁴; valamint a zsidóság recepcióját deklaráló 1895. évi XLII. törvénycikk elfogadása¹⁵, amely teljessé tette az emancipáció 1867-ben torzón maradt művét, és lezárta a jogi befogadás folyamatát.

---

¹³ HERZOG 1917. 73.

¹⁴ Lásd, pl.: <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5366#lbi0idb03a> -2016.11.17.

¹⁵ 1892 november 9-én jelentette Szapáry Gyula miniszterelnök a törvényhozásban: "a kormány előkészítette a törvényjavaslatokat az általános polgári anyakönyvvezetésről, az izraelita vallás törvénybe iktatásáról, valamint a vallás szabad gyakorlatáról és ezen törvényjavaslatok beterjesztésére megnyerte a korona jóváhagyását." A törvényjavaslatot 1893-ban Wekerle Sándor kormánya nyújtotta be, de csak Bánffy Dezső miniszterelnöksége idején került - hosszas huzavona után - elfogadásra. I. Ferenc József király 1895 október 1-én szentesítette a recepciót deklaráló 1895. évi XLII. törvénycikkelyt.

A recepciós törvény rendelkezéseinek 1895-ös életbe léptetésének jelentősége a millennium¹⁶ légkörében teljesedett ki igazán, hiszen e törvény deklarálása¹⁷ kellő alapot szolgáltatott ahhoz, hogy az itt élő zsidóság a magyar nemzet teljes jogú, alkotó összetevőjeként ünnepelje a honalapítást. A millennium a „testvéresedés ünnepévé” vált, korszakhatár jellege legfőképpen a zsidóság egy részének az önmeghatározásában megragadható változásában tükröződött:

„Mint magyar-zsidók értük meg az ezredik esztendőt és mint zsidó-magyarok lépünk a második évezredbe. Vallásunk törvényei e szent földön eggyel megszorodtak és ez a törvény így szól: »Hazádnak rendületlenül légy híve, óh magyar.« Ez volt eddig hitünk, támaszunk, de ma a tízparancsolathoz egy tizenegyedik is járult. A magyar zsidóságnak a magyar törvényhozás által befogadott vallási dogmája: a hazaszeretet lón.»¹⁸

– írta Fleischmann Sándor az Egyenlőség című neológ hetilap 1896. évi januári, ünnepi számában, a millenniumi év nyitányaként.

Húsz év telt a millennium óta, és a honi zsidóság továbbra is hitte és vallotta, hogy ő a „magyar nemzet” része, így ő is koronáz, a magyar király neki is olyan királya, mint a többi nemzetrésznek, Isten akaratából.

Herzog beszédében nem fordul elő a „zsidó” szó, ellenben a „nemzet és a magyar nemzet” szó tizenegyszer; és zárásként a Himnusz szavai is elhangzanak: „Isten álld meg a magyart, jó kedvvel s bőséggel...”¹⁹ E beszéd bárhol, bármelyik templomban elhangozhatott volna Magyarországon, semmi sem utal arra, hogy ez zsinagógai

---

¹⁶ Lásd GERŐ 1996.; SZMOLLÉNY – LIPTAY 1897-1898 és KÖVÁRY 1897. A kiállítással egy időben jelent meg ZICHY – DERESTYE 1896. A kötet fontosabb írásai: S. M.: Zsidóvallású magyarok; *Acsády Ignác*: A magyar zsidók kétszáz évvel ezelőtt; *Gelléry Miksa*: Zsidók a magyar közgazdasági életben; Zsidó-magyar tudósok; Silberstein-Ötvös Adolf: A zsidó nép és plasztika; Zsidó-magyarok a törvényhozásban; *Szabolcsi Miksa*: A pesti izraelita nagyhitközségről; Arcképcsarnok.

¹⁷ MÁRKUS 1895. 305–306. és 306–315. Lásd PREPUK 2000. A kérdést az egyházpolitika összefüggéseiben vizsgálja: PÉTER 1997. 3–31.

¹⁸ Fleischmann Sándor: 1896 A recepció és a millennium. *Egyenlőség* 1896. január 10. Melléklet 3.

¹⁹ HERZOG 1917. 75.

prédikáció volt, azon kívül hogy a szentírási idézetek héberül is szerepelnek a folyóirat lábjegyzetében, nyilván azok el is hangzottak annak idején a kaposvári zsinagógában.

E zsinagógai prédikációnak, és majd a többi szónoklatnak is a hangvétele dagályos, stílusa illeszkedik a korabeli ünnepi szónoklatok megszokott hangneméhez. Löw Immánuel, szegedi neológ főrabbi, 1916 december 29-én, péntek este mondta el a királyi korona köré szőtt beszédét a szegedi Új-zsinagógában.

A LXXII. zsolttár kezdő mondatával indította azt: „Istenem, törvénytevésed add a királynak, igazlátásod az ifjú királynak!”²⁰

Majd a koronát a „nemzet jelképének” nevezve, amely „a nemzet hódolatos áhívatával körülrajongott ereklje. Belőle ered a közhatalom...”²¹ [...] Nemzeted, oh király, nem a régi világ nemzete, a kiváltságos rendek, amelyek az ünneplés ragyogó keretét teszik, hanem az egész nemzet, a kiváltságosak és a védtelenek, a családfák folytatói és a munkának hősei. A pompafejtő kíséret ezrei és a vért, verítéket áldozó tömeg milliói – igazságot vár mindannyia: jogának, érdekének, kenyérének védelmét várja tőled.”²²

E mondatokból már „kihallatszik” egy kritikai hang is, hiszen a koronázáson a nemzet „kiváltságosai”, az ország főnemesei vettek csak részt, holott ők a „régi világ nemzete”, hiszen az új nemzetbe már a magyarországi zsidóság is beletartozónak érezte magát, és helyet kért volna magának, sőt „a fejedelem gondja is ölelje föl minden alattvalóját, a nemzet egyetemét”, amint azt Löw megfogalmazta.

A főrabbi beszédében a zsidóság nincs néven nevezve, annyira „zsidós” dolog volt hallható annak idejében a szegedi Új-zsinagógában, hogy a Bibliából, a zsidó király felkenési szertartásából eredezteti Löw a magyar király koronázási szertartását: „A Szentírásból ered a magyar koronázás, fölkenés szertartása. Huszonhét-hátszázötvenkét esztendeje történt a jeruzsálemi szentélyben az a királykoronázás, amelyet a király

---

²⁰ Löw 1917. 76.

²¹ Löw 1917. 76.

²² Löw 1917. 77.

koronázásában máig is a nádor királytéltető fölkiáltásáig híven másolunk.”²³

„A bibliai hitlevél”²⁴ címmel tartotta meg 1916 december 30-án, szombat délelőtt beszédét a székesfehérvári neológ zsinagógában Steinherz Jakab székesfehérvári főrabbi. Steinherz, Mózeshez és utódához: Józsuához hasonlította I. Ferenc Józsefet és az ő utódát: IV. Károlyt. „Ezen őskori események megisméltődnek napjainkban is.”²⁵ – írta. Prédikációjának végén elmondott, Istenhez intézett fohászában ezt kérte:

„Tekints le reánk vigasztalásod eme napján, midőn feláldozó hűséget és ragaszkodást fogadunk a felséges királyi párnak, akik a Te szózatodra jönnek [...] Áldd meg lángoló hazaszeretetünket és adj nekünk erőt és kitartást a trón hősies megvédésére, hogy nemzeti becsületünk és dicsőségünk fennen ragyogjon és a kiontott vérből áldás fakadjon a jövő nemzedékre!”²⁶

Jordán Sándor, a szatmárnémeti status quo ante hitközség főrabbija ekként kezdte „*IV. Károly király koronázása*” című ünnepi beszédét²⁷ az Eötvös utcai zsinagógában:

„Ájtatos ünnepi gyülekezet! Ha azt a magasztos ünnepi hangulat változást, amely a mai napon a magyar nemzet minden rétegét, és vele együtt a mi templomi gyülekezetünket is át meg átjárja, egyetlen mondatban akarjuk összefoglalni, keresve sem találunk alkalmasabbat, a változott helyzet jellemzésére kifejezőbbet, mint Dávidnak, a királyi zsoltárártól ezt a hálálkodó mondatát: Átváltoztattad gyászomat körtáncá, leoldottad zsákomat és övezteél örömmel.”²⁸

A főrabbi idézi IV. Károly „első proklamációjának” egy részletét, azt a részletet, amely a legfontosabbnak tűnik a magyarországi zsidóság számára, és amely bizodalommal töltheti el őket a jövőbe tekintvén: „Gondosan fogok örködni a jogegyenlőség felett. Állandó

---

²³ LÖW 1917. 80.

²⁴ STEINHERZ 1917. 81–86.

²⁵ STEINHERZ 1917. 82.

²⁶ STEINHERZ 1917. 86.

²⁷ JORDÁN 1917. 86–90.

²⁸ JORDÁN 1917. 86.

törekvésemet népeim erkölcsi és szellemi javának előmozdítására, szabadság és jogrend oltalmára irányítom.”²⁹

„A Koronázás”³⁰ címmel tartott egy hosszú beszédet Friedmann Dávid főrabbi a zsolnai neológ zsinagógában. A szokásos szófordulatokat tartalmazó és stílust alkalmazó beszédében van egy figyelemreméltó mondat: „...a koronázásnak mai napja sok-sok várakozásnak a teljesülését fogja hozni, hogy új fejedelmünkkel új korszak kezdődik Magyarországon, oly korszak mely el fogja velünk felejteni a múltnak csalódásait, a jelennek keserveit.”³¹ A „*múltnak csalódásai*” és a „*jelennek keservei*” után, a csalódások és keservek nélküli remény vágya is az óhajok között szerepel.

A balassagyarmati ortodox zsinagógában Weisz Zoltán rabbi-hitszónok szólt híveihez 1916 december 30-án, a koronázás napjának délelőttjén, az ünnepi istentiszteleten, és jelentette meg az elmondottak szövegváltozatát a Magyar Zsinagóga folyóiratban „IV. Károly”³² címmel. Az ortodox rabbi beszéde, mindössze annyiból különbözik neológ és status quo ante hitfelei által elmondottaktól, hogy ő több citátumot idéz a Bibliából, és egy talmudi mondattal³³ is „fűszerezi” azt.

Goldberger Izidor tatai neológ főrabbi „Szerencsés megkoronázás”³⁴ címmel jelentette meg prédikációját, amelyet a tatai zsinagógában mondott el.

Ő az első, ki a „zsidó felekezetnek”, mint „a magyar nemzet testrészének leghűségesebb, legáldozatkészségesebb tagjának” is kér valamit: „Mindenható atyánk, légy oltalma és védelme a felséges királyi párnak, az uralkodó háznak, adjad, hogy IV. Károly szíve kegyes és jószágteljes legyen, alkotmányszeretete, törvény tisztelete legyen életének útmutatója, vezényeljed őt a szépnek, jónak, és nemesnek útjain, hosszabbítsad meg valamint elődének élete és kormányzása esztendeit, plántálj irgalmat lelkébe, zsidó felekezetünk iránt jóindulatot és kegyességet. Lássza be és érezze át és Vele együtt az egész magyar nemzet, hogy eggyé kívánunk mi lenni a királlyal és hazával, mint a magyar nemzet testrészének leghűségesebb,

---

²⁹ JORDÁN 1917. 88.

³⁰ FRIEDMANN 1917. 91–99.

³¹ FRIEDMANN 1917. 96–97.

³² WEISZ 1917. 99–102.

³³ Talmud *Jomá* 28a.

³⁴ GOLDBERGER 1917. 103–105.

legáldozatkészségesebb tagja, testvéri szoros kapcsolatban a magyar korona megingathatatlan támaszai ma és mindörökre.”³⁵

A Magyar Zsinagóga folyóirat szerkesztője, Lebovits József baranya-mágócsi status quo ante főrabbi prédikációja írásbeli változatának címe, amelyet a koronázás napján mondott el zsinagógájában: „Koronázás”³⁶. Szónoklata, címével ellentétben, érdekes módon, főként a háború és a béke³⁷ kérdéskörével foglalkozik az akkori „világégés” közepette, és az angol uralkodót - a Talmud szavait idézve³⁸ - egy olyan madárhoz hasonlítja, amely lábaival a tengerben áll és feje az égben van, „kevéltségében mégis édig emeli fejét”, de el fog bukni „*felséges királyunk nagysága előtt és vitéz ármádiánk diadala által*”³⁹.

Záróimájában is a háború és a győzelem kap hangsúlyt

„Öröklétű, ég és föld Istene! Áld meg szeretett hazánkat: Magyarországot és oltalmazd meg a háború megpróbáltatásaitól; áld meg vitéz hadseregét hadverő erővel és a döntő győzelem babérjaival, hogy a Trón és Haza, király és nemzet mielőbb élvezhesse a győzedelmes béke melegét és eddig nem sejtett fejlődésnek és virágzásnak induljon fénysugaraiban!”⁴⁰

Enten Manó, kassai neológ főrabbi „A jog, szeretet és szerénység fejedelme”⁴¹ címmel küldte el a kassai zsinagógában⁴² megtartott beszédének írott változatát a *Magyar Zsinagógának*, amely zárja a folyóirat 1917. évi január-februári számát. A prédikáció egy szóvirágok csokrával teletűzdelt felettébb dagályos beszéd, hangzatos szólamokkal, cikornyás stílusban, például: „öröm és boldogság rózsái piroslanak orcáinkon”⁴³; „a betegség férgeitől agyongyötört szívet

---

³⁵ GOLDBERGER 1917. 105.

³⁶ LÉBOVITS 1917. 106–112.

³⁷ IV. Károly békeajánlatot tett az antant hatalmaknak 1916 decemberében, de azok nem mutattak hajlandóságot a békekötésre.

³⁸ Talmud Báva bátrá 73a.

³⁹ LÉBOVITS 1917. 110.

⁴⁰ LÉBOVITS 1917. 112.

⁴¹ ENTEN 1917. 112–116.

⁴² A zsinagógát 1958-ban lebontották.

⁴³ ENTEN 1917. 112.

tavasznak aransugaras napján árasztja el”⁴⁴; „sötét egünkön a reménynek csillagát láttuk feltündökölni”⁴⁵; „szenvedéstől viharzó szívünk a vígasznak édes igéjét hallá kicsendülni királyunk szavaiból”⁴⁶; stb.

A Madách, Petőfi és Patai versidézetekkel is fűszerezett beszédben érezni egy enyhe társadalomkritikát, és IV. Károly király békeajánlata elfogadásának reménye, Jesájá/Ézsiás/Izajás próféta békességet vizionáló szavainak idézése beszédének végén, illeszkedik abba a sorba, amelyet a Magyar Zsinagóga folyóirat 1917. évi január-februári számában megjelentetett neológ, status quo ante és ortodox rabbi és főrabbi beszédeinek mondanivalóját jellemzik.

A magyar zsidók döntő többsége IV. Károly magyar királlyá koronázását – a vallási irányzatokhoz tartozásától függetlenül – a nemzet részeként élte meg, tartotta fontosnak, és remélte addigi életének folytatását és kiteljesedését a jogegyenlőség talaján.

IRODALOM

ENTEN Manó

1917 A jog, szeretet és szerénység fejedelme. *Magyar Zsinagóga 1917/XVIII. évf. 4–5 füzet – január, február.* 112.

FRIEDMANN Dávid

1917 A koronázás. Ünnepi beszéd. *Magyar Zsinagóga 1917/XVIII. évf. 4–5 füzet – január, február.* 91. 96–97.

GERŐ András (főszerk.)

1996 *Budapesti Negyed 4. évf. 1. (11.) szám*

---

⁴⁴ ENTEN 1917. 112.

⁴⁵ ENTEN 1917. 112.

⁴⁶ ENTEN 1917. 112.

GLÄSSER Norbert

- 2017 „Égből szállott mireánk ez a korona, Isten küldte azt neked miáltalunk”: IV. Károly koronázásának neológ izraelita diskurzustradíciói. *Ethnographia* 128: 2. 223–238.
- 2018 Az emancipáció Mózes és Józsúája: az uralkodóház emancipálós szerepének neológ izraelita percepciói. In: Molnár, Judit (szerk.): *Emancipáció. Integráció vagy asszimiláció. Tanulmányok az emancipációs törvény 150. évfordulója alkalmából*. Kronosz Kiadó – Szegedi Zsidó Hitközség, Pécs – Szeged, 125–152.

GOLDBERGER Izidor

- 1917 Szerencsés megkoronázás. *Magyar Zsinagóga 1917/XVIII. évf. 4–5 füzet – január, február*. 103–105.

HERZOG Manó

- 1917 József és az új király. *Magyar Zsinagóga 1917/XVIII. évf. 4–5 füzet – január, február*. 73., 75.

JORDÁN Sándor

- 1917 IV. Károly király koronázása. *Magyar Zsinagóga 1917/XVIII. évf. 4–5 füzet – január, február*. 86–88.

KÖVÁRY László

- 1897 *A millenium lefolyásának története és a millenáris emlékkalkotások*. Athenaeum, Budapest.

LADÁNYI Andor

- 2010 Az első zsidótörvény megszületése. *Múlt és Jövő 2010/2. szám*. 102–121.

LEBOVITS József

- 1917 Koronázás. *Magyar Zsinagóga 1917/XVIII. évf. 4–5 füzet – január, február*. 110–116.

LÖW Immánuel

- 1917 A korona. *Magyar Zsinagóga, 1917/XVIII. évf. 4–5 füzet – január, február*. 76–80.

MÁRKUS Dezső (szerk.)

1895 1895. XLII. tc. Az izraelita vallásról. In: *Magyar Törvénytár 1894-1895. évi törvéncikkek.* 305–306.

1895 1895: XLIII. tc. A vallás szabad gyakorlatáról. In: *Magyar Törvénytár 1894-1895. évi törvéncikkek.* 306–315.

OLÁH János

2009 *Judaisztika.* Gabbiano Print Bt., Budapest.

PÉTER László

1997 Az állam és egyház viszonya és a civil társadalom Magyarországon: történeti áttekintés. *Századvég. Új folyam.* 1997. tavasz. 3–31.

PREPUK Anikó

2000 Miért éppen recepció? Az izraelita vallás egyenjogúsítása az 1890-es években. In: Barta János – Angi János (szerk.): *Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára.* Multiplex Média, Debrecen. 263–281.

SCHEIBER Sándor

1993 *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája [1847-1992]* MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest.

STEINHERZ Jakab

1917 A bibliai hitlevél. *Magyar Zsinagóga 1917/XVIII. évf. 4–5 füzet – január, február.* 81, 82 és 86.

SZABOLCSI Lajos:

1993 *Két emberöltő.* MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest.

SZMOLLÉNY Nándor – LIPTAY Károly

1898 *Magyarország ezredik éve. Az ezredik évi ünnepek története I-II.* Endrényi, Szeged.

SZÜCS Jenő

1984 „Nemzetiség” és „nemzeti öntudat” a középkorban. Szempontok egy egységes fogalmi nyelv kialakításához.

In: Sücs Jenő (szerk.): *Nemzet és történelem*. Gondolat, Budapest.

WEISZ Zoltán

1917 IV. Károly. *Magyar Zsinagóga 1917/XVIII. évf. 4–5 füzet*
– január, február. 99–102.

ZICHY Hermán – DERESTYE György Miklós

1896 *Magyar zsidók a millenniumon*. Miljkovic Dragutin, Budapest.

OLÁH, JÁNOS

„FOR THOU PREVENTEST HIM WITH THE BLESSINGS OF
GOODNESS: THOU SETTEST A CROWN OF PURE GOLD ON
HIS HEAD.”

(PSALMS 21,4)

The coronation of Charles IV as it appears in the sermons
delivered in synagogues

„For thou preventest him with the blessings of goodness: thou settest a crown of pure gold on his head.” It is with this sentence that David Friedmann, chief rabbi of Žilina, began his sermon delivered in the synagogue on the occasion of Charles IV’s coronation to become king of Hungary. In my lecture, via quotes from a number of Hungarian neological, status quo ante and orthodox rabbis’ sermons, I will give an outline of the general impression the Jewish middle classes in Hungary had of the event of Charles IV’s coronation. The majority of Hungarian Jews, irrespective of their affiliation, experienced the coronation of 30th December 1916 as part of the nation. They considered the coronation important and hoped that their lives would remain unchanged and that they would enjoy equality before the law. It is interesting to see how the Jews of different religious affiliations living in Hungary adapted to the rite of the coronation ceremony which was held with great pageantry and impersonated the State. The coronation was held at the Church of Our Lady in Buda Castle according to the Roman Catholic tradition.

TRÓNVÁLTÁS MINT KRÍZISRÍTUS EGY MODERN HÁBORÚBAN

A neológ izraelita sajtóértelmezések margójára

A zsidóság emancipálásának ügyét a zsidóságon belül a reformkor óta többször kötötték össze az uralkodóházzal. A zsinagógai beszédek, a zsidó hódoló kiadványok és vezércikkek a főhatalomhoz kapcsolták a zsidóság helyzetének változását. Ferenc József gyásza és az új császár magyar királlyá koronázása, mind a háborús hátország szintjén, mind pedig az izraelita felekezeti értelmezésekben összefonódott. A több évszázados premodern szokásjog a zsidóság helyzetét a trónváltás során az elődje által biztosított kiváltságok új uralkodó általi megerősítésétől tette függővé. Az emancipált, recipiált, magyar nemzetbe tagolt zsidóság az alkotmányos monarchiában helyzetét már nem a rendi kiváltságok rendszerében örökölte tovább, ugyanakkor az évszázados sémák – modernizálódva – a királyhú állampatrióta diskurzusok keretében a sajtóban is feltűntek.¹

Azt a tényt, hogy a Magyar Királyság trónváltása az izraelita felekezeti közbeszédben emancipációs és recepciós kérdéssé vált, a trónváltás rítusainak történelmi gyökereiből érthetjük meg. Barbara Stollberg-Rilinger a trónváltást a monarchiákban a krízis lehetőségét is magban foglaló rítusként értelmezi. Ez alapvető tapasztalat, ami megjelent az izraelita felekezeti közbeszéd szintjén is. A trónváltás ugyanis – Stollberg-Rilinger szerint – átmenet, amely magában hordozza a bizonytalanság és kudarc áthidalandó lehetőségét, de a folytonosság szükségszerű megteremtésének igényét is. A hozzá kapcsolódó rítusok – megváltoztathatatlanságukból kifolyólag – áthidalták azt a problémát, amely abból eredt, hogy a főhatalom váltásának számos formája volt párhuzamosan lehetséges az egyes társadalmak eltérő rendjéből fakadóan, mind az uralkodóválasztó, mind pedig az örökletes monarchiákban. A premodern Európában az új uralkodó beiktatásának rítusai számos alapvető hasonlóságot mutatnak közös történelmi gyökereik okán, amelyek az ószövetségi-zsidó, a

---

¹ Bővebben: GLÄSSER 2020.

keresztény és a római-bizánci hagyományokba nyúlnak vissza.² Ezek a közös zsidó-keresztény és antik gyökerek voltak az izraelita felekezeti közbeszédben azok a keretek, amelyek a judaizmus hagyományát értelmezési tökékeként használva lehetővé tették a koronázás felekezeti diskurzusokba illesztett precepciójának létrehozatalát. Ennek artikulálói a rabbik és a felekezeti sajtó publicistái voltak. A központi kérdés pedig a Nagy Háborúban más felekezetek tagjaival együtt harcoló zsidók emancipált és recipiált státusának azonos formában történő fenntartása, trónváltás utáni – csorbát nem szenvedő – megnyilvánítása volt. A hazafiasság és az izraelita háborús részvétel kérdése 1916 óta az antiszemita közbeszédben megjelent elvitatásuk okán szintén fontossá vált.³

Az *Egyenlőség* főszerkesztője, Szabolcsi Lajos, aki apját követte e székben, az elhunyt Ferenc József és Károly Ferenc József trónörökös kapcsolatára Mózes és Józsué hasonlatát alkalmazta. Ahogyan a pusztai vándorlás végén Mózes sem léphetett be Kánaánba, úgy Ferenc József sem láthatta meg az új világot. Népe(i)t a megpróbáltatásokkal teli, de diadalmasnak ígérkező úton a mellette felnövekvő, új nemzedéket képviselő Károly trónörökös mint Józsué vezeti tovább a béke felé. A hasonlat közege az első világháborús neológ propaganda volt, amely a nemzettel való egybeforrást ugyanúgy hangsúlyozta, mint a dinasztikus sérelmeket és a királyhűséget.

A trónváltás/ koronázás rítusai az uralkodói hatalom rendjéről tettek szimbolikus állításokat, szent méltósággal övezték azt, valamint sűrített formában jelenítették meg az alapvető értékeket és strukturális elveket.⁴ Az *Egyenlőség* publicistái egyértelmű különbséget tettek a vallási hagyomány okán megadandó tisztelet és hódolat – amelyre példaként Mátyás király és Ferenc József koronázási szertartását idézték – valamint az állampolgári és felekezeti egyenjogúsítás alapjain álló koronázási részvétel között. Az 1916. év végén tartott koronázást a nemzet részeként élték meg, s tartották fontosnak a felekezeti publicisztikát formáló neológ rabbik.

A koronázási szertartások főként a rítusban különböző szerepeket betöltő résztvevők jogairól és kötelességeiről tettek állításokat. A trónváltás menete a társadalmi rendet és a cselekvők

---

² STOLLBERG-RILINGER 2013. 90–93.

³ SCHMIDL 2014, GLÄSSER–ZIMA 2015.

⁴ STOLLBERG-RILINGER 2013. 90.

között fennálló viszonyokat fejezte ki. E rítusok rávilágítottak az uralkodó hatalmának kiterjedésére, a főhatalom hordozójával szembeni elvárásokra, valamint az uralom alapjára és isteni eredetére. A beiktatás rítusai (koronázás, felkenés, trónra lépés, bevonulás, hódolat) a koronás fő hatalmának első kinyilvánításaként a társadalom rendjéről szóltak. Általuk az új uralkodó kinyilvánította az uralma alatt érvényes szabályokat.⁵ Kiss Arnold budai főrabbi olvasatában az a korona, amely a judaizmus Szentírását értelmező hagyománya szerint nem kellett a fáraónak Mózes és Áron küldöttségétől, IV. Károly fejét fogja ékesíteni az Örökkévaló előtt.

„»Urunk! királyunk! – válaszolnak azok [a fáraónak – G.N.] – mi nem mindennapi koronát hoztunk számodra – ám ennek a fényét szem nem láthatja, a súlya fejedet nem nyomja, égből szállott mireánk ez a korona, Isten küldte azt neked miáltunk, s eme égből származott koronának az a varázslatos tulajdonsága van, hogy aki annak birtokába jut, nem hordozza azt a fején, hanem a korona hordozza birtokosát, megvédi támadásoktól, megoltalmazza bajban, megmenti megpróbáltatások idejében. A mi nevünk: Mózes és Áron, a szabadságnak és igazságnak tanítói vagyunk mi, s a korona, amit neked hoztunk: a szeretetnek és hűségnek koronája.«⁶

A Szóbeli Tan isteni eredetű koronája a budai főrabbi értelmezésében a magyar izraeliták töretlen királyhűségeként jelenik meg újra.

„Ahhoz a koronához, amelyet mi viszünk királyunk elé, mi egy pillanatra se válhatunk hűtlenné sohasem, rajongó odaadásunk királyhoz és hazához meg nem tántorodott sohasem, sötét időkben sem – lángolóan lobban a tüze mostan is, az igazságnak és az egyenlő jognak szikrázó napfényében, mert a mi lelkünkben hitelvűvé kristályosodott a bölcs király intő szózata⁷: »tisztelve féljed Istent, s a királyt, s mit se tarts a jogot elferdíteni akaróktól.«⁸

---

⁵ STOLLBERG-RILINGER 2013. 90, 96.

⁶ Szinarany koronát tettél a fejére... – [Irta:] Kiss Arnold. *Egyenlőség* 1917. január 6. 4.

⁷ *Példabeszédek* 24,21

⁸ Szinarany koronát tettél a fejére... – [Irta:] Kiss Arnold. *Egyenlőség* 1917. január 6. 4.

A budai neológ főrabbi a 21. zsoltár szentírási szövegét vonatkoztatta a megkoronázott uralkodóra.

„Mi pedig a zsoltár ősi fohászatát, nemzetek himnuszát énekeljük a templomainkban: Isten! a te hatalmadnak örül a király és a te segítségedben mily nagyon ujjong! Szíve kívánságát megadtad néki és ajkának óhajtását meg vontad tőle. Mert elébe jö[s]z üdvösség áldásával, színarany koronát teszel a fejére.”⁹

A koronázás, amely már nem államvallásként, csupán a felekezetek egyikeként megjelenő katolikus egyház közjogi szertartása volt, előkészületeiben a felkezetközi viták színtere lett. A nádori tisztség ellátása körül – amely már Ferenc József koronázásánál is problémát jelentett – gróf Tisza István miniszterelnök református felekezethez tartozása miatt politikai vita robbant ki. Az ellenzék a közvélemény felé azt sugallta, hogy a koronázás szigorúan katolikus szertartás, amit a protestáns Tisza szerepvállalásával megszentéltelenítene.¹⁰ Ebben a kontextusban nyer értelmet az intenzív neológ izraelita sajtóapologetika a zsidóság felekezeti szerepvállalása ügyében. Kirobbantója Márkus László, az *Alkotmány* publicistája volt, aki a zsidók koronázásaként írt a közelgő közjogi eseményről.¹¹ A recepcióval párhuzamosan az egyházpolitikai harcok részeként a konzervatív arisztokratáknak Zichy Nándor és Eszterházy Miklós Móric vezetette csoportja által életre hívott *Alkotmány*, a Katolikus Néppárt lapja volt, amely folyamatosan támadta a modern társadalmi tendenciákat és a szabadelvű politikai törekvéseket.¹² Az *Egyenlőség* apologetikus cikkeiben a koronázás a nemzethez tartozás demonstrálásává vált. A szerkesztőség szerint: „A zsidók, ha le is szurkolnak sok ezer koronát, ezért még nem bűnösök és meg nem támadhatók. A zsidók nem akarnak mást, csak részt venni a nemzet ünnepén.”¹³

A szimbolikus jelentőségű felekezeti részvétel súlyát akkor érthetjük meg, ha figyelembe vesszük azokat az állításokat, amelyeket a

---

⁹ Színarany koronát tettél a fejére... – [Irta:] Kiss Arnold. *Egyenlőség* 1917. január 6. 4.

¹⁰ MACZÓ 2016. 51–52.

¹¹ Glosszák a hétről. *Egyenlőség* 1916. december 23. 2.

¹² KLESTENITZ 2013. 40, 45–46.

¹³ Glosszák a hétről. *Egyenlőség* 1916. december 23. 2.

koronázás rítusának egyes elemei által a társadalom rendjéről és világképéről tesznek. Stollberg-Rilinger az európai uralkodók beiktatásában rituális szekvenciák létrejöttére mutat rá, amelyeket előírásokban rögzítettek és hasonló variálható és módosítható alapelemekből épültek fel. E rituális alkotóelemek között sorolja fel az ünnepélyes bevonulást a koronázó városba, a koronázás helyszínére tartó, hierarchikusan rendezett menetet, a koronázási misét, és a megkoronázandó rituális felmagasztalását, azaz a kenetet, a koronázást, az öltözködést, a jelvények adományozását, a trón vagy az oltár felállítását, a dicsérő himnuszt, a prominens csoportok tiszteletadásait és az összegyűlt tömeget, amely a „népet” hivatott képviselni, valamint az ünnepélyes koronázási vacsorát.¹⁴

A jogegyenlőség szimbolikus érvényesítése a koronázás előkészületeinek híreiben is megjelent, számon kérve a Mátyás-templomban avatandó aranysarkantyús vitézek¹⁵ sorából kimaradt izraelitákat.

„Ha nem válogatnak, hanem a lövészárokból viszik a Mátyás-templomba az aranysarkantyus hősokeket, szépszámban térdeltek volna a mi hőseink is a koronás király előtt. Mert a dohos lövészárokból harmadfélve térdelnek az aranysarkantyú jelöltjei. Zsidók épp úgy, mint nemzsidók. De ép[p], mert válogattak, kihagyták őket. Nem baj, mi verekszünk tovább.”¹⁶

– írta az *Egyenlőség*.

A hivatalos izraelita képviselő a Sábbát idején tartott keresztény közjogi szertartáson a felekezeti-irányzati országos intézményrendszert megjelenítve valósult meg, az intézmények képviselőjét ellátó, társadalmi presztízzsel és polgári sikereik okán szerzett státusszal bíró egyének által.¹⁷ A koronázás történeti irodalma szerint a Koronázó Főtemplomban, azaz a Mátyás templomban tíz helyet tartottak fenn az izraelita irányzatok hitközségi előkelőségei és rabbijai számára, a

---

¹⁴ STOLLBERG-RILINGER 2013. 94.

¹⁵ MACZÓ 2016. 104–105.

¹⁶ Glosszák a hétről. *Egyenlőség* 1916. december 30. 7.

¹⁷ Hírek – A magyar zsidó felekezet képviselője a koronázáson. *Egyenlőség* 1916. december 30. 15.

koronázási ebéd rendező bizottságába és a különböző bandériumokba pedig zsidó egyéneket is beválasztottak.¹⁸

Az előkészületekben való zsidó részvételt szintén fontosnak tartotta a neológ felekezeti lap. A nemzeti irodalom egyik emlékhelyéről a városi törvényhatóság által vett föld a zsidóság keresztényekkel egyenlő félként történő szimbolikus megjelenítését szolgálta a koronázási szertartáson a neológ publicisták olvasatában.

„Komárom város törvényhatósága a koronázási dombhoz való földet, a komáromi hitközség udvarából vette. Ennek Megyeutcai oldalán áll Jókai Mórnak emléktáblával megjelölt szülőháza, amelyben *Schnitzer Ármin dr.*, a bold. komáromi főrabbi lakott és özvegye ma is ott lakik. A koronázási domb földrészét azért küldték a nagynevű rabbi udvaráról, mert az az udvar Jókai Mór szülőházának a telke.”¹⁹

Az *Egyenlőségben* az előkészületek kezdetétől alkalmi történelmi cikkek sora idézte meg a zsidóság részvételét a korábbi magyar királykoronázásokon.²⁰ A koronázás szertartásának hitközségi szintű adaptálása a szombat délelőtti ima elé beiktatott koronázási istentiszteleték révén valósult meg. Guttman Mihály, a Rabbiképző Intézet tanára – az uralkodóért mondott ima hagyományát folytatva – koronázási imát írt, amelyet a lap teljes oldalon hozott.²¹

Az *Egyenlőség* Chanuka híreitől kezdődően Pészách utánig hozta a koronázás országos és helyi vonatkozásait, valamint az új király zsidóságot érintő szimbolikus gesztusait. Ezekben a beszámolóiban közölték egyrészt a rabbik beszédeinek kivonatait, másrészt más felekezeti állami méltóságok és társadalmi presztízzsel bíró hivatali viselő személyek részvételét a koronázás napját követően tartott zsinagógai istentiszteleteken. A koronázás rítusszekvenciáihoz tartozó

---

¹⁸ KOMORÓCZY 2012. 340., Fiziker Róbert Jakob Koppel Reich orthodox főrabbi Koronázó Főtemplomi jelenlétéről ír. FIZIKER 2016. 88–89.

¹⁹ Hírek – Föld a koronázási dombhoz zsidó pap udvarából. *Egyenlőség* 1917. január 20. 11.

²⁰ Magyar zsidók az 1790-ik évi koronázáson. *Egyenlőség* 1916. december 9. 5.; A magyar zsidók szerepe a koronázások alkalmából. *Egyenlőség* 1916. december 16. 2–3.; Adalékok a magyar zsidókról és a koronázásról. *Egyenlőség* 1916. december 23. 19–20.; Koronázás napján. – [Irta:] Büchler Sándor. *Egyenlőség* 1916. december 30. 2–3.

²¹ Guttman Mihály: Héber ima a koronázásra. *Egyenlőség* 1916. december 30. 6.

utólagos események és értelmezések ugyanúgy a trónváltás rítusaiban megnyilatkozó társadalmi rendre és a zsidóság abban elfoglalt helyére utaltak, mint a katolikus koronázási misén történő izraelita jelenlét ügye.

A pesti Dohány utcai zsinagógában a koronázás alaklamából utólag megtartott istentiszteleten a frigyszekrényre ugyanaz a parochet (függöny) került, mint 1867. június 13-án Ferenc József koronázási istentiszteletén. Képét az *Egyenlőség* is közölte. Az 59 évvel korábbi hitközségi elnök ajándékán imára kulcsolt kezek fölött a korona volt látható, alattuk pedig *2Móz* 17,11. volt olvasható. Dr. Jankovich Béla kultuszminiszternek Mezei Mór hívta fel a figyelmét a függönyre. A miniszter a Dohány utcai zsinagógában „az áhitatos nagy tömeg” láttán meglepődött, a „király iránti vallásos hűség” megnyilatkozását látta benne.²² A neológ sajtó egyes orthodox központok magyar nyelvű koronázási istentiszteleti dróséit²³ a magyarosodás jeleként, a neológ homiletika és a nemzeti nyelv átvételének igazolásaként, a neológ stratégia alátámasztásaként és az „új idők” által igazolt haladás jeleként értelmezte.²⁴ Ez a tendencia már Ferenc József gyászistentiszteletei körül megjelent az *Egyenlőség*ben.²⁵

A koronázást követő istentiszteleteket azzal a szándékkal tartották meg – a sajtóban is felvállalva²⁶ –, hogy a koronázási szertartás során elfoglaltságuk miatt akadályoztatott más felekezetű méltóságok is részt vehessenek rajtuk.²⁷ A nemzettel való közös harc „magyar makkabeusok” allegóriájában megnyilvánuló jelképével párhuzamosan nyilvánította ki a sajtó az izraelita felekezet király iránti hűségét.

A koronázás eseményének sajtóvisszhangjában hangsúlyosan jelen volt a különböző napi- és hetilapok felől érkező vádakra történő

---

²² Hírek – A kultuszminiszter és államtitkárja a fővárosi zsidóság koronázási istentiszteletein. *Egyenlőség* 1917. január 13. 11.

²³ A magyar nyelvű dróse és az idegen nyelv használata MAHARAM Schick szerint nem tiltott abban az esetben, ha az élet megpróbáltatásait kiállott, vallásos férfi tanítás céljából teszi olyanok előtt, akik jiddisül nem tudnak. Egyéb esetben az idegen irodalom olvasása és nyelv használata a Tóra-tanulásra fordítható idő elvesztegetése, bitul Torá. *ShuT MAHARAM Schick, Orech Chaim* # 70.

²⁴ Hírek – Magyar szó az orthodox templomokban. *Egyenlőség* 1917. január 6. 14.; Hírek – Magyar szó az orthodox templomokban. *Egyenlőség* 1917. január 13. 13.

²⁵ Hírek – Magyar szó az orthodox templomban. *Egyenlőség* 1916. december 16. 11.

²⁶ Hírek – A magyar zsidóság a koronázáson. *Egyenlőség* 1916. december 16. 10.

²⁷ Hírek – Koronázási istentiszteletek. *Egyenlőség* 1916. december 30. 15.

reflexió. Egy meg nem nevezett hetilap zsidó részvételt kétségbe vonó cikkét az antiszemita sajtóhírek túlzott zsidó részvételével állította szembe az *Egyenlőség* szerkesztősége. Mindennek ellenpólusaként – ironikus hangvételű cikkében – pedig a „Szent István országáért” küzdő zsidókat mutatta fel, amellyel a zsidó háborús részvételt kétségbe vonó vádakra reagált egyúttal.

„De, végül, legtöbb volt a zsidó — és ezt a motivumot ajánljuk az antiszemiták figyelmébe — a diszszázadokban. Zsidó katonák álltak ott, kiknek mellén négy-öt kitüntetés ragyogott. Zsidó katonák, kik a forró harcból érkeztek, hogy dekorálják a koronázást és tisztelegjenek a koronás király előtt. Akik tüstént, meg sem várva a klerikális cikkek megjelenését, vissza is mentek verekedni a szent koronáért és Szent István országáért.”²⁸

A neológ sajtó a király részéről érkező elismerés gesztusainak a háborús apologetika keretében kiemelt jelentőséget tulajdonított. A hódoló gesztusok egyéni és intézményi szinten is megjelentek. Egy részükről a felekezeti sajtó is hírt adott.²⁹ A hitközségi kiadásban megjelenő gyász- és koronázási homíliák ugyancsak az izraelita patriotizmus megnyilvánításai voltak és hírértékkel bírtak.³⁰ A hadba vonult izraeliták katonai elismeréseit a hősi rovatok nyugtázták, a hátszágban magukra maradt idős szülők királyi elismerését úgyszintén.³¹ A legmagasabb helyről érkező társadalmi elismerést azonban nem csak a fronton, hanem a hátszág polgári mindennapjai felől is törekedett felmutatni az *Egyenlőség*. Magyar viszonylatban is hír- és szimbolikus értékű volt az izraelita tanári teljesítmény uralkodói elismerése.³² A lap hasonlóan értelmezte azt is, hogy IV. Károly Bun Samunak, a nagykanizsai izraelita felsőkereskedelmi iskola igazgatójának nyugdíjba vonulásakor munkája elismeréseként királyi tanácsosi címet adományozott.³³ Az *Egyenlőség* a királyi kúria ügyvédi tanácsának izraelita kinevezettjeiről is hírt adott.³⁴ Az udvari zsidó – közösségért is közbenjáró – alakja jelent meg modern formában a lap

---

²⁸ Glosszák a hétről. *Egyenlőség* 1917. január 6. 6.

²⁹ Hírek – A király köszönete. *Egyenlőség* 1917. május 12. 13.

³⁰ Hírek – I. Ferenc József és IV. Károly... *Egyenlőség* 1917. március 24. 17.

³¹ A háboru körül – A király ajándéka. *Egyenlőség* 1917. június 2. 5.

³² Hírek – Lasz Samu dr. kir. igazgató. *Egyenlőség* 1917. május 19. 14.

³³ Hírek – Királyi tanácsos. *Egyenlőség* 1917. március 3. 14.

³⁴ Hírek – A kir. kuria ügyvédi tanácsába... *Egyenlőség* 1917. január 6. 14.

hírei között, amikor a király és az első főudvarmester által kinevezett izraeliták rövid névsorát közölték.³⁵ A királyi udvarhoz tartozó izraeliták közül legnagyobb jelentőséggel azonban Vázsonyi Vilmos kinevezése bírt,³⁶ ami a felekezet irányában tanúsított királyi attitűd egyértelmű jelévé, az emancipáció és a recepció szimbolikus kiteljesedésévé is vált a lapban.³⁷ Vázsonyi jelentőségét királyi igazságügyminiszterként a neológ izraelita felekezet emlékezeti kánonjában az a tény adta, hogy felekezeti hovatarozása indifferens volt a király szemében, és a felekezetének aktív képviselőjeként lehetett az emancipáció fiatal nemzedékéhez tartozva a recepció beteljesítője.

„A fontos, hogy: önmaga előtt sem felejt el, hogy zsidó. És példátlan emelkedésében éppen ez a forradalmian nagyszerű, ez, hogy ezuttal nem egy paktumos zsidócska csinál karriert, hanem egy igazi zsidó férfi lesz miniszter. Öreg szülei még életben érhették meg a fiuk legendáját. Apja, anyja éltek már abban a korban is, az emancipáció előtti abban a korban, amikor a zsidónak nem volt szavazati joga, azért nem, mert zsidó léte nem lehetett tagja a politikai magyar nemzetnek. A másodrangú polgárok e gyermeke pedig most bibliai őseinek prófétai lendületével hozza a választói jogot a föld szegény magyar népének, a parasztok százezreit avatja tagjaivá ama politikai magyar nemzetnek, amelyből még a tulajdon apja valamikor kirekesztődött.”³⁸

Vázsonyi királyi titkos tanácsosi kinevezését és személyes tapasztalatait, amelyek később a Károly-legendák részévé is váltak, az *Egyenlőség* úgy értelmezte, hogy a király Vázsonyinak „megadta a legnagyobb diszt és rangot is, amit magyar zsidó itthon elérhetett.”³⁹

A koronázást követő első fővárosi királylátogatás hírének tervében jótékonyági és szociális intézmények meglátogatása szerepelt, több PIH intézményt érintve, a zsidó felekezetfüggetlen filantrópia, a magyar nemzeti elköteleződés és az állampatrióta királytiszteltetés felmutatására használta a szerkesztőség.⁴⁰

---

³⁵ Hírek – Kinevezések az udvarnál. *Egyenlőség* 1917. január 13. 12.

³⁶ KOMORÓCZY 2012. 341.

³⁷ Vázsonyi Vilmos. – [Irta:] Lakatos László. *Egyenlőség* 1917. június 16. 1.

³⁸ Vázsonyi Vilmos. [Irta:] Lakatos László. *Egyenlőség* 1917. június 16. 2.

³⁹ Hírek – Vázsonyi valóságos belső titkos tanácsos. *Egyenlőség* 1918. május 15. 8.

⁴⁰ Hírek – Öfelsége a király... *Egyenlőség* 1917. január 6. 13.

A magyarországi felekezetek 1917. április 14-i budavári hódoló királyi kihallgatásán első ízben szólt az izraelita felekezeti intézmények vezetőihez a király, aki a premodern hagyományt követve szóban ekkor is megerősítette a felekezet három irányzatának elődjétől kapott kiváltságait.⁴¹ A cercle részletes beszámolója szintén az egyenjogúsítás és a 1916-os német zsidó összeírás függvényében szemlélt zsidó háborús részvétel jegyében súlypontosította az elhangzottakat. Míg Mezei Mór ügyvéd agg kora kapcsán a tudósítás az ügyvédi pályára lépés királyi engedélyhez kötöttségét emelte ki az emancipáció előtt, addig a boszniai okkupációban kitüntetett Freund József, az óbcesei neológ izraelita hitközség elnöke, a zsidó katonai hősiesség megjelenítőjévé vált.⁴²

A királyhűség állampatrióta rítusairól, a királyi párhoz kapcsolódó születésnapjait és névünnepi istentiszteletekről a háború utolsó két évében rendszeresen hírt adott az *Egyenlőség*.⁴³ A pesti Kazinczy utcai orthodox zsinagógában katonai istentiszteletet tartottak a királyné névnapján.⁴⁴ IV. Károly uralkodóként ünnepelt első születésnapjáról másnap hosszasan tudósított az *Egyenlőség*.⁴⁵ A király útjairól, a fogadására elé vonuló zsidó küldöttségekről, a Monarchia egész területéről tudósított az *Egyenlőség*. Ezen látogatásokból a szerkesztőség olvasatában nem az intrada részletei rajzolódtak ki, hanem a rabbikkal kezdet fogó, a hitközségek élete felől érdeklődő uralkodó képe, aki tájékozott az izraelita felekezet birodalmon belüli helyzetét illetően is.⁴⁶ A gyöngyösi tűzvész királylátogatása alkalmat adott a felekezetközi béke és zsidó

---

⁴¹ A király előtt. *Egyenlőség* 1917. április 21. 4.

⁴² A király előtt. *Egyenlőség* 1917. április 21. 4.

⁴³ Hírek – Katonai ünnepi istentisztelet Zita királyné nevenapja alkalmából. *Egyenlőség* 1917. május 5. 14.; Hírek – Zita királyné születésnapján... *Egyenlőség* 1917. május 19. 14.; Hírek – A király születésnapja. *Egyenlőség* 1917. augusztus 18. 12.; Hírek – Kitüntetések. [Király születésnapja alkalmából országszerte.] *Egyenlőség* 1917. augusztus 25. 10.; Hírek – Helyőrségi istentisztelet a király születésnapján. *Egyenlőség* 1917. augusztus 25. 13.; Hírek – Kitüntetett osztrák rabbik. [Király születésnapja alkalmából.] *Egyenlőség* 1917. szeptember 1. 12.; Hírek – Zita királyné nevenapja... *Egyenlőség* 1918. május 4. 9.; Hírek – A király születésnapja. *Egyenlőség* 1918. augusztus 17. 9.; Hírek – A király születésnapja. *Egyenlőség* 1918. augusztus 24. 10.

⁴⁴ Hírek – Katonai ünnepi istentisztelet Zita királyné nevenapja alkalmából. *Egyenlőség* 1917. május 5. 14.

⁴⁵ Hírek – A király születésnapja. *Egyenlőség* 1917. augusztus 18. 12.

⁴⁶ Hírek – A király Zlocovban. *Egyenlőség* 1917. augusztus 18. 14.

filantrópia⁴⁷ király általi elismerésének felmutatására. A pozsonyi királylátogatás neológ és orthodox izraelita küldöttségéről beküldött tudósításban adott hírt a sajtó. A neológ hitközségi elnök, dr. Lichtschein Jenő beszédét az *Isten, Király, Haza* jelszava és a király uralkodásától várt béke és „szeretet országának” gondolata köré fűzte, az orthodox zsinagóga előtt a hitközség előljárói Scheiber Akiba főrabbi vezetésével „a királyi párt tórákkal fogadták és a pozsonyi orth. főrabbi mennyezet alatt a szokásos módon megáldotta a királyi párt.”⁴⁸

A debreceni királylátogatásról több rövidebb hír szólt.⁴⁹ A háborús események a hír közreadásakor azonban már egy új hatalmi realitás kirajzolódása felé vezettek pár nappal II. Vilmos császár lemondása és az Osztrák Köztársaság kikiáltása előtt. IV. Károly – későbbi korok emlékezeti kánonját és történelemértelmezését meghatározó, ellentétpárokba rendezett – negatív képe nem jelent meg az izraelita felekezeti sajtó diskurzusaiban, még az 1918-as összeomlás pillanatában vagy Horthy elvártan pozitív színben felmutató, 1920-as és ’30-as évekbeli cikkekben sem.⁵⁰

Gerő András szerint a rendszer és a király elleni állásfoglalásokban a nem vallásos zsidóknak jutott hely:

„a vallásos zsidók mint kisebbség állampolgári helyzetükben is – mintegy »ontológiaiilag« – királyhűségekre voltak ösztönözve, hiszen jogegyenlőségük biztosítását és védelmét leginkább a létező hatalomtól várhatták.”⁵¹

„A magyar zsidóság royalista is volt. A trónnak nemes értelemben vett támasza.”⁵²

– írta Ballagi Ernő ügyvéd a köztársaságot üdvözlő vezércikkben.

---

⁴⁷ Hírek – A gyöngyösi tűzvész... *Egyenlőség* 1918. május 26. 10.; Az üszkők városából. (Kiküldött munkatársunktól.) [Irta:] Szabó Imre. *Egyenlőség* 1918. június 2. 7–9.

⁴⁸ Hírek – A királyi pár Pozsonyban. *Egyenlőség* 1918. július 20. 9.

⁴⁹ Hírek – A királyi pár debreceni tartózkodása... *Egyenlőség* 1918. október 26. 9–10.; Hírek – A debreceni királylátogatás. *Egyenlőség* 1918. november 2. 9.

⁵⁰ Bővebben GLÄSSER 2020. 186–193.

⁵¹ Gerő András szíves megjegyzése.

⁵² Zsidóság és köztársaság. [Irta: Ballagi Ernő, dr.] *Egyenlőség* 1918. november 16. 1–2.

IRODALOM

FIZIKER Róbert

- 2016 „A zsidó lakosság rendkívül hazafias. Mi ezt sohasem fogjuk elfelejteni”. IV. Károly és a zsidóság. *Levéltári Közlemények* 87. évf. [1–2. sz.] 79–92.

GLÄSSER Norbert

- 2020 „*Királyunkat kit Mózesként rendeltél...*” *Királytisztelet, konfesszionalizálódás és állampatriotizmus az izraelita felekezeti sajtóban 1944 előtt*. Monarchia Kiadó, Budapest.

GLÄSSER Norbert – ZIMA András

- 2015 The emperor-king’s Hungarian Maccabees. The components of Hungarian Jewish First World War propaganda. In: Z Karvalics László (ed.): *Information History of the First World War*. L’Harmattan Kiadó, Budapest. 149–168.

KLESTENITZ Tibor

- 2013 *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon: 1896–1932*. CompLex, Budapest.

KOMORÓCZY Géza

- 2012 *A zsidók története Magyarországon 1849-től a jelenkorig*. II. kötet. Kalligram, Pozsony.

MACZÓ Ferenc

- 2016 *Az utolsó magyar királykoronázás. IV. Károly király és Zita királyné koronázási ünnepsége Budapesten 1916 végén*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.

SCHMIDL, Erwin A.

- 2014 *Habsburgs Jüdische Soldaten 1788–1918*. Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar.

STOLLBERG-RILINGER, Barbara

2013 *Rituale*. (Historische Einführungen – Band 16) Campus Verlag, Frankfurt – New York.

GLÄSSER, NORBERT

CHANGE OF THRONE AS RITE OF CRISIS IN A MODERN WAR

To the margin of Neolog Israelite press interpretations

The Jewish press perception of Charles IV was determined by the premodern traditions of succession to the throne and the question of presenting the attainment of equal rights. In the interpretations given by the press the coronation of Charles IV was regarded as the culmination of a historical process along the line of the historical development and advancement of Hungarian Jews. The figure of Charles IV represented a span of historical development in which the Jews acquired civil rights and became part of the nation. *Egyenlőség* reported on the king's journeys in all parts of the monarchy and the Jewish delegates who went out to receive him. In the reading of the editorial board, what was important in these visits was not the details of the *intrada*, but the image of the king who shook hands with the rabbis, enquired about the life of the religious communities and gathered information about the situation of the Jewish denomination within the empire.

Koronázási menet – a király a Szent György téren

A KORONÁZÁS CIONISTA SAJTÓOLVASATA

Tanulmányomban a magyarországi cionista szervezet IV. Károly koronázásával kapcsolatos stratégiáját elemzem sajtóforrások alapján. Megkísérlem bemutatni, hogy a magyarországi cionisták hogyan merítették a történelemmé átalakított zsidó hagyományból, mikor egy 20. századi európai modern uralkodóhoz való hűségüket kellett bizonyítani. A forrásokon keresztül modellezni lehet a zsidó nemzeti mozgalom intézményi elitjének nemzetfelfogását, a hagyományhoz, és más zsidó csoportokhoz – leginkább a neológokhoz – való viszonyát.

A cionisták a magyar nemzettel való neológ azonosulás stratégiája helyett, a nemzethez, Monarchiához, illetve a Dinasztiához való feltétlen lojalitást választották. A neológokhoz hasonlóan az uralkodónak és a Dinasztiának tulajdonították a Monarchia népei és felekezetei közötti béke fennmaradását. A Habsburg dinasztiát egy olyan nemzetek és vallások fölötti intézménynek láttatták, mely egyedül hivatott a Birodalom egységének megőrzésére. Ez a felfogás megmutatkozott az uralkodó családdal kapcsolódó eseményekről szóló tudósításokban, és összhangban állt Habsburg-Ausztria cionista zsidóinak önmeghatározásával.

A cionizmust, a korai cionista mozgalmat többen többféleképpen próbálták magyarázni, értelmezni. A cionizmust definiálókat két nagyobb táborra lehet osztani. Az első értelmező csoport felfogása szerint a zsidó nemzeti mozgalom a zsidó hagyományból következik, amelyhez felhasználták a modern európai romantikus nacionalizmus eszköztárát, a másik irányzat úgy vélte, hogy a cionizmus nem egyéb, mint az európai nemzeti gondolat zsidó adaptációja, amely előzmények nélküli és nem eredeztethető a zsidó hagyományból. Az első felfogás képviselői úgy gondolták, hogy az eszme benne rejtett a zsidó tradícióban, végeláthatatlanul viaskodva a hagyomány két alapfogalmával a száműzetéssel és a megváltással. A szétszórásban élő zsidók mindig is lenyűgöző kapcsolatban álltak Cionnal, mely Izrael Földjét szimbolizálja, és amely állandó megkülönböztető jegye volt a judaizmusnak. Mindezek mellett a zsidó történelemben korábban is számos olyan eszme volt, amely a Cionba

való visszatéréssel volt összefüggésbe hozható.¹ Az előbbi állásponton volt például az izraeli történész, Gershom Scholem. Értelmezése szerint a cionizmussal a zsidók visszatértek saját történelmükbe. Ezt a szekuláris történelembe való visszatérést Scholem egy történeti, egzisztencialista tetteként magyarázta.² Az utóbbi álláspontot képviselő Laurel Plapp, véleménye szerint a német nyelvterületen, illetve német kulturális közegben született romantikus zsidó nemzeti mozgalom, elsősorban a német nacionalizmus lenyomata.³ Kieval cionizmus definíciója szerint a cionizmus, nem más, mint a modern zsidó lázadása saját liberális stratégiája ellen.⁴ Alain Dieckhoff Joseph Roth-ot idézve úgy véli, hogy a zsidók erőfeszítései ellenére sem valósult meg a társadalmi elfogadás, ezért a zsidók egyetlen választási lehetősége a cionizmus volt. Ezen túlmenően úgy vélte, hogy az állam, melynek feltűnése hozzákapcsolódott a nyugat speciális történetéhez az értékek mértéke lett a modern politikában. Az államközpontú politikai felfogás pedig nem hagyta érintetlenül a zsidó világot sem. Az előbbiekből következően a 19. század politikai mozgalmaival együtt kellett felbukkannia a zsidó nemzeti gondolatnak éppen ebben a században. Dieckhoff értelmezésében a zsidók speciális európai helyzete egyszerre segítette is, és gátolta is a nemzeti ébredést. A cionizmus megvalósulásának szempontjából támogató körülménynek gondolta a vallási különbözőséget, amely kizárta a vegyes házasságot, így adva a zsidóknak egy erős etnikai koherenciát, míg gátló tényezőként mutatta be a területi szórtságot, a különböző beszélt nyelveket és a szerinte jelentős kulturális különbséget a nyugati zsidók és a keletiek zsidók között.⁵ Hangsúlyozta, hogy az etnikai, vallási közösségi megnyilvánuláson túl a cionistáknak átvett – nyugati, nemzeti - értékeken nyugvó közösségi ideákkal kellett azonosulniuk. Szerinte a cionizmus a 18. században a hászkálával kezdődő szekularizálódási folyamatnak a következménye, amely támogatta a zsidó individuum függetlenségét, kritikai képességét, mely nem habozott, hogy lerombolja a tradicionális közösségi életet, amelyet a vallásos autoritás ellenőrzött.⁶ Úgy vélte, hogy a cionizmus egy szintetikus ideológia, amely kulminálása egy komplex európai fejlődési

---

¹ SHIMONI 1980. 3.

² SHAPIRA 1998. 217.

³ PLAPP 2008. 16.

⁴ KIEVAL 2000. 36.

⁵ DIECKHOFF 1998. 1–2.

⁶ DIECKHOFF 1998. 3.

folyamatnak, melyet nem lehet úgy tekinteni, mint egy új fajta vallásos kötődést Cionhoz, vagy mintha felfrissítenék az Ábrahámnak tett ígéretet.⁷ Anita Shapira úgy vélte, hogy a cionizmust nem lehet elválasztani a történeti kontextustól, nem lehet úgy tekinteni rá, mintha egy autonóm spirituális terepen jött volna létre. Dieckhoffhoz hasonlóan Shapira szerint sem volt a cionizmus természetes következménye a zsidók majd két évezredes vágyakozásának a Szentföld iránt. Shapira úgy gondolta, hogy elválaszthatatlan kapcsolat van a 20. század története és a cionista eszme megvalósulása között, mert szerinte a 20. századnak voltak olyan jellemvonásai, melyek nélkül kétséges, hogy a cionizmus elérte volna a célját. Ezért a zsidó nacionalizmus inkább a korszak produktuma, melyben keletkezett, egy válasz a történelmi folyamatokra, amelyek egy új dialógust követeltek meg a zsidók és azon társadalmak között, amelyekben éltek.⁸ Halpern és Reinharz a cionizmust a modern antiszemitizmusból eredezteti, illetve Kievalhoz hasonlóan a zsidó intelligencia kiábrándulásából, a korábbi liberális stratégia csődjéből. A cionista intelligencia nemcsak, hogy tagadta azt a tételt, ha a zsidók magukévá teszik a nyugtai humanizmust, akkor a nem zsidó világ önzetlenül garantálja az emancipációt, hanem vehemensen visszautasították és elítélendőnek tartották a megalázkodó zsidó maszkil politikát. Értelmezésük szerint a modern antiszemitizmus nemcsak egy egyszerű visszalépés a történelemben, hanem a zsidó kisebbségi helyzetből fakad: az egyetemes kisebbségi statusból, a hontalanságból. Ez a helyzet mindaddig fennmarad, amíg a zsidók a nemzsidók között élnek. Csak egyetlen kollektív cselekvés révén nyerhetik el az igazi szabadságot: az „autoemancipáció”, az önegyenjogúsítás által.⁹

Ugyancsak sokan sokféle szempont alapján osztották irányzatokra a korai cionista mozgalom Daniel A. Porat például politikai, vallásos és kulturális cionistákra osztja a mozgalmat,¹⁰ Eliezer Don Yehija politikai és spirituális cionistákat különböztet meg. Szerinte a politikai cionizmus a zsidó embert hivatott megvédeni az üldöztetésektől, míg a spirituális cionizmus a judaizmust óvna meg az eltűnéstől.¹¹ Liebman a hagyomány viszonyrendszerében három

---

⁷ DIECKHOFF 1998. 11.

⁸ SHAPIRA 1998. 218.

⁹ HALPERN-REINHARZ 2000. 9–10.

¹⁰ PORAT 2006. 64.

¹¹ DON YEHIJA 1998. 267.

irányzatra osztotta: radikális szekuláris cionistákra, konzervatív szekuláris cionistákra és vallásos cionistákra.¹² Ezzel szemben Paul Mendes-Flohr úgy vélte, hogy a korai időszakban a cionizmus két típusát lehetett megkülönböztetni. Szerinte mindenki, aki nem vallásos cionista kizárólag kultúrcionista lehet.¹³ David Vital az előbbieket mellett még általános és monisztikus cionistákról is beszél, hozzátéve, hogy a különböző cionista felfogások sokszor homályosak illetve idővel gyakran változnak, akár többször is.¹⁴

A különböző cionista irányzatok bemutatása után azt is érdemes megvizsgálni, hogy léteznek-e olyan jellemvonások, melyek mindegyik cionista csoporton egyaránt kimutathatók voltak. David Vital véleménye szerint ez a jellemvonás a modernség. Úgy gondolta, hogy a cionista mozgalom – akár vallásos, akár szekuláris irányzatáról beszélünk – mindenképpen modernnek tekinthető.¹⁵ Shimoni értelmezésében a különböző cionista felfogások közös nevezőjeként lehet felfogni, hogy a zsidó életben ugyanazt látták problémának, ugyanazt gondolták megoldásnak és a problémát ugyanúgy akarták megoldani. Eszerint a probléma a szétszórásban rejlik, mert a zsidó lét így tökéletlen, nemcsak vallási, de világi szempontból is; a megoldás az, hogy a zsidókat földrajzi szempontból egy területre, a Szentföldre kell koncentrálni, legalább autonómiát, legjobb esetben függetlenséget élvezve. Ezeket a célokat pedig politikai és telepítési aktivitással, illetve a zsidó nemzeti morál és kultúra felélesztésével kell elérni.¹⁶

A Dinasztiával, IV. Károly koronázásával vagy akár az első világháborúval kapcsolatos cionista stratégia bemutatására a Magyarországi Cionista Szervezet hivatalos lapja a Zsidó Szemle legalkalmasabb. A Zsidó Szemle 1910-ben indult még Magyarországi Cionista Szervezet címmel, amelyet Bató Lajos, Beregi Benjámín, Hammerschlag Oszkár, Lukács Leo, Richtmann Mózes és Schönfeld József szerkesztett 1911-től már Zsidó Szemle címmel. Forrásként használtam még a Patai József által szerkesztett kulturcionista Múlt és Jövőt.

---

¹² LIEBMAN 1992. 417.

¹³ MENDES-FLOHR 1998. 231.

¹⁴ VITAL 1998. 206.

¹⁵ VITAL 1998. 207.

¹⁶ SHIMONI 1980. 9.

A magyar nemzettel való azonosulás, egybeolvadás helyett a cionista lap a nemzet, a birodalom, a dinasztia iránti feltétlen lojalitást hirdette. Álláspontjuk szerint miután a cionista területi aspirációk nem Közép-Európában voltak, így a zsidó nemzeti érdekek, nem álltak ellentétben a magyar nemzeti érdekekkel, szemben a többi magyarországi nemzetiség nemzeti törekvéseivel.

„E komoly pillanatban átérezzük azt, hogy a monarchiának egyik fájós kérdése a nemzetiségi probléma. A sokféle centrifugális törekvés közepette e monarchiában az uralkodó család képviseli a hatalmas centripetalis erőt. Ha ily hatalmas összekötő kapocs leválik, úgy érezzük, mintha a föld megmozdulna s földalatti morajt hallanánk. S ha körülnéznünk, azt látjuk, hogy minden nemzetiség kifelé gravitál. Csak a magyarság nem gravitál kifelé. S a zsidóság sem. Elfogultság vagy gyűlölet elvitathatja, de tény hogy a magyarság s zsidóság jövője egybe van forradva a négy folyó s három bécnek földjén. S merényletet követ el az igazság ellen, ki meggyanúsítási célzattal azt meri állítani, hogy a zsidó fajiség vagy akár nationalitás tudata nem egyezik meg a legintranziensebb hazafisággal.”¹⁷

A neológia felől többször érte a cionistákat a hazafiatlanság vádja. A cionisták szerint a zsidó nemzeti gondolat nem jelent hűtlenséget a magyar nemzet vagy az állam iránt. A magyar nemzet és a Monarchia iránti elkötelezettségüket a Zsidó Szemle közvetlenül a hadüzenetet követően kinyilvánította.

„A cionizmus és a hazaszeretet mindenkor szorosan összefüggött s harmonikus egységbeolvadt. Mindenkor éreztük, mivel tartozunk az országnak, melynek polgárai vagyunk, a hazának mely fiainak elismert minket. Komoly idők csak megerősítik kötelességtudatunkat s megacélozzák az ország szolgálatába irányított akaratunkat.”¹⁸

A háború idején a zsidó közvéleményt leginkább megosztó esemény a galíciai zsidó menekültek magyarországi megjelenése volt, mely eseményen keresztül lehet leginkább bemutatni a neológ és a cionista nemzetképzés közti különbséget. A neológ elit leginkább

---

¹⁷ Judaeus Pencion: Ferenc Ferdinánd trónörökös. *Zsidó Szemle* 1914. július 1. 1

¹⁸ Háború küszöbén. *Zsidó Szemle* 1914. augusztus 2. 2.

menekült volna a probléma elől, aggodalommal tekintettek a menekültekre, attól tartottak, hogy a galíciai menekültek tömeges megjelenése antiszemita hullámot idézhet elő, amely veszélyeztetheti az ő társadalmi pozíciójukat is.

„Nálunk Magyarországon szereplésük szerencsére meglehetősen új és nem is kívánatos, hogy tömeges legyen. Minden tekintetben újonnan fejlődő ország vagyunk és a javak termelését kell fokozni és szaporítani; közvetítő nélkülök is van éppen elég”¹⁹

– írta a neológ lap, az Egyenlőség.

A galíciai menekültek problémája felvetette a zsidó szolidaritás kérdését is. Habsburg-Ausztria zsidó – leginkább cionista – elitjének felfogása szerint a menekültek egyszerre voltak osztrák áldozatok Ausztria háborújában és zsidó testvérek a bajban. Ezért reagáltak különösen érzékenyen, a magyarországi neológ elit – szerintük – „érzékletlenségére” a pólisi zsidó menekültek ügyében. A neológ lap elhárította a vádat és magyarelles támadásnak minősítette az osztrák zsidó lapok szemrehányásait.

„Álljon elő az antiszemita korifeus, aki ezt a támadást jobban meg tudná fogalmazni és azt hiszem, hogy azok a keresztény felebarátaink, akik a zsidókérdésen parazitáskodnak, nagyon meg fognak haragudni a Jüdische Zeitungra, amiért az ő mesterségükbe belekontárkodott. Ennek a brutális támadásnak, mely egy húron pendül a többi magyarelles osztrák lap mostanában felkapott tónusával, egyetlen adata sem igaz.”²⁰

– írta az Egyenlőség.

A neológ irányzat felfogása szerint a magyar határokon kívül élő zsidó, mivel a birodalom másik felének a lakója külföldinek, azaz osztrák állampolgárnak (osztrák zsidónak) tekintendő, ezért a zsidó szolidaritás sem lehet több, „emberiességi” szolidaritásnál, ahogy Fleischmann Sándor írta az Egyenlőség hasábjain. Mindazonáltal az Egyenlőség és más neológ szervezetek is gyűjtést rendeztek a menekültek megsegítésére.

„Nem tehetünk róla. Mi a zsidó szolidaritásban nem mehetünk tovább az emberi szolidaritásnál és abban, hogy zsidó

---

¹⁹ Fabó Bertalan: A lengyel zsidó. *Egyenlőség* 1915. március 28. 15.

²⁰ Fleischmann Sándor: Válasz egy osztrák támadásra. *Egyenlőség* 1915. május 9. 2–3.

embertársainkat, bárhol szenvednének is — támogatjuk, segítyezzük, nem láthatunk soha zsidó-nemzeti szolidaritást”.²¹

A neológ stratégiával szemben a cionisták nem nemzeti zsidóságokban, hanem összzsidóságban gondolkodtak, így ebben a fogalmi keretben a galíciai zsidókat az összzsidó nemzet részének tekintették. A neológok galíciakkal kapcsolatos eljárását a cionisták árulásnak minősítették.

„Fájdalommal tapasztaljuk a háború egész folyamán, hogy a magyar zsidó közélet hivatalos szervezeteit a nagy idők igen kicsinyesnek találták. [...] A külföldi zsidóság már most is úgy tekint a hazai zsidóságra, mint a zsidó szolidaritás megtagadóira. A külföldi vélemény a zsidóság hivatalos vezetősége most még előkelő vagy kevésbé előkelő gesztussal napirendre tér, de be kell következnie az időnek, amikor a hazai zsidóság most még közömbös része szégyenkezéssel fogja bevallani, hogy megbocsáthatatlan mulasztás történt.”²²

– írta a cionista Zsidó Szemle.

IV. Károly koronázásakor a cionista sajtó az új királyt a zsidó nép védelmezőjeként mutatta be, ki a világháború borzalmi között zsidó alattvalóihoz mindig „jóságos és szeretetreméltó” volt.

„Hálával s reménységgel tekint feléje a zsidóság. Polgári jogainak örét látja Benne. Benne, aki a csernovici zsidó hitközség küldöttei előtt kijelentette, hogy tudja, mennyit szenvedtek a zsidók a trónhoz való hűségük miatt az oroszoktól. Benne, ki a kolomeai tartózkodása alatt a lenézett galíciai zsidókhöz jóságos s szeretetreméltó volt.”²³

– írta a cionista lap a koronázást követő héten.

A koronázás apropóján a cionista sajtó az alkotmányos monarchiában a száműzetés zsidói számára az évezredes zsidó állameszmény ideáljának közép-európai megvalósulását látta.

„A hálát megerősíti a hagyományos zsidó-ragaszkodás a királyság eszméjéhez. A zsidóság királyhűsége évezredes

---

²¹ Fleischmann Sándor: Támadás a magyar zsidóság ellen *Egyenlőség* 1915. július. 4. 10–11.

²² Óvás. *Zsidó Szemle* 1916. március 31. 1

²³ dr. Richtmann Mózes: Koronázás. *Zsidó Szemle* 1917. január 5. 1–2.

nevelés eredménye. A király hatalmában látta megtestesítve a társadalmi rendet (Aboth II) s a királyi fenség, az isteni fenség, az isteni fenség visszatükröződése gyanánt tűnt fel neki. (Ber.58.) Ha zsidó embernek alkalom adatott királyt látni, akkor Isten felkentjének jelenléte imára indította és hálát adott az egek urának, hogy a 'dicsőségből juttatott jussnak és vérnek'. Ezért fűzte a zsidóság legszebb reményeit Dávid király dinasztiájához s ezért vették szószerint azt, hogy hogy az uralom nem fog megszűnni Dávid családjában s a messiási király is David fia lesz. Így felel meg az emberi egyenlőséget s a legdemokratikusabb rendet hirdető zsidófelfogásnak a törvényekben gyökerező, törvénytiszteleten alapuló alkotmányos monarchia. Boldog reménységgel látjuk, hogy e kormányformának tökéletes képviselője lesz IV. Károly, akit Magyarország megkoronázott.”²⁴

A kulturcionista Múlt és Jövő, melyet az OMIKE, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület adott ki, 1917-ben még nem vett harcos cionista irányt, azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a modern zsidó intelligenciát visszatérítse a zsidó kultúrához, a zsidó hagyományhoz. A Múlt és Jövőben ekkor még ugyanúgy publikáltak cionisták is és neológok is. A koronázással kapcsolatban Hevesi Simon pesti neológ főrabbi írt egész oldalas cikket. Ez a cikk a vegytiszta neológ álláspontot mutatja meg.

„Mi is a magyar Izrael gyermekei, magyar hazának zsidóhitű fiai és lányai, mind, akik kivették a részüket a háború adta kötelességek teljesítésében, mind akik áldoztak és szenvedtek, kitartottak munkában és erőfeszítésben, a vérvonalban és a vérvonal mögött, - úgy mint a magyar nemzet egésze s e hazának minden igaz hű gyermeke, lelkesedő hódolattal tekintünk az ifjú királyra, készek, ha kell, vezérnyomdokán továbbhaladni az áldozathozatal útján és él a hit a mi szíveinkben, hogy nemsokára eljövend az az idő, mikor béke és egyetértés fűzi egybe a most harcoló nemzeteket, és a békés érintkezés utai egyengetve lesznek és elkezdődik a nagyrahívatott uralkodó országlásának alkotó kora. Bizalommal és reménységgel nézünk a jövőbe és szívünk lelkesedő hódolattal dobog a megkoronázott magyar király felé.”²⁵

---

²⁴ dr. Richtmann Mózes: *Koronázás Zsidó Szemle* 1917. január 5. 1–2.

²⁵ Dr. Hevesi Simon: *A király. Múlt és Jövő* 1917. január 3.

Nem volt olyan alkalom vagy olyan esemény, akár országos, vagy partikulárisan zsidó, mely ne adott volna lehetőséget a neológok és a cionisták közötti összecsapásra. Természetesen IV. Károly koronázása is megadta a lehetőséget a cionistáknak arra, hogy odaszúrjanak egyet a neológoknak. A koronázás 1916. december 30-án zajlott le, amely pont szombatra esett, és ennek tiszteletére böjti liturgia szerint történt az istentisztelet a dohány utcai templomban. Ilyenkor nem lehet orgonát használni, nincs a zsinagóga kivilágítva és nincs kórus sem. Azonban a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság elnökének fia épp betöltötte a tizenharmadik életévét, és pont a koronázás napján, december 30-an, szombaton ünnepelte a bar micvóját, a férfívá avatását. A bár micvó ünnepség és a koronázás egy napra került, és az egybeesés a család számára problémákat jelentett. Délelőtt volt a koronázás, és neki reggeli ima idején kellett volna a tórából olvasnia. Ilyen alkalomkor a tóraolvasás végén jön a fiatal, a bar micvó, ő zárja az olvasást, ő a maftir, az utolsó, ő olvassa a tórából a speciálisan szombat délelőtti imához kapcsolódó záró tórai részt, a haftórát. Egyszerre az ünnepelt és a családja nem tudott két helyen lenni, a koronázáson is, meg a bar micvó ünnepségen is. Egy befolyásos neológ család azonban mindig megtalálta a megfelelő megoldást. Erről az áthidaló megoldásról tudósított ironikusan a cionista Zsidó Szemle.

„Nem szabad ugyanis szemet hunynunk elől. Az illető bármicva jelen akart lenni szüleivel együtt a budai koronázási ünnepélyen, és a haftórát már betanulta. Egy újabb (a délutáni) haftóra betanulása hetekkel toltva volna ki a szép bármicva ünnepélyt. A rabbinátus, vagy talán csak az egyik tagja tehát jónak látta a délutáni minchába (délutáni imába) beleiktatni a délelőtti haftórát. A szertartásügyi elöljáró pedig elöljárósági szentesítéssel látta el az új intézkedést és elrendelte (a böjti liturgia ellenére) a templom ünnepélyes kivilágítását, az orgona és az énekkar közreműködését.”²⁶

A magyarországi cionista mozgalom az első világháborút megelőzően a magyarországi zsidóság körében szélsőséges, periférikus, radikális irányzatnak számított, pár száz fős bázissal. Annak ellenére, hogy a magyarországi cionisták a neológokkal szemben saját zsidó nemzeti kollektív tudattal rendelkeztek, a

---

²⁶ Verus: Böjti liturgia a koronázás napján. *Zsidó Szemle* 1917. január 5. 8–9.

Monarchia birodalmi keretei között határozták meg magukat, legmesszebbmenőkig lojálisan a Monarchiához, a Dinasztiahoz, a nemzethez.

IRODALOM

DIECKHOFF, Alain

1998 *The Invention of a Nation. Zionist Thought and the Making of Modern Israel.* Translated from the French by Jonathan Derick. Hurst&Company, London.

DON YEHIJA, Eliezer

1998 *Zionism in Retrospective. Modern Judaism. 18:3. 267–276.*

HALPERN, Ben – REINHARZ, Jehuda

2000 *Zionism and the Creation of a New Society.* Brandeis University Press.

KIEVAL, Hillel J.

2000 *Languages of Community. The Jewish Experience in the Czech Lands.* University of California Press. Berkely, Los Angeles, London.

LIEBMAN, Charles,

1992 *Tradition, Judaism, and Jewish Religion in Contemporary Israeli Society.* In: Jack Wertheimer (ed.): *The Uses of Tradition. Jewish Continuity in the Modern Era.* New The Jewish Theological Seminary of America, York–Jerusalem. 411–427.

MENDES-FLOHR, Paul

1998 *Cultural Zionism's Image of the Educated Jew: Reflections on Creating a Secular Jewish Culture. Modern Judaism 18:3. 227–239.*

PLAPP, Laurel

- 2008 *Zionism and Revolution in European Jewish Literature*.
Routledge. Taylor & Francis Group. London–New York.

PORAT, Dan A.

- 2006 The Nation Revised: Teaching the Jewish Past in the
Zionist Present. *Jewish Social Studies* 13:1. (Fall 2006).
59–86.

SHAPIRA, Anita

- 1998 Zionism in the Age of Revolution. *Modern Judaism* 18:3.
217–226

SHIMONI, Gideon

- 1980 Ideological Perspectives. In: Moshe Davis (ed.): *Zionism
in Transition*. The Herzl Press New York. 3–42.

VITAL, David

- 1998 Zionism as Revolution? Zionism as Rebellion? *Modern
Judaism* 18:3. 205–215.

ZIMA, ANDRÁS

ZIONIST PERCEPTION OF THE CORONATION

On the occasion of king Charles's coronation the Zionist press showed the new king as the defender of the Jewish nation, and during the monstrosity of the war was always warmhearted to his Jewish dependents. By the way of the enthronement the Zionists thought about the Central-European constitutional monarchy as the millennial idea of the Jewish state. Even though the Zionists in Hungary had their own national consciousness, they defined themselves within the framework of the Austro-Hungarian Monarchy and as far as possible they were loyal to Monarchy, to the Dynasty and to the Hungarian nation.

Zsidó katonák csoportképe Tórával, imakönyvekkel (MILEV)

IMAGINÁCIÓ ÉS ELBESZÉLÉS

IV. Károly koronázása Krúdy Gyula riportjainak,
emlékezéseinek tükrében

1918-ban leköszönt a trónról az utolsó magyar király. Habsburg Károly, aki IV. Károly néven uralkodott népein két évig. Évezredes államforma és életrend látszott megszűnni néhány nap leforgása alatt. Krúdy Gyula 1925. és 1927. között portrékat vázolt föl a Habsburg dinasztia utolsó uralkodóiról és udvartartásukról, riportokat készített Bécsben és Budapesten 1916. folyamán I. Ferenc József temetéséről és IV. Károly koronázásáról. (Ez utóbbi sorozatot a későbbi években jelentősen kibővítette, és a '20-as évek Krúdy-prózájának megfeleltethetően átdolgozta.) Krúdy történelmi emlékezetében párhuzam vonható a kései évek történelmi trilógiája királyának, II. Lajosnak halála és I. Ferenc Józsefé között, még hozzá abban a tekintetben, hogy mindketten válságos helyzetben távoztak országaik éléről, egy, a nemzet szempontjából sorsfordító háború közepette. Úgy tűnik, kiüresedtek a formák, amelyekkel Krúdy ezeket a történelmi pillanatokot általában festeni szokta. A „vala” archaikus kifejezés többször meglepő és zavaró anakronizmusként szerepel a szövegben. A résztvevők ruházatának leírása alapos, lapos, unalmas, néhol már primitíven publicisztikai hangvételű, nevetségesen aprólékos, mintha Krúdy számára valóban fontos lenne ez a sok haszontalan apróság. Az író inkább riporter, „közvetít” a Szent István dómból, olcsó pátozzsal. A talán túlzottan is publicisztikai nyelvezetűvé sikerült tudósítás a császár és király temetésével ér véget a Szent István Dómban, de a főszereplő a riporter számára már nem I. Ferenc József, hanem IV. Károly, a jövő király, akinek koronázásáról 1916-ban, az *Egy királyné albumába* című cikkében¹ korántsem olyan ironikusan és kétkedve-latolgatva tudósított az író, mint azokban a Habsburg-riportokban, amelyek 1925-1926 között gondolták újra, írták át a Habsburgok uralmának végnapjait, habár a bagatellek fontossága már itt is szembetűnő. A Krúdy által felidézett magyar hatalmi és történelmi jelvények-emlékek (régí királyaink, a csodaszarvas, a turulmadár, a Bakonyban(!) bujdosó táltosok) pontosan illeszkednek ahhoz a publicisztikus hangvételhez,

---

¹ KRÚDY 1984. 354–357.

ami a háború első felében elterjedt volt. Ebből a szemszögből nézve a királykoronázás az új élet lehetőségét, a megújulást jelenthetné a nemzetnek, legszentebb ünnepünk, és semmi köze nincs ahhoz az anakronisztikus, baljóslatú és groteszk ceremóniához, amivé a vesztes világháború és a trianoni békeszerződés után válik az elbeszélő számára. Ha azonban Krúdy későbbi értékelésének megfelelően, a húszas évek második felétől készülő „*visszaemlékezéseinek*” tükrében olvassuk az események idején készült szövegeket, sokkal kritikusabban kell szemügyre vennünk a tudósítást. Az *Egy királyné albumába* bevezetésének hazafiaskodó szövegei kiürülnek, semmitmondókká válnak. Az eseményt megörökítő másik korabeli riport, *A koronázás*² ugyanazt az emelkedett, ünnepélyes hangnemet viszi tovább. Krúdy nem mulasztja el megjegyezni, hogy az alkalomból Liszt Ferenc koronázási miséjét játszották³. A megilletődött, (természetesen:) öreg magyar urak kemény szíve ellágyul, mikor az angyali ifjú királyné vállára helyezik Szűz Mária palástját, ami természetesen egyenesen az égből ereszkedik alá. Ugyanakkor a riporter kellő iróniával jegyzi meg, hogy ő csak azért lát mindent a koronázásból – nem úgy, mint felsült hírlapíró társai –, mert „*állandóan létrát hord magánál, amelyre feláll.*” Később azonban IV. Károly „*színeváltozása*”, ami természetesen Szűz Máriának köszönhető,⁴ eléggé nevetséges. Az ezt követő kép bátran lehetne olcsó olajnyomat nyárspolgári hálószobák falán, vagy konyhai falvédőre hímzett giccs.

„A király lelke Istennél van. Talán mint egy hófehér galamb repült fel az égbe, mindig magasabbra emelkedvén fénylő szárnyain, túl a földön, túl a felhők boruján, majdnem olyan kicsiny már, mint egy fénylő csillagocska [...] És lendülő megadással veti magát az Úr zsámolya elé.”⁵

Krúdy azonban ezúttal a szó nemes értelmében vett publicisztikus hangnemet üt meg, és a finom iróniával átítatott, állásfoglalás nélküli adomákból kibomló rajz már-már olyan mértékben dokumentatív, hogy egyes esetekben (*Ottó gyermeksége*⁶, *Ottó, avagy egy gyermek emléke*⁷)

---

² KRÚDY 1984. 362–368.

³ KRÚDY 1984. 366.

⁴ KRÚDY 1984. 365.

⁵ KRÚDY 1984. 366.

⁶ KRÚDY 1984. 88–93.

⁷ KRÚDY 1984. 94–98.

alig-alig érthető: miért is mondja el történetét a narrátor. Bár az ódon templomi falak és az évszázados nemesi öltözetek között állandóan kísért a dicső múlt, gyakori az utalás a szerző által éppen 1926-ban írni kezdett regénytrilógia korára (a *Királyregényeket* 1926-ban kezdte írni, és 1930-ban fejezte be), maga a történelem és általa a riporter pontossággal rögzített tények ironizálnak a Habsburgok „daliás” idejének felidézésével. Krúdy objektivitása nem a tényszerűségben rejlik, hanem a hallgattassék meg mindegyik fél elvének alkalmazásában. Megkísérli, hogy a különféle véleményeket összegyűjtse és híradó – közleményszerűen az olvasó elé tárja. Az olvasóra vár azután, hogy saját használatú igazságát e történetekből kibogozza, már ahol ezt lehet.

Perkátai Kelemen László írja Krúdyról, hogy harmincöt éves írói munkássága alatt körülbelül kétezer újságcikket írt, ezekből Perkátai Kelemen Krúdy könyvének publikálásáig mintegy százötven kötetekben összegyűjtve is napvilágot látott.⁸ Fontos lehet Perkátai Kelemen észrevétele, hogy Krúdy Gyula publicisztikája már-már misszió jellegűvé válik a világháború idején, sőt

„Húsz éven keresztül az ő újságcikkei képezik a legjárhatóbb szellemi hidat, amely a háború utáni időket az újságolvasó közönség szemében a békeévekkel összeköti. [...] olyan években hirdet folytonosságot, amikor minden jelenség ez ellen látszik szólni.”⁹

Az elemző ezt nevelő értékű cselekedetnek tekinti, és egyáltalán nem elhibázott módon, ha figyelembe vesszük, hogy egy olyan korban kellett megőrizni és átmenteni egy nemzet önazonosság tudatát, amelyben megsemmisültek a nemzeti összetartozás hagyományosnak mondható ezeréves formái, a történelmi emlékezetet fönntartó intézményeket súlyos sérülések érték, ráadásul mindezek következményeként az értékvesztés és –tévesztés lehetősége is reális veszélyként jelentkezett. Szörényi László *Bécs szimbolikus szerepe Krúdy műveiben* című tanulmányából kitűnik, hogy Krúdy írásművészetére a nemzeti létet illető dilemma tett jelentős hatást.¹⁰ Ezt a nagyrészt politikusként, publicistaként egyaránt jelentős, bár meg

---

⁸ PERKÁTAI 1938. 79–80.

⁹ PERKÁTAI 1938. 82–83.

¹⁰ SZÖRÉNYI 1989. 222–229., 288–295.

nem értett Szemere Miklós hatásának tudja be, s az általa feltárt tényanyag, valamint az idézett Krúdy-szövegek értelmezése egyértelműen ezt támasztja alá. Az elfogulatlanságra való törekvés betudható az eredendő bizonytalanságnak, mely szerzőnk történelemszemléletét jellemezte. Az utolsó Habsburg-portrék esetében, azt hiszem, mégis másról van szó. Egyrészt arról a keresetlen és független szellemben fogant újságírói hangvételről, mely szárazon tudósít, és hagyja, hogy az ünnepségen (legyen az koronázás vagy temetés) felvonuló díszmagyarok enumerációja magától váljék ironikussá és – tegyük hozzá – anakronisztikussá.

A portrék hangsúlyozottan a mindentudó vagy mindent tudni akaró elbeszélő szemszögéből készültek (ez újfent paradox, ha figyelembe vesszük a leplezetlen ironikusságot), olyan nézőpontból, mely az eseményekhez képest csakis belső lehet. Ugyanakkor az író hangsúlyozza kívülállását, a narrációban és a szöveg szerkesztésében, tagolásában egyaránt. Ez a kívülállás és mégis bennfentes tudás, bizonytalankodó pontosság (feltételes módú igék használata) származtatható abból a tényből is, hogy a magyarok királya Habsburg császár is volt, nem magyar nemesi család sarja, a birodalom fővárosa pedig bármennyire rokonszenvesen családias is, mégsem magyar földön terül el. Ez a kint-bent, külföld-haza kettősség is elbizonytalanító tényező lehetett a kortárs számára. Egy birodalom születésének, felemelkedésének emlékezete sokak figyelmére tarthat számot, csakúgy, mint a hirtelen, tragikus, de dicső vég. Nem így a lassú összeomlás, a gyengülés, az öregedés. Mendemondák, találgatások röppennek föl még a nagy öreg életében, bőven tenyésznek a tündöklésükön túljutott birodalmak földjében az anekdoták, ezek az anekdoták azonban már nem a Habsburg-monarchia hatalmát hivatottak jelképezni, éppen ellenkezőleg. Tisztán szépirodalomvá válnak, individualizálódnak, feladatuk, jelentésük megváltozik, öncélúak lesznek, ahogy Jan Assmann írja: „Állam híján széthullanak a társadalmi emlékezés keretfeltételei, miáltal a halhatatlansághoz vezető utak is elrekednek.”¹¹

Márpedig az emlékezés, az emlékezet az emberiség számára nem kevesebbet jelent, mint a halhatatlanságot magát.¹² Mintha Krúdy csupa

---

¹¹ ASSMANN 1999. 72.

¹² „A nyugati filozófia kialakulásakor a történetírás hallgatólagosan feltételezte az emberek halandósága és a természet halhatatlansága, az ember alkotta dolgok és az önmagukban létező dolgok közötti különbséget. Mindazon dolgok, amelyek az

apró utalás mozaikjából rakta volna össze azt a rejtett tartalmat, hogy ezek a művek tulajdonképpen az utolsó magyar uralkodóról szólnak, illetve arról, aki jog szerint az utolsó magyar uralkodó lehetett volna a magyarokat gyűlölő Ferenc Ferdinánd, meg az álmatag és tehetetlen IV. Károly helyett. Rudolf királyfi testesíthette meg a mítoszok, a mesék, a történelmi „daliás idők” Magyarországot, amelytől az első világháború után fájdalmas búcsút kellett venni, akárcsak az Osztrák-Magyar Monarchiától, és velük attól az egyszerre riasztó és vágyott feudális-arisztokrata szigorú erkölcsiségtől, amely egy esztétikai jellemzőktől sem mentes, gáláns társadalmi-etikai rendet biztosított Közép-Európában.

A Krúdy által fontosnak, említésre érdemesnek tartott „*tényekhez*” járul még az a lemondó közöny, ahogy az író a történetből általa kiemelt apró mozzanatok, melyeket előzőleg a legfontosabb dolgoknak kijáró figyelemben részesített, elengedi, és megmutatja a mulandóságukat¹³. Először a szerinte fontos dokumentumokra irányozza figyelmünket, aztán sajnálkozás nélkül mutatja fel azok mulandóságát: hiába is mennénk utánuk a kanyargó időben, menthetetlenül eltűnnek a szemünk elől, elpusztul a múlt emléke is. Krúdy, aki első olvasásra fegyelmezetten kapaszkodik a „*tények*”-be, valójában arra vállalkozik, hogy elbeszélje: hogyan szóródik szét a dokumentatív bizonyosság, átadva helyét a találgatásnak, vélekedésnek, legendáknak. Az apróságokat fölnagyító, vagy ellenkezőleg: jelentős eseményeket és személyeket bagatellizáló pletyka egyébként ősrégi kommunikációs forma. Nincs olyan apró közlés, észrevétel, amely akár hírértékének jelentőségénél, akár

---

embernek köszönhetően léteznek, így a művek, a tettek és a szavak, mulandóak, mintegy átítatja őket létrehozóik halandó volta. Ha azonban sikerülne a halandóknak bizonyos állandósággal felruházni műveiket, tetteiket és szavaikat, s ekképp útját állni az elmúlásnak, úgy ezek a dolgok, legalábbis bizonyos mértékig, bekerülhetnének az örökkévalóság világába, és ott otthonra lelhetnének, a halandók pedig megtalálnák helyüket a világmindenségben, ahol az embert kivéve minden halhatatlan. Az ezt megvalósító képességet, az emlékezetet, Mnemoszüné jelentette, akit ennél fogva a többi múzsa anyjának tekintettek.” ARENDT 1995. 51. Naptárrendszerünkben, amely történelemfogalmunk valódi tartalma, is halhatatlanság utáni vágyunk, illetve az időnek való kiszolgáltatottságunk fejeződik ki. ARENDT 1995. 84.

¹³ „A múlt igazi képe elsuhan előttünk. Egy felvillanó képen lehet csupán a múltat megragadni; abban a soha vissza nem térő pillanatban, amelyben éppen megismerhető.” BENJAMIN 1980. 963.

esztétikai színvonalánál fogva – Krúdy számára – elhanyagolható volna.

Krúdy riportjaiból tulajdonképpen az derül ki, amiről Hannah Arendt ír a halhatatlansággal és a halandósággal kapcsolatban. Az emberi tettek vannak, emlékezet híján, a legjobban kiszolgáltatva a felejtésnek, az enyészetnek.

„Nem élik túl magát a cselekvést és önmagukban sohasem törhetnek arra az állandóságra, amellyel még a készítőjük életén túl megmaradó közönséges használati tárgyak is rendelkeznek, nem beszélve az évszázadok távolából hozzánk szóló műalkotásokról.”¹⁴

Arendt tovább viszi ezt a gondolatmenetet, mikor kimutatja, hogy az emberi cselekvés nemcsak, hogy mulandó, hanem célját tekintve rendkívül bizonytalan is.

„Ha a nagyszámú és ellentétes célok színteréül szolgáló viszonyok szövedékében gondoljuk el az emberi cselekvést, azt látjuk, hogy szinte sosem váltja valóra eredeti szándékát; nincs olyan tett, amelyet végrehajtója azzal a boldog bizonyossággal mondhatna magáénak, mint amellyel bármiféle alkotás létrehozója tekinthet művére. Annak, aki cselekedni kezd, tudnia kell, hogy olyasmibe fog, aminek végét nem képes előre látni, ha másért nem, hát azért, mert tette máris mindent megváltoztatott s még kiszámíthatatlanabbá tett.”¹⁵

A koronázáson megállt az idő, régi korok kísértetei bolyongtak jelentésüket és jelentőségüket vesztett ünnepélyeken, korszerűtlen kosztümökben, miközben az öreg falakon messze túl dült az a háború, mely nem sokkal később elsöpörte önmagát túlélte világukat, melyben kétes egzisztenciák, szerencselovagok, kalandornők és kistílű sznobok egyaránt megtelepedtek élősködők gyanánt, az udvarhoz fűződő erősen vitatható kapcsolataikat kihasználva, vagy éppen csak fitogtatva, mint az *Egy pár ritka szép harisnya eltűnése a koronázáson* című Krúdy novella „hősnője” Kikericsy Immaculata (valójában Johanna, sőt:

---

¹⁴ ARENDT 1995. 94.

¹⁵ ARENDT 1995. 94.

„*Jancsika*”).¹⁶ Krúdy nem hagy kétséget afelől, hogy ez a mi Immaculatánk nem volt azonos a Habsburg főhercegasszonnyal, de ami fontosabb: „még kevésbé a legnagyobb Asszonnyal, akit sok szép neve mellett Immaculatának (szeplőtelennek) is szólítanak a hívek, akik ajkukra vették drága nevét.”¹⁷ Tehát, habár sok Krúdy-hősnő azonosítódik időnként vagy állandó jelleggel a magyarok Nagyasszonyával, Szűz Máriával; Immaculata-Jancsika esetében erről szó sem lehet.

„Ez az Immaculata amolyan pesti Immaculata volt, mint amilyen falsok voltak azok a hölgyek, akik Ferenc József halála és az új király koronázása közötti időben oly mély gyászban jártak, mintha legalábbis édesapjukat veszítették volna el Ferenc Józsefben, a Népek Atyjában. Immaculata mindenesetre divatban volt.”¹⁸

A temetési ünnepség elhúzódó gyászmiséi segítették áthidalni az időtávot a koronázásig az immaculáták számára, akik jelentéktelen életüket a nagy „*Atyához*” képest próbálták – ha csak időlegesen is – megörökíteni, jóhiszemű sekrestyések, hivatalszolgák és egyházfik naivitását kihasználva. Szempontból az bírhat fontossággal, hogy Krúdy rámutat: életük elbeszélését a nagy hierarchikus, sőt hieratikus elbeszélésbe, az uralkodói-uralmi történetbe sodorva próbálták értelmessé, értelmezhetővé és ilyen módon elmúlhatatlanná, emlékezetessé, még pontosabban: *emlékezetté* tenni. A szertartások sorozatának éppen az emlékezet folyamatosságának a fönntartása és legitimálása a legfőbb célja; egyáltalán nem véletlen tehát, hogy eposzi cselekedetek híján egy fokozatosan kiüresedő, értékvesztéssel és – tévesztéssel küszködő világ, az Osztrák-Magyar Monarchia az egykor volt hieratikus rendet őrző és rituálisan ismétlő eseményeket használja föl arra, hogy át- és megörökítse magát, folyamatosan tovább építve és erősítve emlékezetét. Miután az emlékezés szertartásának eseményei kezdetüket vették „*Immaculata elindult az áramlattal.*”¹⁹ IV. Károly koronázását többször, több szempontból megörökítette Krúdy, ebben az

---

¹⁶ A novella a *Váci utcai szép napok* című 1931 és 1932 között keletkezett novellaciklus része, amely Barta András tájékoztatása szerint 1933. június 29-én jelent meg a *Nyíl* című regényújságban. KRÚDY 1982. 86–110.

¹⁷ KRÚDY 1982. 88.

¹⁸ KRÚDY 1982. 88.

¹⁹ KRÚDY 1982. 90.

1931 és 1932 között írt novellában egy korlátolt és becsvágyó pesti hölgy történetén keresztül szemlélhetjük a régi Magyarország egyik utolsó jelentős eseményét. Persze kétséges lehet a „*jelentős*” kifejezés jogosultsága, hiszen az utolsó magyar uralkodó nem tudott cselekedeteivel *jelentőséget*, azaz *jelentést* társítani a szakrális rituáléhoz.

A sem szentnek sem áldozatkésznek nem nevezhető asszonyok között a koronázáson is ott kísért Mária Nagyboldogasszony („*régi selymekről nézegetett alá Szűz Mária fakult arcképe*”²⁰), de ezúttal ő is a történelmi Magyarország önmagukat túlélő rekvizitumai közé sorolódik, egészen pontosan a bandériális lobogók közé. Krúdy Immaculáta-Jancsika megfigyelői és narrátori pozíciójából poentírozza a koronázást, ezzel nem csupán a szertartást értelmezi saját céljainak megfelelően, hanem Immaculáta elbeszélői aktusával a női szereplő személyiségét is tovább árnyalja. Nevetséges, fiktív és néma „*beszélgetése*” az egyik magyar arisztokratával, mint más Krúdy művekben oly sokszor, ezúttal is az új király hamvas fiatalságát állítja ellentétbe a rá váró feladatok súlyával. Jellemző módon az az Immaculátának, mint narrátornak tulajdonítható kijelentés is ezt az ellentétezt szolgálhatja, amely kijelentésnek igazságtartalmát Krúdy korában bárki könnyen kétségbe vonhatta, tudniillik, hogy: „emberemlékezet óta mindig öregember szokott király lenni Magyarországon.”²¹ Ferenc József éppen csak hogy tizennyolc éves volt, midőn Habsburg uralkodó lett, de Krúdy másik két kedvenc királya, I. Ferenc és II. Lajos is igen ifjan ültek a trónra. Az persze nem kétséges, hogy a sznob Kikericsy kisasszony (neve is beszélő név, hivalkodó, rikító, ugyanakkor közönséges hangulatú, neve végén az „y”, amelynek arra a nemesi származásra kellene utalnia, amellyel a név viselője nem rendelkezik, feltehetően ugyanúgy nevetségessé tevését szolgálja, mint például a *Királyregények* Szerémy káplánja esetében) tudása és ezzel szoros összefüggésben történelmi emlékezete nem terjed olyan messzire, illetve mélyre, hogy érvényes kijelentést fogalmazhasson meg az uralkodók koráról, és uralmuk idejéről, habár ezek az egyáltalán nem elhanyagolható részletek a hierarchikus és hieratikus emlékezet alapkövei. Ilyen módon az uralmi formák folytonossága továbbörökíthetőségének a letéteményesei. Már az elbeszélésnek ezen a pontján világossá válik, hogy aki nincs birtokában

---

²⁰ KRÚDY 1982. 95.

²¹ KRÚDY 1982. 96.

az emlékezet örökítés szakrális rituáléjáról rendelkező tudásnak, az nem tarthat igényt az ebben az emlékezeti aktusban való részesülésre, sorsa félreértések sorozata, végül kisszerű bukás (harisnyalopással gyanúsítják meg a rátarti pesti sznob kisasszonyt). A társadalomnak abban a csoportjában, amelyik az idő szerint még birtokolja a hatalmi struktúrákat nincs és nem is lehet helye, még ideiglenesen sem a Kikericsy Immaculátáknak. Mindezzel párhuzamosan megdőbentő az a párhuzam, ami az 1930-ban befejezett *Királyregények* és a IV. Károly koronázását elbeszélő novella között található. A ceremóniával ki tudja miért elégedetlen Kikericsy kisasszony így fakad ki: „Igaz volna, hogy csak olyan ez a magyar koronázás, mintha egy erdélyi vajdát koronáznának.”²² Szapolyai János koronázásának emlékezetére utalva a sznob Immaculáta, mint elbeszélő pusztán saját kisszerű és primitív történelmi fantáziájáról tesz tanúbizonyságot, az Immaculátát „elbeszélte” Krúdy Gyula azonban távolabbi, tragikus összefüggésekre utal. 1931-32-ből nézve a Szapolyai-párhuzam arra a két – időben egymástól távoli – tragikus történelmi eseményre utal (Mohácsra és Trianonra), amelyek koronként Magyarország földrajzi-történelmi-politikai folyamatosságának megszakításához-megszűntetéséhez vezettek.

Számottevő gondot okozhat az is, hogy az új király koronázásának éppen a régi világ megújulását kellene jelentenie, egy olyan „új kezdetet”, amilyenről Mircea Eliade értekezik az uralkodóváltások mitikussága kapcsán: „Az új uralmat szinte mindenütt a nép vagy az egész világ megújulásaként fogták fel. Bármilyen jelentéktelen is az új uralkodó személye, trónra lépésével ’új korszak’ veszi kezdetét.”²³

Ebből a szempontból Krúdy igen jól értesültnek tűnik, lát mindent, de csak alig láttat. Úgy tűnik, Ottó királyfi rakoncátlan

---

²² KRÚDY 1982. 97.

²³ ELIADE 1993. 121. A továbbiakban Eliade történelem és örök visszatérés viszonyában állapít meg megszívlelendő dolgokat az uralkodóváltás rituáléja és a megújulás egyéb hagyományos (természeti) aktusai kapcsán: „a primitív felfogásban ’új korszak’ nemcsak az új uralkodóval kezdődik, hanem minden házasság beteljesedésével, minden gyermek megszületésével stb. Mert a világmindenség és az ember szüntelenül megújul, megannyi eszköz segítségével, a múlt elpusztításával, a gonosz és a bűn megsemmisítésével stb. Noha alakjukban különböznek e megújító eszközök, mindegyik arra az egy dologra irányul, hogy semmissé tegye az elmúlt időt, hogy eltörölje a történelmet a teremtés megismétlésével, az örök visszatéréssel.” ELIADE 1993. 122.

unatkozása a két ünnepélyen (melyeken szenzáció, hír vagy újdonság éppen ezekből a kis rendbontásokból származik) fontosabb, mint a háború, mely az új királyra való tekintet nélkül zajlik a birodalom határszélein, s amely aztán elsöpri ezt – az elbeszélő beállításában akkor is értetlen és szomorú – új királyt. *A magyarok Szent Ilona szigete*²⁴ című novellában maga a háborgó Balaton is megdermedni látszik, s az ország, melyen a forradalom szele söpör végig, moccanatlan és csendes e borongós leírásban, melyet újfent az irónia koronáz: a gondoljai között tépelődő, bánatos király elfelejti, hogy nincs nála pénz, még az éhes koldusfiúnak sem tud adni az, aki valaha „a legelső magyar ember” volt. A világ újra félelmetessé és kiismerhetetlenné változott, mint valaha Zápolya úr korában. A társadalmi élet rendje, kánona megváltozott, pontosabban eltöröltetett.²⁵

„Minden kánon arra a kérdésre felel: 'Mihez kell igazodnunk?' Ez a kérdés mindig olyankor válik sürgetővé, ha a válasz nem helyzetről helyzetre adott, hanem alkalmanként megkeresendő, azaz ha a valóság túlsordul a hagyományos, magától értetődő valóságkonstrukció nyújtotta szituációtípusokon, a megörökölt 'mércek' pedig erejüket veszítik. A lehetőségtér erőteljes bővülésének jellegzetes következménye a fokozódó komplexitás iránytalansága.”²⁶

Mindezen megállapítások különösen elgondolkodtatóak lehetnek a Trianon utáni Habsburg-tárgyú Krúdy-novellisztika kapcsán, de a régi viselkedési kánon beidegződéseinek továbbélése szempontjából a *Boldogult úrfikoromban* című regény is izgalmas terület lehet majd egy ilyen típusú elemzés számára.²⁷ Krúdy számára az első világháború és a trianoni békediktátum utáni idők magyar társadalma éppúgy értékválsággal küzd, vagy ami még súlyosabb: megadja magát ennek a válságnak; mint a mohácsi vész és az azt követő idők magyar társadalma, melyet *Királyregényeiben* mutat majd be. Az anarchikus tendenciákat magyarázhatja az is, hogy „Olyan értéktávlát híján, amely

---

²⁴ KRÚDY 1986. 83–87.

²⁵ A „kánon” szót Assmann meghatározásainak megfelelően használom, aki négy alapvető jelentésváltozatát különbözteti meg a szónak: 1. mérték, irányvonal, kritérium; 2. mintakép, modell; 3. szabály, norma és 4. táblázat, lista. ASSMANN 1999. 103–120.

²⁶ ASSMANN 1999. 122.

²⁷ Vö. FRIED 2006. 248–280.

a motivációk dolgában eligazítana, senki fia nem vetné magát alá semmilyen kánon normatív követelményeinek.”²⁸ Márpedig ez a bizonyos értéktávtat a polgári és a feudális társadalmak legitimitációjának szempontjából egyaránt elengedhetetlenül fontos. A kanonizáció szakrális és hatalmi vonatkozásaival kapcsolatban azt is szem előtt kell tartanunk, hogy egy adott kánon létrejötte hasonló vonásokkal rendelkezik, mint eltöröltetésének, az emlékezetből történő kihullásának folyamata.

„A kanonizáció annyit jelent, hogy mindazt, amit idegennek és lényegtelennek minősítenek, kiirtják, ami pedig normatív és formatív értelemben jelentősnek számít, azt szakralizálják, vagyis feltétlenül kötelező, kikezdzhetetlen instanciának minősítik.”²⁹

A szervezett kulturális emlékezet a felelős azért, hogy a nemzeti identitást létrehozza és gondoskodik annak folyamatosságáról. Az etnikai önazonosságtudat folytonosságát legnagyobb mértékben a vallás garantálja.³⁰ Assmann véleménye szerint népcsoportok, nemzetek, uralmi formák hanyatlását általában „*kollektív és kulturális felejtés idézi elő*.”³¹ Ez a felejtés pontosan a kanonizáció csatornáit támadja meg, mégpedig nem kizárólag az uralom gazdasági-politikai vonatkozásaira való tekintettel, hanem a kánon mítikus eredetére vonatkozóan is. Első olvasásra nevetségesnek tűnhetnek Krúdy Gyulának azok a koravén-kisöreges-álöreges megnyilatkozásai, melyek az 1920-as, 1930-as években elfeledett világok krónikásának, „nagy idők tanújának” állítják be szerzőjüket, a kanonizáció visszaszorulására, visszavonódására és különösen a Habsburg uralmi mítosz eltűnésére való tekintettel azonban kevésbé lehetnek megmosolyogtatóak. Ő maga írja annak a *Magyar Köztársaság Almanachja* című művének *Előszavában*, amely 1918 és 1919 között keletkezett – maga az *Előszó* 1919. január elsején! –, hogy: „Rég elmúlt emberekről s emlékekről szól könyvem, hisz óránként változik a világ képe.”³² Azt az igyekezetet is felismerhetjük a krónikáiról Krúdyban,

---

²⁸ ASSMANN 1999. 125.

²⁹ ASSMANN 1999. 157.

³⁰ ASSMANN 1999. 158

³¹ ASSMANN 1999. 157.

³² KRÚDY 1988. 8.

amelyről Walter Benjamin *A történelem fogalmáról* című művében így ír:

„A krónikás, aki sorra-rendre elbeszéli az eseményeket, és nem tesz különbséget kicsi és nagy között, arra az igazságra tekint, hogy semminek, ami egyszer megesett, nem szabad elvesznie a történelem számára.”³³

A Ferenc József idejében megszokott, bevált mozdulatok, viselkedési formák kiürültek, jelentésüket elvesztették. A temetési és koronázási ceremónián résztvevő Krúdy pontosan rögzít minden fontos, de még inkább: minden kevésbé fontos jelenséget, mozdulatot, de ezek már nem állnak össze értelmes egésszé. Baljóslatú jeleknek sincs már jelentőségük, s a tudósító valójában unalmát fejezi ki azzal, hogy a kis Ottó királyfi megfigyelésével foglalkozik, ahelyett, hogy „országos események”, „*történelmi pillanatok*” felé fordítaná tekintetét. A Habsburg-történet nem folytatódik, legalábbis világtörténelmi méretekben nem. Ahogy Gonda Imre és Niederhauser Emil Habsburg – könyvében olvashatjuk: „A Habsburg-család, amely oly hosszú korszakon át Európa legelső és leghatalmasabb családjainak egyike volt, már elvesztette a lehetőséget arra, hogy a jövő történelmének alakulásába beleszólhasson.”³⁴

A Mária királyné Pozsonyban című Krúdy-novellában különös súlya van annak a történelmi közhelynek, miszerint a király és országa egy. Máriának királyi hitvese elvesztésével annak országától is el kell búcsúznia, szinte száműzetésben él Pozsonyban, még éppen Magyarországon, de a lehető legközelebb fivérének, Ferdinándnak bécsi udvarához. Krúdy számára sorsszerű jelzés lehetett, hogy a Habsburgok magyarországi uralmának megszilárdítása egy Habsburg „*száműzetésével*” kezdődik, mint ahogy „*száműzetéssel*” végződik a magyarországi Habsburgok története, ha IV. Károly tihanyi házi örököre gondolunk, melyet szintén megörökített Krúdy Gyula³⁵. Az író nemhogy nem tud mit kezdeni a jelentéktelen Habsburg uralkodóval, éppen ellenkezőleg. A kedélyes osztrák-Habsburg hivatalnok mítoszhoz igazodva létrehozza a magyarországi Habsburg uralkodók hatalmi mítoszáét, melynek szinte mindenkori

---

³³ BENJAMIN 1980. 962.

³⁴ GONDA – NIEDERHAUSER 1977. 326.

³⁵ KRÚDY 1986. 83–87.

alapkövetelménye az unalmas, kisszerű, jelentéktelen jellem (I. Ferdinánd, I. Ferenc, I. Ferenc József és bizonyos mértékig a méla IV. Károly), azok az uralkodók vagy hercegek, akik ettől eltérően tettere kész, aktív, cselekvőképes jellemükből következően mitizálódhatnának, mint II. Lipót vagy Rudolf-Rezső királyfi, mind tragikusan rövid életűek, nem válthatják be a hozzájuk fűzött reményeket. Csakis a jól kiszámított és kiszámítható, „*becsületes*” középszer diadalmaskodhat a Habsburgok magyarországi történelme során.

Mínta Krúdy azt sugallná, hogy a Habsburgok dicstelen körülmények között jutottak a magyar koronához a XVI. században, és úgy is vesztették el a XX. században. Az író sokoldalúan árnyalja azt a történelmi helyzetet, amely a magyar olvasó számára tragikus értelmezést nyújthat (mind a mohácsi, mind a trianoni tragédia esetében), bármely más nemzethez tartozó olvasó számára azonban ugyanezek a szövegek vagy indifferensek, érdektelenek, vagy egyenesen komikusak. Meg kell jegyeznünk, hogy Krúdynak a IV. Károly koronázásáról készült riportjai szinte kivétel nélkül az ifjú Ferdinándhoz hasonló értetlen, éretlen, lagymatag, álmatag személynek mutatják a fiatal Habsburg Károlyt, aki ezzel a magatartással elveszti azt a koronát, amit hasonló magatartással az őse megszerzett. „Ugyanazon a módon ugyanazon dolgot megtartani és elveszíteni is lehet.”³⁶

IRODALOM

ARENDE, Hannah

- 1995 A történelem fogalma. In: Arendt, Hanna (szerk): *Ókori és modern Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén.* Osiris Kiadó – Readers International, Budapest.

---

³⁶ PAVIĆ 1993. 5.

ASSMANN, Jan

- 1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

BENJAMIN Walter

- 1980 *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok.* Magyar Helikon, Budapest.

ELIADE, Mircea

- 1993 *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem.* Európa Könyvkiadó, Budapest.

FRIED István

- 2006 Boldogult úrfikor, mint allegorikus téridő In: Fried István (szerk.): *Szomjas Gusztáv hagyatéka. Elbeszélés, elbeszélő, téridő Krúdy Gyula műveiben.* Új Palatinus Könyvesház Kft., Budapest. 248–280.

GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil

- 1977 *A Habsburgok. Egy európai jelenség.* Gondolat, Budapest.

KRÚDY Gyula

- 1982 *Váci utcai hölgytisztelet.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- 1984 *Magyar tükör.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- 1986 *A XIX. század vizitkártyái.* Barta András válogatásában és gondozásában. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- 1988 *Magyar Köztársaság Almanachja.* Zrínyi Kiadó, Nyíregyháza.

PAVIĆ, Milorad

- 1993 A szelek őrzője In: Pavić, Milorad (szerk.): *A tüsszögő ikon.* Forum Könyvkiadó Újvidék, Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó Pécs. 5.

PERKÁTAI Kelemen László

- 1938 *Krúdy Gyula.* Magyar Irodalomtörténeti Intézet, Szeged.

SZÖRÉNYI László

1989 „*Multaddal valamit kezdeni*”. JAK füzetek 45. Magvető
Könyvkiadó, Budapest.

KELEMEN, ZOLTÁN

IMAGINATION AND NARRATION

The coronation of Charles IV in the mirror of Gyula Krúdy's reports and memories

Krúdy recorded the coronation of Charles IV between 1931 and 1932. The paper ponders the imaginary-historically chances of Krúdy's works. Krúdy uses consequently the narrative forms which can be connected to heterogeneous social and aesthetical levels. The superstition, the ethnographical tradition, the popular history, the psychoanalysis, the popular culture (f. e. the operetta) or the joke can find condensed in his historical narration. He doubts about the importance of the event, because in his opinion the last hungarian king could not be significant, so could not give significance to the sacred ritual. It could be a fatal sign, that the Habsburg's hungarian history began with an exile, as well as ends also an exile if we think about Charles IV's relocation in Tihany, what was also recorded by Krúdy.

Koronázási emlék – ibolyaváza

IV. KÁROLY TRÓNRALÉPÉSÉNEK HELYI PERCEPCIÓI

Ferenc József 1916. november 21-én bekövetkezett halála után a trónt Károly főherceg örökölte, aki november 23-án már utasítást adott a koronázás mielőbbi megszervezésére. Az ünnepek lebonyolítására december 1-jén megalakult a Koronázási Ünnepeket Rendező Bizottság, melynek tevékenységében különböző minisztériumok vállaltak szerepet. Az ünnepsorozat három napig tartott, magára a koronázási aktusra pedig december 30-án ünnepélyes keretek között került sor.¹ Az esemény ugyan a magyar fővároshoz kapcsolódott, ennek ellenére IV. Károly trónralépését vidéken is valamilyen formában megünnepelték.

Az elmúlt években a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád megyei intézményeiben folytatott kutatómunka során számos olyan forrást sikerült feltárni, amelyek Ferenc József halálának és temetésének, valamint Károly királlyá koronázásának a helyi vonatkozásairól tudósítottak. Segítségükkel megragadható a különböző közösségek, intézmények és szervezetek viszonyulása az 1916-os esztendő utolsó hónapjaiban lezajlott országos jelentőségű eseményekhez, valamint kirajzolódik lokális szinten egy sajátos emlékezési és ünneplési gyakorlat. További vizsgálatok tisztázhatják majd azt, hogy ebben a tekintetben milyen különbségek mutakozhattak, arról azonban nem szabad megfeledkeznünk, hogy a felsőbb hatóságok számos rendeletet bocsájtottak ki, melyek minden bizonnyal alapvetően meghatározták az emlékezés és ünneplés módozatait.

A kutatás alapvetően különböző típusú írásos források módszeres feltárásán és elemzésén alapult, amelyeket a következő csoportokra oszthatunk:

1. sajtótermékek (Délmagyarország, Szegedi Híradó, Szegedi Napló – Szeged; Makói Hírlap – Makó; Hódmezővásárhely, Vásárhelyi Reggeli Ujság – Hódmezővásárhely; Szentesi Lap – Szentese; Csanád- illetve Csongrádvármegye hivatalos lapjai)

---

¹ MACZÓ 2017. 90–97.; MACZÓ 2018.

2. iskolai évkönyvek: református főgimnázium, polgári leányiskola, polgári fiúiskola – Hódmezővásárhely; állami főgimnázium – Szentes; Klauzál Gábor Gimnázium, Szeged Városi Főgimnázium, felsőkereskedelmi iskola, II. és III. kerületi polgári fiúiskola, Tanítóképző Intézet – Szeged
3. képviselőtestületi jegyzőkönyvek (Szentes, Makó, Hódmezővásárhely, Csongrád, Mindszent, Királyhegyes, Püspöktele, Csanádpalota, Magyarcsanak, Kiszombor)
4. ipartestületek jegyzőkönyvei (Szentes, Mindszent, Hódmezővásárhely, Makó)

Ahogy közeledett a koronázás időpontja, a helyi sajtóban egyre inkább sokasodtak a trónörökösrel kapcsolatos híradások, amelyekben esetenként az új király imázsának megteremtésére való törekvés is tetten érhető. A Makói Hírlap 1916. december 2-ai számában „Károly király és a 46-os bakák. Apróságok az új király életéből” címmel közölt írást, ami az olasz harctéren szolgálatot teljesítő makói katonák és a trónörökös találkozásait örökítette meg és közvetítette az olvasóközönség felé. Benne a magyarokkal és a kötelességüket mindenáron teljesítő katonákkal rokonszenvező uralkodó alakja jelenik meg.²

1916. november végén, december elején a Csongrád és Csanád megyei települések előljáróságai üléseiken foglalkoztak a közelgő eseményekkel, ugyanis a felsőbb hatóságok, elsősorban Sándor János belügyminiszter sorra bocsájtotta ki a törvényhatóságokhoz intézett táviratait, amelyekre valamiféleképpen helyi szinten is reflektálni kellett. Nem egyszer a korabeli sajtó is leköszölte a hivatalos iratok tartalmát, ahogyan tette ezt a Délmagyarország 1916. december 12-ei száma:

„A király és királyné megkoronázása december 30-án fog végbemenni. Alkotmányunk e magasztos ünnepén méltó hely illeti meg a törvényhatóságokat is. A koronázási ünnepség ezuttal a háboru okozta rendkívüli körülményekre és a nemzeti gyászra való tekintettel szűkebb keretek között fog lefolyni és azon a törvényhatóságok csak három tagú küldöttséggel vehetnek részt, akik egyike a törvényhatóság zászlóvivője lesz. Midőn erről a törvényhatóságot értesítem, felkérem, hogy küldötteinek nevét

---

² *Makói Hírlap* 1916. december 2. 2.

hozzám sürgősen jelentsék be. A kiküldöttek díszruhában jelennek meg.”³

A belügyminiszter táviratában foglaltakkal a városi tanács a december 11-én tartott ülésén foglalkozott, melyen döntés született arról, hogy kik képviseljék a települést a koronázási ünnepségen. A belügyminisztériumból Szeged város közönségéhez címezve még egy átirat érkezett, amelyben Sándor János a következő kérést intézte a törvényhatóságokhoz:

„Ősi szokás, hogy a koronázási halomhoz, amely hazánk szent földjét képviseli, az ország valamennyi törvényhatósága küld földet. A koronázási ünnepnek e fenséges mozzanata sohasem volt jelentősebb, mint most, amikor királyunk északon, délen, keleten és nyugaton vezeti győzelemre hős seregeinket. Felkérem a törvényhatóságot, hogy a koronázási halomhoz saját területének történelmi nevezetességű helyeiről öt kilogramm sulyu tiszta földet postán, a következő felirással: hivatalból, koronázási ügyben portómentes, hozzám sürgősen beküldeni sziveskedjék.”⁴

A koronázási ünnepségen résztvevő küldöttségek összetételéről tehát rövid idő alatt döntést hoztak a települések, illetve a vármegyék illetékesei. A Szegedi Híradó 1916. december 29-ei számában „Koronázási küldöttségek indulása Szeged-állomásról” címmel számolt be a hódmezővásárhelyi és a Csongrád vármegyei deputációk Szegedre érkezéséről és a fővárosba utazásuk körülményeiről. A szegedi küldöttekkel együtt két külön vasúti kocsiban foglaltak helyet, amelyeket a Budapestre induló gyorsvonathoz csatoltak. A híradás részletesen beszámolt a küldöttségek, köztük a szegedi összetételéről és tagjaik ruházatáról:

„Somogyi Szilveszter dr diszmagyarja biborvörös mente és nadrág, fehér selyem attila, Bokor Pálé fekete selyem attila, arannyal áttört fekete mente és nadrág, Pálfy József⁵ meggypiros mente és nadrág, zöldes színű brokátselyem attila, a kucsma meggypiros szőrme prémmel, elől tiszta fehér kócsagtollal.”⁵

---

³ *Délmagyarország* 1916. december 12. 4.

⁴ *Délmagyarország* 1916. december 12. 4.

⁵ *Szegedi Híradó* 1916. december 29. 4.

A koronázási halom gyarapításával kapcsolatos miniszteri rendeletre is reagáltak a városok és a vármegyék előljárói, akik figyelembe véve a hely kiválasztásának szempontjait úgy döntöttek, hogy Szegedről, a Ferenc József által 1883. október 16-án felkeresett Királyhalomról, a mai Ásotthalomról küldenek 5 kg földet. Csanád vármegye közgyűlése a makói Szent István térről származó földdel járult hozzá a koronázási halom kialakításához.⁶

A magyar miniszterelnök, gróf Tisza István „a koronázásnak, mint a nemzet nagy ünnepének megünneplése érdekében” kibocsájtott rendeletét a helyi újságok is közzétették, mely alapvetően a koronázás napján követendő munkarendet és a boltok, üzletek nyitvatartását volt hivatott szabályozni.⁷ A rendőrkapitányok Makón és Szegeden saját közleményt is kiadtak a lakosság további tájékoztatása céljából:

„A m. kir. miniszteriumnak rendelete alapján a koronázás megünnepléséről a rendőrhatalóság a következőket rendeli el: Kereskedelmi üzletekben, ipari és egyéb üzemekben a munka végzésére a koronázás napján a vasárnapi munkára vonatkozó megfelelő szabályok irányadók. Nyílt árusító üzleteket és boltokat, kivéve az ételek és italok kiszolgáltatására rendelt helyiségeket a koronázás napján délelőtt 9 órától 12 óráig zárva kell tartani. Az ez ellen vétőket a rendőrhatalóság a legszigorubban fogja büntetni.”⁸

December 30-án a nagyobb településeken a különböző felekezetek templomaiban, imaházaiban ünnepi szertartásokat tartottak. Az egyházak képviselői arra törekedtek, hogy az istentiszteletek, illetve misék lehetőleg ne egy időpontra essenek, ám ezt nem minden esetben sikerült maradéktalanul megvalósítaniuk.

Hódmezővásárhely: délelőtt 9 óra református ótemplom és katolikus templom, délelőtt 11 óra unitárius templom, délután 4 óra izraelita imaház.

Szeged: reggel 8 óra evangélikus és református templom, délelőtt 9 óra diákok számára rókus katolikus templom, 10 óra rókus katolikus templom, délután zsinagóga.

---

⁶ *Csanád vármegye hivatalos lapja* 1916. 420.

⁷ Lásd: *Vásárhelyi Reggeli Újság* 1916. december 29. 2.

⁸ *Makói Hirlap* 1916. december 30. 3.

Makó: reggel 8 óra görögkatolikus templom, délelőtt 9 óra római katolikus templom, délelőtt 10 óra újbátori és belvárosi református templom, délután 4 óra zsinagóga.

Az ünnepi szertartások lefolyásáról sajnos nem sok forrás áll rendelkezésünkre, jóllehet a kutatás még számos ponton bővíthet, ha az egyházi levéltárakban fellelhető dokumentumokat is módszeresen válogatjuk. A *Historia domusok* vagy háztörténetek, presbiteri jegyzőkönyvek minden bizonnyal IV. Károly trónralépéséhez kapcsolódó szubjektív nézőpontokat, a szertartások alkalmával elhangzott beszédek is tartalmazhatnak.

Az ünneplés terei között Szeged vonatkozásában sajátos hierarchia alakult ki, ami abban nyilvánult meg, hogy az előjáróság tagjai testületileg egy adott helyszínen jelentek meg. Ez Rókus városrész katolikus temploma volt, ahol egyébként Ferenc József halála alkalmából korábban gyászmisét is tartottak. A koronázás napi szertartásról a *Szegedi Napló* a következőképpen számolt be:

„Ma délelőtt zászlódíszet öltött a város, a harangok zugtak és a bezárt üzletek teljesen ünnepi színezetet adtak a városnak. Reggel kilenc órakor a rókusi templomban a tanulók számára külön mise volt, melyen megjelentek az összes középiskolák itthonlévő tanulói. 10 órától ünnepélyes nagy mise Várhelyi József prépost plébános mutatta be püspöki süvegben, teljes segédlettel. Mise alatt az orgonát a vegyes kar és honvédszenekar egyvonós négyese kísérte. A kart Naszády József képezdei tanár, karnagy vezényelte.”⁹

Makón a helyszínek között ilyen típusú hierarchia nem alakult ki, mivel az előjáróság képviselői, illetve a hivatalok vezetői minden szertartáson részt vettek. Bizonyos társadalmi csoportok, foglalkozási rétegek igyekeztek testületileg jelen lenni az ünnepi szertartásokon. A szentesi ipartestület a saját közgyűlésén foglalkozott a koronázás megünneplésének kérdéskörével:

„Elnök előterjeszti, mely szerint Ő felségét IV. Károlyt f. hó 30-án koronázza ünnepélyesen királyává a hozzá és uralkodásához nagy és szép reményeket fűző magyar nemzet, s ezen alkalomból a helyb. hitfelekezeti templomokban $\frac{1}{4}$ 9 órai kezdettel ünnepi istentiszteletek tartatnak. Indítványozza, hogy az ipartestület

---

⁹ *Szegedi Napló* 1916. december 31. 14.

zászló alatt való felvonulás mellett testületileg vegyen részt – melyre a jelenlévő előjárósági tagurakat ezennel szóbelileg meghívja”¹⁰

Makón és Szegeden is érvényesült az az általános gyakorlat, hogy a koronázás alkalmából a népkonyhákban a szegények ebédet kaptak. Azok, akik a rendőrségtől igazolást szereztek be, Szegeden ingyen juthattak hozzá az ételhez. A menü eredetileg disznópaprikás lett volna, de végül birkát főztek.¹¹ Makón a városi tanács rendelete értelmében a „szegény menház” lakóit és az „agg honvédeket” vendégelték meg, a havi segélyben részesülők pedig dupla pénzszeget kaptak.¹²

Az ünnepléssel kapcsolatban kritikai hangok is megjelentek a helyi sajtó hasábjain. Erre szolgál példával a Szegedi Híradóban a „Szeged nem ünnepel?” című újságcikk, amelyben annak ismeretlen szerzője az illetékes hatóságok tevékenységét marasztalta el. Semmiféle útmutatás nem jelent meg arra vonatkozóan, hogy a lakosság miképpen ünnepeljen, mi a teendője a város „ünnepi köntösbe öltöztetése” kapcsán. Az előjáróság meglegedett pusztán azzal, hogy belügyminiszteri rendeletre elküldött a fővárosba 5 kilogramm, Királyhalomról származó földet és díszmagyarba öltöztetett három szenátort. A cikk írója számonkérte azt is, hogy nem történtek előkészületek IV. Károly és Zita királyné utcanévadásával kapcsolatban.¹³

Érdekes módon az oktatási intézményekben tartott koronázási ünnepekről rendelkezünk a legtöbb információval, mivel az iskolai évkönyvek részletesen beszámoltak a rendezvényekről, alkalmanként az elhangzott beszédek tartalmát is rögzítették. Megszervezésük minden bizonnyal összefüggött azzal a körülménnyel, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletben hívta fel a figyelmet a koronázás megünneplésére. Összesen kilenc oktatási intézmény példáján keresztül formálhatunk képet az iskolai ünnepekről, amelyeket a tanév megkezdését követően szerveztek meg, általában

---

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szentesi Levéltár IX. 205. Szentesi Ipartestület iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1916.

¹¹ *Délmagyarország* 1916. december 30. 7.; december 31. 14.

¹² *Makói Hírlap* 1916. december 28. 3.

¹³ *Szegedi Híradó* 1916. december 30. 6.

1917. január 3-a és 17-e között. Hasonló szerkezeti elemekből épültek fel, hiszen szinte mindenhol az intézmény igazgatója, igazgatóhelyettese vagy valamelyik tanára részéről alkalmi szónoklatok hangzottak el, amelyek a koronázás jelentőségét igyekeztek megvilágítani a diákok számára. Bródy Mihály a Szegedi Magyar Királyi Állami Főreáliskola tanára az oktatási intézmény értesítőjében megjelent ünnepi beszédét a következő gondolatokkal zárta:

„Föltartóztathatatlan nemzeti továbbfejlődésünkbe vetett hittel hódolunk IV. Károly magyar király őfelségének és nejének Zita királyné őfelségének, aki finom lelkületével és irántunk már eddig is tanúsított gyöngédségével azon az úton van, hogy nagy elődjének, patrónánknak, elévülhetetlen emlékezetű Erzsébet királynénknak megszentelt nyomdokait kövesse. Fohászkodunk a Mindenhatóhoz, áldja meg a fejedelmi párt egy hosszú élet felhőtelen boldogságával, imádkozunk a magyarok istenéhez, mutassa meg királyunknak az uralkodás meredek pályáján azt az utat, amely a magyar nemzeti állam teljes kiépüléséhez vezet, hogy egy hatalmas és boldog nemzet iktassa IV. Károlyt a nagy magyar királyok Pantheonjába.”¹⁴

Az ünnepi beszédeken kívül visszatérő elemek közé tartoztak egy-egy diák előadásában különféle alkalmi költemények (Komocsy József: Szent koronánk legszebb gyöngyei; Kozma Andor: Koronázás; Bán Aladár IV. Károly). A Szegedi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban tartott ünnepség az alábbi szerkezeti egységekből épült fel:

„1. Szózat. Énekelte az ifjúság vegyeskara. 2. IV. Károly; írta Bán Aladár; szavalta: Vidák József, VIII. o. tanuló. 3. Ünnepi beszéd; mondotta: Horváth János, r. tanár. 4. Hymnus; írta Vörösmarty Mihály; szavalta: Dinusz Róbert, VII. o. tanuló. 5. Ima a hazáért és a királyért; írta dr. Kárpáti Károly igazgató; elmondotta: Bereczk Pál, VIII. o. tanuló. 6. Hymnus. Énekelte az ifjúság vegyeskara.”¹⁵

---

¹⁴ *Szegedi Magyar Királyi Állami Főreáliskola XLIX. értesítője* 1917. 10.

¹⁵ *Szegedi M. Kir. Állami Főgimnázium tizenkilencedik értesítője* 1917. 5.

Mint ismeretes, a koronázásról film is készült, ami az eseményt követő hónapokban nagy sikerrel futott a hazai mozikban. Szegeden a Széchenyi téren az ún. Zsótér-házban üzemelő Korzó filmszínház már december 31-én hirdetés formájában kívánta felhívni a Délmagyarország olvasóközönségének a figyelmét arra, hogy 1917. január 2-ától a királyi pár koronázását megörökítő eredeti felvételek kerülnek bemutatásra.¹⁶ A város többi mozija, a Híd utcai Holtzer-házban működő Uránia és az egykori Raichl-palotában helyet kapó Apolló is a műsorára tűzte. A Korzó filmszínház január 3-án megjelent újabb hirdetése már a koronázási film tartalmi egységeit is részletesen bemutatta:

„1. IV. Károly király és Zitta királyné megkoronázása Budapesten 1916. dec. 30. 2. 1916. dec. 27. A felséges pár ünnepi bevonulása a koronázó fővárosba. 3. A pályaudvaron. 4. A diadalút. 5. A várban. 6. Az országgyűlés két háza jelenlétében a miniszterelnök átadja Őfelségének a hitlevelet 7. 1916. dec. 29. A koronázási jelvényeket a királyi várpalotából átviszik a budavári koronázó templomba. 8. A koronázás 1916. dec. 30. 9. A koronázási menet a Mátyás templomba 10. A Felső uralkodópár a templomba érkezik. 11. Esküszik a király.”¹⁷

A szegedi színházban december 31-én a koronázás alkalmából ünnepséget tartottak, melyen díszelőadás keretében mutatták be Tóth Kálmán, 1881-ben elhunyt költő, drámaíró „A király házasodik” című vígjátékát. A szegedi napilapok közül a Délmagyarország, valamint a Szegedi Híradó színházi, zenei rovataiban számolt be az eseményről. A darabot követően Vézner Károly kegyesrendi tanár beszélt a koronázás jelentőségéről, majd a programon kívül egy Körmeny nevű színész tolmácsolásában elhangzott Juhász Gyula: Koronázás című verse.¹⁸

A tanulmány arra tett kísérletet, hogy a koronázás eseményének helyi fogadtatását elemezze. Mint láthattuk, IV. Károly trónralépésének megünneplése és a Ferenc József haláláról való megemlékezések gyakran összekapcsolódtak egymással. Csongrád és Csanád megyékben a városi illetve községi képviselőtestületek mellett az ipartestületek, oktatási intézmények és a különböző felekezetek is

---

¹⁶ *Délmagyarország* 1916. december 31. 13.

¹⁷ *Délmagyarország* 1917. január 3. 6.

¹⁸ *Délmagyarország* 1916. december 31. 8.

megünnepelték valamilyen módon a koronázást. Ennek bevett módja a templomokban, zsinagógákban tartott szertartások illetve az iskolai ünnepek voltak, amelyek a hívek és a diákok számára lehetővé tették a koronázás aktusába történő szimbolikus bekapcsolódást. Erre amiatt is nagy szükség mutatkozott, mivel a háborús események miatt a koronázáson csak nagyon kevesen vehettek részt személyesen. A modern technikának köszönhetően az eseményekről film készült, amelynek segítségével a moziban szélesebb társadalmi réteg számára is kézzelfoghatóvá váltak a rituálé egyes mozzanatai. Az első világháború által teremtett gazdasági-társadalmi válsághelyzet ellenére a helyi ünnepek egyértelműen azt a célt szolgálták, hogy a Ferenc József halálát követően trónra lépő új uralkodó minél nagyobb, szélesebb körű legitimációval rendelkezzen alattvalói körében.

IRODALOM

MACZÓ Ferenc

2017 IV. Károly király és Zita királyné megkoronázása. *Rubicon* 1–2. 90–97.

2018 *Az utolsó magyar királykoronázás. IV. Károly király és Zita királyné koronázási ünnepe Budapest 1916 végén.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.

MÓD, LÁSZLÓ

LOCAL PERCEPTIONS OF CORONATION OF CHARLES IV OF HUNGARY

The author analyses different type of archival sources which give an insight view of the local perception of the coronation ritual. In the

countryside it was common that ceremonies were held in the churches, schools also organized their own celebrations. A documentary film was made about the process of coronation which was projected in the cinemas. The local ceremonies served the purpose of strengthening the legitimacy of the new king.

Károly, Zita és Ottó Ferenc József gyászmenetében

JAKAB ALBERT ZSOLT

A TRÓNÖRÖKÖS ÉS AZ UTOLSÓ KORONÁZÁS EMLÉKEZETE KOLOZSVÁRON

Az események narratív konstrukciói

A tanulmány azt mutatja be, hogy milyen emlékezési stratégiák és alakzatok érvényesültek Kolozsváron a szarajevói merénylet után, illetve milyen retorikai alakzatokban szerveződött a királyhűség narratív megjelenítése. Arra keresi a választ, hogy az utolsó királykoronázás országos ünnepét hogyan élte, jelenítette meg a város; milyen szereplői, eseményei (rítusai), alakzatai és eljárásai voltak a koronázás ünneplésének a lokális társadalomban, hogyan sajátították ki és szervezték újra a lokális teret; milyen társadalmi igényeket és funkciókat elégítettek ki; milyen múlt(ka)t elevenítettek meg és milyen jövőképet termeltek és legitimáltak az ünnepségek eseményei.¹

A helyi és regionális sajtóanyag áttekintése mellett az emlékünnepségek járulékos kiadványai, a különböző emlékkiadványok képezték a vizsgálat tárgyát: emlékalbumok, emléklapok, ünnepi beszédek kiadványai, jegyzőkönyvek, jubileumi kötetek;² emellett áttekintettem a vonatkozó helytörténeti munkákat is. Az eseménytörténetet, mint a vizsgálat szintjét szem előtt tartva, ezeket a forrástípusokat tartottam a legfontosabbaknak a kutatás során. Más források alapos bevonására az anyag nagysága és a rendelkezésemre állott időbeli keret miatt nem vállalkozhattam.

A kutatási téma megköveteli az interdiszciplináris megközelítést, a néprajzi szakirodalom felhasználása mellett a kulturális antropológiai, szociológiai, szövegelméleti és szemiotikai kutatói hagyományokra való támaszkodást is.³

---

¹ A tanulmány a MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásával készült pályamunka egyik fejezetének első változata. (Ehhez kötődő tanulmányok: JAKAB 2015, 2018a, 2018b.)

² A *Kolozsvár* és az *Ujság* helyi, de regionális kitekintésű napilapok voltak.

³ Ebben a szövegben terjedelmi okokból mellőzöm az elméleti keret részletezését, illetve nem térek ki a 19–20. századi lokális emlékezéskultúra szerkezetének bemutatására sem. (Ezekhez lásd: JAKAB 2017, 2018a.)

Előtörténet(ek)

A Habsburg királyi család lokális kultuszát a királylátogatások nyomán kitermelődő médiareprezentációk, illetve az események emlékezetét megörökítő emlékállítások táplálták.⁴ Az alábbiak említhetők.

1817. augusztus 18. és 27. között látogatta meg először teljhatalmú Habsburg-uralkodó⁵ a várost. Az uralkodópár kolozsvári látogatásának hírére a városi utcák kövezetét és a hidakat megjavították, illetve a város levéltárát is rendezték. I. Ferenc magyar király és osztrák császár, illetve neje, Karolina Augusztia fogadására Kolozsvár gróf Haller Gábor kincstartó vezette 12 tagú küldöttsége Szamosfalváig ment. Augusztus 20-án a királyi pár díszmagyarba öltözve vett részt a főtéri templom Szent István-napi ünnepi miséjén.⁶

1852. augusztus 3–5. között Ferenc József császár látogatta meg Kolozsvárt. 3-án Szamosfalva határánál díszkapuval fogadták, innen a király lóháton érkezett a Közép-utcai díszkapuhoz, ahol Wendler Frigyes polgármester magyar beszéddel köszöntötte. Az uralkodó néhány magyar szóval felelt. A Fellegről ezalatt ágyúdíszlövéseket adtak le; a császár és kísérete a főtéri templomba vonult, ahol hálaadó misén vett részt. A Bánffy-palotában szállt meg, este megtekintette a tiszteletére kivilágított várost. Másnap hadgyakorlaton vett részt, megtekintette a laktanyákat, kórházat és törvényszéket, este a német társulat színelőadását nézte meg. 5-én elutazott a városból.⁷

Ferenc József magyar királyként 1887. szeptember 22–24-én járt Kolozsváron. Az ünnepi eseménysor a vasútállomásnál vette kezdetét. A város és a megye előljárósága, a város országgyűlési képviselői, a főpapok, a városi parancsnokság, a miniszterelnök, a főispánok, az egyletek és tanintézetek vezetői, illetve az erdélyi küldöttségek a peron környékén várakoztak. A vonat érkezésére a katonai zenekar a királyhimnuszt játszotta. Először báró Jósika Sámuel főispán köszöntötte a „város második alapítóját”, majd Albach Géza

---

⁴ Az emlékállításokra ezúttal nem térek ki; bővebben lásd a JAKAB 2012a és 2012b vonatkozó részeit!

⁵ II. József társuralkodóként járt Erdélyben, 1773. június 25–27. között tartózkodott Kolozsváron.

⁶ vö: GAAL 2016. 52–53.

⁷ vö: GAAL 2016. 71–72.

polgármester üdvözölte a királyt, aki „harsányan, messze hallhatólag, és tiszta magyarsággal” válaszolt.⁸

A felvonulás a terv szerint haladt. Két lovasrendőr/ városi tisztviselő, majd a főkapitány kocsija után következett a nemességből verbuvált és báró Jósika Lajos által vezetett lovasbandérium.⁹ Őket követte a király kocsija, a király mellett a miniszterelnökkel. A hadsegédek, udvari tanácsosok és a tábornoki kar kocsijai után a szárnysegédek, a főpapság és a küldöttségek következtek. A hídnál a tömeg átszakította a kordont és a Széchenyi teret és az utcákat előzőnlötték a báméskodók. „A kocsik berekedtek a nagy-utczába. Legalább 20 percz telt el, mig elfolyt ez az ember-hullám. A tér állandóan tele volt, mintha vége se lenne a futó ember-áramlatnak. Legalább 10 ezer ember omlott át itt sebes rohamokban.” Még 120, díszbe öltözött küldöttségi tagokkal telt kocsit számolt össze a szemtanú.¹⁰

A király szálláshelyénél báró Bánffy György fogadta házigazdaként a királyt. A díszszázad elléptetése után a király felment a palota erkélyére, ahonnan „minden oldalra katonásan köszönt”.

Este díszvilágítást rendezett a város. A *Kolozsvár* napilap szemlézett a díszfeliratokból. A plébánia épületén a Szent Györgyöt ábrázoló transzparens mellett a következő felirat volt:

„Örömmel üdvözli felségedet az egyház, mely felséged dicső uralkodóházának a magyar szent koronát örökül nyújtá. Reménye, Szent István hagyományának megmentése s biztosítása teljesült; örök hála ezért, hódolat és hűség. De föl még szebb jövőre. Angyalainak parancsolá isten, hogy megőrizzék és kezeikben hordozzák felségedet minden utjában.”¹¹

Az Iparosegylet székházán a király mécsesekkel körülvett képe volt kihelyezve, fölötte a magyar koronával. Fénybetűkkel az É. F. J. [’Éljen Ferenc József!’] ragyogott. A vármegyeháza erkélyén a koronát tartó angyalok mellett: „Életünket, vérünket, hazánkért és királyunkért”. A Kolozsvári Kör erkélyén: „Éljen a király”. Egy üzlet

---

⁸ A beszédeket a napilap közli: *Kolozsvár* 1887/222. 2.

⁹ A lovasbandérium résztvevőiről, sorrendjéről: *Kolozsvár* 1887/222. 3

¹⁰ *Kolozsvár* 1887/222. 3.

¹¹ *Kolozsvár* 1887/222. 3.

előtt a király képe alatt: „Fény, dicsőség koszoruzza szent fejét”, mellette a trónörökös arcképe alatt: „Későn jusson trónra, soká üljön rajta”. Az Egyetemi Kör székházán a király monogramja alatt: „Éljen a király”. A Kereskedőifjak Társulatának székházán: „Tied hűségünk. Ügyünknek élünk. Hazánké vérünk.” Az Általános Biztosító Társaság épületén: „Előrelátni, gondoskodni. Polgárban királyi erény. Népmillióknak atyja lenni, királyon mily isteni fény.”¹²

A Kolozsvári Dalkör, a Polgári Dalegylet és a Kereskedőifjak Dalköre közös szerenádót adott a királynak, amit ő huszártábornoki egyenruhában fogadott.¹³

A királylátogatás nemcsak az előjáróság, az elit reprezentációs lehetősége volt, hanem a köznépé is. A népünnepélyek szervezése éppen ennek a rétegnek az izlését hivatott kiegészíteni: a „földműves-osztály” számára táncvigalmat, díszlövészetet, énekkari műsort, tűzijátékot rendeztek.¹⁴ A népviseleteket felvonultató eseményen a király is megjelent.¹⁵

A király a róla elnevezett egyetemet is meglátogatta.¹⁶ 23-án fogadta az unitárius egyházi előjárókat, 24-én pedig az unitárius kollégiumban tett látogatást. Az iskola kapujában az uralkodót felirattal ellátott koronás címer fogadta: „EGY ISTENÜNK, EGY KIRÁLYUNK/ EZT SZERETJÜK, AZT IMÁDJUK”.¹⁷

Ferenc József harmadszor és utoljára 1895. szeptember 22-én járt Kolozsváron. A király szálláshelye ezúttal is a Bánffy-palota, új házigazdája pedig ifj. báró Bánffy Albert volt.¹⁸

---

¹² *Kolozsvár* 1887/222. 3.

¹³ A nap eseményeiről: VU.1887/39. 652. A napilapban: *Kolozsvár* 1887/222. 1–3.

¹⁴ *Kolozsvár* 1887/215. 2.

¹⁵ *Kolozsvár* 1887/225. 2.

¹⁶ Erről az eseményről, a fogadásról és a látogatásról, az elhangzott beszédekből az egyetemi tanács határozatára Szász Béla díszkiadványt szerkesztett. (SZÁSZ szerk. 1888.)

¹⁷ Az eseményről az iskolai értesítő is részletesen beszámol: *Unitárius Kollégiumi Értesítő*.1888. 51–52. Az eseményről, az elhangzó beszédekről és a királlyal folytatott beszélgetésekről Ferencz József unitárius püspök emlékkiadványt (az Unitárius Egyházi Képviselő tanácsnak benyújtott jelentést) készített (FERENCZ 1887; a *Keresztény Magvető*ben is megjelent a szöveg: *Keresztény Magvető* 1887/XXII. 320–338).

¹⁸ *Kolozsvár* 1895/198. 3. A palota berendezéséről: *Kolozsvár* 1895/216. 3.

A király programját illetően a lapok kiemelték, hogy részt vett a főtéri Szent Mihály-templomban tartott istentiszteleten, melyet Lönhart Ferenc püspök celebrált. A templom homlokzatán két nagyméretű osztrák zászló, a kapun tíz kisebb méretű magyar zászló, a főbejáraton pedig címerek és girlandok között a következő felirat fogadta a királyt „LÉGY ÜDVÖZÖLVE,/ KI AZ ÚR NEVÉBEN JÖSZ!”¹⁹

A király – akárcsak 1887-ben – ezúttal is meglátogatta a kolozsvári közintézeteket: az új katonai kórházat, néhány laktanyát, a Siketnémák Intézetét, a református teológiát, a Kalazantinumot és a nevét viselő új, épülőben lévő egyetemet;²⁰ illetve fogadta az unitárius főiskola előljáróit.²¹

A trónörökös pár kultusza

A szarajevói merénylet (1914. jún. 28.) után trónörökössé váló Károly Ferenc József alakja a kolozsvári sajtóban először az 1914. decemberi erdélyi látogatása (és kolozsvári átutazása) kapcsán került előtérbe. A monarchák korábbi látogatásaitól, átutazásoktól eltérően – a háborús időkre való tekintettel – hivatalosan nem jelentették a trónörökös háromnapos bukovinai útját, a lapok csak az utazás megtörténte után számoltak be az eseményről. Első ízben csak néhány percig időzött a különvonat a pályaudvaron. Visszafele mintegy félóráig állt meg a szerelvény. A királyt Csathó csendőrezredes fogadta. A napilap kitér arra, hogy „A trónörökös közvetlen lebilincselő beszédmodorában bukovinai impresszióiról emlékezett meg [...]. A pályaudvar közönsége lelkes óvációban részesítette a trónörököst.”²²

A trónörökös erdélyi útjáról néhány nappal később részletesebben is beszámolt a kolozsvári *Ujság*. A cikkíró kitért a besztercei fogadtatásra, a trónörökös barátságos viselkedésére, magyar nyelvhasználatára, a lezajlott beszélgetésekre, illetve a határszél felé való utazására. Perédi György újságíróit idézzük ezen a ponton:

---

¹⁹ *Kolozsvár* 1895/214. 3.

²⁰ A látogatásról a rektori beszámoló is megemlékezett: LINDNER 1896. 6. A *Vasárnapi Ujság* az esemény leírása mellett fotókat is közölt a királylátogatásról: *Vasárnapi Ujság* 1895/39. 637–638, 644, 649; 1895/40. 656, 659.

²¹ *Unitárius Kollégiumi Értesítő*. 1896. 12–13.

²² *Ujság* 1914/317. 2.

„A trónörökös utját ezer meg ezer ember őrzi. Dehogy: mindenki őrzi, aki ott van. Én is, az utolsó paraszt is. Mert ki tudja! Istenem, az emlékek a közel multból agyunkba zsonganak. És mennyi idegen arc, idegen ember. A főszolgabíró megnyugtat: nem kell félni. A messzi hegyoldalon két szurony csillog. Zsandár, finánc, vagy határrendőr járőr halad felfelé csendesen. A nap süt. Végre megérkezik a trónörökös. Éljenzés. Kezével int, mosolyog, ifju arca olyan, mint a rózsa.

Porcelánra festett »alt Wien« miniatűrök gyönyörű női fejei jutnak eszembe. Arcképről ismerjük mindnyájan. De az életben százszorta szebb. A szépsége meglep, lebilincsel. Nem bók ez trónörökösünk iránt, de lehetetlen másként kifejezmem. Valami végtelen bájosság, amelyet férfinél sohasem láttam, ömlik el arcán, megjelenésén, mozdulatain, ami azonban mégsem férfiatlan. Sőt katonás. A szeme, az arca mosolyog és folyton hajlongva, integetve köszöni az éljenzéseket. Hosszu percekig figyeltem és nem találtam rajta a Habsburgok egyetlen vonását.”²³

Az idézett rész jól illusztrálja a szarajevói merénylet megismétlődésétől való félelmet, illetve azt a reményt – vagy tényt – is, hogy az új trónörökös nem hasonlít a Habsburg-uralkodóház ellentmondásosan megítélt tagjaihoz. A párt magát is természetesen a harmónia mintaképeként írták le: „A kép, amelyet széltében ismernek már Magyarországon a családi boldogság legidillikusabb, legintimebb boldogságának lehetne a szimboluma.”²⁴

Az 1916. augusztus 27-ei román hadüzenet, illetve a román csapatok azt követő erdélyi betörése után került előtérbe ismét a trónörökös alakja az (erdélyi) lapokban. A magyar csapatok októberre kiszorították a román csapatokat Erdélyből. Ezt követően a trónörökös október végén – november elején Erdélybe, Székelyföldre utazott, a látogatás elsődlegesen az erdélyi magyar és szász lakosság megnyugtatását szolgálta.²⁵ (A sajtó szerint „a trónörökös áll az erdélyi

---

²³ *Ujság* 1914/321. 4.

²⁴ *Ujság* 1915/220. 1.

²⁵ Róla nevezték el a frontszakaszt is: „Károly Ferenc József főherceg trónörökös harcvonala” (vö. LUKÁCS 2016).

hadműveletek élén, az ő parancsnoksága alatt üzték ki az ellenséget Magyarországból... [...] Erdély népe sohasem fogja elfeledni, hogy a trónörökös verte ki az ellenséget az ország földjéről és a trónörökösné sietett bátorító, vigasztaló utravalót adni az otthonába visszatérő székelységnek.”)²⁶

A Székelyföldről visszafele jövet két napot időzött Kolozsváron a főhercegi pár.

„A trónörökös és felesége [...] Kolozsvárt is alkalmat keresett arra, hogy megismerkedjék a magyarság vezető embereivel, Zita főhercegasszony pedig kórházlátogató körutjaiban szeretettel, megértéssel fordult a sebesültekhez, nemes szóval, ajándékokkal bátorította, buzdította őket.”²⁷

A városban tartózkodásuk alatt (nov. 3–5.) megtekintették a világháború hősi harcaira és áldozataira emlékeztető Kárpátok Őrszobrot,²⁸ Zita főhercegnő pedig egyhetes tartózkodása alatt mindennap meglátogatott egy-egy sebesültkórházat.²⁹

Hogyan teremtette meg, képezte le a média a trónörökös-pár/királyi pár nyilvános emlékezetét? Milyen mintákat követett, milyen előzményekbe illeszkedett ez a kultusz-stratégia? A továbbiakban – a sajtóban megfogalmazott retorikai alakzatok és reprezentációk alapján – narratológiai vizsgálatot végzek. Az előzetes vizsgálat, olvasás során a trónörökös/királyi pár jellemzését különböző toposzok alapján tartottam megragadhatónak.

A magyar nyelv és székelység értékelése • A román hadsereg 1916-os betörése okán ezek lettek a fő toposzok: a betörés visszaverésében a székelyek is jeleskedtek, ezért állandó hivatkozási alappá vált a keleti magyarság. „A székelyek nagyon bátor, vitéz népét én is nagyrabecsülöm – mondta erre [mármint az egyházfők azon tájékoztatására, hogy híveik sorában sok a székely – J.A.Zs.] a

---

²⁶ *Ujság* 1916/265. 3.

²⁷ *Ujság* 1916/267. 1.

²⁸ A szobor felállításához és funkcióinak értelmezéséhez lásd: JAKAB 2018b.

²⁹ *Ujság* 1916/268. 1. (A következő kórházakról van szó: az egyetem sebészete, a Marianumban kialakított sebesültkórház, az Eperjes utcai tartalékkórház, a Steiner-féle csapatkórház.)

trónörökös –, ott vannak a hires 82-ösök, akik szülőföldjüket annyi hűséggel és hősiességgel védik.”³⁰ A trónörökös nő a fiatal szerzetesjelöltekről jegyezte meg, hogy „Úgy látom [...], a székyek nemcsak a hadseregnek, hanem Szent Ferencnek is jó katonákat adnak.”³¹

A trónörökös november 4-én, kolozsvári időzésének második napján audienciát tartott, fogadta a város és a vármegye küldöttségét, az egyetem, a királyi tábla és az erdélyi egyházak képviselőit, „és tiszta magyar nyelven beszélgetett el velük. [...] Valamennyiüket meglepte a trónörökösnek nemcsak grammatikailag helyes magyar beszéde, hanem a kiejtés abszolút tisztasága, amelyet egy-egy törülmetszett, pompás és találó magyar kifejezés valósággal zamatosít.”³² „Minden polgári személlyel magyarul beszélt s kellemesen lepott meg mindenkit, milyen kifogástalanul beszél nyelvünket.”³³

Zita főhercegnő nyelvhasználatát, kiejtését is szóvá tették a lapok. „Német katonák is vannak a kórházban, ezekhez németül szott, a magyarokhoz pedig magyarul beszélt. Vigasztaló és érdeklődő szavaiban megérett a nagy szorgalom, amellyel a főhercegasszony a mi nyelvünket megtanulni igyekezett. Beszédében alig érzik meg az idegenes kiejtés.”³⁴; „A magyar katonákhoz meglepően jó kiejtésű magyarsággal szott.”³⁵

„A trónörökös nő is magyarul szottított meg mindenkit s több alkalommal kifejezést adott annak, hogy szívesen ejti ki a zengzetes szép magyar szott.”³⁶

Kegyés és gondos asszony, jószívű (leendő) uralkodónó • A főhercegnő kegyessége, jószívűsége, szerénysége voltak a leggyakoribb toposzok, amelyeket a napilap(ok) mint retorikai alakzatokat előszeretettel használtak.

---

³⁰ *Ujság* 1916/267. 1. A kiemelés – itt is és a továbbiakra érvényesen is: – az eredetiben – J.A.Zs.

³¹ *Ujság* 1916/268. 1.

³² *Ujság* 1916/267. 1.

³³ *Ujság* 1916/268. 1.

³⁴ *Ujság* 1916/267. 1.

³⁵ *Ujság* 1916/268. 2.

³⁶ *Ujság* 1916/268. 1.

Zita főhercegnő előkészület, udvartartás és bejelentés/ceremónia nélkül érkezett mindenhova („kifejezett kívánságára minden bejelentés és minden fogadtatás elmaradt”).³⁷

A sebesültkórházban „A hófehér ágyak egyenes sorai között, mint a tökéletessé testesült jóság és vigasztalás, ment el a királyi főhercegnő. Mindegyik ágynál megállott, minden beteget megszólított, megkérdezte, hol sebesült meg, hová való, hogy érzi magát.”³⁸ A sebesült katonáknak és civileknek a „magával hozott ajándéktárgyakból” ajándékozott. A csapatkórházban „A fenséges asszony a meleg részvét hangján szólt a katonákhoz, vigasztalta őket, aztán kiosztotta ajándékait. Mindenki öt szivart, 40 cigarettát, egy csinos tokkal ellátott tárcát és egy madaillont kapott, az utóbbit Szent István képével.”³⁹ Ugyanitt a sebesült román foglyokat is megajándékozta. Az Eperjes utcai sebesültkórházban két órát töltött, ezalatt 300 beteget látogatott meg. „Minden ágy előtt megállott, minden sebesültet megszólított, megsimogatta őket és mindegyikhez volt egy-egy szeretetteljes vigasztaló szava.”⁴⁰

A trónörökös nő meglátogatta a ferencrendiek kolostorát, az elmenekített csíksomlyói „kegyképet”, illetve a Korniss-féle Árpád-kori feszületet, végül a zárdaépületet tekintette meg, ahol (a klauzurában) „áhitatos imába merült”.⁴¹

További (anekdotaszerű) történetek is alkalmazták az egyszerűség/közvetlenség/szerénység toposzait. Egy ilyen szerint a trónörökös nő nem hozott magával elég cukrot, miközben cukorhiány volt Kolozsváron, egy udvari hivatalnokot küldött gróf Bethlen Ödön főispánhoz, aki három láda cukrot küldetett az udvari konyhának.⁴² Egy másik történet szerint gróf Károlyi Józsefné férjét szerette volna meglátogatni a beszercei kórházban (gróf Károlyi Mihálynéval vállalkozott az útra), azonban összeköttetés hiányában civileket szállító vonat nem volt, a főhercegnő udvari vonatát leszámítva. Zita

---

³⁷ *Ujság* 1916/267. 1.

³⁸ *Ujság* 1916/267. 1.

³⁹ *Ujság* 1916/268. 2. A kép alatti feliratot is közli a napilap: „Magyarország védasszonya, kérj áldást országodra! Szent István király könyörögj érettünk!”

⁴⁰ *Ujság* 1916/268. 2.

⁴¹ *Ujság* 1916/268. 1.

⁴² *Ujság* 1916/269. 5.

főhercegnő mikor tudomást szerzett erről, meghívta őket, hogy utazzanak az udvari vonaton.⁴³

Erzsébet királynéval való nyílt párhuzam • A legszembetűnőbb toposz Zita királynéval kapcsolatosan a korabeli médiában az, hogy betölt egy hiátust: a női fejedelmi princípiumét; és mindezt úgy, hogy folyamatosan a meggyilkolt Erzsébet királyné, a magyarok kedvelt uralkodónője alakja képezi a hasonlítási alapot. Már első „bemutatása” a kolozsvári napilapban használja ezt a párhuzamot: „A fiatal anyában sok van Magyarország nagyasszonyának, Erzsébet királynénak megvesztegető bájából, közvetlenségéből, amely olyan szorosan kapcsolts bennünket össze a nagy fejedelemasszonnyal.”⁴⁴

Az 1916-os székelyföldi körút során „A jövődöbeli magyar királyné közvetlen, szeretettel teljes kapcsolatot teremtett maga közt és az erdélyi székely nép – leghivebb alattvalói – között s érezte velünk, hogy Erzsébet királyné méltó utódjaképpen nem kér közvetítőt, amikor a magyar nép panaszait, bakait akarja meghallgatni.”⁴⁵

A kórházlátogatások lezárásakor így ír a cikkíró:

„Bájos és meleg jelenetekben gazdag volt a királyi hercegnő látogatásának ideje. A harcedzett öreg katonák szívébe a szeretetnek minden zárat megnyitó erejével szállott be a magyar trón várományosának gyönyörű felesége. Az a szeretet, amit a magyar nép feledhetetlen királynéja, Erzsébet királyné iránt érzett, most meghatványozódva lebegi körül ezt a fiatal jóságos királyi asszonyt.”⁴⁶

A királyi pár kultusza

Ferenc József császár és király halála (1916. nov. 21.) után a trónörökös/királyi pár folyamatosan és hangsúlyosan jelen volt a kolozsvári sajtóban is. Miközben az országos gyásznak tematizálása és a király temetésének (nov. 30.) figyelemmel követése is lezajlott a médiában, természetesen az „új király”, illetve a leendő uralkodópár újbóli bemutatása is megtörtént.

---

⁴³ *Ujság* 1916/269. 5.

⁴⁴ *Ujság* 1915/220. 1.

⁴⁵ *Ujság* 1916/265. 3.

⁴⁶ *Ujság* 1916/268. 2.

Az új uralkodó mint ausztriai császár I. Károly néven, mint magyar király pedig IV. Károly néven fog uralkodni – ennek tényét a kolozsvári közönségnek Márki Sándor egyetemi tanár közvetítette és indokolta az *Ujság* hasábjain.⁴⁷ A napilap kiemeli, hogy Károly házastársi kapcsolatára is az egyszerűség, idill, harmónia jellemző: „Választása mindenkire nézve meglepetés volt, mert igen szegény, Ausztriában is alig ismert fejedelmi családból nősült”.⁴⁸

Zita királynéről a kolozsvári időzése alapján tapasztaltakat közvetíti legelőször az újság. A külső leírása után rátér az uralkodónó személyiségi vonásaira.

„Nagyon közvetlen és a hangja, mintha még meg se csattant volna, tiszta szoprán. Nem kíváncsi, nem szapora beszédű, rendkívül uri és kulturlény, aki imádja a művészeteket, de a friss életet még jobban. Nagyszerűen tájékozott az irodalomban, kevésbé a zenében, amelyről sajnálattal vallja be, hogy nincs hozzá kellő érzéke. Kifáradhatatlan buzgósággal nézte sorra Kolozsvár kórházait, azután a város régi templomait, új intézményeit.”⁴⁹

A nyelvi és kulturális identitás toposza ismét csak hangsúlyos:

„Németül most már jól beszél, de talán franciául még tökéletesebben. Anyanyelvével, az olaszszal természetesen most nem él. Magyarul most tanul, már ért is, magát a nemzetet már érti tökéletesen. Csak elragadtatással beszél róla és mintha életkérdés lenne rá nézve, úgy érdeklí legkisebb népszokás is...”⁵⁰

Az Erzsébet királynéval való párhuzam továbbra is – mindvégig – megmaradt: „Erzsébet nagy hagyományai kelnek új életre: *a magyar társadalom élén a magyar királyné* ad példát a mások javára munkáló asszonyi lélek könnyeket letörlő hatalmáról és nagy erejéről.”⁵¹

---

⁴⁷ *Ujság*1916/ 283. 6.

⁴⁸ *Ujság*1916/282. 3.

⁴⁹ *Ujság* 1916/282. 5.

⁵⁰ *Ujság* 1916/282. 5.

⁵¹ *Ujság* 1916/286. 1.

Az (utolsó) királykoronázás

Az utolsó magyar királyt 1916. december 30-án koronázták Budapesten. Az országos eseménybe Kolozsvár is bekapcsolódott. Kolozsvárt és Kolozs megyét is deputáció képviselte, ennek megszervezésével gróf Bethlen Ödön főispánt bízták meg; a küldöttség tagjai (magyarok, szászok, románok) „természetesen eredeti népviseletükben jelennek meg”.⁵²

December 27-én indult a koronázásra a kolozsvári küldöttség. A küldöttség tagjainak névsorát a napilap közli. Kolozsvár városa részéről gróf Bethlen Ödön főispán, dr. Haller Gusztáv polgármester, dr. Óvári Elemér főügyész, zászlótartó lesz jelen. A küldöttek díszmagyarban jelennek meg, a „város földművelő népe közül” négyen pedig népviseletben jelennek meg. Kolozs vármegyét Dózsa Endre alispán, Velits Zoltán törvényhatósági bizottsági tag, dr. Papp Alajos tb. főszołgabíró, zászlótartó képviseli díszmagyarban. Velük megy minden járásból 2-2 ember „a vidék szokásos népviseletében”.⁵³

Károly király koronázási dombjához – az 1867-es koronázáshoz hasonlóan – Kolozsvár is küldött földet.⁵⁴ A 1916. december közepén felküldött 5 kg földet a következő – a nemzeti történelem szempontjából is reprezentatív – helyekről gyűjtötték össze: a Mátyás-szoborcsoport talapzata, a monostori Rákóczi-emlék talapzata, a Mátyás király szülőházának és a Bocskai fejedelem szülőházának udvara, valamint az unió kimondásának helyszínéül szolgáló Vigadó (Redut) udvara.⁵⁵

A koronázás lefolyásáról tudósítva a napilap kiemelte, hogy a koronázási eskü szövegét a király „kristályos, tisztán csengő magyarsággal, úgy, hogy *sokkal magyarosabban ejtette ki a szavakat, mint az erősen felvidéki hangsúllyal beszélő hercegprímás*. A szavak kiejtésének ezt a feltűnő különbségét többen állapították meg határtalanul jóleső érzéssel.”⁵⁶

---

⁵² *Ujság* 1916/301. 2–3.

⁵³ *Ujság* 1916/308. 3.

⁵⁴ A királydombról és a koronázásról Pál Judit írt kiváló elemzéseket: PÁL 2008 és PÁL 2012.

⁵⁵ vö: GAAL 2016. 156. A királydombhoz való hozzájárulás mellett lokálpatriotizmus kifejeződése volt az is, hogy a helyi napilap szerint a koronázáson „a kolozsvári zászló volt a legszebb” (*Ujság* 1917/2. 4.).

⁵⁶ *Ujság* 1917/2. 4.

A koronázás napján Kolozsvár is ünnepelt. A várost fellobogózták, minden templomban istentiszteletet tartottak.⁵⁷ Az egyetemen aulájában délben díszközgyűlésre került sor, ezen Réz Mihály egyetemi tanár mondott beszédet.⁵⁸ A Farkas utcai református egyházközség du. 17 órakor tartott díszközgyűlést.⁵⁹

1917. január 3-ától kezdték vetíteni a Színkörmozgóban a király koronázásáról készült kétrészes filmet.⁶⁰

A királyi pár és napjai

1917. június 18-án Károly király a visszafoglalt területek meglátogatása során átutazott Kolozsváron. Mindössze 10 percet állt a vonat, az uralkodót ováció fogadta. A Badenben tartózkodó királynéval folytatott telefonbeszélgetés után továbbutazott.⁶¹

Az uralkodó születés- és névnapjai a legfontosabb (állami) ünnepek közé tartoztak. IV. Károly király 1917 augusztusában, születésnapja közeledtével – valószínűleg a háborús kiadásokra való tekintettel is – kérte, hogy születésnapján (aug. 17.) és névnapján (nov. 4.) „tekintsenek el különös ünnepek rendezésétől, amelyek anyagi áldozatba kerülnének”.⁶² A „magyaroknak a háborúban megkoronázott békeszerető királya” 30. születésnapja előestéjén zenés takarodó figyelmeztette a kolozsváriakat a jeles napra. A születésnapon fellobogózták a várost, a Szent Mihály-templomban hálaadó istentiszteletet tartottak, amelyen a helyőrség és a hatóságok képviselői vettek részt.⁶³ A Magyar utcai református templomban is istentisztelet volt. Ezt követően, délben a Kárpátok Őre előtt játszott a katonazenekar.⁶⁴

A Kolozsmegyei Hadsegélyző Bizottság a király születésnapját önkéntes adománygyűjtéssel kívánta ünnepelni, „az itthonmaradottak

---

⁵⁷ *Ujság* 1916/312. 5.

⁵⁸ *Ujság* 1916/312. 5; vö: GAAL 2016. 156. Az egyetem a Kolosváry Bálint egyetemi tanár által fogalmazott és díszesen kiállított hódoló feliratát februárban mutatták be, majd eljuttatták a királyhoz (*Ujság* 1917/52. 3).

⁵⁹ *Ujság* 1916/312. 5.

⁶⁰ vö: GAAL 2016. 157.

⁶¹ *Ujság* 1917/144. 3.; vö: GAAL 2016. 158.

⁶² *Ujság* 1917/192. 5.

⁶³ *Ujság* 1917/195. 5.

⁶⁴ *Ujság* 1917/196. 5.

nyomorának enyhítése, részint a hadiárvak elsőrendű szükségleteinek kielégítése és a hadbavonultak gyermekeinek taníttatása céljából”.⁶⁵

A király névnapjának (nov. 4.) 1917-es ünneplése is hasonlóan zajlott: a Szent Mihály-templomban Hirschler József prélátus-plébános hálaadó misét celebrált; az istentiszteleten a hatóságok, hivatalok képviselői és a helyben állomásozó tisztikar is részt vett.⁶⁶ (Nem sokkal később, november 16-án is hálaadó istentisztelet volt „Őfelsége szerencsés megmenekülése alkalmából”,⁶⁷ melyen részt vett a katonai tisztikar is a Kolozsváron lévő József főherceg vezetésével.⁶⁸)

1918-ban ugyanúgy, minden templomban istentiszteleteket tartottak, a nap előestéjén zenés takarodó volt.⁶⁹

A királyné születésnapjának (máj. 9.) és névnapjának (ápr. 27.) ünneplésére hasonló formákban került sor. 1917-ben Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter utasította a tankerületi főigazgatókat és tanfelügyelőket arra, hogy a születésnapon a tanítás szüneteljen, viszont a templomokban a tanulók részvétele mellett istentiszteleteket tartsanak.⁷⁰ 1918-ban gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletben hívta fel az iskolák vezetőit, hogy a születésnapon iskolai ünnepélyeket szervezzenek. Az ünnepségek után adományokat fogadtak el az Erdélyi Pártfogó Egylet által létesítendő Zita Otthon javára.⁷¹

Egyéb emlékezési alakzatok

Fénykép • A koronázási küldöttség lefényképezte magát (utólag) díszmagyarban, a zászlóval együtt a városi levéltár részére, „hogy ilyenformán is megörökítsük a koronázás soha el nem mosódható emlékét.”⁷²

---

⁶⁵ *Ujság* 1917/195. 5.

⁶⁶ *Ujság* 1917/263. 4.

⁶⁷ Egy hírlapi kacsza szerint, amikor a királyi pár ellátogatott az észak-olasz frontra, a királyt baleset érte.

⁶⁸ *Ujság* 1917/273. 3.

⁶⁹ *Ujság* 1918/190. 5.

⁷⁰ *Ujság* 1917/105. 3.

⁷¹ *Ujság* 1918/109. 5.

⁷² *Ujság* 1917/2. 4.

Királyi arckép • 1917 áprilisában a belügyminiszter leiratban utasította a városi és vármegyei törvényhatóságokat, hogy közgyűlési termeik számára festessék meg a királyi pár arcképeit⁷³

Alapítvány/egyesület • 1916 novemberének végén Kolozsváron kezdeményezték az (erdélyi) hadiárvékat segítő Pro Transsylvania mozgalmat. „Zita királyné nevével még nem dicsekedhetett magyar célokat szolgáló mozgalom.”⁷⁴ „Zita királyné az erdélyi gyerekek patronusa” címmel⁷⁵ vezeti fel az *Ujság* az alakuló gyűlés előkészítését. A Budapesten, december 28-án, a koronázás előtti napokban zajló alakuló díszközgyűlés Zita királyné védnöksége alatt, kormánytagok, hercegprímás, erdélyi püspökök, főispánok, polgármesterek, tábornokok, politikusok (300 személy) részvételével történt. Elnökké báró Jósika Samut választották.⁷⁶ A kolozsvári központ 1917. január 15-én ülésezett először.⁷⁷

Az Izraelita Nőegylet 28-án arról határozott, hogy a koronázás napján kioszt a szegények között 3 és fél vagon felaprított fát, 30 métermázsas burgonyát, 250 kg babot, 270 kg hagymát, illetve 25 pár cipőt az iskolásoknak, végül „jelentékeny összeget” ad a Pro Transsylvania Egyletnek.⁷⁸

Kórház • 1917 novemberében a Pro Transsylvania Országos Segítőbizottság elhatározta, hogy a Zita királynétól kapott összeget (50000 aranyat) egy kolozsvári gyermekkorház felállítására fordítja.⁷⁹

A Zita-otthon terve 1918-ban lett ismertté,⁸⁰ a Zita-kórház (gyermekkorház) terve szintén 1918-ban; 1919. január elsején tervezték megnyitni a Rákóczi úti kenyérgyári épületben.⁸¹ A létrehozásához a belügyminisztérium államsegélyt hagyott jóvá.⁸² (Az impériumváltás meghiúsította a kórházépítést, illetve annak a királynéről való elnevezését. A szándék egyébként illeszkedik az előképekhez: Auguszteum, Karolina-kórház, Erzsébet-kórház, Erzsébet-Mária

---

⁷³ *Ujság* 1917/82. 3.

⁷⁴ *Ujság* 1916/286. 1.

⁷⁵ *Ujság* 1916/307. 3.

⁷⁶ *Ujság* 1916/312. 3–4.

⁷⁷ *Ujság* 1917/13. 3.

⁷⁸ *Ujság* 1916/312. 5.

⁷⁹ vö: GAAL 2016. 159.

⁸⁰ *Ujság* 1918/109. 5.

⁸¹ *Ujság* 1918/171. 4.; *Ujság* 1918/172. 4.; *Ujság* 1918/190. 3–4.

⁸² *Ujság* 1918/172. 4.

Vöröskereszt Kórház – mind a királyi család tagjairól lettek elnevezve.)

Kitüntetés • A királyról nevezték el az egyik háborús kitüntetést. A Károly-csapatkeresztet „háboru után a zsákmányul ejtett ágyuk anyagából fogják készíteni.”⁸³

Utcanevek • 1917. augusztus 15-én a városi tanács a király augusztus 17-ei születésnapjára való tekintettel elhatározta, hogy a Monostori út nevét a Zsák utcáig Károly király útra, a Majális utcáét Zita királyné utcára változtatja. Szeptember 6-ra érkezett meg az udvar beleegyezése a névadásba.⁸⁴

Összegzés

Ferenc József király háromszor járt Kolozsváron (1852, 1887, 1895). Az ő és Erzsébet királyné alakja mint az ország kegyes patrónusai vonultak be a nemzeti emlékezetbe. Károly és Zita alakjának a médiában történő bemutatása és felépítése –1914-től trónörökös pár, majd 1916-tól új királyi pár –, illetve személyi kultuszaik ezekhez az előképekhez próbáltak igazodni, ebbe a meglévő kánonba próbáltak integrálódni. Mondhatni, volt egy lokális narratív hagyomány, amibe a királylátogatás médiarecepciója illeszkedett; ezt megerősítette a királyi pár nyilvános tevékenysége (jótékonykodás, kórházlátogatások stb.), illetve az erdélyi (segély)egylet működtetése is.

A kilátástalan világháborús időszakban megejtett koronázási ünnepség a király beiktatása mellett az ország egységét, elköteleződését is fel kívánta mutatni. Kolozsvár városa és Kolozs megye hosszas és a nyilvánosságban zajló előkészületek megtételével készülődött a koronázásra. Ennek a szimbolikus politikai aktusnak helyi vonatkozásait, lecsapódásait is elemezni és értelmezni kívánta a tanulmány.

A királyi pár uralkodásának rövidsége, emellett a világháborús időszak gyors lefolyású és kaotikus eseményei nem kedveztek a személyi kultusz kiépülésének. A legitimisták (karlisták) és szabad királyválasztók között kiéleződő politikai-ideológiai konfliktusok, a világháborút követő impériumváltás, illetve gyors és drasztikus

---

⁸³ *Ujság* 1916/312. 5.

⁸⁴ vö: GAAL 2016. 158.

társadalmi-politikai átalakulások okán Erdélyben – így Kolozsváron – sem alakult ki a királyi párnak széleskörű, átfogó és tartós kultusza.

IRODALOM

FERENCZ József

1887 *I. Ferencz József Ő cs. és ap. királyi Felségének az unitárius vallásközönség részéről Kolozsvártt 1887. évi sept. 23-án bemutatott hódolatáról és a Kolozsvári Unitárius Főtanodának Ő Felsege által 1887 évi sept. 24-én történt legmagasabb meglátogatásáról az Unitárius Egyházi Képviselő Tanácshoz tett jelentés.* Irta ~ unitárius püspök, kir. tanácsos. Nyomatott Ajtai K. Albert (Magyar Polgár) nyomdájában, Kolozsvárt.

GAAL György

2016 *Kolozsvár a századok sodrában. Várostörténeti kronológia.* Kincses Kolozsvár Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.

JAKAB Albert Zsolt

2012a *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron.* Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

2012b *Ez a kő tétetett... Az emlékezet helyei Kolozsváron (1440–2012).* Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

2015 *Az ezredik év. A millennium ünneplése és reprezentációi Kolozsváron.* In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére.* Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár. 865–890.

- 2017 Homo memor. A 19–20. századi (lokális) emlékezőskultúra szerkezete. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd. Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 401–418.
- 2018a Homo Memor: The Structure of the 19th and 20th Century (Local) Culture of Remembrance. In: Szabó, Árpád Töhötöm – Szikszai, Mária (eds.): *Cultural Heritage and Cultural Politics in Minority Conditions*. Kriza János Ethnographic Society – Intervention Press, Cluj-Napoca–Aarhus. 79–111.
- 2018b A Nagy Háború emlékezete Kolozsváron. In: Gläser Norbert – Mód László (szerk.): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. (A vallási kultúrakutatás könyvei, 35.) MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 447–471.

LINDNER Gusztáv

- 1896 Beszéd. *Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae anni MDCCCXCVI–XCVII*. Fasciculus I. Ajtai K. Albert Magyar Polgár könyvnyomdája. Kolozsvár. 3–37.

LUKÁCS Bence Ákos

- 2016 IV. Károly király székelyföldi látogatásai (1916–1918). *Székelyföld*. (8) 160–180.

PÁL Judit

- 2008 „Méltó föld” a koronázási dombhoz. Erdély és az 1867. évi koronázási ünnepek. In: Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Korall, Budapest. 447–470.
- 2012 Ünnepek és emlékezet. A dualizmus korának koronázási ünnepei és a koronázási domb szimbolikája. *Korunk* XXIII. (9) 85–91, (10) 59–65.

[SZÁSZ Béla (szerk.)]

1888 *Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae Francisco-Josephinae anni MDCCCLXXXVII–LXXXVIII. Fasciculus II. I. Ferencz József Ő császári és királyi apostoli Felsége a Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz-József-tudomány-egyetemen MDCCCLXXXVII. szeptember XXIII. és XXIV. napjain.* Nyomatott Ajtai K. Albert (Magyar Polgár) nyomdájában, Kolozsvárt.

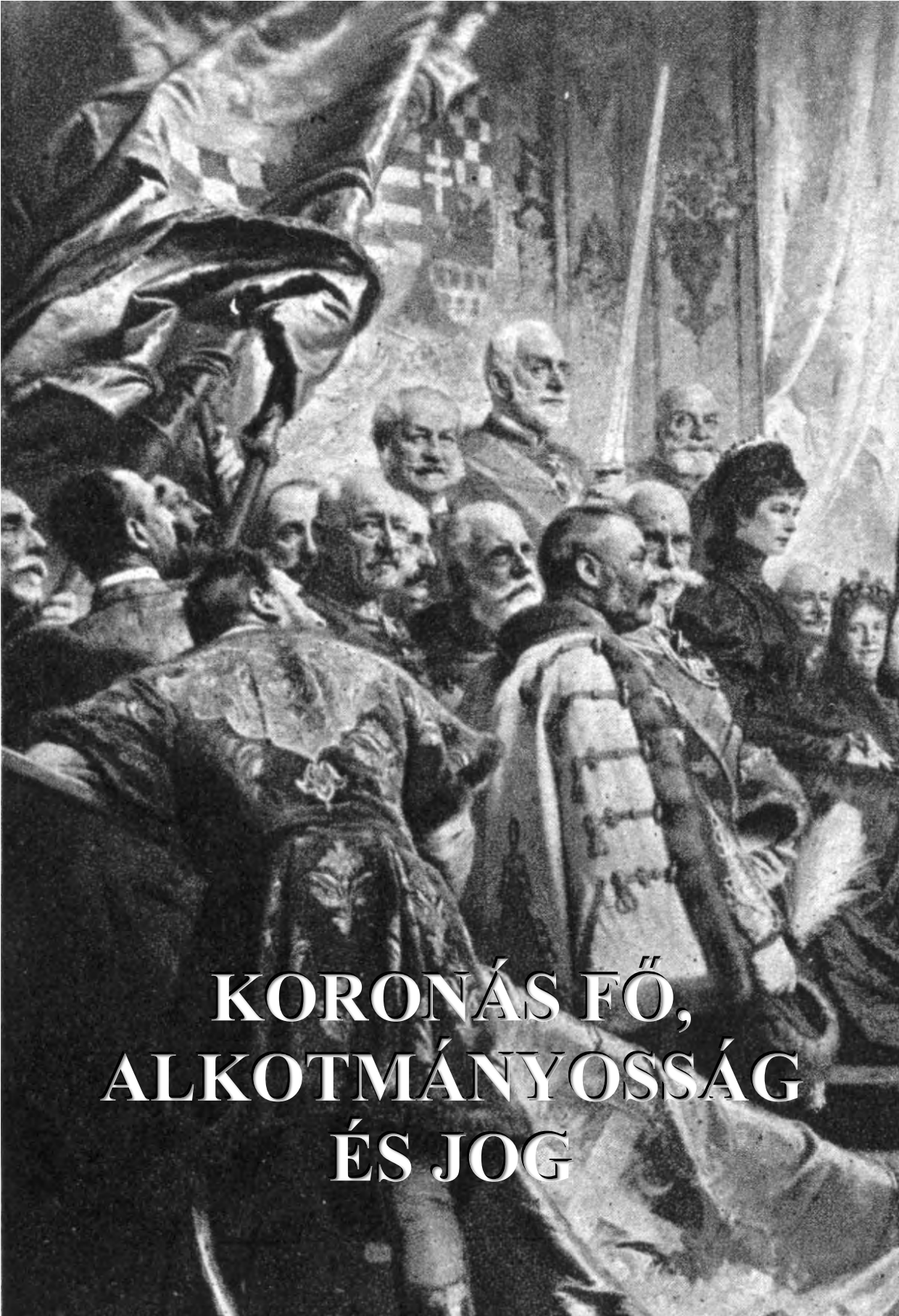
JAKAB, ALBERT ZSOLT

THE MEMORY OF THE HEIR TO THE AUSTRO-HUNGARIAN
THRONE AND HIS WIFE AND OF THE LAST CORONATION
AT CLUJ (NARRATIVE CONSTRUCTION OF EVENTS)

The study presents the memorial strategies and forms that were in use in Cluj after the assassination of the Archduke of Austria and his wife in Sarajevo (28 June 1914), respectively the aposiopesis regarding the narrative visualization of loyalty to the crown. It aims to discover the way how the city experienced and expressed the national festivity of the coronation; the characters, events, forms and practices of the festivity of coronation in the local society, how the local public space was expropriated and reorganized; the social demands and functions that were fulfilled; the image(s) of the evoked past and of the adumbrated future produced and legitimated by the events of the festivity. How did the media create and expose the public memory of the Archduke of Austria and his wife? What patterns were followed by this cult-strategy and what were the antecedents to correspond to?

Gyógyszerész mozsár Károly trónörökös képével

KORONÁS FŐ,
ALKOTMÁNYOSSÁG
ÉS JOG

ANTAL TAMÁS

SZILÁGYI DEZSŐ NÉZETEI AZ ALKOTMÁNYOS KORMÁNYZÁSRÓL*

„Mint a magyar nemzet politikai egysége, épp oly sérthetetlen a faj- és valláskülönbség nélküli egyenlőség az egyéni és politikai jogok terén, és az igazságos és egyenletes részesedés az állami védelemben és az állami gondozás jótéteményeiben.” (Szilágyi Dezső)

A dualizmus korának egyik legjelentősebb magyar igazságügy-minisztere – Tisza Kálmán, Szapáry Gyula s Wekerle Sándor kormányainak a tagja –, az elszánt reformer, Szilágyi Dezső nem csupán kiváló jogász és szabadelvű politikus, hanem a budapesti egyetem jog- és államtudományi karának professzora is volt.

Az *alma mater*be 1874. augusztus 3-án tért vissza: az egykori érdeemes hallgatóból immár a politika tudományok *nyilvános, rendes egyetemi tanára* lett. A kinevezése nem volt éppen szokványos: még 1873-ban hirdetett az oktatásügyi miniszter tanári pályázatot az *alkotmányi és közigazgatási politika tanszék*re. Számosan pályáztak: többek között Concha Győző, Horn Ede, Korbuly Imre és Pisztóry Mór is; a kar leginkább Horn törekvését támogatta. Mindezek ellenére az uralkodó, Ferenc József a szakminiszteri előterjesztésre Szilágyit nevezte ki, mely tény a kar tudomásul vette.¹

Mivel rendszerint a professzorok több főkollégiumot oktattak, így a büntetőjog előadásával is megbízták annak *jogosított tanaraként*. A jogászképzésben egyéb funkciókat is ellátott: a II. alapvizsgálati bizottság, továbbá az államtudományi, valamint a jogtudományi államvizsgálati bizottságok állandó beltagja, az egyetemi tanács tagja, illetve a LXXX. tanévben, 1879/80-ban a jogi kar dékánja, a

---

* E tanulmány bővített változata időközben megjelent a Jogtudományi Közlöny 2020. májusi számában (209–215.).

¹ ECKHART 1936. 533–534.

következőben prodékánja volt.² Egyetemi tanári státuszát a miniszteri kinevezésével végleg feladta, bár a kar az életének utolsó évében a visszahívását tervezte a közjog korszerű oktatása végett.

Az 1874 és 1889 közötti egyetemi tanrendek tanúsága szerint az első félévben *Politika* címmel összehasonlító alkotmányjogot s alkotmányi politikát, valamint *Büntetőjog* megjelöléssel anyagi büntetőjogot adott elő csütörtök és vasárnap kivételével naponként nyolc és tíz óra között, egy-egy órában, tehát mindkét stúdiumból ötórányi előadása volt hetente. A második félévben ugyancsak *Politika* címmel a kormányzati politikáról és az összehasonlító közigazgatási jogról, továbbá *Büntetőjog* megjelöléssel a különös részi büntetőjogról és a bűnvádi eljárás alapvonalairól tartott előadásokat hasonló óra- és időbeosztással.³ Feltehetően azért éppen reggelente, mert az országgyűlés képviselőházának ülései rendszerint tizenegykor vagy az után kezdődtek. Egyéb kurzusokat is hirdetett az ellenzékbe vonulása előtt: 1876 és 1878 között, amelyeket ma fakultatív kollégiumoknak neveznénk.

Szász Károly miniszteri tanácsos így méltatta az oktatói kvalitásait:

„mint tanár s jelesen politikai tanár, nem az elméletből igyekszik igazolni a gyakorlatot, hanem a gyakorlat tapasztalatainak összevetéséből állapítani meg a legjobb elméletet, viszont általában mint jogásznak főiránya: európai lábra helyezni igazságszolgáltatásunkat, anélkül, hogy az idegen intézményeket egyszerűen átvenni s a történelmi fejlődést ignorálni akarná. Szóval egyike azoknak, akiknél az elmélet karöltve jár a gyakorlattal, de az támaszkodik emerre s nem megfordítva.”⁴

Concha Gyöző, aki 1889-ben az utóda lett a budapesti katedrán, bírálóbbr hangnembben ekként fogalmazott:

---

² *A Budapesti Kir. Magyar Tudomány-egyetem almanachja*. 1879. – LXXX. évről. Budapest, 1880. 8., *A Budapesti Kir. Magyar Tudomány-egyetem almanachja*. 1880. – LXXXI. évről. Budapest, 1881. 8.

³ *A Budapesti M. Kir. Tudomány-Egyetem tanrende*. 1874–1888. (V–IX. tanév, LXXX–LXXXIX. tanév; az 1. és a 2. félévek külön füzetekben) Budapest, 1875–1889. 6., kivéve 1882/83-ból az 1. félév: 5–6.

⁴ –á–r– [SZÁSZ KÁROLY]: Szilágyi Dezső. *Vasárnapi Újság* 1878. május 12. (19. sz.) 294.

„az ő nagy tehetségét a közéletnek csak időleges, aktuális tényei ingerelték, végső alapjainak tudományos bűvárlata ellenben hidegen hagyta. Megelégedett e tekintetben a korában uralkodó elméleteknek előadásával s a meglévő intézményeknek összehasonlító bűvárlatával. Szilágyi az államban nem bűvárlati problémát, nem a tudvágy, hanem a tettvágy tárgyát látta, s rendkívüli elméje az állambani alkotásnak, nem az állam teljesebb megértésének világában érvényesült.”⁵

Egy emléket állító kötetben tettük közzé – életrajza mellett – a büntetőjogi s a különböző politikai előadásainak rekonstrukcióját, mivel egyetemi jegyzetet vagy tankönyvet ő maga nem írt, így a szokásnak megfelelően a hallgatói a saját kézzel írott jegyzeteikből készítettek tansegédleteket – név szerint Takács Zoltáné ismert –, amelyek, ha nem is teljesen pontosak, de nagyban segítenek megismerni az előadó szavait, gondolatmenetét és tudományos nézeteit. E jegyzeteket litográfiai eljárással sokszorosították a néha nehezen olvasható kézírásos forma megőrzése mellett. Hiteles forrás híján ezeket kell felhasználnunk, ha az előadásait kívánjuk tanulmányozni, ezért azokat szöveghűen, magyarázatokkal kiegészítve közzeltük. E helyütt a *politikai előadásairól* írunk rövid összefoglalást.⁶

A vizsgált korszakban a politikan két közjogtudományi területet foglalt magába: mai kifejezésekkel élve *az alkotmányjogot és a közigazgatási jogot*, tehát lényegében a közjogi stúdiumot jelentette az egyetemi oktatásban. A politikan még egy összefoglaló tantárgynak mutatkozott, miközben a tudományban a tételes államjog és a közigazgatástan már elkülönült egymástól. Éppen Szilágyi Dezső egyetemi munkássága idején élte változását e két tudományterület: a meghatározó német irányzat – Rudolf Gneist és Robert von Mohl után – Lorenz von Stein (1815–1890) közigazgatástanához kötődött, aki az 1865-től több kötetben kiadott *Verwaltungslehre* című művével⁷ mintegy megalapozta a közigazgatási jog autonómiáját, elválasztását az alkotmányjogtól, s az ő metódusát a magyar tudományosság évtizedekkel később, még a 19–20. század fordulóján is követte. Emblematikus példája Concha Győző *Politikana*, melyben az említett szemléletet véve alapul értekezett a szerző először az alkotmánytanról

---

⁵ ECKHART 1936. 598.

⁶ ANTAL 2016. 231–542.

⁷ STEIN 1865–1884.; KOI 2014. 274–288.

(a szoros értelemben vett államjogról), majd a közigazgatásról két, időben is jól elkülönülő kötetben,⁸ s az utóbbi nemcsak a tételes közigazgatási jogot, hanem a közigazgatási államfunkció nem jogi természetű egyes komponenseit is magában foglalta, tulajdonképpen a 18. századvégi porosz rendészeti igazgatás hagyományait követve.

A magyar közjogi oktatásnak, különösen az alkotmányjognak azonban létezett egy olyan sajátossága, ami szükségképpen eltért a nyugat-európai unitárius államokétól: ez az Osztrák Császársággal (az örökös és az egyéb tartományokkal) való államkapcsolat, a *reálunió* jelensége, amely mind szuverenitási, mind államjogi szempontból kihatott a hazai fejlődésre. Ennek két korszaka volt történelmileg: az 1723. évi *Pragmatica Sanctió*val kezdődő csaknem másfél évszázad, majd pedig az 1867. évi XII. tc.-en is nyugvó modern periódus, amely felosztáson mintegy átíveltek az 1848. évi áprilisi törvények parlamentarizmust hozó közjogi vívmányai. Mint Deák Ferenc és Wenzel Lustkandl egykori vitája bizonyította: nem volt könnyű a szemléletek normatív összeegyeztetése e háromoldalú viszonyban, beleértve harmadikként az uralkodó jogállását is.⁹

Szilágyi Dezső közigazgatási jogi előadásai a *kormányzati tevékenységről* szóltak: a központi kormányzat, a területi és helyi önkormányzás, a köztisztviselői szolgálat, valamint a közigazgatási bíráskodás intézményeit állította a vizsgálódásai középpontjába. Felmerül a kérdés: míg a büntetőjognak vagy a magánjognak létezett dogmatikus belső rendje, addig hazánkban lehetett-e egyáltalán közigazgatási jogtudományról beszélni? Az ortodox szemlélet erre nemmel felelt.¹⁰ Szilágyi előadásaiból azonban egyértelműen kiderül, hogy ez téves nézet volt. A pozitivista alapokon álló közigazgatási jog – legalábbis az ő tolmácsolásában – nem a hatályos jogszabályok kompilációját jelentette, mint Csiky Kálmánnál,¹¹ hanem a *nemzetközi összehasonlító jogi* komparatiztikát: az angol, a francia és a németországi modellek hatékony egybevetését. E motívum vezette konzekvensen a kortárs nyugat- és közép-európai megoldások értő elemzését végezve el, bár önálló elméleti rendszert nem, csak egyfajta

---

⁸ CONCHA ¹1894, ²1907. CONCHA 1905.

⁹ DEÁK 1865.

¹⁰ LŐRINCZ ET AL. 1976. 381–389. vö.: JAKAB 2010. 31–44., különösen: 32–33.

¹¹ CSIKY 1888.

kritikai, logikai, leginkább utilitarista szempontrendszerrel dolgozott ki – ebben azonban különösen virtuóz volt.

A közigazgatási tevékenység az ő felfogásában két fő részre: a kormány által végzettre és az önkormányzatok által megvalósítottra tagolódott. Az általa képviselt álláspont szerint a legideálisabb kormányforma a *parlamentáris monarchia* volt, lehetőleg annak az angliai értelmében. A köztársasági államformában kibontakozó kormányzati tevékenységet ennél kevesebbre tartotta: a monarchiákban megnyilvánuló közjogi és politikai állandóságot nagyra értékelte szemben a republikánus rendszerek állandóan változó politikai tartalmával. Különösen, ha Franciaország 1789 óta eltelt száz évének kaotikus viszonyait tekintette.

Szilágyi Angliából hazatérve (1870) nemcsak az esküdszék iránti vonzalmának adott hangot, hanem az *angol területi közigazgatást* is csodálattal szemlélte, annak a kontinentális megoldásoktól eltérő szellemisége miatt. Mivel az abszolutizmus ott szűnt meg legelőbb, így a 19. századra kialakult a valódi önkormányzat, amely nem az állami akaratot közvetítette a lokális szintre, hanem tényleges autonómiát valósított meg abból kiindulva, hogy az önkormányzás joga magától a Parlamenti eredő jogosultság volt, amit a központi, felelős kormánynak (kabinetnek) is tiszteletben kellett tartania. Ennek legkiemelkedőbb jellemzője a *békebírák (justices of the peace)* szervei és a különféle *testületek (boards)* működése volt,¹² amelyek közül az előbbieket királyi köztisztviselők, az utóbbiak azonban helyi alapon szerveződött orgánumok voltak, és a kettő ellensúlya jól működött. Az angol közigazgatásban még a 19. század derekán is feltűnően sok volt a nem fizetett hivatalnok, akik igazgatási tevékenységet láttak ugyan el, de ezt társadalmi állásuknál fogva tették, tehát nem függtek egzisztenciálisan sem a koronától, sem a kormánytól (kabinettől).

Míg a francia területi intézményrendszer végletekig racionalizált lett – a *departement*-ok, kerületek, kantonok s a municípiumok struktúrája a prefektúrák létrehozásán kívül érdemben nem sokat változott az 1791. évi alkotmány után¹³ –, a porosz pedig tradicionálisan mereven szerveződött a provinciák, kerületek (*Kreis*) és járások (*Amtsbezirk*) formájában,¹⁴ addig az angol modellt egyfajta

---

¹² MAITLAND 1908. 493–501.; STIPTA 2010. 793–810., különösen: 797–801.

¹³ RUSZOLY 2011. 437–438., 446–447.; BOTH 1996. 64., 67., 74., 112–113.

¹⁴ RUSZOLY 2011. 512–513.; ANTAL 2016, 276–283.; HORVÁTH 1996. 184.

rugalmasság, de nehéz átláthatóság jellemezte. Ha hozzátesszük a települések különös kettős szervezetét: a plébánia községenkénti (*parishes*) egyházközségvezetőket (*churchwardens*), szegényügyi felügyelőket (*overseers of the poor*) és közrendészeket (*petty constablers*), akik az egyházközségeket vezették világi tekintetben is, valamint a polgármestereket s az említett adminisztratív *board*-okat, akik/amelyek az önkormányzati értelemben vett települési közfeladatokat igazgatták, továbbá a békebírák kollégiumait (*sessions*), melyek egy része évnegyedenként ült össze, kívülről szemlélve nehezen elválasztható hatáskörökben, előtűnik a történeti alkotmányból eredő kaleidoszkópikusság. Szilágyinak ez egyszerre volt kaotikus és csodálatosan demokratikus.

Az előadásaiban szintén nagy hangsúlyt helyezett korának kialakulóban lévő új jogintézményére: a *közigazgatási bíráskodásra*, amely éppen azon évtizedekben formálódott Magyarországon, de Nyugat-Európában sem tekintett vissza hosszú múltra.¹⁵ A modern államelmélet a közigazgatási szervek döntéseinek jogorvoslati rendszerébe – *ultima ratioként* – a bíróságokat is törekedett bevonni, illetve olyan fórumokat, amelyek a jogerős döntést hozó közigazgatási szervtől teljesen elkülönültek még akkor is, ha maguk szintén közigazgatási orgánumok voltak. Itt is háromféle modell állt előtte: az angol, amely lényegében a békebírák tribunáljain nyugodott, a francia, mely az államtanácson keresztül hozott létre kvázi bíráskodást (*contentieux*) magán a központi közigazgatáson belül, valamint a német, amely az egyre több tartományban felállított önálló közigazgatási bíróságok útján biztosította a judikatúrát, még akkor is, ha éppen a birodalmi szintű közigazgatási bíróság volt az, amely nem jött létre a vizsgált korszakban. Szilágyi kriticismusa gondosan elemezte, összevetette ezen formákat, rávilágítva az előnyeikre és a hátrányaikra, valamint a történelmi okaikra s a funkció közjogi bonyolultságára egyaránt, de mindezt az országgyűlési vitákban is megtette: különösen 1883-ban és 1886-ban.¹⁶ Jól érzékelt, hogy a közigazgatási bíráskodás nélkülözhetetlen a szabadelvű államokban, és ennek nyomán miniszteri tevékenységének egyik legjelentősebb

---

¹⁵ Korabeli körképet nyújt: CONCHA 1877.

¹⁶ STIPTA 2006. 518–546., ide különösen: 523., 534–353., 538–539., 543.; STIPTA 2019. 13–58.

eredménye a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság (1896) előkészítése, szervezése volt.¹⁷

Az *államjogi (alkotmányjogi) előadásai* szintén bizonyítják, hogy a 19. századi hazai közjogi oktatás és tudományosság¹⁸ jóval többet jelentett a pozitivista szemléletű, tételes joganyag-ismertetésnél. Az előadásai – szemben az akkori tankönyvekkel¹⁹ – teljes egészükben elméleti, teoretikus és dogmatikus jellegűek voltak, melyek nem nélkülözték a jogfilozófiai okfejtéseket sem: a mai diszciplináris rendszertanban részben az államelmélet fogalma alá tartoznak. Leginkább a kortárs Kautz Gyula kézikönyvéhez hasonlíthatók.²⁰

Szilágyi egész gondolatmenetének volt egy visszatérő momentuma: az *ideális állam- és uralmi forma keresése*; annak szándéka, hogy az alkotmánytörténet módszereit is felhasználva meghatározza azon társadalmi ismérveket, amelyek – egy ma használt, de mégis ideillő kifejezéssel – a „jó állam” attribútumai. Mindebben a történelem példáit és tanulságait több irányból tette előadásai tárgyává: elemezte a szervezett emberi társadalmakban koronként bekövetkezett változásokat, folyamatokat, s ez alapján interpretálta a jogintézmények ki- vagy átalakulását, ami magát a nem feltétlenül lineáris fejlődést jelentette.

Érdekesség, hogy az *államforma* és az *államuralmi forma* fogalma még nem különült el a szakkifejezéseiben. Ennek megfelelően az államforma alatt jobbra azt értette, hogy szuverenitáselméleti szempontból tekintve mely társadalmi réteg és miként gyakorolt uralmat a politikai tevélegességből kirekesztettek felett. Rousseau társadalmi szerződéseit és Hobbes abszolutisztikus modelljét elvetve, Arisztotelész klasszikus *Politikájából* indult ki;²¹ eszerint az osztályozásában az államfelségből eredő jogokat gyakorolhatta *egy személy*: a monarcha vagy a despota, avagy *egy kisebbség*: az arisztokrácia, a teokrácia vagy az oligarchia, végül *a többség*, ami lehetett politeia vagy demokrácia. Mindezekből ő pozitívnak a talentumos monarcha, a tradícióihoz hű arisztokrácia és az önmérsékletet tanúsítani képes demokrácia uralmát találta azzal, hogy

---

¹⁷ MARTONYI 1932., MARTONYI 1973.; STIPTA 1997.; STIPTA 2015a.; STIPTA 2017.

¹⁸ KORBULY ²1884. 17–21., 26–35.; KAUTZ ²1876. 84–100.

¹⁹ PL. KORBULY 1884.; CONCHA 1894.; NAGY 1907.

²⁰ Lásd a 19. jegyzetünkben hivatkozott művét, valamint vö.: SZABÓ 1980. 264–270.

²¹ BOROS 2007. 135–137. (E rész Bene László munkája.)

élesen látta a gyakorlati negatívumaikat is. Nézetei alátámasztására részletesen elemezte a spártai, a velencei s az ókori római arisztokratikus államot – ami tehát megvalósulhatott monarchikus és köztársasági (városállami) keretek közt is –, valamint az athéni és a modernkori demokráciát, az utóbbit főként az Amerikai Egyesült Államok példáján, illetve az európai monarchiakat a rendi, az abszolút és az alkotmányos (korlátolt) stádiumokban. Rámutatott az átalakulások logikus folyamataira s arra, miért vált szükségessé valamennyi struktúrában a belső elfajulás, ami rendszerint forradalmakhoz vagy más állami katalizmákhoz – végső soron a szuverenitás elvesztéséhez – vezethetett.

Az eszmei ideálját ugyan ezúttal sem fogalmazta meg kifejezetten, de egyértelműen érezni szavaiból, hogy a köztársaságinál mindenképpen többre értékelte a *monarchikus* közjogi berendezkedést, az uralmi formákon belül pedig az *arisztokratikus* hatalomgyakorlást annak ellenére is, hogy el kellett ismernie: a 19. századi fejlődésben az irány a széles társadalmi alapon nyugvó polgári demokrácia felé mutatott, amelyet inkább tartott szükségszerűnek, mint célszerűnek. Erről egy helyütt így fogalmazott:

„a demokráciának terjedését az általános szavazatjog lassankénti behozatala alapján a mai államférfiak kikerülhetetlennek tartják. A fejlődés oda visz bennünket, nem valami megmagyarázhatatlan erővel, de azon élő és érző erők hatása folytán, amelyek a szervezett népben vannak, hogy a politikai befolyása az alsó osztálynak folytonosan emelkedik és tágul. Ez teljesen igaz. De az európai államférfiak legnagyobb része a demokráciának ezen terjedését mintegy kikerülhetetlen rossznak tekinti; és Montesquieu óta Tocqueville is nagy munkáját²² ezen eszmének hatása alatt írta. Pedig a dolog nem úgy áll! A demokrácia terjedése egy természetszerű reactio volt kettő ellen: a) az előjogai ellen a gazdagabb és műveltebb osztálynak, b) a társadalmi hatalom túlnyomóságán alapuló túlságos politikai befolyása ellen ugyanezen osztálynak akkor, már midőn előjogai megszűntek; tehát a demokrácia érdeke túlnyomólag negatív.”²³

Az utóbbi fordulatban arra utalt, miszerint a „nép uralma” azt kívánja meg, hogy valamely egyén vagy kisebbség ne bírjon

---

²² TOCQUEVILLE 1835–1840.

²³ ANTAL 2016. 534.

előjogokkal, és *tartózkodjon* a számszerű többség feletti egyoldalú hatalomtól.

Csakhogy a számszerűség és a minőség mindig különböző jellemzők. Hosszasan fejtegette azon álláspontját, hogy egy pozitív értelemben vett arisztokratikus (nem feltétlenül nemesi!) társadalomban az arisztokráciának tekintett réteg a politika vitelére lényegesen alkalmasabb volt, mint az alsó vagyoni osztályok feltörekvő tagjai vagy azok delegáltjai. Ez megnyilvánult mind az értelmességben, a képzettségben, mind a vagyoni függetlenségben, mind pedig a nemzedékeken átöröklött tradíciókban, amik egyfajta tudáskincset és kiegyensúlyozottságot is hagyományoztak az elődökről az utódokra. Nem utasította el az e társadalmi szintet el nem érők képviseleti úton megvalósuló részvételét, mivel a népszuverenitás Közép-Európában éppen kiformalódó rendezőelve sem nélkülözhetette ezt, de feltétlenül kevesebbnek tekintette azok magatartását, hozzáállását a hatalomhoz már csak az egzisztenciális függésük miatt is. Így a köztársasági államformát jellemzően társította az ezerarcú és -érdekű nép bizonytalan, időleges uralmával, míg az alkotmányban tételesen *korlátolt monarchiát* az uralmi forma legcélyszerűbb manifesztumának látta a korabeli Európa számára, mely az arisztokratikus állam veretes értékeivel s a demokrácia pozitív fogalmi elemeivel kiegészítve lehetett hivatott – legalábbis az osztrák tartományokban és Magyarországon – a jövőt megtestesíteni.

Azonban hozzá kell tennünk, hogy az előadásából kitűnnek azon motívumok is, amik évtizedekkel később, a világháború útján *az európai liberális államkonceptió* kudarcához vezettek. Korának gondolkodóihoz hasonlóan egyfajta „naiv szabadelvűséget” vallott: úgy vélte, hogy az európai társadalmi és politikai folyamatok maguktól értetődően vezetnek a modern képviseleti demokrácia felé a nyugati republikákban éppúgy, mint a parlamentáris monarchiákban, egyensúlyi helyzetet teremtve a reális alternatívák között. Ő is úgy hitte, hogy a népesség nivójának és életminőségének emelkedése szükségszerűen a kiegyenlítődés irányába tereli a társadalmakat, míg nem a képviseleti rendszer, a részben korlátolt választójog, a teljes kormányzati felelősség és ezek konstruktív befolyása a többi hatalmi tényezőre magától értetődő lesz a civilizált népek, nemzetek számára a polgár- és a magánjogok gyakorlatában, a szabadelvű politikai hitvallásban és az államok egymáshoz való viszonyában. Az idealizmusnak e formájában tévedett. Nagy elméleti pontossággal

elemezte ugyanakkor a 19. századi szövetségi államok és az államszövetségek közjogi struktúráját, a szuverenitás megosztásának módjait a tagállamok és a föderáció szervei között.

Feltétlenül tisztelte a magyar parlamentáris monarchiát, amelyben a szentkorona, az azt viselő törvényes uralkodó és az állami szuverenitás számára egy megkérdőjelezhetetlen közjogi szentháromságot képezett:

„ily fenntartó erő a ragaszkodás a trónhoz, amely a nemzet minden rétegében őserővel él, amely abból a meggyőződésből fakad, hogy az uralkodóház és a nemzet érdekét és sorsát, a haza és a király iránti hűséget szétválasztani soha sem lehet.”²⁴

Az előadásai így sajátos szintézisei az állambölcseletnek, a kanti etikának, a modern közjognak és az alkotmánytörténetnek, amelyeknek középpontjában a racionális jogász gondolkodás és kriticismus állt. Ez bizonyítja azt is, hogy a 19. század végi honi politikatan²⁵ tartalmilag lényegesen több volt a szövegpozitivizmusnál.

IRODALOM

ANTAL Tamás

2016 *Szilágyi Dezső és műve.* (Jogtörténeti Tár 4.) Iurisperitus Bt., Szeged.

BOROS Gábor (szerk.)

2007 *Filozófia.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

---

²⁴ MÁRKI – BEKSICS 1898. 831. (E gondolatot a millenniumi hódolat alkalmával fejtette ki ebben a formában a királyi pár előtti ünnepi tisztelgésre fogalmazott beszédében, amely máig a legismertebb retorikai művei közé tartozik.)

²⁵ Vö.: STIPTA 2015b. 134–138.

BOTH Ödön

- 1996 *Fejezetek a nyugat-európai állam- és jogtörténet köréből.* (A József Attila Tudományegyetem jogtörténeti tanszékének tansegédletei 6.) JATEPress, Szeged.

CONCHA Győző

- 1877 *A közigazgatási bírászkodás az alkotmányosság és az egyéni joghoz való viszonyában.* Budapest.
- 1894-1907 *Politika.* Első kötet: *Alkotmánytan.* Budapest.
- 1905 *Politika.* Második kötet: *Közigazgatástan.* Budapest.

CSIKY Kálmán

- 1888 *A magyar állam közigazgatási joga.* Budapest.

DEÁK Ferencz

- 1865 *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára: 'Das ungarisch-österreichische Staatsrecht' a magyar közjog történelmének szempontjából.* Pest.

ECKHART Ferenc

- 1936 *A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935.* A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története, 2. Budapest.

HORVÁTH Pál (szerk.)

- 1996 *Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

JAKAB András

- 2010 *A közigazgatási jog tudománya és oktatása Magyarországon. Új Magyar Közigazgatás, 9–10. sz. 31–44.*

KAUTZ Gyula

- 1876 *A politikai tudomány kézikönyve.* Budapest.

KOI Gyula

- 2014 Lorenz von Stein Verwaltungslehre című fő művének helye a közigazgatás-tudományban. In: Fekete Balázs – Kreiszig Brigitta (szerk.): *A világ mi magunk vagyunk... Liber Amicorum Imre Vörös*. HVG-ORAC, Budapest. 274–288.

KORBULY Imre

- 1884 *Magyarország közigazgatása, illetőleg a magyar államjog rendszere*. Sajtó alá rendezte Fésüs György. Budapest.

LÓRINCZ Lajos – NAGY Endre – SZAMEL Lajos

- 1976 *A közigazgatás kutatásának tudományos irányzatai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

MAITLAND, F. W.

- 1908 *The Constitutional History of England: A Course of Lectures*. Cambridge.

MÁRKI Sándor – BEKSICS Gusztáv

- 1898 *A modern Magyarország (1848–1896)*. (*A magyar nemzet története*. X. Sorozatszerk.: Szilágyi Sándor.) Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest.

MARTONYI János

- 1932 *A közigazgatási bíráskodás és legújabbkori fejlődése*. Magyar Közigazgatás-tudományi Intézet, Budapest.
- 1973 *A közigazgatási bíráskodás bevezetése, szervezete és hatékonysága Magyarországon (1867–1949)*. *Acta Jur. et Pol.* Szeged. Tom. XX., Fasc. 2. Szeged. 1–17.

NAGY Ernő

- 1907 *Magyarország közigazgatása (államjog)*. Budapest.

RUSZOLY József

- 2011 *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged.

STEIN, Lorenz von

- 1865-1884 *Verwaltungslehre*, I–VI. Bde. Stuttgart.

STIPTA István

- 1997 A pénzügyi közigazgatási bíráskodás hazai története. *Acta Jur. et Pol.* Szeged. Tom. LII., Fasc. 9. Szeged.
- 2006 Országgyűlési vita a pénzügyi közigazgatási bíróságról 1883-ban. In: Mezey Barna – Révész T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Gondolat Kiadó, Budapest. 518–546.
- 2010 A 19. századi angol közigazgatási jogvédelem és a magyar közigazgatási bíráskodás. In: Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. *Acta Jur. et Pol.* Szeged. Tom. LXXIII. Szeged. 793–810.
- 2015a A közigazgatási bíráskodás történeti modelljei. *Jogtörténeti Szemle*. 3. sz., különsz. 40–45.
- 2015b *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve*. (A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 57.) Pólay Elemér Alapítvány, Szeged.
- 2017 A pénzügyi közigazgatási bíróság archontológiája. *FORVM. Acta Jur. et Pol. Szeged*, 2017. 1. sz. 99–135.
- 2019 *A pénzügyi közigazgatási bíróság tevékenysége (1884–1896)*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.

SZABÓ Imre

- 1980 *A burzsoá állam és jogbölcselet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

TOCQUEVILLE, Alexis de

- 1835-1840 *Az amerikai demokrácia*. Eredeti kiadása: Párizs, London.

ANTAL, TAMÁS

DEZSŐ SZILÁGYI'S VIEW ON CONSTITUTIONAL GOVERNANCE

The author presents a summary of the former Hungarian Minister of Justice and university professor Dezső Szilágyi's lectures on public law subjects held at the University of Budapest between 1874 and 1889. He was a liberal politician and an excellent legal expert especially on the field of administrative law and constitutional law, although he did not publish any professional books for students. According to the author's conclusion his reconstructed lectures testify that not only positivist but critical and comparative legal education was in practice in public law studies in Hungary at the end of the 19th century.

Szilágyi Dezső a királyi pár előtt a milleniumi ünnepségen
(Benczúr Gyula: *Ezredéves hódolat* című festményének
panoráma képeslap reprodukciója, részlet)

„...BÜNTETT ALANYÁT NEM KÉPEZHETI...”

A király jogállásának büntetőjogi vonatkozásai a régi magyar büntetőjogban

A modern magyar közjogtörténeti szakirodalom és tankönyvirodalom axiomatikus megállapítása – némileg eltérő szóhasználattal –, hogy a király felelőtlen, felelősségre nem vonható.¹ Erre alapozva olvasható olyan megjegyzés is, hogy az államfő jogállásának büntetőjogi aspektusa csak köztársasági államformánál vizsgálható.² Sajátos módon az uralkodó felelőtlenségének legalaposabb történeti és összehasonlító elemzése Nagy Ernő (1853–1921) felségjogokról szóló lexikon-szócikkében található.³ A hazai alkotmánytörténeti és jogtörténeti irodalom ennek folytán nem is vizsgálja, hogy az uralkodó közjogi státusa miként és hogyan jelenik meg ebben a vonatkozásban a magyar büntetőjogi gondolkodásban. Jelen tanulmány az önálló büntetőjog-tudomány kialakulása (18. század közepe) és az első büntető törvénykönyv (1878. évi V. tc.) közötti időszak jogforrásaiban, valamint közjogi és büntetőjogi szakirodalmában elemzi a király büntetőjogi felelőtlenségét. A kodifikációs lépések ebből a szempontból nem vizsgálhatóak, ugyanis a javaslatok és tervezetek (1795, 1830, 1843, 1868) egyetlen szövegváltozatukban sem tartalmazznak ilyen rendelkezést, és a Csemegi-kódex vitájában sem merül fel a problémakör.

Előkérdések

A sikeres kodifikáció előtti magyar büntetőjogi gondolkodás egyik alaptétele a koronás uralkodó speciális büntetőjogi helyzete. Ez egyrészt jelenti a fokozott büntetőjogi védelmét a felségsértés tényállásával, itt passzív alanyaként és sértettként jelenik meg a király.⁴

---

¹ CSIZMADIA 1995b. 331–332.; MEZEY 2003. 94.; FÖGLEIN et al 2003. 360.; POMOGYI 2008. 566.; SZENTE 2011. 214.; SZABÓ 2011. 263., 439.; BEKE-MARTOS 2012. 235.; TÓTH 2014. 64., 74.

² SZABÓ 2011. 263., 439.

³ NAGY 1900. 588–592.

⁴ A felségsértésről legújabbban: BALOGH 2006.; BARNA 2010.; BARNA 2013.

Másrészt kivételes jogállást teremt a büntetőjog azzal, hogy az uralkodót nem lehet bűncselekmény elkövetése miatt felelősségre vonni. Három kérdésre kell ennek kapcsán választ találni. Megjelenik-e a közjogi irodalomban a büntetőjogi vonatkozás? Lereagálja-e büntetőjog a közjogi változást? A büntetőjog saját fejlődésében hogyan jelenik meg a probléma?

A kutatást két jelenség korlátozza: egyrészt a kortársak számára a király felelőssége érzékeny téma, a szerzők és a kodifikátorok kerülnek, vagy nagyon röviden foglalkoznak vele, másrészt hiányoznak a meglapozó közjogtörténeti és büntetőjog-történeti kutatások.

Az államfő büntetőjogi felelőssége közjogi és büntetőjogi kérdésként is felvethető, így figyelembe kell venni a két jogág eltérő belső fejlődését és a kapcsolódási pontokat: a megfelelő periodizáció a jogági korszakolások „összefésülésével” érhető el. A király jogállása szempontjából lényeges közjogtörténeti mérföldkövek (1790. évi 12. tc., áprilisi törvények, olmützi alkotmány, függetlenségi nyilatkozat, szilveszteri pátens, októberi diploma, kiegyezés) és a büntetőjogi modernizáció fázisai (korai kodifikációs kísérletek 1790–1848, büntetőjogi provizórium 1848–1852, osztrák jogexport 1852–1860, átmenet kora 1861–1867, kodifikációs folyamatok 1867–1878)⁵ együttesen jelölik ki a vizsgálandó periódusokat.

A magyar közjogi irodalom kifejezetten későn jelenik meg és sajátosan fejlődik, így az 1790-es évek előtt elfogadott tankönyv sem állt rendelkezésre. Az osztrák tartományokhoz és az uralkodóhoz fűződő viszony kapcsán az udvar és a tradicionális rendi álláspont között feszülő ellentét miatt nem alakul ki tudományos diskurzus az alapkérdésekről sem a 19. század végéig. A szokásjog uralta közjog megragad a történeti érvelés mellett, hiszen ezzel lehet többé-kevésbé kivédeni az abszolutisztikus törekvéseket. A hazai közjogi irodalom az aktuális politikai helyzetnek (pl. cenzúra) megfelelően a kiegyezés előtt hullámokban jelenik meg. Az 1790-es évek elejét (Petrovich József 1751–1819, Ürményi József 1741–1825) követően az 1840-es évek közepén (Beöthy Zsigmond 1819–1896), majd a reformkorban ki nem adott művek (Virozsil Antal 1792–1868, Cziráky Antal Mózes 1772–1852) az ötvenes években, végül 1861-től változatlan tartalommal (Virozsil Antal), 1848-ra reflektálva (Récsi Emil 1822–1864) vagy

---

⁵ A korszakolásról eltérő hangsúlyokkal: BATÓ 2011a. 41–52.; BATÓ 2011b. 33–42.; NAGY 2008. 21–24.; NAGY 2013. 46–48.; NAGY 2015. 266–267.

modernizálva (Suhayda János 1818–1881, Fogarasi János 1801–1878, Karvasy Ágoston 1809–1896) látnak napvilágot az alkotmányjogi kézikönyvek. A dualizmus időszakában az Ausztriával való kapcsolatra vonatkozó álláspont osztja táborokra a csak lassan modernizálódó közjog művelőit.⁶

A magyar büntetőjogi szakirodalom a 18. század közepén születik meg Huszty István (1710?–1778?), Gochetz Gábor (???–???) és Bodó Mátyás (1690–???) kézikönyveivel, majd az 1810-es évek második felétől több – a nem létező törvényi szabályozást pótló – tankönyv (Szlemenics Pál 1783–1856, Vuchetich Mátyás 1767–1824, Fabriczy Sámuel 1791–1858, Szokolay István 1822–1904, Kassay Adolf 1828–1903) áll rendelkezésre. A kodifikáció eredménytelensége miatt a kommentárok, a jogrendszer fejletlensége és az értő olvasóközönség hiánya miatt pedig a monográfiák, a jogi szaksajtó és a döntvénygyűjtemények hiányoznak a kínálatból. Az osztrák jogexport megteremti ezeket közlési formákat is, azonban a szokásjog 1861-es visszaállítása a fejlődést részben visszafordítja. A modern elveket valló szerzők is alkalmazkodnak a büntető törvénykönyv hiányához, így a szakirodalom részben összetételében és a feldolgozás módszertanában közelebb áll az 1848 előttihez, mint a neoabszolutizmuséhoz.⁷

Korszakok és megoldások

A 18. század

A király büntetőjogi felelőtlensége 1790 előtt az örökös tartományokban fel sem vetődik sem a jogalkotásban, sem a szakirodalomban, annyira egyértelmű és világos az abszolút uralkodó jogállása.⁸ Magyarországon nincsen törvényi szabályozás, a közjogi irodalom még hiányzik, a frissen kialakuló büntetőjog pedig nem foglalkozik a Tripartitum II. rész 39. címe szerinti mentességgel: a király főbenjáró ítélet alá nem vethető, személyében nem idézhető bíróság elé. A magánjogi irodalom viszont Huszty Istvántól kezdve – a

---

⁶ NAGY 1889. 329.; NAGY 1902. 198–199.; HAJDU 1985. 219., 223.; POÓR 2000. 55.; JAKAB 2015. 159–165. Ezt a kényszerű – és csak a saját jelenkori álláspont alátámasztását célzó – érvelési technikát tekinti Stipta István a hazai jogtörténet-tudomány kezdeteinek: STIPTA 2015. 15–138.

⁷ A szakirodalom jellemzőiről további irodalommal: BATÓ 2011c. 430–431.; BATÓ 2013. 76–81.

⁸ BRAUNEDER 1994. 107.

problémát nem büntetőjoginak tekintve – említi Werbőczy István tételét, összekapcsolva azzal, hogy az uralkodót is kötik a törvények.⁹

Reformkor (1790–1848)

A törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról szóló 1790. évi 12. tc. jelenti az első törvényi korlátozást, de nem érinti az uralkodó személyes előjogait. A közjogi irodalom fejletlensége következtében mindösszesen két szerző említi, hogy a király szent és sérthetetlen. Christian August Beck (1720–1781) megmarad annak pusztá kijelentésnél, hogy a szent koronával megkoronázott uralkodót megilleti.¹⁰ Beöthy Zsigmond viszont a királyi hatalom korlátozottságával összefüggésben ismerteti a koronázott király jogait, így merül fel – minden magyarázat nélkül – a szent és sérthetetlen fordulat. A jogok részletezésénél pedig leírja a Hármaskönyv alapján, hogy a király személye alattvalói bíraskodása alól egészen kivéttetik, de nem említi külön a büntetőeljárás mentességét.¹¹ A reformkorban született, de csak az osztrák jog uralma alatt megjelent művek esetén Cziráky a király személyes felségjogai közt tér ki a szentségére és sérthetlenségére.¹² Virozsil egy államelméleti keretbe illeszti be ezt az előjogot, a kormányalkat kérdésénél írja le, leszögezi, hogy az uralkodó felelőtlensége a szuverenitásból fakad, de a Tripartitum téves szöveghelyére utal. A német nyelvű változatban pedig kijelenti, hogy a király csak isten és a történelem előtt felelős, nem szerepel viszont kifejezetten a büntetőjogi mentesség.¹³ A nyugat-európai közjogi irodalomban elterjedt császárkori római jogi elv (*princeps legibus solutus est*) mindösszesen Lakics György Zsigmond (1735–1814) kéziratban maradt közjogi munkájában tűnik fel,¹⁴ más magyar közjogra vonatkoztatható említése nem ismert a korszakból.

A büntető anyagi és alaki jog kodifikálatlansága folytán a király jogállásának büntetőjogi vonatkozásai közül csak a büntetőjogi védelmével kapcsolatos szabályok (*nota infidelitatis*) szerepelnek törvényben (1715. évi 7. tc.; 1723. évi 9. tc.). Minden más az egykorú

---

⁹ HUSZTY 1766. 13–14.; FRANK 1846. 44–45.

¹⁰ BECK 1790. 112.

¹¹ BEÖTHY 1846. 14–15., 17., 21–22., 27., 51–52.

¹² CZIRÁKY 1851. 8.

¹³ VIROZSIL 1861. 65–66.; VIROZSIL 1865. 251.

¹⁴ POÓR 2000. 53., 58.

büntetőjogi irodalomban előforduló „rendelkezés” – közkeletű kifejezéssel – szokásjogi alapú. Szokásjogról – vagyis bírói gyakorlatról – azonban az uralkodó büntetőjogi felelőtlenségével kapcsolatban nem lehet szó, így a büntetőjogi szerzők magyarázatai csupán elméleti fejtegetéseknek tekinthetők. Fabriczy és Kassay kötetei nem is érintik a problémakört, kizárólag az uralkodó sérelmére megvalósított cselekményekkel foglalkoznak.¹⁵ Szlemenics, Vuchetich és Szokolay álláspontja érdekes mintázatot mutat. A legkonzervatívabb felfogást képviselő Szlemenics alkalmazza a legmodernebbnek tűnő megoldást, a büntetőjog hatálya kapcsán írja le a király büntetőjogi felelőtlenségét. Az 1817-es kiadásban még említi a szent és sérthetetlen fordulatot, 1827-től azonban már úgy foglal állást, hogy a király nem idézhető fenýtő perbe.¹⁶ Ezzel szemben Vuchetich és Szokolay a kodifikálatlan büntetőjogi környezetnek jobban megfelelő dogmatikai választ adja, a bűncselekmény alanyával – az elkövetővel – szemben fennálló követelmények között foglalkozik az uralkodó büntetőjogi mentességével. A király sem a törvényeknek, sem az állam igazságszolgáltatási hatalmának nincs alávetve, erre hivatkozva zárják ki a büntetőjogi felelősségét. Szokolay ezt a felség eszméjével hozza összefüggésbe, Vuchetich azzal indokolja, hogy a népnek nincsen büntető hatalma (*ius puniendi*).¹⁷ Szlemenics szerint a királyt mégis kötelezik a törvények,¹⁸ Szokolay ezt úgy fogalmazza meg, hogy az uralkodó sem sértheti szabadon a polgárok és személyi és vagyoni jogait.¹⁹ Vuchetich és Szokolay úgy foglal állást, hogy a király okozhat jogsérelmeket, de ezek nem minősülnek bűncselekménynek,²⁰ vagyis nem személyes mentességként fogják fel. Ennek ellentmond viszont Vuchetich következetes és Szlemenics korai álláspontja, amely szerint csupán nem büntethető az uralkodó.²¹ Szokolay a bűnvád alóli mentességet nemcsak az anyagi jogi, hanem az eljárás részben is

---

¹⁵ FABRICZY 1819. 66–67.; KASSAY 1848. 47.

¹⁶ SZLEMENICS 1817. 9.; SZLEMENICS 1827. 10.; SZLEMENICS 1833. 10.; SZLEMENICS 1836. 9.; SZLEMENICS 1847. 4.

¹⁷ VUCHETICH 1813. 10v; VUCHETICH 1819. 53–54.; VUCHETICH 2010. 88–89.; SZOKOLAY 1848. 47., 49.

¹⁸ SZLEMENICS 1817. 9.; SZLEMENICS 1827. 10.; SZLEMENICS 1833. 10.; SZLEMENICS 1836. 9.; SZLEMENICS 1847. 4.

¹⁹ SZOKOLAY 1848. 49.

²⁰ VUCHETICH 1813. 10v; VUCHETICH 1819. 54.; VUCHETICH 2010. 89.; SZOKOLAY 1848. 49.

²¹ VUCHETICH 1813. 10v; VUCHETICH 1819. 54.; VUCHETICH 2010. 89.; SZLEMENICS 1817. 9.

leírja.²² Szlemenics és Vuchetich hivatkozik a felelőtlenség kapcsán a Tripartitumra,²³ Szokolay pedig az uralkodó sérthetetlenségét – először a hazai büntetőjogi irodalomban – a miniszteri felelősséggel hozza összefüggésbe.²⁴

A forradalom és szabadságharc

Az 1848-as forradalom hozza magával az uralkodó szentségének és sérthetetlenségének írott jogi jogforrásban rögzítését. Ausztriában a Pillersdorf-féle alkotmány 8. §-ába kerül be azzal a kitételrel, hogy a császár a kormányzásért felelősségre nem vonható.²⁵ Az olmtüzi alkotmány 14. §-a szerint viszont már csak általában felelőtlenség illeti meg az uralkodót.²⁶ Magyarországon ezt – a későbbi közjogi érvelést megalapozva – a független magyar felelős ministerium alakításáról szóló 1848. évi III. tc. 1. §-a valósítja meg: „Ő Felségének a királynak személye szent és sérthetetlen”. A sérthetetlenség a 2. § körül kialakult vita szerint a kortársak számára egyértelműen a felelőtlenséget is magában foglalja.²⁷ A függetlenségi nyilatkozat (1849. április 14.) nem érinti az államforma kérdését, nyitva hagyja a lehetőséget a választásra.²⁸ A háborús viszonyok miatt értelmező jogirodalom kialakulására nincs idő, és nem alakul ki konszenzus sem a politikai szereplők között,²⁹ így csak 1860 után tűnnek fel az erre hivatkozó munkák.

---

²² SZOKOLAY 1848. 49., 344.

²³ SZLEMENICS 1817. 9.; SZLEMENICS 1827. 10.; SZLEMENICS 1833. 10.; SZLEMENICS 1836. 9.; SZLEMENICS 1847. 4.; VUCHETICH 1819. 55.; VUCHETICH 2010. 90.

²⁴ SZOKOLAY 1848. 49.

²⁵ Allerhöchstens Patent vom 25. April 1848, PGV 1851, 49/1848. 148; BRAUNEDER 1994. 139.; BRAUNEDER 2000. 92.

²⁶ Kaiserliches Patent vom 4. März 1849, RGBI 150/1849. 151.; BRAUNEDER 1994. 142; BRAUNEDER 2000. 123.; PÉTER 2004. 557.

²⁷ SZABAD 1998. 97.; CSIZMADIA 1995a. 275.; TÓTH 2014. 74.; MIRU 2015. 13–14.; a törvénycikk keletkezéstörténetéről és a sérthetetlenség értelmezéséről további irodalommal: RUSZOLY 2002. 17–18.

²⁸ SZABAD 1998. 110; SZABÓ 2001. 280., 282–283., 289.; PÉTER 2004. 557.

²⁹ PÉTER 2004. 558.

Osztrák jog törvény nélkül (1850–1852)

A szabadságharc leverése után egy igen sajátos jogi helyzet alakul ki, az alkotmányjogi kereteket elvileg az olmtüzi alkotmány, majd az ezt hatályon kívül helyező szilveszteri pátens határozza meg. Előbbi szerint a császár szent, sérthetetlen és felelőtlen, a pátens pedig az uralkodó feltétlen előjogaiból indul ki.³⁰ Magyarországon egy rendelet meghatározza a megyei és a járási bíróság hatáskörét és illetékességét az 1803. évi osztrák kódex elnevezéseit használva, anyagi jogi kódex viszont nincsen.³¹ Erre a szituációra adja ki Csatskó Imre (1804–1874) a korszerűsített büntető törvénykönyvet követve a hazai büntetőjog szabályait ismertető kötetét. A büntetőjog alanyánál – tehát a személyi hatálynál – a nullum crimen sine lege elv kimondásával összefüggésben említi, hogy csak azt lehet büntetni, aki a büntető törvényeknek alá van vetve. Erre tekintettel az uralkodó nem büntethető, hiszen az alávetettség hiányzik, de az általa elkövetett sérelmek az alap és természeti törvényeket sérthetik. Mindezt abból az „alkotmányi elvből” vezeti le, amely szerint a fejedelem szent és sérthetetlen.³² Az idő rövidsége és a politikai helyzet nem teszi lehetővé bővebb jogi szakirodalom kialakulását, így a problémakörnek nincs több említése.

Az idegen kódex (1852–1860)

Az osztrák büntetőjognak a magyar korona országaiba történő bevezetésével (1852. szeptember 1.) a király jogállása továbbra sem kodifikált, azonban a büntetőjogi védelme (felségárulás 58-59. §) törvényben szabályozott. A kódex külön a személyi hatályát nem állapítja meg, de következetesen az alattvaló (Unterthan) kifejezés szerepel (pl. 36. §). A megfogalmazás eleve kizárja, hogy felmerüljön az uralkodó büntetőjogi felelősségének a kérdése, az osztrák jog és jogtudomány nem is érinti a problémát, lakosról (Einwohner) és alávetett személyről tesz említést.³³ Csatskó Imre kommentárja viszont

---

³⁰ Kaiserliches Patent vom 31. December 1851, RGBl 2/1852. 25-26; BRAUNEDER 1994. 166.; BRAUNEDER 2000. 137–138.; PÉTER 2004. 557.

³¹ Bekantmachung des kaiserlichen bevollmächtigten Civilcomissärs von 14. Jänner 1850, II. Provisorische Verordnung in Betreff der Zuständigkeit der Strafgericht, und in Betreff des Verfahrens in Strafsachen LRBIU 2/1850. 15.

³² CSATSKÓ 1850. 3.

³³ Kaiserliches Patent vom 27. Mai 1852, RGBl 117/1852; HYE 1855. 78., 512–513.; HERBST 1859. 31., 140; CSATSKÓ 1853. 94.

a felségárulás büntetéséről szóló magyarázatában hivatkozik – a már nem hatályos – olmützi alkotmányra, de nem említi a felelőtlenséget.³⁴ A korszak nem kedvez a jogirodalmi viták kialakulásának, az államberendezkedést érintő fejtegetések pedig egyáltalán nem jelenhetnek meg, ezért a király büntetőjogi felelőtlensége nem fordul elő a hazai jogirodalomban.

A szokásjog visszatérése (1861–1867)

Az októberi diploma (1860) Magyarországon mindenben visszaállítja az 1847-es állapotokat, Erdélyben és Horvátországban azonban részlegesen hatályban tartja az osztrák joganyagot.³⁵ Az uralkodó jogállása így egységesen nem szabályozott írott jogforrásban, büntetőjogi védelme azonban különböző törvényeken alapul. A politikai röpiratok és a sajtóviták mellett az 1861-től megjelenő közjogi munkák leginkább az 1848 előtti közjogi irodalom és a valóság összeegyeztetési kísérleteinek tekinthetőek. Récsi az áprilisi törvényekkel zárja le az alkotmányos berendezkedésre vonatkozó fejtegetéseit, többnyire a hagyományos nemesi közjogi érvrendszert vonultatja fel. A királyi hatalom korlátozottsága és az ebből levezethető – a törvényesen megkoronázott királyt megillető – előjogok között hivatkozik az 1848. évi III. tc.-re. Ő említi először a közjogi irodalomban az uralkodó fokozott büntetőjogi védelmét is.³⁶ A sajtó korának jelenségeire is reflektáló szerzők közül Fogarasi és Karvasy az állami főhatalom megtestesítőjeként írja le az uralkodót, ebből vezeti le a király jogállásának összes elemét.³⁷ Suhayda kiemeli kormányalkatnál a királyi hatalom korlátozottságát, valamint felsorolja a felségjogokat, felosztva kormányzati és a személyes jogokra, az utóbbiba sorolja be a függetlenséget és a sérthetlenséget. Említi a végrehajtó hatalom gyakorlásánál az 1848-as törvénycikket, de nem hozza összefüggésbe az uralkodóval.³⁸ Karvasy más megközelítést alkalmaz, a törvényhozó hatalom jogosítványaiából, a miniszteri felelősségtől jut el az uralkodó felelőtlenségéig, amely a főhatalom

---

³⁴ CSATSKÓ 1853. 129.

³⁵ SZABAD 1967. 77–79.; PÉTER 2004. 560.; az erdélyi helyzetről: PÁL 2010. 109.; a horvát alkotmány- és jogfejlődésről az októberi diploma után: SIROTKOVIĆ 1975. 469–498.; ČEPULO 2015. 31–103.

³⁶ RÉCSI 1861. 137., 139–140., 143., 168., 189., 191., 197., 200., 204., 206–208., 217.

³⁷ FOGARASI 1861. 8.; KARVASY 1865. 61.

³⁸ SUHAYDA 1861. 86–87., 124., 159.

sértetlenségének a biztosítéka. Majd külön foglalkozik a király személyének szentségével és sérthetetlenségével, azonban nem hivatkozik az áprilisi törvényekre.³⁹ Fogarasi viszont a főhatalom birtokosa (király) személyének szentségét és sérthetetlenségét összekapcsolja a törvényhozói felelőtlenséggel (mentelmi jog), ugyanis a közvélemény megvetésén kívül más feleletre nem vonhatók a törvényhozó testület tagjai. Külön hangsúlyozza a fejedelem személyének sérthetetlenségével szemben a kormányfő felelősségét. Az uralkodó szentségét és sérthetetlenségét az 1848. évi III. tc. 1. §-át idézve fejt ki, majd az 1715-ös és 1723-as törvénycikkekre hivatkozva utal a fokozott büntetőjogi védelmére.⁴⁰

A kiegyezés előtti büntetőjogi irodalom egyetlen új szemléletű darabja Pauler Tivadar (1816–1886) kézikönyve. Az 1848 előtti szerzők közül Kassay továbbra sem érinti a problémakört, Szlemenics kötetének posztumusz kiadása pedig változatlan szöveggel tartalmazza a korábbi megállapításokat, Ökrös Bálint (1829–1889) nem módosítja a pozsonyi professzor szövegét, csupán az 1843. évi javaslat rendelkezéseit illeszti be az egyes szövegegységekhez. Ennek alapján a büntetőjog hatályánál szerepel, hogy annak ellenére, hogy a királyt is kötelezik a törvények, a Tripartitum szerint nem lehet fenytő perbe idézni.⁴¹ Pauler a büntett alanyánál fejt ki álláspontját, amely szerint az uralkodó a büntető hatalom legfőbb birtokosa, tehát nincs a büntető törvényeknek alávetve. A monarchiai elv alaptételének tekinti a mindenkori király szentségét és sérthetetlenségét, amely alkotmányos államokban a tanácsosok felelősségével van kapcsolatban. Emellett hivatkozik a Hármaskönyv II. rész 39. címére is, kizárva az uralkodó perbe idézését. Paul J. A. Feuerbachra (1775–1833) hivatkozva kiemeli, hogy a német fejedelmeket ennek ellenére büntett alanyának tekintik.⁴² A szokásjog uralta büntetőjogi gondolkodás tehát „jogfolytonos”, az 1848 előtti álláspontok figyelhetőek meg, de nem reflektálnak a már törvényben lefektetett közjogi szabályra.

---

³⁹ KARVASY 1865. 60–63.

⁴⁰ FOGARASI 1861. 8., 12., 171–172.

⁴¹ SZLEMENICS 1865. 6.

⁴² PAULER 1864. 66–67.

A jogállam kiépítésének kezdeti lépései (1867–1878)

A kiegyezéstől ismét elválik egymástól az osztrák és a magyar jogfejlődés, a monarchia nyugati felére a végrehajtó hatalom gyakorlásáról szóló 1867. december 21-én kiadott alkotmánytörvény 1. cikkelye – az 1848-1849-es rendelkezéseket követve – ismét deklarálja a császár szentségét, sérthetlenségét és felelőtlenségét, a büntető törvénykönyv pedig továbbra is csak a fokozott védelmét tartalmazza.⁴³ A magyar 1867-es törvények – az 1. §-t nem érintő kis módosítással – fenntartják hatályában az 1848. évi III. tc.-et, elviekben ez határozza meg a király jogállását. A rendezett alkotmányos helyzet megteremti az önálló büntetőjogi kodifikáció lehetőségét, amely az új kormány megalakulásával el is kezdődik.⁴⁴ Az új helyzethez igazodó közjogi szakirodalom a királyt a legfőbb hatalom birtokosaként, a szuverenitás megtestesítőjeként írja le, ebből vezeti le a jogosítványait.⁴⁵ Havas Sándor (1822–1894) kiemeli, hogy ez az uralkodót az alattvalók fölé helyezi.⁴⁶ A szerzők felsorolják a felségjogokat, ezen belül a tiszteleti jogokat, azonban a lista eltéréseket mutat. Ennek okát Havas abban látja, hogy a törvényekben nincsen kimerítő felsorolása a királyt megillető jogosítványoknak. Récsi átdolgozott kötete eltérő álláspontot fogalmaz meg, ugyanis nem a tiszteleti jogok közé, hanem a tényleges jogosítványok közé sorolja az uralkodó szentségét és sérthetlenségét.⁴⁷ Boncz Ferenc (1829–1901) leszögezi, hogy a felségjogok gyakorlása során a király kötve van a törvényekhez.⁴⁸ Minden közjogi szakíró egyetért abban, hogy a magyar uralkodó a szuverenitásból fakadóan szent és sérthetetlen.⁴⁹ Ennek alátámasztására Karvasy kivételével hivatkoznak az 1848. évi III. tc. 1. §-ára, de többnyire nem látják el részletes magyarázattal,⁵⁰ azonban így merül fel

---

⁴³ Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867., RGBl 145/1867. 400.; ULBRICH 1883. 125.; NAGY 1900. 589.; EÖTTEVÉNYI NAGY 1913. 90.; BRAUNEDER 1994. 195.; BRAUNEDER 2000. 187.; MALFER 2000. 27.

⁴⁴ MEZEY 2007. 31–36.

⁴⁵ HAVAS 1869. 39–40.; KARVASY 1870. 100.; RÉCSI 1871. 241.; KORBULY 1871. 78., 179., 225.; BONCZ 1877. 255–256.; KORBULY 1877. 259.

⁴⁶ HAVAS 1869. 39.

⁴⁷ HAVAS 1869. 39–40.; RÉCSI 1871. 241.; KORBULY 1871. 179., 225.; BONCZ 1877. 255.; KORBULY 1877. 259.

⁴⁸ BONCZ 1877. 256.

⁴⁹ HAVAS 1869. 40.; KARVASY 1870. 100.; RÉCSI 1871. 241–242.; KORBULY 1871. 78., 225.; BONCZ 1877. 256.; KORBULY 1877. 260.

⁵⁰ HAVAS 1869. 40.; RÉCSI 1871. 242.; BONCZ 1877. 256.; KORBULY 1877. 260.

a miniszteri felelősség kérdése is.⁵¹ Az uralkodó felelőtlenségének leírására többféle megoldást alkalmaznak a szerzők. Havas az április törvény rövid kijelentését úgy tekinti, mint számos korábbi törvény hasonló megfogalmazásának összefoglalását. A monarchikus sarkalatos elvet látja abban, hogy „az államfenség és biztonság megóvása az emberileg beszámítható cselekmények jogi következményei fölé” helyezik az államfőt, az államhatalom működéséért pedig a miniszterek felelősek.⁵² Karvasy fenntartja korábbi álláspontját és az állami tekintélyének megőrzésére szolgáló jogintézménynek tekinti a király személyének felelőtlenségét.⁵³ Korbuly Imre (1844–1876) először a kormányalkat bemutatásánál jelenti ki, hogy a király felelőssége szóba sem kerülhet. Majd – Récsivel egyező szóhasználattal – a személyének sérthetetlenlése kapcsán írja, hogy felelősséggel hivatalos eljárásaiért a miniszterei tartoznak.⁵⁴ Az uralkodót megillető különös büntetőjogi védelem kapcsán Récsi és Korbuly a 18. század eleji felségsértésre vonatkozó törvényeket hívja fel, Boncz viszont már utal a büntető törvénykönyv javaslatára.⁵⁵

A kiegyezés és a Csemegi-kódex elfogadása közötti időszak büntetőjogi irodalma vegyes képet mutat, a kodifikáció hiánya miatt Szlemenics kötete nem vesztett még teljesen aktualitásából. Pauler is újra megjelenteti a részben átdolgozott kézikönyvét, de új szerzők is jelentkeznek, azonban nem mindenki tér ki az uralkodó jogállásának büntetőjogi vonatkozásaira (pl. Knorr Alajos 1828–1911). Szlemenics könyve az egyetlen továbbra is, amely a büntető törvény hatályánál foglalkozik az uralkodó felelőtlenségével.⁵⁶ Pauler, Kőrösi Sándor (1824–1895), Kautz Gusztáv (1836–1907) és Schnierer Aladár (1836–1898) a büntett alanya kapcsán tér ki a király jogállásának büntetőjogi vonatkozásaira.⁵⁷ Szlemenics, Pauler és Kautz kijelentik, hogy a királyt előjogai ellenére is kötelezik a törvények.⁵⁸ Schnierer és Kőrösi az uralkodót a szuverenitás (felség) megtestesítőjének tekinti,⁵⁹ szerintük ebből következik jogállásának a büntetőjog vetülete. Egyedül Pauler

---

⁵¹ RÉCSI 1871. 242., 532.; KORBULY 1871. 78., 225.; KORBULY 1877. 260.

⁵² HAVAS 1869. 41.

⁵³ KARVASY 1870. 94.

⁵⁴ RÉCSI 1871. 242.; KORBULY 1871. 78., 225.; KORBULY 1877. 83., 260.

⁵⁵ RÉCSI 1871. 242.; KORBULY 1871. 225.; KORBULY 1877. 260.; BONCZ 1877. 256.

⁵⁶ SZLEMENICS 1872. 6.

⁵⁷ PAULER 1869. 70.; KŐRÖSI 1872. 47.; KAUTZ 1873. 60.; SCHNIERER 1873. 96.

⁵⁸ PAULER 1869. 70.; SZLEMENICS 1872. 6.; KAUTZ 1873. 60.

⁵⁹ SCHNIERER 1873. 112.; KŐRÖSI 1872. 112.

említi a monarchikus államforma jellemzőjeként – az 1848. évi III. tc.-re hivatkozva – a király szentségét és sérthetetlenségét.⁶⁰ Pauler mellett Kautz vonja be az érvelésbe a *ius puniendit*: mivel az uralkodó a birtokosa, így ő az egyetlen, akivel szemben nem is lehet élni vele.⁶¹ Schnierer úgy fogalmaz, hogy a király felelősség és büntetés alá nem kerülhet, tehát egyértelműen büntethetőséget kizáró okként kezeli a kérdést.⁶² Ezzel szemben Kőrösi csak a főbenjáró ítéletet zárja ki, majd – a hagyományos – Werbőczyre történő hivatkozással kijelenti, hogy személyében nem is idézhető. Az utóbbi álláspont megfigyelhető Szlemenics, Pauler és Kautz munkájában is.⁶³ Pauleren kívül senki sem tesz említést a tanácsosok (miniszterek) felelősségéről a király büntetőjogi felelőtlensége kapcsán. Emellett fenntartja a német tartományi fejedelmekre vonatkozó kijelentését.⁶⁴

A király felelőtlenségének doktrínája a kodifikálatlan büntetőjog korában

A 18. századi – éppen csak megjelenő – közjogi és büntetőjogi irodalom nem is érinti az uralkodó büntetőjogi felelőtlenségét, viszont magánjogi művek perjogi fejezeteiben szerepel a Hármaskönyvben lefektetett jogelv. A reformkori közjogi irodalom nem szól kifejezetten a király büntetőjogi felelőtlenségéről, azonban a később megjelent munkákban (Virozsil) már szerepel a probléma. Ezzel szemben a büntetőjogi szerzők többsége már foglalkozik a kérdéssel. Egyszerre van jelen a büntetőjog hatályánál (Szlemenics), a bűncselekmény alanyánál (Vuchetich, Szokolay) és a terhelti minőségnél (Szokolay) történő említés. Párhuzamosan érvelnek a szerzők a király jogsértő magatartásának bűncselekményi minőség kizárása (Vuchetich, Szokolay), a felelőtlenség büntethetőséget kizáró jellege (Szlemenics, Vuchetich), valamint eljárási akadály mivolta (Szlemenics, Szokolay) mellett. A király szentsége és sérthetlensége törvényi szabályozása (1848) a korabeli közjogi értelmezés alapján magába foglalja a felelőtlenséget is. A szabadságharc után a személyi hatály (büntetőjog alanya) kapcsán csak általános jogelv a király felelősségre vonásának

---

⁶⁰ PAULER 1869. 70.

⁶¹ PAULER 1869. 70.; KAUTZ 1873. 60.

⁶² SCHNIERER 1873. 112.

⁶³ SZLEMENICS 1872. 6.; PAULER 1869. 70.; KÖRÖSI 1872. 47.; KAUTZ 1873. 60.

⁶⁴ PAULER 1869. 70.

kizárása (Csatskó). Az osztrák büntetőjog uralma idején egyetlen jogi szerző sem veti fel, az októberi diploma utáni közjogi gondolkodás viszont általánosan elismerve (Fogarasi, Karvasy) – a miniszteri felelősséggel is összefüggésben – említi, hivatkozva az 1848-as szabályozásra (Fogarasi). Az egyetlen korszerű büntetőjogi irodalom (Pauler) követi a reformkori hagyományt, így a büntett alanyánál szerepel az uralkodó felelőtlensége és a tanácsosok felelőssége. A kiegyezés és a Csemegi-kódex közötti időszak közjogi szerzői kivétel nélkül foglalkoznak a kérdéssel, a szuverenitásból fakadóan a király tényleges (Récsi) és tiszteleti (Havas, Karvasy, Korbuly, Boncz) felségjogai között említik. Egyetlen szerző emeli ki az uralkodót a jogrendszerből (Havas), és egy szerző (Karvasy) nem hivatkozik az áprilisi törvényekre. A büntetőjog művelői alkalmazkodnak a kódex nélküli állapothoz, így a kivétel nélkül (Pauler, Kőrösi, Kautz, Schnierer) a bűncselekmény alanyánál zárják ki a király büntetőjogi felelősségét. Minden szerző említ közjogi vonatkozásokat, de eltérő elemeket: szentség és sérthetetlenség, 1848. évi III. tc., tanácsosok felelőssége (Pauler), szuverenitás (Kőrösi, Schnierer). Továbbra is egymás mellett létezik a *ius puniendire* történő hivatkozás (Pauler, Kautz), a büntethetőséget kizáró okként (Schnierer, Kőrösi) és az eljárási akadályként (Pauler, Kőrösi, Kautz) kezelés.

Összességében megállapítható, hogy a sikeres büntetőjogi kodifikáció előtt a közjogi irodalomban csak relatíve későn, a kiegyezés után válik általánossá a király büntetőjogi felelőtlenségének említése, azonban a szakjogi részletkérdések nem szerepelnek. A büntetőjog – saját jogági logikájából következően – az 1810-es évektől foglalkozik az uralkodó büntethetőségének kizárásával. A rendszertani elhelyezésben (büntetőjog alanya) döntően alkalmazkodik a szokásjogi „szabályozáshoz”, azonban a személyi hatálynál szerepeltetés is előfordul. A kezdeti kizárólagos büntetőjogi érvek (*ius puniendi*) mellé fokozatosan kerülnek közjogiak (szuverenitás, monarchikus elv). Emellett – a dogmatika fejletlensége következtében – egyszerre van jelen bővebb magyarázat nélkül – esetenként ugyanazon szerzőknél – a bűncselekményi minőség kizárása, a személyes büntethetőségi akadály és az eljárási akadály jelleg. A büntető törvénykönyv és a modernebb közjogig gondolkodás ezt rendezi át az 1880-as években.

IRODALOM

BALOGH Elemér

- 2006 A hűtlenség bűncselekménye rendi büntetőjogunk kodifikációs kísérleteiben. In: Nagy Ferenc (szerk.): *Bűnügyi mozaik*. Tanulmányok Vida Mihály 70. születésnapja tiszteletére. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged. 351–365.

BARNA Attila

- 2010 Törekvések a politikai bűncselekmények rendezésére Magyarországon a 18. század végén, és az 1795. évi büntetőtörvénykönyv tervezete. *Jog Állam Politika* 2. 73–97.
- 2013 A politikai büntettek szabályozásával kapcsolatos viták az 1843. évi büntetőkódex-javaslat anyagi jogi részének tárgyalásai során. In: Máthé Gábor – Révész T. Mihály – Gosztonyi Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga*. Ünnepi Tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 45–65.

BATÓ Szilvia

- 2011a Ein Überblick über die ungarische Strafrechtsentwicklung bis zum Jahre 1948. In: Sinn, Arndt – Gropp, Walter – Nagy, Ferenc (szerk.): *Grenzen der Vorverlagerung in einem Tatstrafrecht*. Eine rechtsvergleichende Analyse am Beispiel des deutschen und ungarischen Strafrechts. Schriften des Zentrums für europäische und internationale Strafrechtsstudien (ZEIS) 1. V & R unipress, Osnabrück. 41–52.
- 2011b Rechtssicherheit im ungarischen Strafrecht vor 1880. In: Karsai Krisztina – Nagy Ferenc – Szomora Zsolt (szerk.): *Freiheit, Sicherheit, Strafrecht. Beiträge eines Humboldt-Kollegs*. Schriften des Zentrums für europäische und internationale Strafrechtsstudien (ZEIS) 2. V & R unipress, Osnabrück. 33–42.

2011c Dogmatikai indikátorok a tett- és tettes-büntetőjog elhatárolására. *Jogtudományi Közlöny* 66. 429–434.

2013 Az öngyilkosság a régi magyar büntetőjog-tudományban. In: Filó Mihály (szerk.): *Halálos bűn és szabad akarat. Öngyilkosság a jogtudomány tükrében*. Medicina Könyvkiadó, Budapest. 74–87.

BECK, Christian August

1790 *Jus publicum Hungariae. Cum nostris autoris et observationibus Josephi Benzur*. Viennae.

BEKE-MARTOS Judit

2012 *Állami legitimációs eljárások és államfői jogkör 1867-1918 között*. Az amerikai köztársasági és a magyar monarchikus államfői hatalomátruházási processzusok és a ceremonális legitimáció összehasonlító jogtörténeti elemzése. Kossuth Kiadó, Budapest.

BEÖTHY Zsigmond

1846 *Elemi magyar közjog*. Emich Gusztáv, Pest.

BONCZ Ferenc

1877 *Magyar államjog*. Athenaeum R. Társ., Budapest.

BRAUNEDER, Wilhelm

1994 *Osztrák alkotmánytörténet napjainkig*. JPTE Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs.

2000 Die Verfassungsentwicklung in Österreich 1848 bis 1918. In: Rumpler, Helmut (szerk.). *Verfassung und Parlamentarismus 1. Teilband. Habsburgermonarchie 1848–1918 Band VII*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. 69–237.

ČEPULO, Dalibor

2015 Entwicklung der Regierungsinstitutionen des Königreiches Kroatien und Slawonien von 1848-1918. In: Máthé Gábor – Mezey Barna (szerk.): *Kroatisch-ungarische öffentlich-rechtliche Verhältnisse zur Zeit der Doppelmonarchie*. Eötvös University Press, Budapest. 31–103.

CZIRÁKY Antal Mózes

- 1851 *Conspectus Juris Publici Regni Hungariae ad Annum 1848. Historicis Animadversionibus Illustratus Tomis II.* Joannis B. Wallishausser. Viennae.

CSATSKÓ Imre

- 1850 *A büntetőjog elemei.* Vezérfonalúl bírák- és ügyvédeknek a fenyítő bíróságok illetősége és bünvádi eljárás tárgyában kiadott legfelsőbb pótló ideiglenes rendeletnek alkalmazásánál. Emich Gusztáv, Pest.
- 1853 *Az 1852-ki Május 27-ki austriai birodalmi büntetőtörvény magyarázata [...].* Geibel Armin, Pest.

CSIZMADIA Andor

- 1995a A polgári forradalom és a nemzeti függetlenségi harc időszakának állama és joga. In: Csizmadia Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 273–299.
- 1995b A dualizmus időszakának állama (1867–1918). In: Csizmadia, Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 315–367.

EÖTTEVÉNYI NAGY Olivér

- 1913 *Osztrák közjog.* Hornyánszky Viktor, Budapest.

FABRICZY Sámuel

- 1819 *Elementa juris criminalis hungarici.* Joannis Werthmüller, Leutschoviae.

FOGARASI János

- 1861 *Magyarhoni országos alkotmány fő ágazatai, régebbi és újabb időben.* Rendszerbe foglalva s az alap- s több lényeges törvénycikkelyek teljes szövegével, illetőleg hű magyartásával is. Kilián György, Pest.

FÖGLEIN Gizella – MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály

- 2003 Az államfő. In: Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet.* Osiris Kiadó, Budapest. 358–381.

FRANK Ignác

- 1846 *A közigazság törvénye Magyarhonban II. rész I. darab. A magyar királyi egyetem betűivel*, Buda.

HAJDU Lajos

- 1985 Az első magyar közjogi tankönyv megszületésének körülményei. *Jogtudományi Közöny* 40. 219–223.

HAVAS Sándor

- 1869 *A magyar Szent Korona országainak államszervezete és közigazgatása. A közigazdasági minister által szervezett statisztikai tanfolyamban. Ráth Mór*, Pest.

HERBST, Eduard

- 1859 *Handbuch des allgemeinen österreichischen Strafrechts I.* Manz, Wien.

HUSZTY István

- 1766 *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum I.* Typis Collegii Academici Societatis Jesu, Tynaviae.

HYE Anton

- 1855 *Das österreichische Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen und die Preßordnung vom 27. Mai 1852. I.* Enthaltend das Kundmachungs-Patent und die ersten acht Hauptstücke des ersten Theils des Strafgesetzes §§ 1–75. Manz, Wien.

JAKAB András

- 2015 A magyar alkotmányjog-tudomány története és jelenlegi helyzete. In: Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal.* HVG-ORAC, Budapest. 159–192.

KARVASY Ágoston

- 1865 *Az alkotmányi és az igazságügyi politika.* Második, tökéletesbített kiadás. Emich Gusztáv, Pest.

1870 *Az alkotmányi és az igazságügyi politika.* Harmadik újdón átdolgozott kiadás. Athenaeum, Pest.

KASSAY Adolf

1848 *Büntető magyar jogtan.* Kilian György, Pest.

KAUTZ Gusztáv

1873 *A magyar büntető jog és eljárás tankönyve [...].* Eggenberger F. akad. könyvkereskedése (Hoffmann és Molnár), Pest.

KORBULY Imre

1871 *Magyarország közjoga.* (Magyar államjog), tekintettel a történeti fejlődésre különösen pedig az 1848-iki és legújabb törvényeink által eszközölt átalakításokra. Eggenberger F. akad. könyvkereskedése (Hoffmann és Molnár), Pest.

1877 *Magyarország közjoga illetőleg magyar államjog rendszere.* Kapcsolatban az ország közigazgatási szervezetével. Harmadik újra átdolgozott kiadás. Eggenberger-féle könyvkereskedés, Budapest.

KŐRÖSI Sándor

1872 *Büntetőjogtan.* A Reform. Főtanoda betűivel, Pápa.

LRBIU

Landesgesetz- und Regierungsblatt für das Kronland Ungarn.

MALFER Stefan

2000 Der Konstitutionalismus in der Habsburgermonarchie – siebzig Jahre Verfassungsdiskussion in „Cisleithanien“. In: Rumpler, Helmut (szerk.). *Verfassung und Parlamentarismus 1. Teilband. Habsburgermonarchie 1848-1918 Band VII.* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. 11–67.

MEZEY Barna

2003 Az államfő. In: Mezey Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet.* Osiris Kiadó, Budapest. 91–106.

- 2007 A kiegyezés jogpolitikájának kialakítása: Horvát Boldizsár igazságügyi miniszter reformprogramja. *Jogtörténeti Szemle* 2007/3. 31–42.

MIRU György

- 2015 Bevezetés. In: *Miru György: Az alkotmányozás politikai nyelve 1848–1849-ben*. L'Harmattan Kiadó – TIT Kossuth Klub, Budapest. 7–114.

NAGY Ernő

- 1889 Jogászgyűlés és a magyar közjog. *Jogtudományi Közlöny* 24. 329.
- 1900 Felsőjogok. In: Márkus Dezső (ed.): *Magyar Jogi Lexikon III.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest. 588–592.
- 1902 A közjog tudományos műveléséről. *Jogtudományi Közlöny* 37. 198–199.

NAGY Ferenc

- 2008 Die deutsch-ungarischen strafrechtlichen Beziehungen in der Vergangenheit und Gegenwart. In: Karsai Krisztina (szerk.): *Strafrechtlicher Lebensschutz in Ungarn und in Deutschland*. Beiträge zur Strafrechtsvergleichung. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged. 21–45.
- 2013 *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjogtudományban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 2015 A büntetőjog tudománya. In: Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. HVG-ORAC, Budapest. 261–333.

PÁL Judit

- 2010 *Unió vagy „unificáltatás”?* Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872). Erdélyi Tudományos Füzetek 267. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

PAULER Tivadar

- 1864 *Büntetőjogtan I.* Pfeifer Ferdinánd, Pest.

1869 *Büntetőjogtan I.* Pfeifer Ferdinánd, Pest.

PÉTER László

2004 Ország és királya a hatvanhetes kiegyezésben (1985). In: Cieger András (szerk.): *A kiegyezés*. Osiris Kiadó, Budapest. 546–584.

PGV

1851 *Sr. k. k. Ferdinand des Ersten politische Gesetze und Verordnungen für sämtliche Provinzen des Oesterreichischen Kaiserstaates, mit Ausnahme von Ungarn und Siebenbürgen 76. Band.* Aus der k. k. Hof- und Staats-Aerarial-Druckerey, Wien.

POMOGYI László

2008 Király. In: Pomogyi László: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti kéziszótár*. Mérték Kiadó, Budapest. 565–568.

POÓR János

2000 Király és rendiség Lakits György Zsigmond magyar államjogában. *Levéltári Közlemények 71.* 53–77.

RÉCSI Emil

1861 *Magyarország közzjoga a mint 1848-ig s 1848-ban fenállott.* Pfeifer Ferdinánd, Buda-Pest.

1871 *Magyarország közzjoga.* Harmadik kiadás, bővítve és rendezve Dr. Löw Tóbiás által. Pfeifer Ferdinánd, Buda-Pest.

RGBI

Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaeiserthum Österreich.

RUSZOLY József

2002 „Egy új alkotmány Magyarországnak.” Az 1848:III. tc. létrejötte. In: Ruzsoly József: *Újabb magyar alkotmánytörténet 1848–1949.* Válogatott tanulmányok. Püski, Budapest. 7–25.

SCHNIERER Aladár

- 1873 *A büntető jog általános tanai tekintettel az ujabbkori törvényhozásra.* Heckenast Gusztáv, Pest.

SIROTKOVIĆ Hodimir

- 1975 Die Verwaltung im Königreich Kroatien und Slawonien 1848–1918. In: Wandruszka, Adam (szerk.). *Verwaltung und Rechtswesen. Habsburgermonarchie 1848–1918 Band II.* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

STIPTA István

- 2015 *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve.* Pólay Elemér Alapítvány, Szeged.

SUHAYDA János

- 1861 *Magyarország közjoga.* Tekintettel annak történeti kifejlődésére és az 1848-ki törvényekre. A legújabb e nembeli munkák, főleg gróf Cziráky Antal „*Conspectus iuris publici Regni Hungariae ad annum 1848*” – után, és annak rendszerét követve. Emich Gusztáv, Pest.

SZABAD György

- 1967 *Forradalom és kiegyezés válaszüjtán (1860–1861).* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 1998 A kormány parlamenti felelősségének kérdése. In: Szabad, György (szerk.): *A magyar országgyűlés 1848/49-ben.* KIT Képzőművészeti Kiadó, Budapest. 92–111.

SZABÓ István

- 2001 Az államfői intézmény a Függetlenségi Nyilatkozat után. In: Vörös Imre (szerk.): *150 év. A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma.* Jogtörténészek 1848-ról. Logod Bt., Budapest.
- 2011 Der Strafprozess gegen das Statsoberhaupt. In: Béli, Gábor – Duchonová, Diana – Fundárková, Anna – Kajtár, István – Peres, Zsuzsanna (eds.): *Institutions of Legal History with Special Regard to The Legal Culture and History.* Bratislava – Pécs. 263–273.

SZENTE Zoltán

- 2011 *Kormányzás a dualizmus korában a XIX. századi európai parlamentarizmus és Magyarország kormányformája a kiegyezés után 1867–1918.* Atlantis, Budapest.

SZLEMENICS Pál

- 1817 *Elementa juris criminalis hungarici.* Haeredum Belnay, Posonii.
- 1827 *Elementa Juris Hungarici Judicarii Criminalis.* Caroli C. Snischek, Posonii.
- 1833 *Elementa Juris Hungarici Judicarii Criminalis.* Haeredum Belnay, Posonii.
- 1836 *Fenyítő törvényszéki magyar törvény.* A magyar kir. Egyetem Könyvnyomtató Intézetéből, Buda.
- 1847 *Fenyítő törvényszéki magyar törvény.* Eggenberger, Pest.
- 1865 *Magyar fenyítő törvény.* Negyedik javított s a legújabb törvények- és rendeletekkel bővített kiadás Ökrös Bálinttól. Heckenast Gusztáv, Pest.
- 1872 *Magyar fenyítő törvénykönyve.* Ötödik az 1872. évig bővített a büntető törvényekre és gyakorlatra vonatkozólag némely intézkedések tárgyában keletkezett legújabb törvények és ministeri rendeletekkel bővített kiadás. Heckenast Gusztáv, Pest.

SZOKOLAY István

- 1848 *Büntető jogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen biráink és ügyvédeink számára.* Heckenast Gusztáv, Pest.

TÓTH Zoltán József

- 2014 Az államfő. A 10. századtól 1848-ig. In: Horváth Attila (szerk.): *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, Budapest. 63–79.

ULBRICH, Joseph

- 1883 *Lehrbuch des österreichischen Staatsrechts*. Verlag von Carl Koegen, Wien.

VIROZSIL Antal

- 1861 *Magyarország nyilván- vagy közjoga mint az alkotmánya eredetétől 1847/48-ig fennállott: történelmi szempontból tekintve s röviden előadva*. M. Kir. Egyetemi Nyomda, Buda.
- 1865 *Das Staats-Recht des Königreichs Ungarn, vom Standpunkte der Geschichte, und der von Beginn des Reiches bis zum Jahre 1848. bestehenden Landes-Verfassung, wissenschaftlich dargestellt* 2. Verlag von Gustav Heckenast, Pest.

VUCHETICH Mátyás

- 1813 *Praelectiones ex iure criminali, habitae in r. scient. univers. Hungarica Pestini 1813*. (kézirat) ELTE-EK B111.
- 1819 *Institutiones iuris criminalis hungarici in usum Academicarum. Regni Hungariae. Typis Regiae Universitatis Hungaricae*, Buda.
- 2010 *A magyar büntetőjog rendszere*. I. könyv, elméleti büntetőjog Magyarország felsőiskoláinak használatára. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest.

BATÓ, SZILVIA

„...ER KANN KEIN SUBJEKT EINES VERBRECHENS
WERDEN...”

Die strafrechtliche Relation der königlichen Rechtsstellung im alten ungarischen Strafrecht

Vor der erfolgreichen Strafrechtskodifikation (1878) erwähnte die öffentlich-rechtliche Literatur relativ spät – nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich (1867) – regelmäßig die Unverantwortlichkeit

des Herrschers. Demgegenüber beschäftigte sich die Strafrechtswissenschaft seit 1813 mit dem Ausschluss der Verantwortlichkeit des Königs. Wegen der „gewöhnheitsrechtlichen“ Regelung des heimischen Strafrechts erwähnte die Mehrheit der Kriminalexperten diesen Problemkreis bei dem Straftäter, dennoch ist es bekannt Erwähnung unter die Regeln des Wirkungskreises des ungarischen Strafrechts. Früher argumentierten die Autoren mit den Elementen der Strafrechtsdogmatik (ius puniendi), später erwähnten sie öffentlich-rechtlichen Argumenten (Souveränität, monarchische Staatsform). Die Strafrechtswissenschaftler betrachtete die königliche Unverantwortlichkeit parallel als der Ausschluss des Verbrechens, als die Immunität im materiellen Strafrecht und als das Verfahrenshindernis.

SIPOS JÓZSEF

IV. KÁROLY TÁRGYALÁSAI A PÁRTOK VEZETŐIVEL 1918. OKTÓBER VÉGÉN

Nemzeti vagy forradalmi koncentráció?

„Jöjjön olyan gyökeres rendszerváltozás, amely kibékül az egész világgal, de megüzeni a kíméletlen hadat az egész régi Magyarországnak. Nem lehet megegyezést teremteni két osztály között, amelyek mindegyike teljes hatalmat akar.”¹ (*Népszava*)

E témát minden érintett politikus visszaemlékezése tárgyalja. Ezek azonban – jellegüknél fogva – szubjektívek és egyoldalúak. Ezért ezeket nagy forráskritikával kell kezelnünk. E tárgyalásokról eredeti feljegyzések még nem kerültek elő. Ezért e visszaemlékezéseket össze kell vetnünk a korabeli sajtó cikkeivel és a politikusok akkori nyilatkozataival. Így közelebb jutunk a történetek differenciáltabb feltárásához. Korábban már foglalkoztunk e témával: a Kisgazdapárt vezetői és IV. Károly találkozását vizsgáltuk. Ugyanis a király – a Monarchia történetében először – meghallgatta Nagyatádi Szabó István és Mayer János véleményét is. Megígérte az általuk követelt földreformot és bevonásukat a kormányba.²

Most is így vizsgáljuk a kormányalakítási tárgyalásokat. Az ellenzéki sajtótermékek, – mint például a *Népszava*, a *Világ* és a *Magyarország* – áttekintése – után megnéztük a kormánypártot támogató *Budapesti Hírlapot* is. Ezzel a kutatási módszerrel jelentősen növeltük és sokszínűbbé tettük a forrásbázisunkat. Ez pedig lehetővé tette az események napi/mikropolitikai szinten való bemutatását és elemzését. A kormányzati- és belpolitikai válság megoldását a katonai és a külpolitikai erőviszonyok döntő megváltozása nehezítette. Ezek összefüggését a IV. Károly október 16-i manifesztumával, amely Ausztria föderalizálását írta elő. Megvizsgáljuk Wilson amerikai elnök október 18-ai jegyzékének hatását a kormányalakítási tárgyalásokra.

---

¹ A grófok szakszervezete *Népszava* 1918. október. 20. 1.

² SIPOS 2006., SIPOS 2009. 34–51.

Majd gróf Andrássy Gyula külügyminiszter október 28-ai válaszában demoralizáló hatását a kormányalakítási tárgyalásokra. Bizonyítjuk, hogy mindháromnak nagy szerepe volt az OMM-a és a történelmi Magyarország összeomlásában. Rámutatunk: ezért nem jöhetett létre október végén a nemzeti koncentrációs kormány. Ezért alakulhatott egy forradalmi koncentrációs kormány.

A Wekerle-kormány lemondása

Ennek megértéséhez – röviden –, szükséges bemutatnunk az előzményeket. Közismert, hogy 1918. szeptember végén összeomlott a bolgár front: Bulgária feltétel nélkül megadta magát. Fennállt a veszély, hogy az antanthatalmak ún. Balkáni Hadserege hamarosan eléri a történelmi Magyarország déli határait.

Ezért október 4-én az osztrák-magyar kormány jegyzéket küldött Wilson amerikai elnöknek, akitől sürgősen különbékét kért. Erre ő azonban közel két hétig nem válaszolt. (Nem véletlenül! Diplomáciai csapdát állított az osztrák-magyar kormányoknak. Ez majd kiderül a Wilson-jegyzék tárgyalásakor.) Ezért október 16-án IV. Károly császári manifesztumot bocsátott ki „hűséges ausztriai népehez.” Ebben a wilsoni 14 pontoknak megfelelően – közölte, hogy Ausztria, népei kívánságának is eleget téve, szövetségi állammá alakul. A birodalom minden népe alakítsa meg a maga Nemzeti Tanácsát, – írta – azok fogalmazzák meg a nemzeti programjukat, szervezzék meg az ideiglenes és alkotmányozó nemzetgyűlésüket. Így minden nép a saját megletelepülési helyén „nemzeti államot fog alkotni.” Majd népszavazással döntsék el, hogy az osztrák államszövetség tagjai közé belépnek-e?³

Ausztria föderalizálását a magyar politikai elit az összeomlás kezdetének tartotta. A Függetlenségi és 48-as Párt lapja, a Magyarország október 18-i száma „Romok közt” c. vezércikke így kommentálta a császári manifesztumot: „Megindult a bomlás. Kezdődött Ausztriában, ahol évszázados kötelékek szakadnak szét. Császári proklamáció adja tudtul az egykor hatalmas Ausztria

---

³ Magyarország 1918. október 18. 1.

szétzüllesztését.” A cikket jegyző (SzM.) azt is jósolta, hogy „Ausztria bomlása csak kezdete a további összeomlásoknak...”⁴

E nagyszabású és demokratikus terv az 1918 január elején megjelent híres wilsoni 14 pont egyikének akart megfelelni. Az idő rövidsége miatt azonban nem volt megfelelően előkészítve. Ezt állítja Andrassy visszaemlékezése is:

„Bernben, több osztrák, lengyel és magyar politikussal együtt ért az a hír, hogy a császár Ausztriában (október 17.) egy manifesztumot adott ki, melyben elrendelte Ausztria föderalizálását. Ennek a híre mindnyájunkra úgy hatott, mint a bombarobbanás.”⁵

A császári manifesztumra hivatkozva október 17-én Wekerle Sándor miniszterelnök a képviselőházban bejelentette a dualizmus rendszerének végét. Hozzátette, Magyarország föderalizálásáról szó sem lehet. A dualizmus helyébe a Pragmatica Sanctio alapján a perszonáluniót javasolta. Ez még mindig kölcsönös védelmi kötelezettséget írt elő. A perszonálunióval az ellenzéki pártok, köztük gróf Károlyi Mihály pártja is egyetértett. Ekkor mondta híressé vált szavait: „a háborút elvesztettük, most az a fontos, hogy a békét ne veszítsük el.” E kijelentését a kormánypártok képviselői hangos tiltakozással fogadták.⁶

18-án a képviselőházban, hívei döbbenetére, Tisza bejelentette:

„Elismerem, amit gróf Károlyi Mihály t. képviselő úr tegnap mondott, hogy ezt a háborút elvesztettük [...] Keresnünk kell a békét, oly feltételek mellett, amelyeket ilyen viszonyok között ellenségeink elfogadnak.”⁷

E bejelentés jobban demoralizálta az ország lakosságát és a magyar katonaságot, mint a Károlyié. Hiszen azt a legtöbb képviselővel – több mint 200-an voltak – rendelkező kormánypárt vezére mondta.

---

⁴ *Magyarország* 1918. október 18. 1.

⁵ ANDRÁSSY 1990. 146.

⁶ HAJDÚ – POLLMANN 2014. 366–368.

⁷ *Képviselőházi Napló* XLI. kötet. 292.

(Tisza fogalmazása: „az oly feltételek mellett” – mint látni fogjuk – azt bizonyítja, hogy ő már akkor ismerte Wilson válasz-jegyzékét.)

Tisza beszédének egyik közvetlen politikai következménye lett a kormányt támogató pártok, illetve képviselőinek elbizonytalanodása. Ezt jelezte az is, hogy a Wekerle-féle Függetlenségi- 48-as Alkotmánypártból több képviselő kilépett. Ők október 16-án tartott értekezletükön párttá alakultak. Elnökké gróf Apponyi Albertet választották. A pártnak még nem adtak nevet. Jellemző a helyzetre, hogy ők is a leendő párt független és demokratikus jellegét hangsúlyozták.

Október 16-án este a 48-as Alkotmánypárt végrehajtó bizottsága is értekezletet tartott. Ott Wekerle miniszterelnök a kormánypárt és a munkapárti többség fúzióját szorgalmazta. A válság miatt – mondta – a „nemzet minden részének egyesülnie kell.” A pártok közötti válaszfaloknak le kell omlania. Az új párt programja pedig kormányprogram legyen. Annak gerince a „perszonális unió” gyors megvalósítása. Állította: a „nemzeti alapon álló pártok egyesítésének tervét az uralkodó” támogatja. Az együttműködés érdekében minden pártnak áldozatokat kell hozni, – mondta. Így sor kerülhet a „választójog újabb, szélesebb kiterjesztésére.” Több felszólalás után az értekezlet kimondta: a többi pártokkal való fúzió előkészítésére hattagú bizottságot küldenek ki. Még nem tudták eldönteni, hogy egy új párt alakul-e, vagy csupán a pártoknak egy szövetsége, tehát egy kormányt támogató koalíció.

Erről a kérdéstről 16-án este a Munkapárt is értekezletet tartott. Ott Tisza is támogatta a parlamenti pártok együttműködését: „kezet kell fogni mindenkinek, – mondta – aki nem akarja, hogy az ország hajója kockázatos játékokat űző politikusok martalékává legyen.” (Ez Károlyi Mihályra és szövetségeseire vonatkozott.)

Tisza a következő határozat elfogadását ajánlotta: A párt hajlandó együttműködni mindazokkal, akik a

„szétválasztó belpolitikai kérdéseknek a napirendről való levétele mellett egész erejüket a békekötéssel és az osztrák viszonyokkal kapcsolatos nagy nemzeti érdekek védelmének szentelik, s hajlandók teljesen egyesülni azokkal, akikkel sikerül a politikai fő kérdésekben a nézetek összhangját megállapítani.”

Tisza indítványára szintén egy szűkebb körű bizottságot alakítottak, akik feladata volt a hozott határozatok alapján való tárgyalások elkezdése.

A háború befejezésére és a békekötés nehézségeire hivatkozva, - persze saját hatalmát is biztosítani akaró – Wekerle azt tervezte, hogy a napokban egy pártközi értekezletet hív össze. Annak feladata, hogy a pártok szélesebb körű összefogásával teremtsék meg a nemzeti koncentrációt, amely a parlamentben az egységkormányt támogatta volna. Erre a monarchia válságos katonai- és belpolitikai helyzete miatt szükség is lett volna.

Ennek ellenére Wekerle pártközi értekezletre szóló meghívását a Károlyi által vezetett Függetlenségi és 48-as Párt nem fogadta el. A párt tudja: a pártközi értekezlet célja, – írták – hogy a

„végzetes következményekre vezetett háborús politikában és a német szövetség mélyítésében részes politikai pártok vezetőinek, politikájuk teljes bukása ellenére, a politikai színtéren való megmaradását lehetővé tegye. A Függetlenségi és 48-as párt meg van győződve arról, hogy a háborús politikában részes vezérférfiaknak felszínen maradása az országra nézve igen nagy veszélyeket rejt magában. E politikusok további szereplését, a békekötéskor az országnak kellene majd „súlyos áldozatokkal megfizetnie.”

A súlyos helyzetben e párt is „szükségesnek látta az erők tömörítését”, de „ennek csak olyan módon való megvalósítását hiszi az ország érdekében állónak, amely az ország politikájának új rendszerét, különösen annak tiszta demokráciáját, minden kétségen felül helyesli.” Tehát a párt „szívesen közreműködik minden olyan parlamenti és parlamenten kívüli erő tömörítésére, amely az új politikai rendszer függetlenségi és demokratikus tisztaságát el nem homályosítja.”

E tanácskozáson Wekerléék leginkább az Apponyi-párt csatlakozására számítottak. Csalódnium kellett, mert visszautasításban volt részük. A párt nevében Hadik János gróf kijelentette: mivel a két pártot

„mélyreható elvi *különbségek* válasszák el és ez különösen a választójog kérdésében – melynek megoldása összefügg a nemzetiségi kérdés megoldásával – nyilatkozik meg. Ezért a

közös működésre elvi alap nincs, tehát az Apponyi-párt az együttműködésben nem vehet részt.”

A Vázsonyi Vilmos által vezetett demokrata párt nevében Székely Ferenc is bejelentette: az együttműködés pártja és az olyan pártok között, amelyeket a választójog és az *ország demokratizálása kérdésében át nem hidalható ellentétek* vannak, lehetetlen. A Bizony-párt kiküldöttje Platthy György is visszautasította a nemzeti koncentrációs terveket. Ezután a három párt képviselői távoztak is az értekezletről. Tehát ott csak Wekerle és Tisza párjainak képviselői maradtak. Ők viszont eldöntötték: a 48-as Alkotmánypárt és a Munkapárt 21-i értekezletén határozatban fogják kimondani az egyesülésüket. A tervük az volt, hogy a Munkapárt beolvad a 48-as Alkotmánypártba és így néhány vezető embere bekerül az új kormányba.

A Katolikus Néppárt 18-án este foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. A pártvezetők arra az elhatározásra jutottak, hogy amennyiben a 48-as Alkotmánypárt és a Munkapárt egyesülne, akkor a „Néppárt – úgy amint belépett – testületileg lép ki az alkotmánypártból.”⁸ Az értekezleten jelen voltak: a Munkapártból Tisza István, Teleszky János, Vojnits István báró, Vojnits Sándor báró, az Apponyi-pártból: Tóth János, Hadik János és Andrássy Géza gróf, a demokratáktól: Székely Ferenc, a Bizony-párt: Platthy György, Matta Árpád és Eckhardt Vilmos képviselők. A 48-as Alkotmánypártból: Bolgár Ferenc pártelnök, Grecsák Károly, Csizmazia Endre, Barta Ödön, Simonyi-Semadam Sándor, Kállay Ubul képviselők. E tanácskozáson a kormány részéről ott voltak: Wekerle miniszterelnök, Szterényi József báró, Serényi Béla gróf és Zichy Aladár gróf.

Mindezt a Népszava így jellemezte: a „reakciós életmentés” nem sikerült. Tehát október 22-én Tisza és hívei feloszlatták a Nemzeti Munkapártot. Annak képviselői testületileg beléptek a Wekerle által vezetett 48-as Alkotmánypártba. Így akarták a nemzeti összefogást létrehozni. Ez azonban, – mint látni fogjuk – már nem segített Wekerlén.

Erről a Népszava október 22-én megjelenő – erőteljesen cenzúrázott száma így írt: „Most a Munkapárt fuzionál Wekerle kisdod

---

⁸ *Népszava* 1918. október 19. 6.

csoportjával, úgy, hogy ő maga feloszlik, bevonul Wekerle 48-as alkotmánypártjába, lesz új cégére, és azt hiszi, az új cégér alatt megmentheti a múltat.”

Október 23-án a parlamentben az ellenzék bejelentette, hogy előtte való nap Fiumében lázadás tört ki és egy horvát ezred elfoglalta a kikötőt. Olaj volt a tűzre, hogy az ellenzéki képviselők azt is megtudták, hogy IV. Károly és Zita királyné aznapi debreceni látogatásán, az állomáson nem a magyar, hanem az osztrák Himnusz-t játszott a katonazenekar. E két okra hivatkozva az ellenzéki pártok képviselői felháborodva követelték a Wekerle-kormány lemondását. Erre a kormánypártok képviselői is elkezdtek kiabálni. A parlamenti rend felbomlott. Ezért az elnök szünetet rendelt el.

Az ellenzéki képviselők, Károlyi hívására a kupolacsarnokba vonultak és ottani tanácskozásukon elhatározták, hogy a Wekerle-kormányt megbuktatják. Teljesen új és demokratikus kormány haladéktalan kinevezését követelték a királytól. Itt először Károlyi beszélt. „Olyan időket élünk”, – mondta – hogy „bármilyen áron, huszonnégy óra alatt meg kell találni a kivezető utat.” Pártjának képviselői bekiabáltak: „Nemzeti Tanácsot akarunk!” Balla Aladár megjegyezte: „Károlyi elnökletével!” Ő kérte képviselőtársait:

„huszonnégy óráig legyenek csak türelemmel, amíg megtaláljuk a bonyodalmakból a kivezető utat a magyar közélet minden rétegével. Természetesen azokkal is, akik a Házban jelenleg képviselve nincsenek [...] osztály-, faj- és nyelvkülönbség nélkül. Követeljük a kormány azonnali lemondását.”

Ez azt jelentette, hogy Károlyi és pártja a nemzeti koncentrációba be akarta vonni a parlamenten kívüli Jászi Oszkár által vezetett Polgári Radikális Pártot és az MSZDP-t, illetve a nemzetiségi pártokat is.

Meskó Zoltán, - a Függetlenségi- és 48-as Párt képviselője – azt szorgalmazta, hogy az új kormányba „az ország földműves népét is vegyék be, a szocialisták és a radikálisok mellett.” Juhász Nagy Sándor, Debrecen függetlenségi képviselője is ezt ajánlotta. Az új alakulásba – mondta – be kell venni az ellenzék „mérsékelt elemeit is.” Tehát az ellenzéki képviselők többségét.

Gróf Andrássy Gyula kérte a képviselőket: „túlzásokra ne ragadtassuk magunkat.” Elismerte: a kormánynak távoznia kell a helyéről. „Mi azonban ne térjünk le a törvényes útról, [...] ne robbantsuk föl a parlamentet, [...] Magyarország létéről van szó. A rendet fönnt kell tudnunk tartani.” Elfogadta, hogy az új kormányban „részt vegyenek a parlamenten kívül álló elemek is.”

Apponyi egyetértett Andrássyval: szerinte is szükség van egy olyan kormányra, amely az „egész nemzetet képviseli.” Ennek feltétele, hogy „meg kell állapodnunk a programban, mert olyan alakulásban, amely elveimmel ellenkezik, nem vehetnék részt.” Ő is ajánlotta: „maradjunk a törvényes alapon.” Ezután Szabó István az Országos Gazdapárt, Bródy Ernő pedig a demokrata párt nevében jelentette be csatlakozásukat a készülő új kormánykoalícióhoz.⁹

Közben Wekerle vezérkari tisztekkel tárgyalt a hadi helyzetről. A pártvezérek a folyosón tanácskoztak, majd Andrássy Tiszával vonult vissza hosszabb beszélgetésre. Fél-kilenckor a miniszterelnök tanácskozásra kérte a pártok vezetőit. Egy óra múlva Károlyi kijött az értekezletről és kijelentette: eláll a tervezett hozzászólásától, mert Wekerle elhatározta lemondását és erről nyilatkozni fog a képviselőházban.

A miniszterelnök kifejtette véleményét a helyzetről és annak kezeléséről is. Úgy látta, hogy a választójog kiterjesztésével minden parlamenti párt egyetért. Ezért ez a feladat az új kormány „lényeges programpontját kell, hogy képezze.”

Második feladata: a béke megkötése. Mindent meg kell tenni az „ország önállósága és függetlenségének biztosítása érdekében.”

A legsürgősebb feladat – mondta, – hogy az „ország határait minden tekintetben biztosítsuk és a magyar hadseregnek az ország határain kívül lévő részeit ide okvetlenül visszahozzuk.” (Ezzel a parlamenti ellenzéki pártok is egyetértettek.)

E fontos feladatokat Wekerle az ellenzék addigi követeléseinek a kisajátításával vette át. Ezzel együtt benyújtotta kormánya lemondását.

Az új kormány összetételéről késő éjszakáig folytak a tanácskozások az ellenzék vezetői között. Ugyanis 24-én a vezető

---

⁹ *Népszava* 1918. október 24. 6.

politikusok a királyhoz voltak hivatalosak, hogy a kormányválság megoldásáról kifejtsek véleményüket IV. Károlynak. Mint láttuk az ellenzéki pártok vezetői között egyetértés volt abban, hogy az ő összefogásukon túl a parlamenten kívüli pártokat, tehát az MSZDP-t és a Jászi vezette Polgári Radikális Pártot is be kell vonni az új kormányba. Azt is elismerték, hogy az adott helyzetben a rendet fenn kell tartani, békét kell kötni, a magyar csapatokat haza kell szállítani és a határt védeni kell.

Nemzeti vagy forradalmi koncentrációs kormányt?

Mi is történt és hogyan ezekben a sorsdöntő napokban? Miért nem jött létre a széles nemzeti koalíció? Kik támogatták és kik vetették el azt? Ez fontos kérdés! Hiszen arra a hallatlanul nehéz kül-, katona- és belpolitikai helyzetben nagy szüksége lett volna az országnak. Ezt vizsgáljuk a következő fejezetben.

A 23-ai éjszakai tanácskozások után, 24-én délelőtt a volt kormánypártok a Munkapárt helyiségében bizalmas értekezletre gyűltek össze. Tisza beszámolt az előző este a miniszterelnöknél rendezett tanácskozásról és a kormány lemondásáról. Majd kijelentette: a *nemzeti egység létrehozása* érdekében

„meghozza az áldozatot, nem akadályozza meg a választójog kiterjesztését, de csak azért, hogy a nemzet összes erői összefoghassanak. Ezzel szemben arra kérte az új alakulást, hogy a teljes koncentrációt csinálja meg, amelyben ő és pártja is benne foglaltassék.”

Elmondta: a miniszterelnökségre Károlyit nem tartja alkalmasnak. Csakis Andrássyt vagy Apponyit. Ezt azzal is indokolta, mert „határainkat Szerbiánál és Romániánál is német csapatok” védik. Tehát kívánatos, hogy „olyan ember álljon a kormány élére, akiben a németek is megbíznak.” Tehát Tisza és Wekerle abban egyeztek meg, hogy a „legfontosabb szempont a nemzeti egység létrejövetele, [...] a belső rend és az ország határainak megvédése.”¹⁰ Este a volt Munkapárt tagjai a 48-as Alkotmánypárt klubját keresték fel. Ott a hangulat már optimistább volt, mint délelőtt.

---

¹⁰ *Népszava* 1918. október 25. 3.

A képviselőház október 23-ai ülése után – mint már láttuk – a Függetlenségi és 48-as Párt, a szociáldemokrata párt és a polgári radikális párt kiküldöttjei bizalmas tanácskozást tartottak Károlyi lakásán. Ez hajnali 3 óráig tartott. Elhatározták, hogy azt a következő napokban megalakítják a Magyar Nemzeti Tanácsot. 24-én először összeültek e pártok illetékes fórumai és megtárgyalták, hogy vállaljanak-e és ha igen, akkor milyen szerepet a válság megoldásában. Az MSZDP vezetősége a párt választmányával együtt tárgyalta meg ezt a fontos kérdést.

24-én reggel 9-kor Wekerle már Gödöllőn volt és bejelentette a királynak a kormány lemondását. Ezt VI. Károly elfogadta. Wekerle egyúttal előterjesztést tett a politikusok meghallgatásának sorrendjére. Utána Andrassy, Burián István külügyminiszter és Windisch-Graetz Lajos herceg jelentek meg kihallgatáson. Burián lemondott állásáról. Ezt a király elfogadta és helyére Andrassyt nevezte ki közös külügyminiszternek. Windisch-Graetz pedig külügyi államtitkárnak.¹¹

IV. Károly a nap folyamán még tárgyalt Windisch-Graetzcel, majd Hadikkal, később Apponyival. Wekerle a királyi kihallgatáson Apponyit ajánlotta miniszterelnöknek. Ő azonban nem vállalta. Sőt! Kijelentette: „nem tartja magát alkalmasnak a válság megoldására.”¹² Október 25-én a gödöllői kastélyban folytatódtak a tárgyalások. IV. Károly először gróf Serényi földművelési minisztert hallgatta meg. Majd újra Apponyit és Hadikot. Őket Károlyi követte, akit még este is fogadott a király. Közben meghallgatta Ugron Gábort és gróf Battyhány Tivadart is.

25-én Andrassy kezdeményezésére a budai palotájában a Nemzeti Kaszinó grófjai is szinte folyamatosan tárgyaltak. Ők olyan kibontakozást szorgalmaztak, amely lehetetlenné tette volna az „új rendszer megszületését.” Ezeken a tárgyalásokon részt vettek: Apponyi, Windisch-Graetz, gróf Eszterházy Móricz, Pallavicini György örgróf, Andrassy Géza gróf és Rakovszky István.¹³

Este a Függetlenségi és 48-as Párt vacsorát rendezett a Bristol Étteremben, amelyre meghívták a Bizony-pártot és a függetlenségieket

---

¹¹ WINDISCH-GRAETZ 2018. 287–290.

¹² *Népszava* 1918. október 25. 3.

¹³ *Népszava* 1918. október 26. 4.

is. A vendégeket Batthyány üdvözölte. Az ország megmentése érdekében össze kell fognunk. „Ha külön szervezetben is, de összefogva kell a legnagyobb határozottsággal és elszántsággal dolgoznunk.” A vendégek részéről Platthy György beszélt. Bejelentette: a „Bizony-párt az egyedül célszerű és helyes megoldásnak” a Károlyi által vezetett kormány megalakítását tartja. Ezután Lovászy Márton üdvözölte a pártba most visszatért, addig független képviselőket. Nevükben Csizmazia Endre válaszolt.

Károlyi beszédében hangsúlyozta: a népuralom mellett elsősorban a függetlenségünket kell visszaszerezni. Azonnal meg kell csinálni az „önálló magyar külügyi képviseletet,” hogy a „béketárgyalásokon Magyarország már teljesen külön, önállóan, mindenkitől függetlenül legyen képviselve.” Ezért nem tartotta jónak, hogy délután IV. Károly kinevezte Andrásyt közös külügyminiszternek. Károlyi azzal is érvelt: „ha megmarad a közös külügyminiszter, akkor megmarad a delegáció szerve is és így meg kell maradnia lényegében az egész közös apparátusnak.” Ez nem elégíti ki az országot, amely már az önállóságot várja. Az önálló külügy esetében a győztes hatalmak „másképp fognak velünk tárgyalni, – mondta – mintha a német-osztrákokkal szövetkezve közösen állunk Németország mellett. A háború a németek ellen irányul, s ha mi” kitartunk mellettük, akkor ennek visszahatását az ország „nagyon meg fogja érezni” a békekötésnél. Andrassy vállalkozása – mondta – „okvetlenül csak kudarccal végződik.” Az persze hetekig eltarthat, de ez éppen elég idő arra, hogy közben az ellenség betörjön az országba. Megjósolta: minden ilyen hiábavaló kísérlet

„esetleg egy-egy vármegyéjébe fog kerülni ennek az országnak. Épp ezért a magyarság érdekében kell szilárdan megmaradnunk az álláspontunk mellett, és nem tágítani addig, amíg az egész programunkat a maga tisztaságában meg nem valósíthatjuk. A kompromisszumok ideje lejárt, sem idő, sem lehetőség ezekre már nincs. A kompromisszumok kötése az ország területi integritásnak elvesztésével jár.”

Ezért, „nekünk, magyaroknak tehát elsősorban radikális irányváltoztatásra van szükségünk.” „Szakítani kell a német tradíciókkal, akár nagynémet, akár osztrák-német az a tradíció.” Károlyi szerint nemcsak az antant-hatalmaknak, de a nemzetiségieknek is be kell bizonyítanunk, hogy itt „radikális szakítás történt a múlttal,

annak minden bűnével és rövidlátásával.” Ha erről nem tudjuk meggyőzni az antant hatalmakat és szövetségeseiket, – mondta – „akkor nekünk esnek a transzírozó késsel és felapróznak.” Micsoda látnoki szavak! Ezek is bizonyítják, hogy a forradalmi koncentrációt akarók is az integritás alapján álltak.

„Erősen radikális magyar kormányra van szükség még azért is, – folytatta Károlyi – mert ha a legszélsőbb elemeket nem tudjuk most magunknak megnyerni, akkor elkerülhetetlenül fog jönni az ellenség betörésével együtt a bolsevikizmus és a felbomlás, a teljes anarchia...”

Ezért is kell egy „teljesen radikális, az antanthoz húzó, a németektől elszakadt kormány, amely elszakadva Németországtól és Ausztriától, proklamálja a magyar függetlenséget, azonnal megcsinálja a magyar önálló külügyi képviselőket, megteremt a magyar népuralmat.”

Ennek az új kormánynak a wilsoni pontok és a népek önrendelkezése alapján kell keresni a megegyezést a nemzetiségekkel. Ha ez nem sikerülne, akkor erről a béketárgyalásokon, a „világ nemzetjeinek ítélőszéke” döntsön. E gondolatok alapján úgy tűnik, hogy Károlyi és köre nem értette meg az utolsó Wilsoni jegyzék lényegét.¹⁴ Mindezt a Népszava eléggé sajátosan foglalta össze: a Károlyi párt és a Bizony párt vacsoráján a képviselők súlyos aggodalmuknak adtak hangot, mert Andrássyt közös külügyminiszterré nevezte ki a király. Ugyanis szerintük Andrássy a „grófok politikáját akarja csinálni, a népakarat ama követelésével szemben, hogy úgy a külső - és a belső politikában gyökeres rendszerváltozás következzen be a lehető legrövidebb idő alatt.” Ezért a két párt képviselői elhatározták, hogy a képviselőházat sürgősen összehívadják, mert úgy látják, hogy az nem lévén együtt, „a Nemzeti Kaszinó szándékozik az ország ügyeinek intézését a kezébe ragadni, amit nem akarnak eltűnni.”¹⁵

A Magyar Nemzeti Tanács megalakítása

A budapesti tömegek, – akiket elsősorban katonák, munkások és diákok alkották – elégedetlensége és növekvő aktivitása volt a belső tényezője

---

¹⁴ *Magyarország* 1918. október. 26. 3.

¹⁵ *Népszava* 1918. október. 26. 4.

a kormányválságnak. Abban azonban nagyobb szerepet játszottak a katonai vereségek és a külpolitikai erőviszonyok megváltozása. Ezek közül is kiemelkedett Wilson, amerikai elnök válasza az október 4-ei osztrák-magyar jegyzékre. Wilson nem siette el a válaszát. Ezzel kikényszerítette IV. Károly 16-ai manifesztumát, Ausztria föderalizálásának meghirdetését. Ez tovább növelte a birodalmon belüli káoszt. Ezt csak növelte Wilson válaszjegyzéke, amit csak 18-án kaptunk meg. Ez közölte: az elnök 1918. január 8-ai üzenete óta bizonyos nagyjelentőségű események állottak be, amelyek szükségszerűen megváltoztatták az Egyesült Államok kormányának illetékességét és felelősségét. Ama 14 feltétel között, amelyet az elnök akkor formulázott meg, szerepelt a következő: „Ausztria-Magyarország népeinek, amelyeknek helyzetét a nemzetek között megvédettnek és biztosítottnak kívánjuk látni, meg kell adni az autonóm fejlődés legszabadabb lehetőségét.” A jegyzék így folytatódott:

”Mióta ez a mondat leíratott és az Egyesült Államok kongresszusa előtt elhangzott, elismerte az Egyesült Államok kormánya, hogy a cseh-szlovákok és a németek, valamint az osztrák-magyar birodalom között háborús állapot áll fenn és a cseh-szlovák nemzeti tanács de facto hadviselő kormány, amely fel van ruházva a megfelelő autoritással arra, hogy a cseh-szlovák katonai és politikai ügyeket vezesse. Elismerve továbbá a legmesszebb-menő módon a jugoszlávok nemzeti szabadságra való törekvéseinek jogosultságát is. Az elnök ennél fogva nincs már abban a helyzetben, hogy a népek pusztá autonómiáját ismerje el a béke alapjának, hanem kénytelen ragaszkodni ahhoz, hogy ők és nem ő bíráskodjanak afelett, vajon az osztrák-magyar kormány részéről minő akció fogja kielégíteni a népek aspirációit és felfogását jogaikról, és mint a nemzetek családjának tagjait megillető rendeltetésükről.”¹⁶

A Wilson-jegyzék bombaként robbant Bécsben és Budapesten. A jól értesült sajtó azt is közölte, hogy október 20-án, vasárnap Wekerle miniszterelnök Bécsben tárgyalt Burián gróf külügyminiszterrel. 21-én délelőtt pedig összeült a Monarchia Koronatanácsa, melynek tárgya a Wilson válaszával keletkezett új helyzet megvitatása volt. Ekkor érkezett meg svájci útvjáról Bécsbe Andrássy. Ő ottani magánjellegű

---

¹⁶ *Magyarország* 1918. október. 22. 1.

tárgyalásai után remélte: „sikerülni fog Magyarország területi integritását megvédeni.”

Vele szemben Lovászy Márton, – aki a Függetlenségi és 48-as Párt vezető politikusa és a Magyarország főszerkesztője volt, annak október 22-i vezércikkének a „Katasztrófa felé” találó címet adta.¹⁷

Mindezek alapján jól látszik, hogy 1918. október végére kialakult belpolitikai erőviszonyok és ezek változása elsősorban a vesztes háború befejezése, a békekötés nemzetközi meghatározottságától függttek.

Ez magyarázza meg az is, hogy a Függetlenségi és 48-as Párt, az MSZDP és a Polgári Radikális Párt, miért éppen október 23-án, Wekerle lemondása után döntötték el, hogy létrehozzák a Magyar Nemzeti Tanácsot. Ez a szervezet hivatalosan október 24-én alakult meg. A Magyarország népéhez! c. kiáltványukat 26-án csak a napilapoknak egy része hozta le.¹⁸ E kiáltvány kimondta: „a mai korrupst parlament és kormányrendszer [...] haladéktalanul eltávolítandó.” Követelte az ország „teljes függetlenségét,” mind a kül-, hadügyi és gazdasági területeken. A külföldön lévő magyar katonaság sürgősen hazahívandó, a külföldiek pedig hazarendelendők. A háborúnak azonnal véget kell vetni, a békekötésnél pedig „egyedül” az ország érdekeit kell figyelembe venni. Fel kell mondani a németekkel kötött szövetséget. Követelték az általános és titkos választójogot, az alapján megtartandó sürgős parlamenti választásokat, „nagyszabású, a népet földhöz juttató bírtok- és szociálpolitikát, a nemzetiségeknek széleskörű autonómiát. Így az ország az egyenrangú népek testvéri szövetségévé alakulna át.”¹⁹

Mint láttuk, IV. Károly 1918. október 24–26. között a magyar politikai vezetőkkel folytatott kormányalakítási tárgyalásai nem vezettek eredményre. A 23-án lemondott Wekerle-kormány helyett nem tudtak egy új és szélesebb pártpolitikai alapon nyugvó, un. nemzeti koncentrációs kormányt létrehozni. Elsősorban az általános és titkos

---

¹⁷ *Magyarország* 1918. október. 22. 1.

¹⁸ Pl. a *Népszava* a címlapján és egy elemzést a második oldalán. Az akkor legnagyobb példányszámban megjelenő legismertebb liberális lap *Az Est* pedig csak a 3. oldalán hozta/hozhatta le ezt a dokumentumot. De még jellemzőbb az, hogy a NT 12 pontját a *Magyarország* c. napilap sem tudta/merte közölni. Pedig ez a napilap akkor a Függetlenségi és 48-as Párt újságja volt.

¹⁹ *Népszava* 1918. október 26. 1–2. és *Az Est* 1918. október 27. 3.

választójog – és a nemzetiségek autonómiájának mértékén voltak ellentétek. Ez nem tette lehetővé a nemzeti koncentrációs kormány megalakítását. IV. Károly pártvezetőkkel folytatott tárgyalásai azért sem vezethettek eredményre, mert a Magyar Nemzeti Tanácsot megalakító pártok és azok elitje, nem volt hajlandó nagyobb kompromisszumokat kötni ezekben a kérdésekben. Mint láttuk, IV. Károly október 27-én este – miniszterelnöki kinevezéssel kecsegtetve Károlyit, – Bécsbe csábította. Ott azonban nem ezt tette, hanem az Andrássyval és más politikusokkal folytatott újabb egyeztetések után József főherceget kérte fel, hogy a kormányválság megoldása érdekében utazzék Budapestre és folytassa a tárgyalásokat. Október 28-án a félrevezetett Károlyi Mihály, József főherceg különvonatán utazott vissza Budapestre, amikor is megbeszélhették a történeteket. A Nyugati pályaudvaron váró nagy tömeg lelkesen ünnepelte Károlyit.

A főherceg „A Nemzethez” c. proklamációja 28-án du. 5 órakor jelent meg. Az „hazánk teljes önállóságát és függetlenségét,” ígérte, a kül- a hadügy és az igazgatás minden területén. Mindezt a „kor szabadelvű irányának és a széles néprétegek érdekeinek” megfelelően kell megvalósítani. A béke azonnali megteremtése mellett kiemelte az „állami területünk épségének s egységének” megóvását. E célunkat csak az „összes nemzeti erőket egyesítve” érhetjük el.²⁰

A főherceg proklamációjával együtt jelent meg a kormány válasza Wilsonnak. Ebben az osztrák-magyar kormány „hozzájárul Wilson legutóbbi jegyzékében Ausztria-Magyarország népeinek, különösen a cseh-tótoknak és a jugoszlávoknak jogairól” foglaltakhoz. Ezért cserébe kéri az elnököt, hogy kezdjék meg a külön tárgyalásokat a fegyverszünetről és a békéről.²¹

A különbéke ajánlatról Búza Barna, a Függetlenségi és 48-as Párt egyik vezetője, aki később a Károlyi kormány földművelésügyi minisztere lett, a Késő! című vezércikkben a következőket írta: „Ebből a békeajánlatból nem lesz béketárgyalás, nem lesz fegyverszünet. [...] nem fogja megmenteni Magyarországot.” Szerinte azért mert Andrássy külügyminiszter még mindig

„nem Magyarországot akarja megmenteni, hanem az osztrák-magyar monarchiát (a halottat) akarja feltámasztani. Ezt a különbéke ajánlatot nem az osztrák-magyar külügyminiszternek

---

²⁰ *Magyarország* 1918. október 29. 1.

²¹ *Magyarország* 1918. október 29. 1.

kellett volna tennie, hanem a magyar külügyminiszternek [...] Magyarország nevében.”²²

A Hadik kormány megalakítása

Október 29-én József főherceg ismét sok politikust fogadott. Délelőtt tárgyalt Csernoch János hercegprímással, Wlassics Gyulával a főrendiház elnökével, Zichy Aladárral és Károlyi Mihállyal. Délután fogadta: Teleszky Jánost, Bizony Ákost, Szabó István parasztpolitikust és az erdélyi románságot képviselő Vajda Sándort.

Hadik János a Nemzeti Tanács programja alapján vállalta el a kormány megalakítását. E program végrehajtását – a Népszava szerint – „a Nemzeti Tanács fogja ellenőrizni,” mert annak már van „elegendő ereje, hogy minden kormányt nyomban elsöpörjön a helyéről, amint e program végrehajtásában az elodázás vagy a ferdítés kísérletével találkozónék.” A király által kinevezett miniszterelnök 29-én este 7 órakor megjelent a Néppárt klubjában, ahol az Apponyi-párt, az Andrassy-csoport, a Bizony-párt, a Néppárt tagjai, a demokrata párt vezetői és a kisgazdapártiak tartottak bizalmas értekezletet. Hadikot Apponyi köszöntötte és bizalmukról biztosította. Hadik ígérte, hogy programját megbeszéli az őt támogató pártokkal. Egyébként a legfontosabb feladatának a béke gyors megkötése mellett a független Magyarország megvalósítását, a magyar csapatok gyors hazaszállítását és az önálló hadsereg megszervezését ígérte.

*

IV. Károlyról az egyik legkorábbi biográfiát Lajos Iván írta. Ez 1935-ben jelent meg: IV. Károly király élete és politikája címmel. Ebben a szerző igen részletesen foglalkozott a király és Zita királynő október 23-i debreceni látogatásával, majd a 25-26-i gödöllői kormányalakítási tárgyalásokkal.²³ Ezek a fontos részletek azonban mégsem kerültek be az 1945-től a rendszerváltásig terjedő időszak szakkönyveibe se.

---

²² *Magyarország* 1918. október 29. 1.

²³ LAJOS 1935. 445–451.

IRODALOM

ANDRÁSSY Gyula gróf

1990 *Diplomácia és világháború.* Göncök – Primusz, Budapest.

HAJDÚ Tibor – POLLMANN Ferenc

2014 *A régi Magyarország utolsó háborúja. 1914–1918.* Osiris Kiadó, Budapest.

LAJOS Iván

1935 *IV. Károly király élete és politikája.* Magyar Nők Szent Korona Szövetsége, Pécs.

SIPOS József

2006 *A Gazdapárt 1918 októberében.* Móra Ferenc Múzeum, Szeged.

2009 *A pártok és a földreform 1918–1919* Gondolat Kiadó, Budapest.

WINDISCH-GRAETZ Lajos herceg

2018 *Küzdelmeim.* Jegyzetek és utószó: Gali Máté. Szépmíves Atheneum Kiadó, Budapest.

SIPOS, JÓZSEF

THE NEGOTIATIONS OF CHARLES IV WITH THE LEADERS OF HUNGARIAN PARTIES AT THE END OF OCTOBER, 1918

The study investigates the causes of Charles IV's unsuccessful negotiations with the members of the Hungarian political elite. Why was not any national unity formed at the end of the war? Who are responsible for the situation that emerged, for losing the war and the subsequent breakdown? Who are to be blamed for the lack of national concentration? It is also questionable why revolutionary unity (National Council) strengthened only for a short period – until the beginning of December – after national unity had failed (see: Hadik Government).

What kind of relation was between the Wilson notes of October and the formation of the National Councils? Relatively little is said about this by the memoir writers. 100 years passed and barely a shade better is known about these important questions. The paper is designed to find more differentiated answers to these highly debated issues. The recollections of the contemporary political elite which were compiled after-wise cannot answer these vital questions.

Gróf Tisza István a koronázási menetben

KÖZJOGI VITA A MAGYAR KIRÁLY ÁLLAMPOLGÁRSÁGA KÖRÜL

Az állampolgársági jog alapvető követelménye volt, hogy minden honpolgárság elvi alapokon nyugodjon. Az első állampolgársági törvény, az 1879:L. tc. kapcsán felmerült, hogy a magyar király egyáltalán magyar állampolgárnak minősült-e? Tanulmányomban erre kérdésre kívánok választ adni, melyen keresztül kívánom ismertetni azokat a fontosabb közjogi vitákat és éveléseket, amelyek e téma körül kialakultak.

A kérdés kiindulópontjaként először is az első állampolgársági törvény rendelkezéseit és az ahhoz kapcsolódó országgyűlési vitát kell elemezni. Hoffmann Pál országgyűlési képviselő nélkülözhetetlennek tartotta, hogy ne említsék meg az állampolgárságot szabályzó törvényben, hogy az uralkodóház tagjai magyar állampolgárok. Ennél fogva indítványozta, hogy azok, akik *ipso iure* szerzik meg a magyar állampolgárságot, két szakaszban legyenek említve a következőképpen, amelyek közül az első tartalmazta volna, hogy „Magyar honpolgárok: ... a felséges uralkodó ház tagjai”.¹ Pauler Tivadar igazságügyminiszter szerint az uralkodóház tagjai, akik „az országban tartózkodnak, valamint ezek családjaiknak oly tagjai, a kik szintén itt tartózkodnak, egyszersmind állampolgárok”.² A neves jogtudós a királyi család állampolgárságával kapcsolatban megjegyezte, hogy a magyar király magyar állampolgár. Véleménye szerint ez a tétel magyar királyi trón öröklésének szabályából vezethető le. Hoffmann Pál javaslatát ezért szükségtelennek tartotta.

A képviselő javaslata szerint születés által magyarnak elsősorban az uralkodóház tagjait kellett tekinteni. A kérdés jelentősége miatt a döntést a Honosítási Bizottsághoz utalta az országgyűlés. A bizottság előadója Péchy Jenő is ugyan ezen a véleményen volt: „a magyar királyi család állampolgársága oly természetszerű, a magyar

---

¹ A tanulmány a téma további kutatási eredményeit is tartalmazza, amelynek előzménye A Pragmatica Sanctio és a magyar királyi család honpolgári státusza címen jelent meg a IV. Szegedi Jogtörténeti Napok, Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról című kötetben 2011-ben. KN. 1879. VII. 293–294.

² Madarász József hangsúlyozta, hogy nem a császárról volt szó, hanem a magyar királyról. KN. 1879. VII. 296.

királyi trónöröklés rendszeréből oly kifolyó dolog, hogy azt törvénybe is külön bevenni, szabályozni egészen feleslegesnek tartja.”³ Hoffman Pál szerint egy olyan törvényben, amely taxatívén határozza meg az állampolgárság megszerzésének az eseteit, és amelynek a 47. §-ban kimondja, hogy „a jelen törvénnyel ellenkező minden törvény és rendelet hatályon kívül helyeztetik” igen is fontos, hogy tisztázzák a király állampolgárságát.⁴ Az országgyűlés azonban elutasította a módosító javaslatot és az eredeti szövegezést fogadták el.

A királyi család állampolgárságáról az 1879:L. tc. tehát hallgat. Ez viszont nem jelentette azt, hogy a közjogi szakirodalomban ne merült volna fel a kérdés a trónöröklési törvények vizsgálatán keresztül. Ezt kívánom most röviden bemutatni és a főbb érveket és ellenérveket ismertetni ezzel kapcsolatban. Ferdinándy Gejzának és Schiller Bódognak A Pragmatica Sanctio és a házi törvények című tanulmányában kijelentik, hogy a *Pragmatica Sanctio* értelmében a trónöröklésének a joga mindkét nemű ausztriai főhercegi ágat és leszármazóit megillette.⁵ Az ausztriai főhercegi minőséget mind a trónöröklési törvények, mind a hitlevelek elismerték, amely személyi status így a magyar alkotmányjog részét képezte. E cím birtoklása révén az uralkodóház tagjai a magyar állam kötelékébe tartoztak. Ezt támasztja alá Királyfi Árpádnak 1907-ben a Jogtudományi Közlöny hasábjain megjelent: Az uralkodó ház tagjainak állampolgári jogállása című tanulmányában közöl azon megállapítása is, miszerint a „három jogosított nőághoz tartozó ausztriai főhercegek örökösödését a magyar trónon nem foghatjuk fel tehát másként, mint egy jogintézménynyé testesített magyar uralkodóház örökösödését.”⁶ A trónöröklési jogosultságba beleértette a magyar állami köteleket, a főhercegek magyar állampolgárságát. A királyi család állampolgárságát szerinte már e törvények megállapították, amelyek rendelkezéseit az

---

³ Péchy Jenő ezért feleslegesnek tartotta, hogy az uralkodóház állampolgárságát törvényben rögzítsék. KN. 1879. VII. 340.

⁴ A királyi család állampolgárságát a trónöröklési törvények pontosan rögzítették. Nem értett azonban egyet Péchy Jenővel, miszerint a királyi család állampolgárságát nem kell szabályozni a törvényjavaslatban. KN. 1879. VII. 341. vö. Péchy Jenő hozzászólása. KN. 1879. VII. 339–340.

⁵ FERDINÁNDY – SCHILLER 1903. 9.

⁶ A királyi jogállásához: SZABÓ 1885. passim., A *Pragmatica Sanctio* keletkezéstörténetéhez: CSEKEY 1916. 13–33. Sára kiemelte a *Pragmatica Sanctio* jelentőségét a magyar közjogban. SÁRA 2000. 357.; NIEDERHAUSER 1998. 115.; MARINELLI 2007. 100.

állampolgársági törvényünk nem változtathatta meg. Ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy az uralkodóház magyar állampolgársága mindaddig fennállt, míg a trónöröklési törvények értelmében a trónöröklési joguk, illetve uralkodóházi tagságuk meg nem szűnt.⁷

Elegendő volt tehát a főhercegi cím birtoklása és az, hogy a trónöröklési sorrendben a következő helyen álljon az illető személy. Ez azt jelentette volna, hogy a magyar trónt egy idegen királyi család örökölhette. Királyfi szerint a „szent koronának ilyenén kiszolgáltatása egy idegen család örökölhető javává, mennyire rovására esnék a királyi állás tekintélyének és a nemzeti közszellemnek.”⁸ Nem lehetett a magyar királyi és az osztrák főhercegi címet egymástól elválasztani, mert az azt jelentette volna, hogy e két minőség nem egyenrangú egymással. A magyar királyi cím szerepe ebben az esetben másodlagos lett volna a főhercegi ranggal szemben, hiszen trónöröklési jogosultság az állampolgárság elvesztése ellenére fennmaradt volna.⁹

Schiller Bódog is kifejtette álláspontját a témával kapcsolatban A királyi ház tagjainak állampolgári jogviszonyai című tanulmányában, ami szintén a Jogtudományi Közönyben jelent meg 1907-ben, mint egy reflektálva Királyfi Árpád álláspontjára. A *cognatus* főhercegek trónöröklési igényét Schiller szerint Királyfi abban látta, hogy a magyar állampolgárságban részesítette. Szerinte ezért nincs értelme a hercegeket magyar állampolgároknak nevezni, ha mégis, akkor kérdéses, hogy mit is fejezhetne ki az állampolgárságuk. Magát a jogviszony tartalmát tagadta, pontosabban hiányolta, mert ebben az esetben jogokról, kötelezettségekről és konzekvenciákról nem lehetett beszélni. Királyfi ezzel szemben megadta a főhercegeknek az állampolgárok jogai mellett, mindazon jogokat, amelyek a magyar királyi hercegeket is megillették. Az állampolgárság fogalma így tanulmányában egy lett a királyi családi tagsággal. Schiller szerint Királyfi a jogok megadása tekintetében nem volt következetes, mert a főrendiházi tagságot nem adta meg csak az *agnat* főhercegeknek. E tekintetben el kell ismerni, hogy Királyfi álláspontját nem igazán tudta megvédeni, mert szerinte fizikai képtelenség lenne a második kamarát

---

⁷ KIRÁLYFI 1907a. 122–123.

⁸ Királyfi szerint nem lehet a magyar trónra olyan személyt ültetni, akit előzőleg a magyar állampolgárságától megfosztottak. KIRÁLYFI 1907b. 123. Az öröklési sorrend bemutatásához: HORVÁTH 1898. 1–115.

⁹ KIRÁLYFI 1907b. 123.

osztrák főhercegekkel benépesíteni. Schiller erre csak azt a példát hozta fel, hogy a főnemesek nagy száma esetén egyiktől sem lehetett volna megtagadni a főrendiházi tagságot.¹⁰ Ennek az igazi oka az volt, hogy a *cognatusok* számára hiába követelték volna a tagságot, amely mögött a magyar közjog gyakorlata húzódott meg. Schiller szerint éppen ez erősítette meg, hogy „egyesegegyedül az agnatus osztrák hercegi ház tagjait érti a magyar királyi család tagjai alatt, egyedül reájuk, a Habsburg-Lotharingiai családbeliekre alkalmazza a magyar királyi hercegekre vonatkozó jogszabályokat.”¹¹ A magyar közjog szabályai szerint csak a szűkebb osztrák házat illette meg a trónöröklés joga, amelyet a Habsburgok *agnatusai* alkottak. Ezért nem értett Schiller egyet, hogy miért hibáztatta Királyfi azért, mert a házi törvények alapján határozta meg a királyi család tagjainak a körét.¹² Schiller nem értett egyet királyfi azon érvelésével sem, hogy a magyar királynak a fentebbi esetben nem is kellett volna magyar állampolgárnak lennie.¹³

Királyfi szerint a királyi család állampolgárságát az uralkodói családhoz való tartozás jelentette, amelynek elvesztése az állampolgárság megszűnésével együtt járt. A magyar királyi herceg és a osztrák főhercegi cím jogilag önállóak, de létük egymástól elválaszthatatlan volt. Ez azt jelentette, hogy a magyar állampolgárság és a főhercegi cím is együtt járt, amelynek elvesztése csak a főhercegi

---

¹⁰ Schiller példaként Rudolf trónörökös özvegyét, Stefániát hozta példaként, aki gróf Lónyay Menyhérthez ment feleségül. Királyfi szerint ezzel magyar királyi hercegnőnek minősült, mert a magyar uralkodóház tagja volt első házasságkötése előtt. Ezzel arra szeretett volna utalni, hogy „ha tételes törvényeink a Pragmatica Sanctio szerint trónöröklése jogosult összes cognatus osztrák főherceget tekintenek a felséges királyi ház tagjainak, európai fejedelmi családok genealógiáját még a községi jegyzői vizsgálatnak tárgyává” kellett volna tenni. SCHILLER 1907b. 199.

¹¹ A *Pragmatica Sanctio* rendelkezéseivel nem ellenkezett. Ezen a rokonokat a törvény egységesítette, amelyek közül csak egy családot illette meg az a lehetőség, hogy belőle kerülhetett ki a magyar király. SCHILLER 1907b. 198

¹² Schiller szerint Mária Terézia a közönséges állampolgársági jogszabályok szerint sem veszítette el magyar állampolgárságát, hiszen nem idegenhez ment feleségül, hanem a magyar uralkodóház tagjához Lajos bajor királyi herceg *cognatus* ausztriai főhercegnek minősült. SCHILLER 1907b. 199.

¹³ Schiller érvelését azzal támasztotta alá, hogy az Anjouk és a Habsburgok sem voltak magyar állampolgárok trónra lépésük előtt. SCHILLER 1907a. 147. Az első világi Aranybulla és még további törvények is tiltották, hogy idegenek közhivatalt szerezzenek Magyarországon. A királyi trónra „emelt a nemzet nem egy idegen családot, melyet megelőzőleg nem fogadott volt törvényt nyel magyarrá.” SCHILLER. 1907b. 196.

minőség megszűnése következtében lehetett.¹⁴ Schiller ezzel az állítással nem értett egyet. Véleménye szerint Mária Terézia férjhezmenetele óta nem volt tagja az uralkodó családnak, nem volt ausztriai főhercegnő, abban az értelemben, amely megfelelt a magyar királyi hercegi minőségnek.

Felmerült tehát a kérdés, hogy közjogi szempontból ki tartozott az uralkodó családhoz? Ezt a házi törvények határozták meg.¹⁵ A királyi család feje a császár volt. A családba tartozott a neje, az uralkodó felmenői, főhercegek és főhercegnők.¹⁶ Schiller szerint azonban a megházasodott főhercegnők nem tartoztak ebbe a körbe, őket nem illette meg a *Prinzessin des kaiserlichen Hauses* cím. Mária Terézia esetén ez a szabály nem érvényesülhetett. „Ő férjhezmenetele óta nem ausztriai főhercegnő abban az értelemben, amilyen értelemben ausztriai főhercegnő volt férjhezmeneteléig, amilyen értelemben főhercegnők a főhercegek egyenjogú nejei.”¹⁷ Schiller szerint azonban megmaradt abban az értelemben főhercegnőnek, amely nem jelölt semmi mást, mint az 1723:1. és 2. tc. értelmében a Magyarországra nézve fennálló öröklési jogosultságot.¹⁸ Érvelésében Szilágyi Dezsőnek 1900-ban az

---

¹⁴ KIRÁLYFI 1907b. 124.

¹⁵ A Habsburg család házi törvényei az osztrák alkotmányjog szerves részét képezték. A vizsgált időszakban az 1839. február 3-án kiadott szabályzat volt érvényben. SCHILLER 1907a. 146. A német államokban az uralkodó családokban külön családi jog (*Hausrecht*) fejlődött ki. A uralkodó család házi törvényeit nevezték *Hausgesetzenek*. A magyar alkotmányjogban e jogi normák nem rendelkeztek törvényi erővel. Ferdinándy úgy fogalmazott, hogy „egész teljességökben el nem fogadtattak. A királyi család állása [...] részint a régi magyar alkotmányos szokásnak, részint az ausztriai ház Hausgesetzenek következménye.” FERDINÁNDY 1895. 110. A *Pragmatica Sanctio* Ferdinándy szerint nem határozta meg, hogy kiket tekintettünk ausztriai főhercegeknek, amelyet csak az uralkodó család házi törvényei határozhatták meg. FERDINÁNDY 175.

¹⁶ SCHILLER 1907a. 146.

¹⁷ SCHILLER 1907a. 147.

¹⁸ A *Pragmatica Sanctio*-ban és a hitlevelekben az *Ausustriae archiduces* kifejezésnek kettős jelentése volt. Pl. 1867:II. tc. Ferenc József hitlevele. Az említett kifejezésnek két értelme volt. Első sorban jelentette I Lipóttól származó *cognat* rokonokat: III. Károly, I. József és I. Lipót leányági leszármazóit és az öröklésben soron lévő *agnat* uralkodó családot. Szűkebb értelemben ez a Mária Teréziától leszármazó Habsburg-Lotharingiai családot jelentette. Tágabb értelemben az *agnat* főhercegi családon kívül a bajor, a szász, a württembergi királyi ház, a spanyol és az olasz Bourbonok, a Windischgrätz, a Salm-Salm és a Lichtenstein család leszármazóit többek között. SCHILLER 1907a. 147. A *Pragmatica Sanctio* és Erdély viszonyához: CSEKEY 1915. 3–17. A magyar király egyben osztrák császár is volt, de a két méltóság teljesen

országgyűlésen elhangzott beszédére is hivatkozott, aki az *archiduces utriusque sexus* alatt értette a családban maradt *agnat* rokonokat és azok egyenrangú házasságából született leszármazóit.¹⁹

Királyfi erre az öröklési jogosultságra alapította a királyi család állampolgárságának tételét. Az 1723. évi törvények a magyar trón öröklésének a jogát egy meghatározott körre ruházták. Ezzel az ausztriai főhercegi minőséget a magyar közjogba is beemelték és a

---

különbözött egymástól. POLNER 1916b. 421. Az 1723:2. tc. 7. §-a pontosan meghatározta a trónöröklési kellékeket. „*legitimos, romano-catholicos successores utriusque sexus Austriae archiduces*”. BUZA 1916a. 301.

¹⁹ Szilágyi Dezső felszólalása. KN. 1896. XXX. 267–272. Az *Archiduces Austriae* kifejezés heves vita tárgyát képezte a századforduló országgyűlésén. Kossuth Ferenc felvetette, hogy osztrák főhercegnek kell-e lenni annak a személynek, aki örökli a koronát. A kérdésre nemmel válaszolt. KN. 1896. XXX. 172. Széll Kálmán felsorolta azokat a kellékeket, amelyeknek teljesülniük kellett az örökléshez. Alapelvként szögezte le a főhercegi minőséget. Hivatkozott az 1867:XII. tc. 7. §-ára, amelyben kimondták, hogy a két országra nézve közös az uralkodó. KN. 1896. XXX. 197–198. Széll Kálmán külön kitért a nem egyenrangú, *morganaticus* házasság következményeinek bemutatására. Az ilyen házasságból származó gyermek nem szerezte meg az apa státuszát, és a feleség sem osztozott férje állásában. Külön említette az 1723:2. tc. 7 és 10. §§-ait. FN. 1896. V. 53. Csekey ismertette a *morganaticus* házasság szabályait, CSEKEY 1917. 347–359., SCHILLER 1905. 760–774. *Pragmatica Sanctio* vonatkozó része: „7. § S ezeknek is magvaszakadtán, a néhai dicső Lipótnak, császároknak s Magyarország királyainak ágyékából leszármazókra, és ezeknek törvényes, római katolikus, mind két nemű ausztriai főherceg utódaira, a most uralkodó legszentségesebb császári és királyi felség részéről a Németországban s azon kívül fekvő és Magyarországgal, meg az ehhez kapcsolt részekkel, országokkal és tartományokkal, az előrebocsátott jog és rend szerint, feloszthatatlanul s elválaszthatatlanul, kölcsönösen és együttesen örökösödésileg birtoklandó más országaiban s tartományaiban is megállapított elsőszülöttségi rendhez képest, uralkodás és kormányzás végett átruházzák. [...] 10. § S elhatározzák, hogy azt e felséges ház említett nőága az előbbi módon örökösökül és utódokul megjelölt mindkét nemű ausztriai főhercegek azt elfogadják, helybenhagyják és az ország s a hozzá kapcsolt részek, országok és tartományok karainak és rendeinek az előrebocsátott és a legszentségesebb császári és királyi felségtől hasonlóan legkegyelmesebben előzetesen megerősített hitleveles, valamint más fentebb kijelentett szabadságaival s előjogaival együtt, a fent idézett cikkelyek tartalma szerint, minden következő időkben, koronázás alkalmával megtartsák.” Az *Archiduces Austriae* vitájához: Széll Kálmán hozzászólása: KN. 1900. XXX. 53–54., KN. 1900. XXX. 327–329., Hovánszky Nándor hozzászólása: KN. 1900. XXX. 220–223., Eötvös Károly hozzászólása: KN. 1900. XXX. 282–285., gróf Tisza István hozzászólása: KN. 1910. XXXIII. 150. Tisza egy másik témával kapcsolatban érintette az *Archiduces Austriae* fogalmát. Pólonyi Géza külön kitért a *Hausgesetz* jogforrási jellegére. KN. 1900. XXX. 236–238. A témához: SZABÓ 2007. 247–304.; POLNER 1916a. 482.

három ágba tartozó személyeket, mint uralkodóházat az alkotmányjogunk szerves részévé tették. Ez azt is jelentette, hogy e személyek ausztriai főhercegi minősége egyenlővé vált a magyar királyi hercegi ranggal. A magyar uralkodóház tagjait a magyar állam kötelékébe tartozónak kellett tekinteni, hiszen „magyar törvény idegenek számára közjogi intézményt nem létesíthet.”²⁰ Arról azonban nem szabad megfeledkeznünk, hogy I. József nem koronáztatta meg magát. Schiller erre azt a választ adta, hogy a magyar állampolgárság abban pillanatban keletkezett, amikor az öröklési jog rászállott.²¹

További kérdésként merült fel, hogy segítségül lehet-e hívnia kérdés megválaszolásához az ünnepélyes honfiúsítás szabályait? Királyfi az ünnepélyes honfiúsítás értelmét abban látta, hogy idegenek ne kaphassanak hivatalt. A honfiúsítás egyik alapvető feltétele volt, hogy az érintett személy az ország iránti hűségének megnyilvánulásaként, érdemeket mutasson fel. Királyfi ezt egy igen érdekes analógiával akarta bizonyítani a *Pragmatica Sanctio* kapcsán. Az 1723. évi 2. tc. 1 § szerint „III. Károlynak, I. Józsefnek és I. Lipótnak a haza közjavanak gyarapítása s hű polgárai örök boldogítására hadban és békében véghez vitt legdicőségesebb tetteit”, külön kiemelve a török elleni segítségnyújtást, úgy fogta fel, mint a honosításnál figyelembe veendő érdemeket.²² Királyfi a „Magyarország és koronájában öröklési jogon való utódlás átruházásának” kifejezésben a honosság megadását is bele értette, mert véleménye szerint fogalmilag a több a kevesebbet magába foglalta.²³ Schiller szerint ezt nem lehet kiolvasni a *Pragmatica Sanctio*-ból. Királyfi ezt a fentebb említett hivatkozásból vezette le, hiszen a „három királynak sikereiben és áldásos tetteiben gazdag uralkodására hivatkozik, mint trónöröklési jognak leányivadékaira történt kiterjesztése indító okára, amiként az *indigenatust* megadó törvények a honosítottak az ország körül szerzett érdemeit említik a honfiúsítás jogcíme gyanánt”.²⁴ Schiller véleménye szerint az ünnepélyes honosítás és a trónöröklési jog becikkelyezéséből nem lehetett erre következtetni.

---

²⁰ KIRÁLYFI 1907b. 173. Ezzel a törvényhozás magyar uralkodóházat akart teremteni és a magyar állam kötelékébe való tartozást is rögzítették.

²¹ SCHILLER 1907b. 196.

²² KIRÁLYFI 1907b. 174. Az öröklési jogban első III. Károly leánya, Mária Terézia, a második I. József Mária Josefa és Mária Anna leánya, míg a harmadik helyen I. Lipót Mária Erzsébet és Mária Anna ága szerepelt. FERDINÁNDY 1895. 173.

²³ KIRÁLYFI 1907b. 174.

²⁴ SCHILLER 1907b. 196.

A honosításnál ez előfeltétel volt, de nem jelentette azt, hogy a *Pragmatica Sanctio* törvénybe foglalása is ilyen következményekkel járt volna.²⁵

Végső megállapításként Schiller szerint a királyi családba a *cognatus* rokonok közül csak azokat lehetett beleérteni, akik Ausztriában az uralkodó családot alkották, az *agnatus* osztrák főhercegi családot, a Lotharingiai dinasztiát. Kérdés, hogy a magyar közjog elfogadja-e a házi törvények érvényét és az így meghatározott királyi család körét? Magyarországon a királyi család házi törvényeket nem alkotott és e jog nem is illette meg. Az önálló szabályozás nem jelentett volna újdonságot, hiszen a *Pragmatica Sanctio* értelmében a trónöröklésre jogosultak köre ugyanaz lett. Véleményem szerint ez nem jelentett mást mint az alkotmányos szokásjog törvénytől szerepét, abban az esetben, ha valamire nézve nem létezett törvényi szabályozás.

Schiller Bódog megmagyarázta, hogy az állampolgárság „közönséges” fogalmát miért nem lehetett alkalmazni a királyi család esetében, mely érvelését az uralkodóház különleges és kivételes jogi helyzetével támasztotta alá. A királyi ház tagjaival szemben az állampolgárságból fakadó kötelezettségeket nem lehetett megkövetelni. Állami kényszereszközöket velük szemben nem lehetett igénybe venni. Ezt jól példázza, ha az 1889:VI. tc.-ben rögzített védkötelezettséget vesszük szemügyre. A királyi család tagjai teljesítettek katonai szolgálatot, de ez nem volt *cogens* szabály, hiszen senki sem kényszeríthette az uralkodóház 21. életévét betöltött férfi tagjait arra, hogy katonai szolgálatban vegyen részt. A községi törvény is előírta, hogy minden honpolgárnak egy községbe kellett tartozni. Nem lehetett azt mondani, hogy valaki valaha is megkövetelte volna ezt a kötelezettséget a királyi család tagjaitól. A speciális jogi státuszt elismerte Ferdinándy Gejza is A Királyi méltóság és hatalom Magyarországon című könyvében azáltal, hogy kijelentette, hogy a királyi család helyzete eltérő volt a rendes állampolgárokéétól.²⁶

Ez azt jelentette, hogy a királyi család állampolgárságát nem a szó *terminus technikus* értelmében kellett megvizsgálni. Schiller is elismerte, hogy a magyar uralkodóház tagjai magyar állampolgárok, és amennyiben a törvények nem teremtettek kivételt számukra, az általános jogszabályok szerint kellett megítélni helyzetüket. Ezt

---

²⁵ SCHILLER 1907b. 196.

²⁶ FERDINÁNDY 1895. 109.

követően azonban sietve leszögezte, hogy a „magyar állami kötelék reájuk annyival inkább terjed ki, [...] amennyivel előkelőbb a királyi családja a magyar nemzethez tartozó minden más családnál.”²⁷ Véleménye szerint a „királyi ház tagjaira nézve a magyar állampolgárság fogalmát az ő családi tagságuk fogalma” helyettesítette.²⁸

Királyfi egyetértett Schillerrel azonban a tekintetben, hogy a királyi család állampolgárságát nem lehet közönséges állampolgárságnak minősíteni. A királyi család tagjai nem olyan módon vettek részt a jogok gyakorlásában, mint az átlag honpolgár. Az állampolgársági jogviszony tartalma esetükben teljesen mást jelentett. E viszony tiszteletbeli jellegét hangsúlyozta Királyfi, aki ezt az állampolgárságot „nem valóságos, hanem quasi állampolgárság”-nak tekintette.²⁹

Véleményem szerint a fentebb ismertetett közjogi érvelést nem fogadhatjuk el a király állampolgárságának igazolása végett, nem lehet a trónöröklési törvényekből ezt levezetni, mert erre vonatkozóan nem tartalmaznak rendelkezést, ahogy nem tartalmaz az első állampolgársági törvényünk sem. A jogalkotó szándékát figyelembe vehetjük a jogértelmezés kapcsán, de ténylegesen csak a normaszöveg lehet az irányadó a vizsgáltunk során.

Királyfi előbb említett megfogalmazása már közelít a valósághoz, ha elfogadjuk azt az érvelést, amelyet a Honosítási Bizottság is magáévá tett, hogy a kvázi alkotmányos szokásjogi úton magyar állampolgárnak tekintjük, csakis azért, mert betöltötte az magyar korona országainak államfői tisztségét. Ezt olvashatjuk ki a korabeli közjogi gondolkodásban és jogfelfogásban a király állampolgársági státuszának megítélése körül. Ez azt jelentette volna, hogy a Habsburg magyar király és leszármazóik a magyar királyi trón megszerzésével, és a koronázást követően „hallgatólagosan” magyar állampolgároknak minősültek. Meg kell jegyezni, hogy a király állampolgárságának nem volt közjogi relevanciája a trón betöltése

---

²⁷ SCHILLER 1907a. 146.

²⁸ SCHILLER 1907a. 146. Ez nem jelentette azt, hogy Schiller egy új fogalmat hozott volna be a magyar közjogba, hanem csak utalt a két állampolgársági kategória tartalmi különbségére.

²⁹ Ezen az elvi alapon nem lehetett megtagadni az állampolgárságot az *agnat* és a *cognat* ausztriai főhercegektől. SCHILLER 1907a. 175.

kapcsán, és nem volt a tekintetben sem, ha a király jogállását vizsgáljuk, gondolok itt arra, hogy közjogi értelemben felelőtlen volt. Ez a feltételezett állampolgársági jogviszony tartalmát nullifikálta. A királyi család tagjainak állampolgárságát „láthatatlan” állampolgárságnak nevezhetjük ebben az értelemben.

Véleményem szerint nem is merült fel tényleges problémaként a közjogban a király állampolgárságának meghatározása, míg maga a királykérdés közjogi problémát nem okozott a 20. században, hiszen a király honosságának megléte vagy hiánya közjogunk szempontjából nem bírt jogi relevanciával. Ha elfogadjuk, hogy az alkotmányos szokásjog alapján a király és leszármazói magyar állampolgároknak minősültek, akkor célszerű lett volna ezt az első állampolgársági törvényben rögzíteni, elkerülve az 1921. évi trónfosztó törvény hatályba lépését követő közjogi problémát a volt királyi család jogi státuszát illetően.

Szabó István A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon című tanulmányában kitér e problémára, amikor azt mondja, hogy a királyi családnak „speciális jogállásuk volt a magyar közjogban. Ha a dinasztia elveszíti a trónhoz való jogát, akkor az uralkodócsalád speciális közjogi állását is meg kell szüntetni.”³⁰

Ha elfogadnánk, hogy a trónöröklési törvények és a koronázás képezte a királyi család állampolgárságának a közjogi alapját, akkor ez azt is jelentené, hogy a király állampolgársága összefügg a királyi méltóság elnyerésével. Tovább gondolva ezt a logikai érvelést, ez azt is eredményezte, hogy az 1921. évi trónfosztással együtt a király magyar állampolgárságát is elvesztette volna. Ha azonban a király állampolgárságát az alkotmányos szokásjogból vezetjük le, akkor a trónfosztó törvény hatályba lépését követően rendezetlen maradt a státusza, hiszen erről nem rendelkezett a jogszabály.

A királyi család állampolgársága akkor került újra a közjogi viták előterébe, amikor a felsőházi reformot 1926-ban elfogadták, hiszen a törvény 12. §-a kimondta, hogy a „felsőháznak tagjai a Habsburg-Lotharingiai családnak azok a férfitagjai, akik a huszonnegyedik életévüket betöltötték és állandóan az ország területén laknak.” Ez még önmagában nem jelentett volna problémát, hanem csak

---

³⁰ SZABÓ 2006. 185.

a törvény következő mondata, amelyből kiderült, hogy az előbb említett személyekre is alkalmazni kell a jogszabály 3. §-át, ami, kimondta, hogy a felsőház tagja csak magyar állampolgár lehet. a törvény miniszteri indokolása némi iránymutatást ad, hogyan is kell értelmezni a törvény előbb idézett rendelkezéseit. „Tekintettel az 1921:XLVII törvénycikk által előállott közjogi helyzetre, annak a kérdésnek a megoldását, hogy a magyar királyi család tagjait milyen keretekben és feltételek mellett illesse meg a felsőházi tagság, legcélszerűbb a királykérdés megoldása idejére fenntartani.” A méltányosság eleve alapján tartották ezt indokoltnak. A felsőházi törvény elfogadása körüli vitát itt alaposabb vizsgálat tárgyává kell tenni. A nemzetgyűlés 1925. április 29-én tartott ülésén a közjogi és igazságügyi bizottság javaslatot terjesztett elő, hogy a felsőháznak csak is azok Habsburg-Lotharingiai család tagjai lehessenek a tagjai, akik „csak” magyar állampolgárok. Ezzel a rendelkezéssel a kettős állampolgárságot akarták kiküszöbölni. A bizottság álláspontja az volt, hogy a királyi családnak azok a tagjai, akiknek nem volt a csonka Magyarország határain belül községi illetőségük, a trianoni békeszerződés 61. §-ának értelmében magyar állampolgárságukat elvesztették, hacsak magyar állampolgárságukat kifejezetten fenn nem tartották, vagy a magyar állampolgárságot nem optálták. Ezek a főhercegek csak visszahonosítás által (1922:XVII. tc. 24.§) nyerhették vissza a magyar állampolgárságot.³¹ Ha ezt az érvelést elfogadjuk, akkor igazolni látszik az alkotmányos szokásjogi alapon elfogadott állampolgársága a királynak.

Molnár Kálmán 1929-ben megjelent közjogi monográfiájában ezt az érvelést nem fogadta el, hiszen a trianoni békeszerződés a királyi család állampolgárságról nem rendelkezett, nem volt szükség optálásra sem.³²

Véleményem szerint a felsőházi törvény rendelkezése kiegészítette, módosította az első állampolgársági törvényünket, amelynek következtében a 12. §-ában nevesített Habsburg-Lotharingiai család tagjainak és azok leszármazóinak magyar állampolgárságot keletkeztetett.

---

³¹ Nemzetgyűlési Irom. XVI. k. 330–331.

³² MOLNÁR 1929. 371.

IRODALOM

BUZA László

- 1916 A magyar trónöröklésben megkívántató kellékek. *Jogtudományi Közlöny*, LIV. évf. 35. sz. 301–303.

CSEKEY István

- 1915 *A pragmatica sanctio Erdélyben*. Stief Jenő és Társa Könyvnyomdai Müintézete, Kolozsvár.

CSEKEY István

- 1916 *A magyar pragmatica sanctio írott eredetijéről*. MTA, Budapest.
- 1917 *A magyar trónöröklési jog. Jogtörténelmi és közjogi tanulmány oklevélmellékletekkel*. Athenaeum, Budapest.

FERDINÁNDY Gejza

- 1895 *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*. Kilián, Budapest.

FERDINÁNDY Gejza – SCHILLER Bódog

- 1903 A pragmatica sanctio és a házi törvények. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 26. köt. 5. füzet, 1–67.

FN. 1896.

- 1901 *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés Főrendi Házának naplója*. 5. köt. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, s. l.

HORVÁTH János

- 1898 Az 1722/23. I. II. III. törvényczikkék által elfogadott Pragmatica Sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, XVI. köt. 4. füzet, 1–115.

KIRÁLYFI Árpád

- 1907a Az uralkodóház tagjainak állampolgári jogállása. *Jogtudományi Közlöny*, XLII. évf. 15. sz. 122–124.

1907b Az uralkodóház tagjainak állampolgári jogállása. *Jogtudományi Közlöny*, XLII. évf. 21. sz. 172–175.

KN. 1879

1880 P. SZATHMÁRY Károly (szerk.): *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója*. 7–8. köt. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társulat, Budapest.

KN. 1896

1900 *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója*. 30. köt. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest.

KN. 1910

1917 *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója*. 33. köt. Athenaeum, Budapest.

MARINELLI Elvira

2007 *A Habsburgok. Egy dinasztia tündöklése és bukása*. Holnap Kiadó, Szeged.

MOLNÁR Kálmán

1929 *Magyar közjog*. Danubia, Budapest.

NEMZETGYŰLÉSI IROM.

1926 *Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai*. XVI. kötet, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest.

NIEDERHAUSER Emil

1998 *A jószágos királynő*. In: Gonda Imre: *A Habsburgok*. Panonica Kiadó, Budapest, 115–135.

POLNER Ödön

1916a A magyar trónöröklés feltételei. *Jogtudományi Közlöny*, LIV. évf. 53. sz. 482–487.

1916a Aktuális közjogi kérdések. *Jogtudományi Közlöny*, LIV. évf. 49. sz. 423–424.

SÁRA János

2000 *A Habsburgok és Magyarország*. Athenaeum, Budapest.

SCHILLER Bódog

1905 Egyenjogú házasság és trónöröklés. *Jogállam*, 760–774.

1907a A királyi ház tagjainak állampolgári jogviszonyai. *Jogtudományi Közlöny*, XII. évf. 18. sz. 145–148.

1907b A királyi ház tagjainak állampolgári jogviszonyai. *Jogtudományi Közlöny*, XLII. évf. 24. sz. 196–199.

SZABÓ Gyula

1885 *A Magyarország és Ausztria közt fennálló államjogi viszonyról*. Pesti Kny., Budapest.

SZABÓ István

2006 *A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon*. Iustum Aequum Salutare II. 1–2. sz. 171–189.

SZABÓ Szilárd

2007 *Vita a Pragmatica Sanctio értelmezése körül az 1900. évi XXIV. törvénycikk kapcsán, avagy egy szerelmi házasság következményei*. In: Badó Attila, at al. (szerk.): *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis VII*. Debrecen, 247–304.

VARGA, NORBERT

THE PUBLIC LAW DEBATE OVER THE CITIZENSHIP OF THE HUNGARIAN KING

The fundamental requirement of citizenship law was that all citizenship should be based on general principles. Under the debate of the first Hungarian citizenship act emerged the following issue. Was the Hungarian King Hungarian citizen? In my study I would like to answer

this question and describe the major public law debates and perennials that have developed around this topic in the 19-20th century.

Ottó

A KIRÁLYI ÉRCMONOPÓLIUM MAGYARORSZÁGON

A magyarországi montángazdaság jogtörténeti vonatkozásainak feltárása általában kívül marad a kutatók érdeklődési területén. Zsámboki László azonban arra figyelmeztet, hogy a feudalizmus idején a lakosságon belül a bányász-kohász elem kb. 0,5 százalékra volt tehető, ami az eltartottakkal együtt 15-20 ezer fő lehetett, és ez a vékony réteg biztosította az államháztartás bevételeinek 30-50 százalékát, azaz majdnem annyit, mint a lakosság kb. 90 százalékát kitevő jobbágyság.¹ Ennek a gazdasági ágazatnak az irányítása, és a belőle származó bevételek biztosítása aprólékos közigazgatási jogi szabályozást igényelt. A tevékenység veszélyes volta miatt ezen a területen jelentek meg a korai munkajogi és szociális jellegű előírások is. Emellett a bányászathoz szükséges jelentős befektetések az ágazattal kapcsolatos magánjogi szabályok rögzítését is szükségessé tették.

Ha a bányászattal kapcsolatos joganyagot vizsgáljuk, észrevehetjük, hogy ennek a gazdasági ágazatnak az irányításában az uralkodót számos jogosítvány illette meg, a szabályokból kiviláglik, hogy a király lényegében első számú vezetője volt a montángazdaság körébe eső tevékenységeknek, tehát irányítása alá tartozott a bányászat mellett a kohászat, sőt az erdőgazdálkodás is. A koronázással a király nemcsak az állam vezetőjévé, hanem a bányászati-kohászati tevékenység irányítójává is vált, ő volt a legfőbb bányász, az „oberster Bergherr.”² A bányászat sajátos szükségletei ugyanis megkívánták, hogy legyen valaki, aki az egész ágazatot egy személyben, mint legfőbb bányász a kezében tartsa. Az uralkodót azonban nemcsak a bányászat irányítása illette meg, hanem a bányatermékek feletti rendelkezési jog is. Jogi szempontból ezért meghatározó kérdés, milyen alapon tarthatott igényt az uralkodó a bányakincsekre, tehát miért vált el egymástól a földfelszín és a benne talált ércek tulajdonjoga. Ebből a szempontból a szakirodalom két nagyobb korszakot különböztet meg, a tatárjárás előtti és utáni korszakot. Az utóbbi korszakban a királyt már a bányaregálé elvénél fogva illette meg a föld kincseinek tulajdonjoga, az első

---

¹ ZSÁMBOKI 2005 a. 59.

² WENZEL 1866. 74.

korszakra vonatkozóan azonban e kérdés megválaszolására több felfogás létezik.

A szakirodalom egyetért abban, hogy hazánk területén már a honfoglalás idején foglalkoztak bányászattal, korai oklevelek is megemlékeznek az itt talált ezüsbányákról.³ Szent István, trónra lépése után Esztergomban pénzverőműhelyt állíttatott, melyben olyan minőségű ezüstpénzt veretett, amit még Észak- és Nyugat-Európában is szívesen használtak.⁴ Ebben az időben az Árpádok az ország kétharmadát a saját kezükben tartották. Tudjuk, hogy az erdős, hegyes, az országhatár-menti területek az ő birtokaikhoz tartoztak. Ha megnézzük a bányákat feltüntető térképet, észrevehetjük, hogy azok éppen ezeken a területeken helyezkedtek el.

Az első Árpád-házi királyok a birtokadományozás által sem engedték át másnak a bányászat jogát. A fellelhető oklevelek tanúsága szerint az uralkodók eleinte csak olyan földterület adományoztak el, amelyben sóbányák voltak. Így a király magának tartotta meg ebben az időszakban a nemesfémhányakkal rendelkező földterületeket, és azt saját embereivel aknázták ki, akiket a magyarok – egyes oklevelek tanúsága szerint – a rabszolgapiacon vásároltak. Későbbi törvényekből és egyes oklevelekből pedig arra lehet következtetni, hogy az uralkodó, ha egy földesúr birtokán nemesfémhányát találtak, azt a maga részére kisajátíthatta.⁵ Így az első, tatárjárás előtti korszakban maga az uralkodó végezte a bányászati tevékenységet, a második korszakban pedig már a bányaregálé elvénél fogva tartott igényt a nem a birtokában álló földterületeken lévő bányák kincseire, vagy még inkább annak egy részére.

A szakirodalom egységes abban a feltevésben, hogy a bányaregálé intézményét Németországból vettük át. Heiner Lück szerint a bányajog megjelenése a Német Római Birodalomban éppen a bányaregálé kialakulásával van összefüggésben, amivel első ízben a

---

³ Egy korabeli orosz évkönyv szerint a magyarok ezüstöt szállítottak Oroszországba, ami valószínűleg selmeci ezüst volt. L. ZSÁMBOKI 2005 c. 11. A magyarok 953-ban a morvákkal csehországi ezüsbányákat foglaltak el a Zdiari-hegységben, valamint bányászathoz, kohászathoz értő embereket vásároltak a rabszolgapiacon. ZSÁMBOKI 2005 b. 72.

⁴ HÓMAN 2012. 103., 113.

⁵ Pl. IV. László király Chermele helység fejében, hol aranybányát nyitottak, Mátyás Endre fiának Nadaser helységet adományozta 1277-ben. WENZEL 1874. 199–201. vö. EMBER 1946. 286.

roncagliai gyűlésen találkozhatunk 1158-ban (Regalia sunt hec ... argentarie ... salinarum reditus...).⁶ Ez a gyűlés római jogi tanulmányainkból arról lehet ismeretes, hogy a császár a iustinianusi könyvekből hatalma alátámasztására szolgáló elveket olvastatott ki a jogászokkal.⁷ Lück megemlíti, hogy a bányaregálé intézményének a roncagliai törvényekben való rögzítésében is a római jogászok közreműködtek. A 19. századbeli német szakirodalom nagy része arról vitázik, hogy a bányaregálé jogosultság levezethető-e a római jogból.

Az igenlők a Digestában található Ulpianus helyet hozzák fel bizonyítékként, mely szerint publica vectigaliának, azt az adót kell gondolni, amelyből kap a fiscus: ilyen a kikötői vectigal, vagy az eladó dolgoknak a vectigalja, mint a sónak és fémeknek és szurokfőzőknek az adója.⁸ A bányaregálé sajátosságaihoz tartozik ugyanis, hogy ha a regáléjogosult nem maga él a bányászat jogával, azt másoknak átengedheti, amiért megkapja a hozam egy részét, általában a tizedét. A bányászati vállalkozók által az uralkodónak átengedett rész volt az urbura, amely a kibányászott arany tizedét, az ezüstnek pedig nyolcad részét jelentette. Ha azt vesszük alapul, hogy a bányakincsek a királyt illették, tehát lényegében neki lett volna jogosultsága rá, hogy azokat kibányássa, beláthatjuk, hogy a be nem fizetett rész lényegében a bányászati vállalkozók díja volt, az ezen felüli rész pedig a király regáléjövedelmét jelentette.

A bányaregálé kialakulásával kapcsolatban a másik fontos megjegyzés szintén a német szakirodalomban, hogy akkor került megfogalmazásra, mikor a pápaság és a császárság harcában egyértelművé kellett tenni, mi tartozik az egyházi és mi a császári vagyonhoz.⁹ Ha a magyarországi viszonyokat nézzük, a 13. században kezdődik el a királyi földbirtokok nagyobb arányú eladományozása, és egyértelművé kellett tenni, hogy az esetlegesen a földbirtokban talált nemesfémek kihez tartoznak. Így pl. az uralkodót a bányatermékek után megillető rész első említése, éppen abban az oklevélben található 1211-ből, amelyben II. András a Német Lovagrendnek adományozza a

---

⁶ LÜCK 2015. 111.

⁷ Ezek az elvek: Ulp. D. 1.4.1 pr.: Quod principi placuit, legis habet vigorem... Ulp. D. 1.3.31: Princeps legibus solutus est.

⁸ Ulp. D. 50.16.17.1: Publica vectigalia intellegere debemus, ex quibus vectigal fiscus capit: quale est vectigal portus vel venalium rerum, item salinarum et metallorum et picariarum.

⁹ ASRIH 2012. 154.

Barcaságot, és feljogosítja arany- és ezüstbányák nyitására.¹⁰ Azaz egyértelművé kellett tenni, hogy ha az eladományozott területen nemesfém bányákat találnak, annak egy részét az uralkodónak kell átengedni, de még nem jelöli meg, mekkora ez a hányad. Mivel, mint tudjuk, a Német Lovagrendet nem a bányászat kedvéért, hanem határvédelmi célokból csalogatta II. András a Barcaságba, ezért, egyes véleményektől eltérően,¹¹ ennek a megegyezésnek nem az a célja, hogy a lovagrendiek szabadon kutathatnak ércek után, hanem a németországi példához hasonlóan rögzítették, hogy a nemesfémek a királyé, de kiaknázásukért cserébe, kapnak egy részt belőle a Német Lovagrend tagjai is.

A bányaregálé alapján tehát a bányászati vállalkozók a kitermelt ezüst nyolcadát, az arany tizedét a királynak adták, a többit maguknak tarthatták meg, és azzal szabadon rendelkezettek. Ennek következtében a nyers nemesfém gyakran külföldre került, ezáltal a fémek értéke a külföldi kereslettől függött.¹² Károly Róbert reformjai körében ezt a szabad rendelkezést szüntette meg 1325-ben a királyi nemesérc-monopólium bevezetésével. Ez azt jelentette, hogy a bányavállalkozók az érceket egy fizikai előkészítés után nem adhatták el szabadon, hanem kizárólag az erre felállított kamarákban értékesíthették az arany és ezüstérceket. A megállapított ár természetesen alacsonyabb volt, mint a piaci ár. A nemesérc-monopóliumra első pozitív adatunk 1335-ből való, de Hóman Bálint szerint kétségtelen, hogy azt már korábban, 1325-ben, de legalábbis 1327-ben, a bányaszabadsággal egy időben életbe léptették, mert a valuta- és a bányareformmal való szoros kapcsolata nyilvánvaló. Emellett szól az is, hogy a pápai adószedők már 1332-ben sem tudtak hazánkban aranyhoz jutni. A nemesfémek feldolgozását is állami felügyelet alá vonták. A bányavárosokban királyi beváltó és finomító műhelyeket állítottak fel, ahová a kibányászott arany- és ezüstérceket be kellett szállítani. Az oklevelek tanúsága szerint az e szabály ellen vétők vagyonekhozással és becsületük elvesztésével bűnhődtek.¹³

---

¹⁰ Praeterea eis concessimus, quod si aurum vel argentum ibi in praedicta terra Borza inventum fuerit, **una pars ad fiscum pertinebit, reliqua ad eos devolvetur.** FEJÉR 1829. 106–108.

¹¹ vö. WEISZ 2015. 5.

¹² EMBER 1946. 289.

¹³ HÓMAN 2003. 127–128. Ezen a helyen Hóman a vonatkozó forrásokat is közli.

A büntetéssel való fenyegetésen kívül úgy próbálták titkos magánolvasztók működtetését megakadályozni, hogy a nemesfémek egyéb ércektől való elválasztásához szükséges ólom kereskedelmét is állami monopólium alá vonták, és az ólom fogyasztásból következtetni tudtak volna arra, hogy valahol titkosan kohósítják az ezüstöt.¹⁴

A XVI. században megnövekedtek a bányák terhei. A mélyebben fekvő rétegekből egyre költségesebbé vált az ércek kitermelése. A vállalkozók ezért mind nagyobb részét meg akarták tartani a kibányászott kincseknek, az udvar pedig ennek elkerülésére mind jobban ki akarta terjeszteni felügyeletét a bányászati tevékenység felett. Paulinyi Oszkár kutatásaiból¹⁵ tudjuk, hogy ez a harc vezetett egy új bányarendtartás kiadásához, hiszen a bányászati vállalkozók a nemesfémeket a kötelező kamarai beváltás elől megpróbálták külföldre csempészni. Az állami centralizáció kísérlete természetesen a bányavárosok ellenállásába ütközött, ezért az ún. Maximilianische Bergordnung¹⁶ kihirdetésére csak 1573. február 16-án kerülhetett sor, miután a bányavárosok régi bányajogaiból összeállított ún. „felvilágosító szabályokat” a bányarendtartáshoz függelékként csatolták. A rendelet ugyanis azt az idegen felfogást próbálta bevezetni az országba, mely szerint "a bányaregálé közvetlenül a fejedelemnek van fenntarva."¹⁷ És ekkor jelentkezett a nézeteltérés a magyar rendek és a Habsburg uralkodók között, akik a fenntartott bányatermékekből eredő hasznot saját maguk érdekében, a rendek beleszólása nélkül akarták felhasználni. Bár a bányavárosok elérték, hogy a Bergordnung rendelkezései csak szubszidiáriusan érvényesülhettek a felvilágosító szabályok mögött (MBO I. 5.), az uralkodók úgy szereztek érvényt

---

¹⁴ PAULINYI 2005. 69.

¹⁵ PAULINYI 1980.

¹⁶ *Neue Berg-Ordnung des Königreichs Ungarn, und solcher Cron einverleibten Gold, Silber, Kupfer, und anderer Metall- Bergwerken, Sammt denen Erläuterungen zweyer Alten Berg-Ordnungen Der sieben königl. Freyen Berg-Städte I. Chemnitz u. Königsberg 2. Schemnitz, Neusohl, Bugganz, Dülln und Libeten*, Aus der k. auch k. Hof- und Staats Druckerey, Wien, 1805. (a továbbiakban MBO = Maximilianische Bergordnung)

¹⁷ DELIUS I. 22.§ Ehhez a megjegyzéshez MIHALOVITS a következő lábjegyzetet fűzi (129.lj.): "A külföldi bányajogoknak visszhangja, melyek a bányáurjogot patrimonialis alapon a fejedelem "fenntartott" jogának nyilvánították; – a magyar alkotmányjog azonban "fenntartott" felségjogokat sohasem ismert és a királynak a bányászatra vonatkozó felségjoga is csak a magyar törvények keretei között, a törvényes szervek útján és az országgyűlés ellenőrzése mellett gyakorolható."

akarataknak, hogy hozzájuk hű személyekre cserélték a hivatalnokokat.¹⁸

A Maximilianische Bergordnung, szerint az ércek kamarákon kívüli eladása bűncselekménynek minősült. A bányamestereknek kellett felügyelnie, nehogy valaki titokban adja el az érceket. Nem csak az eladót, hanem a vevőt is őrizetbe kellett venni. A tettet átadták a városi vagy a megyei bíróságnak, amely főbenjáró ítéletet is kiszabhatott. Ha valaki magánál tartotta az érceket, és nem mutatta be a bányamesternek, még ha az egy hivatalnok is volt, büntetésben részesült (MBO XXI. 3.). "Leib und Gut" ítélték azt is, aki az aranyfinomító műhelyekből adta el vagy vette meg az aranyat (MBO XXXIX. 2.).

A bányarendtartás részletesen szabályozza az arany és az ezüst kamarákba történő beszolgáltatását Selmezbányán és Körmöcön. A hivatalnokok felügyeleti tevékenységének erősítése céljából a bányarendtartás előírja, hogy ha egy hivatalnok egy titkos érceladási ügyletet nem tudott leleplezni, a kamara ebből eredő kárát neki kellett megtérítenie (MBO XLI. 4.).

Az ércebeváltással kapcsolatos szabályok a későbbiekben is részletesen, minden körülményre előrettekintően próbálták a kincstár jogait biztosítani. Így pl. 1700. január 19-én I. Lipót kiadott egy latin nyelvű pátenszt. Ez a pátens kimerítően részletezi az „Auri et Argenti vivi” (természetes, még fel nem dolgozott arany és ezüst) kamarákon kívüli eladójának és vevőjének büntetését. A pátens értelmében az arany- és ezüstércek kamarákon kívüli értékesítése „delictum qualificatum”-nak minősült, amelyre „poena arbitraria”¹⁹ volt kiszabható. Mivel a kereskedők legtöbbször zsidók vagy görögök voltak, szigorú büntetés mellett megtiltották a zsidóknak és görögöknek, hogy olyan települések hétmérföldes körzetében tartózkodjanak, ahol bányaművek voltak. Ha a zsidók vagy görögök tiltott ügyletekben vettek részt, halálbüntetéssel sújtották őket (poena in corpore et sanguine) (4). A megtalált ezüstöt elkobozták, és a tetteseken kívül az érc birtokosát is négyszeres értékben marasztalták (4). Ha

---

¹⁸ Ezt az eljárást támasztja alá, hogy a rendtartás szerint a legfontosabb bányászati hivatalnokok hivatali esküjüket a király személyét képviselő főkamagróf előtt voltak kötelesek letenni (MBO XLVI. 1–13).

¹⁹ A „poena arbitraria” vagy „poena extraordinaria” egy bizonytalan büntetés volt, melynél a bíró mérlegelése rendkívüli jelentőséggel bírt. vö. MAASBURG 1885. 4.

valaki az aranyat más anyaggal keverte, pénzmellékbüntetést kellett fizetnie (6). Kisebb pénzbüntetést szabtak ki, ha az eladott arany gyengébb minőségű volt (8).²⁰ E pátenst szerint tehát a kényszerbeváltás elkerülése súlyos bűncselekménynek minősült, amit szigorúan büntettek. A bíró nagy mérlegelési szabadsága, valamint a be nem váltott ércek minőségének figyelembevétele azonban méltányos, minden körülményre tekintettel lévő büntetés kiszabását tette lehetővé.

A kötelező beváltásra vonatkozó szabályok többsége a beváltási árat határozta meg. A beváltási ár megállapításával az udvar segítséget nyújthatott azoknak a vállalatoknak, melyeknek pénzügyi problémáik voltak. Ezek a vállalatok átmenetileg magasabb összeget kaptak a beszolgáltatott nemesfémekért, különben nem tudták volna kiadásait tovább fedezni. 1739-ben III. Károly elrendelte, hogy 10 éven keresztül a beváltott ezüstért magasabb árat kell fizetni a bányászati tevékenység fellendítése érdekében. A király cserébe azonban elvárta, hogy az uralkodói jogok ne szenvedjenek csorbát.²¹

A Maximilianische Bergordnung nem jelöli meg, milyen bűncselekménynek minősíti, ha valaki az érceket nem a kamaráknak akarta eladni. Az 1700-ban kiadott királyi leiratban, a harmadik pontban egy érdekes tényállást olvashatunk. E passzus szerint azok is büntetésben részesültek, akik a zűzművet²² bérbe adták, az aranyat a bérlőtől visszavásárolták, ezt az aranyat azonban nem szolgáltatták be a kamarákba. Itt a „furtive redimunt” kifejezést találjuk, tehát a leirat ezt a cselekményt lopásnak minősítette. Mivel a bányászatban részt vevő vállalkozók a kibányászott ércek tulajdonosainak tekinthetők, ők tulajdonképpen a királyt megillető részeket, azaz az urburát és a kényszerbeváltásból származó nyereséget lopják el. A források legtöbbször „Verschwärzung des Goldes und Silbers” kifejezést tartalmazzák, amely minden, az arany- és ezüstércekkel kapcsolatos visszaélést magában foglal.

---

²⁰ Királyi pátenst, 1700. január 19. in: SCHMIDT 1835. 649.

²¹ Királyi leirat, 1739. június 24. in: SCHMIDT 1834. 543.

²² A bányából kifejtett ércek még nem alkalmasak közvetlenül kohászati feldolgozásra. Az érceket először kézi munkával összetörték és szortírozták, majd ezekből a zűzművekben finom, lisztszerű, ún. zűzfövenyt (Schlich) készítettek. Ezt a zűzfövenyt lejtős asztalokon vízzel mosták, ahol a víz az oldódó vagy könnyebb közetdarabokat elmosta, a nehezebb ércek pedig az asztalok barázdás felületén maradtak. ld. részletesebben KACSKOVICS 2005. 123–133.

A bányászati vállalkozók a kitermelt nemesfémeken történő tulajdonszerzést az Udvari Kamara egyik 1738-ban kiadott dekrétuma is bizonyítja.²³ A rendelet arra a kérdésre ad választ, mi legyen a sorsa azoknak a kamarákban lévő „verschwärtzen“ arany- és ezüstérceknek, melyeknek eredete bizonytalan, melyeket tulajdonosától elidegenítettek, vagy melyeket valahol találtak. A dekrétum különbséget tesz elidegenített (entfremdete) és talált (gefunden) ércek, valamint a mindennapi élet számára alkalmas és nem alkalmas, tehát a már feldolgozott és a még nem feldolgozott arany és ezüst között. Az előbbieket ugyanis nem kellett kötelezően beszolgáltatni. Az elidegenített arany és ezüst értékét a tulajdonosnak kellett kifizetni, ha az ismeretlen volt, elkobozták az érceket. A talált arany és ezüst értéke a találót illette, kivéve, ha a tulajdonos ismert volt. A feldolgozott nemesfémeket a tulajdonosnak vagy a találónak kellett visszaadni. A tulajdonos és a találó jogi helyzete közti különbségtétel a római jog szabályainak felel meg. Ebben a rendeletben arról is olvashatunk, hogy a büntetéspénzek kétharmada a kamarákat, egyharmada a bányabírókat illette. A bíróságok ezt a pénzt az ülnökök között osztották szét.

A Habsburg uralkodók a bányászatból befolyó jövedelemmel kapcsolatban, a birodalmi felfogásnak megfelelően, sajátjukként gazdálkodtak, abból semmit sem akartak Magyarország javára fordítani.

„...a megtermelt hatalmas mennyiségű nemesfém és réz a menetrend szerinti ezüst-fuvarokkal – vértés lovas katonák kíséretében – Bécsbe vándorolt, hogy a Habsburg-ház háborúiban a magyarságtól idegen érdekekért szétszóródjon.”²⁴

Ezt a megállapítást támasztja alá Berzeviczy Gergely, aki szerint

„nem Magyarország gazdagodik Ausztria rovására, hanem ellenkezőleg, a pénzvándorlás óriási arányban folyik Magyarországból Ausztriába. Sok pénzt visznek ki Magyarországról, melynek a kimutatásokban nincs nyoma.”

---

²³ Az Udvari Kamara dekrétuma, 1738. október 31. in: SCHMIDT 1834. 537.

²⁴ ZSÁMBOKI 2005 a. 60.

Hiányoztak azok az összegek, melyek a magyarországi és erdélyi bányászat, vert pénz, urbura, ércebeváltási haszon révén kerültek Bécsbe. Ezt Berzeviczy az ő korában, a XVIII. század utolsó éveiben 3 millió forintra becsülte.²⁵

A bányajog kodifikálására a 18. század második felében több törvényjavaslat született. Elfogadásukat éppen az akadályozta meg, hogy az uralkodó a rendeket és az országgyűlést – akik ezt a kodifikációval próbálták megakadályozni – teljesen ki akarta kapcsolni a bevételek felhasználásával kapcsolatos kérdésekből. 1854-ben végül bevezették az osztrák bányatörvényt, mely szintén tartalmazta a kényszerbeváltás intézményét (123 § (2)), amit 1856. október 24-én a császár egy pátenssel törölt el.²⁶ Ezentúl önkéntesen lehetett az érceket a kincstárban beváltani. Bár maga az uralkodó nem indokolta döntését, a termelés visszaesése miatt valószínűleg már nem érte meg a finomító műhelyeket fenntartani.

IRODALOM

ASRIH, Lena

2012 Zur Problematik des Bergregalbegriffs und zu den Anfängen des Bergregals in der Markgrafschaft Meißen. In: *ArcheoMontan 2012*, Internationale Fachtagung, Dippoldiswalde 18. bis 20. Oktober 2012, Landesamt für Archäologie, Freistaat Sachsen. 153–158.

DELIUS, Christoph Traugott

1972 Értekezés a bányászati kamarális tudomány alapelveiről. (ford.: Mihalovits János). In: *Bevezetés a bányatan elméletébe és gyakorlásába valamint a bányakincstári tudományok alaptételeinek ismertetésébe*. Függelék (ford.:

---

²⁵ ECKHARDT 1958, 166.

²⁶ A pátenst l. Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, 19 März 1857, XII. Stück, 147–149.

BÓDAI Gábor), OMBKE Bányászati Szakosztály,
Budapest.

ECKHARDT Ferenc

1958 *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon, 1780–1815.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

EMBER Győző

1946 *Az újkori magyar közigazgatás története.* Mohácstól a török kiűzéséig. Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Budapest.

FEJÉR György

1829 *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* III/1. Buda.

HÓMAN Bálint

2003 *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában.* Nap Kiadó, Budapest.

2012 *Szent István.* Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő.

KACSKOVICS Lajos

2005 *Az alsó-magyarországi ércművelésről.* Érc-és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya. 123–133.

LÜCH, Heiner

2015 Die Entwicklung des deutschen Bergrechts und der Bergbaudirektion bis zum Allgemeinen (preußischen) Berggesetz 1865. In: Vorstand der Stiftung Bibliothek des Ruhrgebiets (Hg.): *Geschichte des deutschen Bergbaus, Bd. 2: Salze, Erden und Kohlen. Der Aufbruch in die Moderne im 18. und frühen 19. Jahrhundert.* Wolfhard Weber, Münster. 111–216.

MAARSBURG, M. Fridrich von

1855 *Die Galeerenstrafe in den deutschen und böhmischen Erbländern Österreichs.* Manz, Wien.

PAULINYI Oszkár

- 1980 A bányajoghatóság centralizációjának első kísérlete Magyarországon, *Századok*, Vol. 114, No. 1. 3–25.
- 2005 Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. In: Buza János, Draskóczy István (szerk.): *Gazdag föld – szegény ország*. Corvinus Egyetem, Budapest.

SCHMIDT, Franz Anton

- 1834 *Chronologisch Systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichischen Monarchie, II. Abteilung: Chronologisch Systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, K. K. Hof- und Staatsverlags- und Druckerei, Wien. Band 6.
- 1835 *Chronologisch Systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichischen Monarchie, II. Abteilung: Chronologisch Systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, K. K. Hof- und Staatsverlags- und Druckerei, Wien. Band 5.

WEISZ Boglárka

- 2015 Az urbura, *Bányászattörténeti közlemények*, Vol. 10, No. 19/2, 3–23.

WENZEL Gusztáv

- 1866 *A magyar és erdélyi bányajog rendszere*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Buda.
- 1874 *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, XII. Pest.

ZSÁMBOKI László

- 2005a A Kárpát-medence bányászatának és kohászatának fénykora. In: Zsámboki László (szerk.): *Selmeci ezüst, körmöci arany*. Érc- és Ásványbányászati Múzeum MTA MAB Bányászattörténeti Munkabizottsága OMBKE Egyetemi Osztálya, Rudabánya–Miskolc. 57–63.

2005b Bányászat az Árpádok korában (896–1301). In: *Selmeci ezüst, körmöci arany*. 71–85.

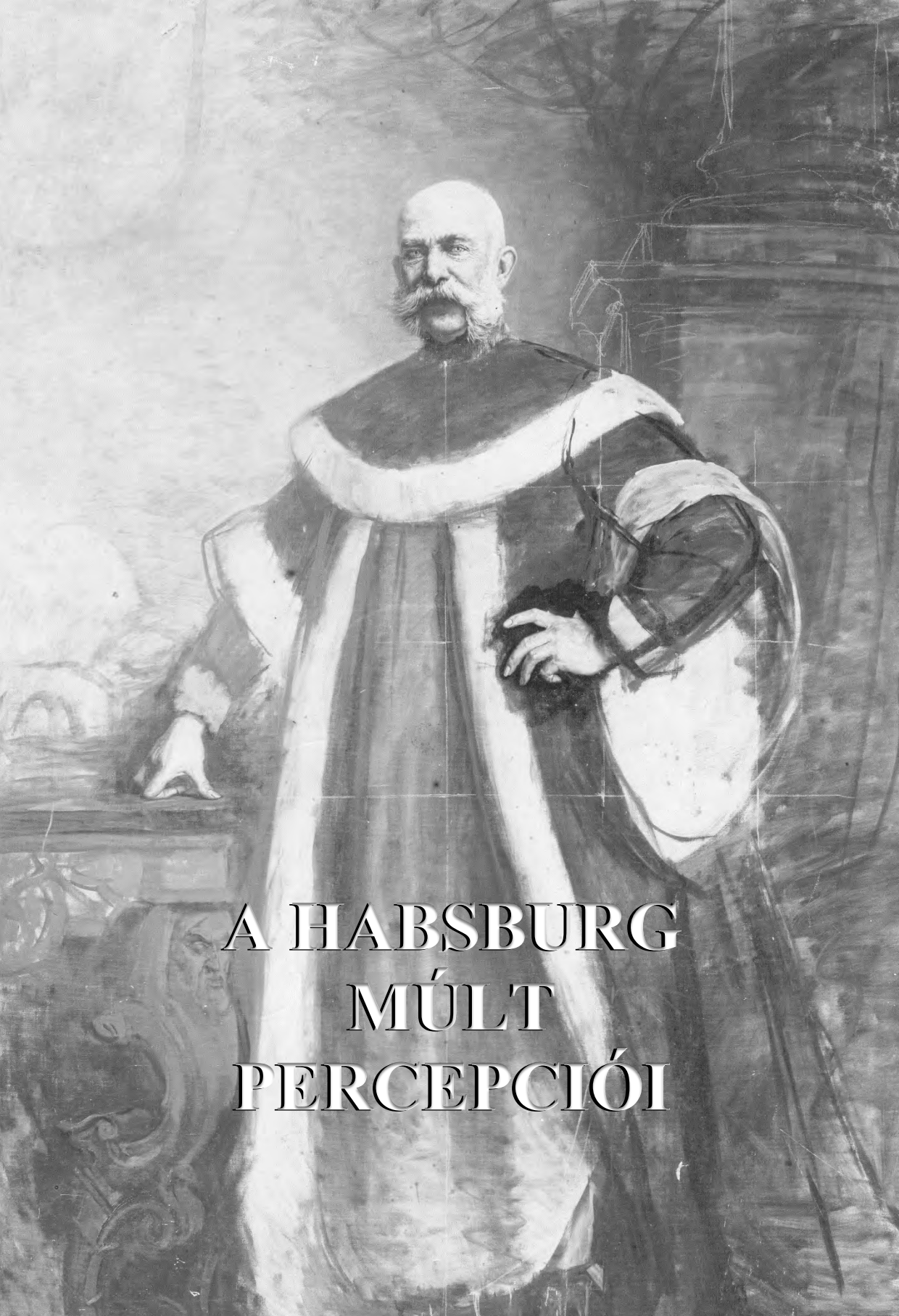
2005c Magyarország ércbányászata a honfoglalástól az I. világháború végéig. In: *Selmeci ezüst, körmöci arany*. 9–27.

GEDEON, MAGDOLNA

DIE ZWANGSEINLÖSUNG DER EDELMETALLE IN UNGARN

Die aus den ungarischen Bergwerken abgebauten Edelerzen verhiessen Jahrhunderte lang mit bedeutendem Gewinn. Der König wollte mit nach den Schätzen einzahlender Fron und mit der Zwangseinlösung der Edelerzen die Einnahmen des Ärars erhöhen. Die Bergwerksunternehmer konnten deshalb mit den Gold- und Silbererzen nicht frei handeln, da diese Erze am vom König festgelegten Preis in den Kammern veräußert werden sollten. Wegen der Verhinderung der Vermeidung der Zwangseinlösung, und für die Festsetzung des Einlösungsgeldes wurden mehrere Verordnungen erteilt, die Missbräuche wurden auch mit strafrechtlichen Mitteln verfolgt. Die Herrscher konnten durch die Festsetzung des Einlösungsgeldes eine Hilfe den Gewerkschaften leisten, die finanziellen Problemen hatten.

A HABSBURG
MÚLT
PERCEPCIÓI

MÁRIA TERÉZIA ÉS A GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZ

A görög szertartásúak és Mária Terézia kapcsolatai

A magyar görögkatolikus egyházzal (korhű kifejezéssel: egyesült görög szertartásúakról) csak az 1646-os ungvári és az 1700-as gyulafehérvári unió létrejötte után beszélhetünk. Sokak szerint az unió a Habsburg dinasztia egyházpolitikájából fakadt: a Habsburgok buzgó katolikus család voltak, szorgalmazták – a protestantizmussal ellentétben is – a katolikus egyház érdekeit. Így a magyar királyságnak azokon a peremterületein, ahol ortodoxok éltek, ezt a tervüket azzal tudták teljesíteni, hogy elősegítették a keletiek „visszatérését” a katolikus egyházba, vagyis az *uniót*. Ez a törekvés sokban találkozott a keleti papság érdekeivel is, hiszen mint ortodoxok, jobbágy-sorban éltek. Az áttérés társadalmi felemelkedést is jelentett számukra.

Így kerül a képbe a *munkácsi püspökség* története. Ez a püspökség (mint „munkácsi egyházmegye”) a 18. század közepén jogilag még nem létezett, csak az egi (római katolikus) egyházmegye külhelynökségeként egzisztált. Amikor a Habsburg III. Károly király 1743-ban kinevezte munkácsi püspöknek Olsavszky Emmanuelt, tudomásul vette, hogy ez az egyházmegye még egyszerűen nincs felállítva.¹

Ettől függetlenül Mária Terézia királynő is szimpátiával fordult a munkácsi püspök és a keleti szertartásúak felé. A püspököt segítette székház létesítése ügyében. Az egi szemináriumnak 1200 Ft segélyt utalt hat munkácsi papnövendék neveltetési költségeinek fedezésére. 1747-ben megsürgette az elődje által felállított lelkészpénztárok felállítását, sőt ezen felül a papság számára évi 4000 Ft segélyt utalt ki. Felszólította Olsavszkyt, hogy látogassa végig területe minden paróchiáját. Ennek eredménye volt, hogy kiderült, a papság számára nincs, vagy alig van használható szertartási könyv. Ezért a püspök komoly segélyért folyamodott a királynőhöz.²

Mária Terézia átlátta, hogy a görög szertartásúak helyzetét csak *önálló egyházmegye felállítása* szilárdíthatja meg. Ennek előszeleként

---

¹ PIRIGYI 1982. 81.

² HODINKA 1910. 783., 812.

megtiltotta Egernek, hogy a görög püspököt csak helynökének, és a görög papokat csak a latin plébánosok helyetteseinek tekintsék. 1766-ban levelet intézett XIII. Kelemen pápához az egyházmegye megalapítása érdekében.³ Ez elsőre ugyan nem hozott eredményt, de 1770-ben újra kérvényezte, akkor már XIV. Kelemtől, az egyházmegye felállítását. A pápa 1771. szeptember 19-én alapította meg, *Eximia regalium* kezdetű bullájával, a *munkácsi görögkatolikus egyházmegyét*. Az első püspök Bradács János volt.⁴

De érdemes a kört szélesebbre nyitni. A magyarországi keleti szertartású katolikusok egymástól eltérő jogszokások között éltek, ami még a polgári közigazgatás szempontjából is átláthatatlan helyzetet teremtett. Az egységes jogszabályok kidolgozás halaszthatatlan lett. Ez viszont szükségessé tette a püspökök személyes találkozását. A közvetlen okot az a vihar jelentette, amit az egyházi könyvek kiadásának ügye váltott ki.

És itt lép a képbe ismét Mária Terézia. 1770-ben Bécsben felállította a *Typographia Orientalis* nevű nyomdát, amelynek az volt a feladata, hogy a birodalom keleti szertartású keresztényeit egyház könyvekkel lássa el. A nyomda első két terméke a kárpátjai ruszinok számára készült. Az egyik imádságokat tartalmazó ábécés könyv volt, a másik pedig az ún. Zbornik: liturgikus imák és énekek gyűjteménye, egyházi naptárral.

A könyvek megjelenése után Bozsicskovich Bazil szvidnici püspök azonnal jelezte a királynőnek, hogy a könyvek katolikus szempontból kifogásolható, eretnek, vagy legalább is kétes részeket tartalmaznak. Így az ábécés könyvben az Üdvözlégység második felét („Asszonyunk...”) kihagyták, és a konstantinápolyi Hitvallásból hiányzik a Szentlélek származására vonatkozó „és Fiútól (Filioque)” kifejezés, a Zbornikban pedig nem katolikus („szakadár”) szentek is találhatóak.

Mivel e könyvek kiadója Bradács munkácsi püspök volt, a feljelentés ellene irányult. Bradács a feljelentésre adott válaszában hangsúlyozta, hogy éppen az unió érdekében járt el, azaz az egész bizánci rítust a maga hagyományaival együtt, sértetlenül kell megőrizni

---

³ PIRIGYI 1982. 89.

⁴ Munkácsiensis Graeci Ritus Unitorum episcopatus erectio. 1750 Egri érseki Levéltár. Raktári szám: 242. Iratszám: 1618

és fenntartani. Utalt azokra a római döntésekre, amelyek szerint a görögök kötelesen elfogadni, hogy a Szentlélek a Fiútól is származik, de nem kötelesek a Filioque-t a Hitvallásba is belevenni.

Bozsicskovics – aki Rómában végezte tanulmányait és a „latinos” vonalat képviselte – nem fogadta el Bradács érveit és újabb feljelentést tett ellene. Mária Terézia, látva, hogy a püspökök nem tudnak megegyezni, felfüggesztette a kinyomtatott könyvek szétküldését, és az egész ügyet a Szentszék elé terjesztette. Róma az Üdvözlégység bővített formáját jóváhagyta, ám szigorúan megtiltotta, hogy a Hitvallást a Filioque nélkül nyomtassák ki. A Zbornikban felsorolt szentek tiszteletével kapcsolatban nem született döntés.

Ez a vita és vihar megerősítette a királynőt abban, hogy szükség van a keleti szertartású püspökök összehívására. Ekkorra Bradács püspök már meghalt, és utódja *Bacsinszky András* lett. Bacsinszkyt Mária Terézia belső titkos tanácsossá, valamint a főrendház tagjává is kinevezte, így az ország többi főpásztorával egyenrangú lett társadalmi szempontból.

A keleti szertartású püspökök bécsi értekezlete

Az értekezlet (vagy hangzatosabb szóval: a szinódus, sőt zsinat) összehívásának előzményét a *szertartási könyvek hiánya* jelentette.⁵ Mária Terézia 1773. február 24-én kelt rendeletével hívta össze a keleti szertartású katolikus püspököket.⁶ A bécsi horvát kollégiumban tartott konferencián részt vett Bozsicskovich Bazil szvidnici, Bacsinszky András munkácsi és Major Gergely fogarasi püspök. Kovács Meletius nagyváradi vikárius ugyan nem vett részt az értekezleten, de magyar nyelvű levelében bejelentette, hogy a határozatokat eleve elfogadja.⁷ De minden egyházmegyéből jelen volt néhány tanácsadó: a szvidniciből Bastassich Jozafát püspöki helynök, Munkácsról Zsetkey András kanonok, főesperes, Borovszky György ugoicsai főesperes, Kovacsak Szilveszter csernekhegyi igumen, Casper Martyrius pócsi igumen, a fogarasi egyházmegyéből: Caliani Szilveszter balázsfalvi szentszéki ülnök, Darabant Ignác, Klein Sámuel kanonok, Kőrösi Ágoston

---

⁵ PIRIGYI 1991. 7.

⁶ LACKO 1975. 69.

⁷ LACKO 1965. 69.

balázsfalvi tanár. Tanácsadóként jelen volt Keresztury József udvari ügyvivő, mint jegyző.⁸

Az értekezlet március 1-én kezdődött és május 6-án fejeződött be. Az ülések liturgiával kezdődtek és előre meghatározott napirend szerint folytak le minden alkalommal. Az összejövetel résztvevői teljes titoktartást írtak elő, mert csak ez szolgálta az unió ügyét. 19 ülésre került sor. A jegyzőkönyvek hűen tükrözik az akkori magyarországi görögkatolikusok helyzetét, fontos kortörténeti dokumentumok is.

A püspökök és főpapok *17 szláv és román nyelvű egyházi könyv kiadásáról* hoztak határozatot. Ezek a következők voltak. Ábécés könyv, kis katekizmus, imaórák rövidített könyve, teljes zsolozsmáskönyv, imádságos könyv világiak számára, breviarium, euchologion (szertartáskönyv), liturgikon (misekönyv), irmologion (énekeskönyv), evangéliumos könyv, apostolos könyv, oktoéchosz (nyolchangú énektár), antologion (a parancsolt és közös ünnepek szolgálatai), triodion (nagyböjti szolgálatok) és vele együtt a pentekosztáron (a húsvétól pünkösdig terjedő időszak énekszövegei), ménea (a szentek tisztelete 12 hónapra, sőt minden napra elosztva, archeraticon (főpapi szertartáskönyv), diaconikon (a szerpapok végzései).

Szóba került még nagykatekizmus, prédikációs könyv, erkölcszótár, biblia, az orosz nyelv szótára és nyelvtana. A következőkben a résztvevők tárgyaltak az egyes *könyvek részleteiről* is. Így sorra került a Miatyánk záradéka (Mert tied az ország...), az Üdvözlégy második felének kérdése (Asszonyunk, Szűz Mária...), amelyeket több egyházmegyében is hozzá teszik az alapszöveghez.

Egyetértettek abban, hogy a *Filioque-t* be kell iktatni, annál is inkább, mert azt a fogarasi, a nagyváradi, a szvidnici egyházmegyében mindenütt beveszik. A fogarasi és a munkácsi püspök helyeselte ezt a döntést, azzal a megjegyzéssel, hogy ahol románul folyik a szertartás, ott e szócseka nincs benne a Hitvallásban. A szinódus külön kérte az udvari kancelláriát, hogy a jövőben csak olyan kiadványok jelenjenek meg, amelyek a Hitvallást ilyen formában tartalmazzák. A szláv ortodox szentek tiszteletének kérdésében a főpapok azonban nem tudtak megegyezni.

Fontos kérdés volt az *ünnepek számának* dolga is. Mária Teréziának az volt a kívánsága, hogy a főpásztorok az ünnepek számát

---

⁸ LACKO 1975. 63–69.

16-ra csökkentésük.⁹ Ennek háttere az volt, hogy I. Lipót még 1692-ben elrendelte: az egyesültek a Julián-naptár helyett vezessék be a Gergely-naptárt. Ez azonban ellenállásba ütközött. A megyék viszont nehezményezték, hogy ha a jobbágyság egy része a latin, másik része a keleti naptár szerint tartja meg az ünnepeket, alig marad munkanap. Ezért kérte Lipót XIV. Benedek pápától, hogy az ünnepek számát 16-ban állapítsa meg. Most, a bécsi szinóduson a püspökök meghatározták, mely 16 ünnepet fogadnak el, de még három további ünnepnap engedélyezését kérték.

A zsinat alkalmat adott arra is, hogy a királynő elé tárják a *keleti szertartású papság helyzetét*. Álláspontjuk szerint a papság túlnyomó többsége végső nyomorban tengődik, életszínvonaluk elmarad nemcsak a latin szertartású, de az ortodox és protestáns lelkészekétől is, sőt a jobbágyokétól is. A világi hatóságok semmibe veszik a papok mentességére vonatkozó királyi rendeleteket. Mind a latin szertartásúak, mind az ortodoxok előítélettel viseltetnek velük szemben.

E problémák megoldása érdekében a főpásztorok kérték a királynőt, hogy léptesse életbe az egyesült papok számára kiadott *királyi kiváltság-leveleket*, melyek szerint őket ugyanazok a jogok illetik meg, mint a latin szertartású papokat. Kérték, segítse elő lelkészlakások építését, s hogy minden egyházközségben mérjék ki a paróchiális földeket, sőt hogy a hívek milyen mértéken kötelesek anyagilag támogatni papjaikat. Azon papok számára pedig, akiknek a megélhetését a helyi jövedelem nem biztosítja, államsegély kiutalását kérték.

További fontos kérdés volt, hogy állítsanak fel *iskolákat* a keleti szertartásúak által lakott területeken. Kérték, hogy önmagukat ne görög szertartású egyesülteknek, hanem *görög szertartású katolikusoknak*, papjaikat pedig ne pópáknak, hanem lelkészeknek vagy paróchusoknak nevezhessék. A görögkatolikus elnevezés ekkor még nem merült fel.

Az értekezlet a görög szertartású hívek helyzetével is foglalkozott. A püspökök azt kívánták, hogy a hívek képességeiknek és képzettségüknek megfelelően érvényesülhessenek a társadalomban, gyermekeik pedig szabadon látogathassák az iskolákat.

---

⁹ LACKO 1975. 295.

A szinódus a latin és görög szertartásúak között felmerült legsúlyosabb problémákkal is foglalkozott. Akkoriban római katolikus szerzetesen szívesen folytattak népmissziót görög szertartásúak között, aminek célja a szertartásuktól való eltérítés volt. Kérték ezeknek felszámolását, és nagyobb nyitottságot a latin szertartásúak részéről a keleti rítus iránt.

A szinódus utóélete

Mária Terézia a magyar kancellária véleményének meghallgatása után, 1773. június 28-án jóváhagyta az értekezlet határozatait, és utasítást adott az ott előkerült problémák megoldására.¹⁰

Mint láttuk, az egyik fő kérdés az *egyházi könyvek kiadása* volt. A kiadások cenzorává a horvát egyház-rész általános helynökét, Bastatic Jozafátot nevezte ki. Megbízása alapján a kancellária részletesen meghatározta, mik a cenzor feladatai s hogy milyen szempontokat kell követnie a megvalósítás során.¹¹ Felhívta a keleti szertartásúak figyelmét arra, hogy a liturgiát az előírásoknak megfelelően végezzék, és ezzel mintegy kihúzzák az ellenséges kritika méregfogát. Ti. a nem-egyesültek azzal vádolták az egyesülteket, hogy az unió a szertartás megváltoztatásával jár.

Ami a *Filioque beiktatását* illeti, a királynő kérte, hogy a kiadványokban széljegyzetben tüntessék fel, hogy a Hiszekegy mondható anélkül is. Ezzel nyilván a nem-egyesültek megnyerését akarta elősegíteni. Bozsicskovich püspök és helynöke egyébként ez ellene a széljegyzet ellen fellebbezést nyújtott be a Hitterjesztés Kongregációhoz.¹²

A másik égető kérdésben, az *ünnepek számának csökkentése* kérdésében VI. Pius pápa úgy döntött, hogy jóvá hagyta a csökkentést.¹³ A *szláv ortodox szentek* tiszteletének kérdésében a Szentszék csak a 20. század negyvenes éveiben hozott döntést, amely szerint továbbra is tisztelhetők azok a szláv ortodox szentek, akik a firenzei zsinat előtt éltek, de csak abban az esetben, ha nem voltak hierarchák.

---

¹⁰ LACKO 1975. 270.

¹¹ LACKO 1975. 272.

¹² LACKO 1975. 290.

¹³ LACKO 1975. 299.

A püspökök szinódusa *új korszak kezdetét* jelenti a magyarországi görögkatolikusok történetében. Az egyházi könyvek egységes kiadásával lehetővé vált a szertartások pontos és egyöntetű végzése. A lelkésze, anyagi gondjai általában nagy mértékben csökkentek, sőt sokfelé meg is szűntek. Lényegében csak most kezdődött el a rendszeres lelkipásztorkodás az egyes paróchiákon.

Mária Terézia királyi kiváltságlevél intézkedéseinek végrehajtásával a papság társadalmi helyzete is rendeződött, a polgári jog szempontjából ténylegesen egyenrangú lett a latin és a görög rítusú klérus. Sőt a görögkatolikus papság elsősorban a munkácsi egyházmegyében – a népre gyakorolt rendkívüli befolyása révén jelentős társadalmi tényezővé vált. A szinódus után megkezdődött a „görög” értelmiségi réteg kialakulása.

Mária Terézia az értekezlet után mindenekelőtt a munkácsi egyházmegye belső helyzetét rendezte. A püspökség székhelye 1775-ben Ungvárra került. A korábbi jezsuita templom lett a székesegyház. Ugyancsak az egykori jezsuita kollégium épületében kapott helyet a püspök és az egyházmegyei hivatal, a papnevelő intézet pedig 1776-ban a Drugeth várban.

1777-ben a királynő előterjesztésére VI. Pius pápa két új görögkatolikus egyházmegyét szervezett. A szvidnici püspökség helyett a horvátországi és bácskai görögkatolikusok számára felállította a körösi, krizsevci egyházmegyét, melynek első püspöke épp Bozsicskovich Bazil lett.¹⁴ A nagyváradi rítus-vikariátust pedig önálló egyházmegyévé alakította. Ennek első püspöke Kovács Meletius utóda, Drágossy Mózes lett. A Szentszék ehhez az egyházmegyéhez csatolt 72 munkácsi egyházmegyés paróchiát.¹⁵

Munkács is tovább osztódott. Bacsinszky püspök megszervezte a kassai külhelynökséget, melynek székhelye Eperjes lett. I. Ferenc király előterjesztésére azután VII. Pius pápa az 1818-ban kiadott *Relata semper* kezdetű bullájával megalapította az *eperjesi egyházmegyét*, melynek első püspöke Tarkovics Gergely munkácsi káptalani helynök lett. A távolabbi jövőben, 1912-ben pedig X. Pius megalapította a Hajdúdorogi Egyházmegyét, amely tehát sok tekintetben a Habsburgok kezdeményező-készségének gyümölcse.

---

¹⁴ HODINKA 1910. 675–681.

¹⁵ PIRIGYI 1982. 101.

IRODALOM

HODINKA Antal

- 1970 *A munkácsi görög-katolikus püspökség története.* MTA, Budapest.

PIRIGYI István

- 1982 *A görögkatolikus magyarság története.* Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza.
- 1991 *A magyarországi görög katolikusok története II.* Görög katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza.

LACKO, Michael

- 1965 *Unio Uzshorodensis,* Roma.
- 1975 *Synodus Episcoporum Ritus Byzantini Catholicorum Ex Antiqua Hungaria Vindobonae a. 1773. celebrata,* Roma.

CSELÉNYI, ISTVÁN GÁBOR

MARIA THERESA AND THE GREEK CATHOLIC CHURCH

Until the last quarter of the 18th century the Greek Catholic Church in Hungary was fragmented and in a state of disarray. By a decree issued on February 23, 1773, Maria Theresa invited the Catholic bishops of the Eastern Rite to a synod. The conference held at the Croatian College in Vienna was attended by András Bacsinszky from Munkács, Gergely Maior from Fogarasi, Bazil Bazsicskovich from Swidnice and representatives of the other dioceses. The meeting began on March 1, 1773, and ended on May 6. The queen wished the chief pastors to reduce the number of feasts to 16. That's what happened. The synod dealt with ceremonial books, the position of the priesthood (who then won the royal charter), and the relationship between those in Latin and Greek ceremonies. On June 28, 1773, Maria Theresa approved the resolutions of the synod. The synod of bishops marked the beginning of a new era

in the history of Greek Catholics in Hungary. Thus, his development may have been due in large part to the initiative of the Habsburg House.

Mária Terézia a magyar egyházi és világi rendek
képviselőinek körében – részlet
(Andreas Nunzer, 1746)

„Einen Mantel für Tisza”
Pap Henrik képe Mikszáth „Az én kortársaim” című
díszalbum számára – részlet

VESZTRÓCZY ZSOLT

„A LEGELSŐ MAGYAR EMBER, A KIRÁLY”

Ferenc József alakja Mikszáth Kálmán írásaiban

A történelem nagy egyéniségei számos írók ihlettek meg az idők során. De amíg egy Nagy Sándor, Julius Caesar vagy Bonaparte Napóleon életéről számos mű született, addig a kisebb formátumú személyiségek emlékét csak a gyászbeszédek és a történelemkönyvek őrzik. A „kicsik” között ritka kivételt jelent Ferenc József, akit sem képességei, sem politikai teljesítménye alapján nem lehet a világtörténelem nagyjai közé sorolni, ám alakja mégis gyakran bukkan fel a könyvekben és a filmvászonon. Ezt a sok vitát kiváltó személyiséget szintén „irodalmi” szempontból, egy (újság)író-politikus, Mikszáth Kálmán művei alapján kívánom bemutatni.

Ferenc József 1848-as trónra kerülésétől 1916-ban bekövetkezett haláláig meghatározó alakja volt a magyar történelemnek. A nevéhez fűződött a szabadságharc véres eltiprása, az önkényuralom, és nagy része volt a dualizmus kori magyar politikai fejlődés deformálódásában is. De szintén az ő uralkodása alatt következett be az ország páratlan mérvű fellendülése, amihez személy szerint ugyan nem sok köze volt, ám mégis ő lett e rendkívüli eredményeket hozó korszak névadója és első számú szimbóluma.

Mikszáth újságíróként számtalanszor foglalkozott vele pályája során. Írásaiban sokrétű jellemzést adott róla, bemutatva az embert, az uralkodót, Szeged újjáépítőjét és „jelenlét”-ét a mindennapokban.

Az ember

A legkönnyebb feladatot Ferenc József emberi oldalról való bemutatása jelentette, hiszen a korabeli lapok rendszeresen közöltek híradásokat a király életviteléről, szokásairól vagy egészségi állapotáról.¹ Mikszáth beszámolóit tárgyilagosak, de előfordul a dicsőítés is. Az író szerint az uralkodó kora ellenére fiatalos, alakja karcsú, szemei kékek, nézése kissé merev. Szavait nem kíséri élénkebb gesztikulálás vagy arcjáték,

---

¹ GERŐ 1999. 219–220.

így „aki nem áll mellette közel, nem veheti észre, hogy beszél-e vagy hallgat.” Az arca többnyire egykedvű és végtelenül nyugodt, de ugyancsak ott van rajta „a nyájasság, szelídség és jószívűség..., azt nem törüli le a korona se, az etikett se”.² Megjelenése méltóságteljes, katonai uniformist visel, míg az őt kísérő politikusok díszruhát.³ Gyermekszerető, sokszor szólítja meg a fogadására kirendelt gyerkőcöket, amire az író több példát is hoz.⁴ Az életvitele közismerten takarékos, szinte kispolgári, így nem túlzás az a megállapítása, hogy „szegény ember is tudna lenni.”⁵ A viselkedése távolságtartó, bár néha valóban komoly érdeklődést mutatott egy-egy alattvalója iránt. Jókai Mórt a millenniumi ünnepségeket követő fogadáson például megszólította, és hosszasan elbeszélgetett vele, betegsége idején pedig telefonon keresztül érdeklődött az állapota felől.⁶

Az uralkodó

Ferenc József magyar királyként való ábrázolása rengeteg buktatót rejtett. Az írónak a negyvennyolcas érzelmű közvélemény és a törvényekkel védett uralkodó között lavírozva kellett állást foglalni olyan kínos ügyekben, mint Arad, a kiegyezés vagy a király politikai szerepe.

A korszak legkényesebb kérdései a szabadságharc leverése, a megtorlás és az önkényuralom voltak. Ezeket a közfelfogás Ferenc Józsefhez kötötte, kinek véleménye a történetekkel kapcsolatban egy szemernyit sem változott, sőt ennek időnként hangot is adott. Lépései (pl.: Hentzi-obeliszk, Jansky-ügy, az Ivánka-féle közös koszorúzás terve, Kossuth temetése stb.) elképesztő indulatokat váltottak ki, újra meg újra felszítva a csitulni látszó ellentéteket.⁷

Mikszáth a kiegyezés szellemében igyekezett fátylat borítani a múltra, így október hatodikára is. Szerinte 1867 után „magyar lett újra a magyar. Nemzet, király egyet érez. A sír nem okoz olyan mélyen

---

² MIKSZÁTH 1969. 119.

³ MIKSZÁTH 1969. 122.

⁴ MIKSZÁTH 1969. 123.; MIKSZÁTH 1974.; MIKSZÁTH 14-15.; MIKSZÁTH 1982. 21.

⁵ MIKSZÁTH 1988. 35.

⁶ MIKSZÁTH 1969. 122.; MIKSZÁTH 1960. 182.

⁷ GERŐ 1999. 195–197., 201–203.; GRATZ 1992. 288–289.; GERGELY – SZÁSZ 1976. 189–191.

sajgó fájdalmat többé... inkább enyhületet, hogy: nem hiába haltak el.” Arra kérdésre pedig, hogy „megbocsátanak-e ők »őneki«” igennel válaszolt.⁸

A korszak legfontosabb politikai kérdése a kiegyezés rendszerének megítélése volt, amit a magyar társadalom többsége elutasított. Mikszáth az ellentétes álláspontokat úgy igyekezett közös nevezőre hozni, hogy

„mi is közel állunk Kossuthhoz, mert mi is a haza függetlenségét akarjuk, de mi sem tartunk vele, mert a függetlenséget másképpen is el tudjuk képzelni, nemcsak az alkotmányos országgyűlés és a koronás király által szentesített és már 1867 előtt is megvolt közös ügyek rombadöntésével.”⁹

Állítása fából vaskarika volt, hiszen Kossuth a dualizmus legádázabb ellenfeleként „az osztrák ház uralmát hazám függetlenségével és önállásával incompatibilisnek” tartotta.¹⁰ A függetlenség fogalma pedig akkoriban éppen a közös ügyek felszámolását jelentette.

Mikszáth joggal írhatta, hogy nincs abszolutizmus Magyarországon, hiszen volt sajtószabadság, választott parlament, működtek az önkormányzatok.¹¹ De az uralkodónak továbbra is komoly kormányzati jogosítványai maradtak, a legfontosabb kérdésekben (pl.: had- és külügy, személyi döntések, előszentesítési jog stb.) változatlanul az ő szava döntött. De személye mindezek ellenére is sérthetetlen volt, tetteiért semmiféle felelősséggel nem tartozott, a képviselőházban vagy sajtóban nem lehetett támadni, védelmét törvények biztosították.¹²

Ezt a visszás helyzetet Mikszáth finom iróniával ábrázolta „Két szoba” című írásában. Az író szerint Ferenc József ide hívja „tanácsra a nagy országtartó urakat, az »ország eszeit«, mert a mi királyunk ugyancsak komolyan veszi az alkotmányt, a nemzet akaratát és a sajtó kötelességeit.” Ugyanakkor „e tanácskozások nagy része csupa forma.

---

⁸ MIKSZÁTH 1968. 115.

⁹ MIKSZÁTH 1964. 147.

¹⁰ CIEGER 2004. 217.

¹¹ MIKSZÁTH 1966. 87.

¹² KOZÁRI 2008. 16–21., GERŐ 1999. 165–170.

A királynak megvan már a maga terve, de meg akarja adni az eljárásnak az alkotmányos csínyját-bínyját. Az »ország eszeinek« örömet okoz, ha kibeszélhetik magokat e varázslatos szobában, a királynak pedig nem kerül semmibe.”¹³ Máshol arról írt, hogy az uralkodó „egy óráig tartó kihallgatáson” fogadta a magyar miniszterelnököt, ami „ötször-hatszor történt szélcsendes évben, tehát körülbelül hat óra jutott őfelségének egy évben kedvelt Magyarországjára.”¹⁴

A miniszterelnök kinevezése vagy felmentése is az uralkodón múlt, nem a választások eredményén. Így például 1905-ben nem a győztes ellenzéki pártok kaptak kormányalakítási megbízást, hanem Fejérváry Géza, a testőrség parancsnoka. A korlátokat Mikszáth is jól látta, ironikus megjegyzései pedig pontosan tükrözték a politika erővonalait. Rendkívül találó volt például az a megállapítása, hogy „a miniszter hallgatott, ami hiszen szintén arany. Kivált mikor a tett van mögötte. Őfelsége a tett. Ez az igazi beszéd.”¹⁵ A leváltott politikusban bukott embert látott, mert „akit a király eldob, az olyan mint a dinnyehéj, azt senki sem veszi föl, az már csak úgy szerepelhet, hogy esetleg megbotlik, elcsúszik rajta valaki.”¹⁶ Az egyházpolitikai viták kimenetelét is úgy ítélte meg, hogy „a király fog dönteni az elkeresztelési kérdésben; s attól függ a kabinet sorsa”, de ott nem jött be a papírforma.¹⁷ A Wekerle-kabinet ugyanis szembeszállt az uralkodóval, aki végül kénytelen volt engedni. Ez akkoriban ritka kivételnek számított, de a reformokba a kormány is belebukott.¹⁸

Ferenc József nagy utat járt be a korlátlan hatalomgyakorlástól a népképviselői rendszer elfogadásáig, de neveltetése és abszolutista hatalomgyakorlása maradandó nyomot hagyott a gondolkodásában. Így a választott politikusokkal ellentétben nem törődött a népszerűséggel

---

¹³ MIKSZÁTH 1992. 10.

¹⁴ MIKSZÁTH 1992. 129. Ferenc József esetében egy ilyen időtartamú audiencia valójában hosszúnak számított. 1860-ban Deákot és Eötvöst mindössze fél órára fogadta, míg az 1905-ös választásokon győztes függetlenségi politikusoknak már csak pár perc jutott. GERŐ 1999. 119–120., 214–215.

¹⁵ MIKSZÁTH 1988. 160.

¹⁶ MIKSZÁTH 1992. 108.

¹⁷ MIKSZÁTH 1988. 199.

¹⁸ SOMOGYI 1989. 255–258.; GERGELY – SZÁSZ 1976. 195–197.; GERGELY 2003. 495–497.

vagy a közvélemény érzékenységevel, ami Magyarországon sokszor okozott közbotrányt.¹⁹

Országos felháborodást váltott ki például 1877-es kassai pohárköszöntője, amikor II. Sándor cár egészségére ivott. A magyar társadalom ugyanis a reformkor óta élesen oroszellenes volt, amit az 1849-es intervenció csak tovább fokozott, de az uralkodó ezzel mit sem törődött.²⁰ Mikszáth szerint a cár csak „tartsa kezét gyilkoló kardján és ne nyújtogassa barátságos kézszorításra. Vér van rajta. A magyar király nem szorítja azt meg viszonzásul.”²¹ A közhangulatot pedig úgy jellemezte, hogy „az orosz cár egészségéért ürített pohártól beteg lett a fél ország.” De mindezért Tisza Kálmán miniszterelnököt és Andrássy Gyula külügyminisztert kiáltotta ki bűnbaknak. Az író szerint ugyanis Magyarországon alkotmányos monarchia van, ahol „a »király uralkodik, de nem kormányoz«. Nem az uralkodóé tehát a hiba, hanem azoké, akik kormányoznak, a hamis tanácsadóké”.²² Mikszáth vádaskodása és okfejtése egyszerűen nem volt igaz.

Az országgyűlések megnyitása is állandó feszültségforrást jelentett. Az uralkodó ilyenkor ugyanis nem volt hajlandó elmenni a képviselőházba, hanem egy küldöttségnek kellett hozzá ellátogatnia a budai Várba. Ráadásul a királyi palotán a császári zászló lengett, és Himnusz helyett a Gotterhalte szólt.²³ Mikszáth itt a kellemetlen valóságot igyekezett ügyesen megkerülni. Az országgyűlés megnyitásáról például úgy írt, hogy a király „átvevén a trónbeszédet Tisztától, nyugodt, mindenütt hallható hangon olvasta fel”, majd „lelépett a trónról és eltávozott a termeibe.” Tudósítása kezdetén ugyan megemlítette, hogy erre a budai Várban került sor, de a hangsúlyt a felvonulás életszerű leírására helyezte.²⁴ Kritikáját pedig a kuruc korba vetítette vissza, amikor a szepesi nemesek nem akartak Görgőre menni a megyegyűlésre, mert „a király is odamegy a rendekhez, nem hogy a rendek mennek el hozzá.”²⁵ Írásában a zászlómizériáról sem ejtett szót, a fekete-sárga lobogó miatti negatív reakciókat pedig néhány öreg

---

¹⁹ GERŐ 1999. 35–36., 192–193.

²⁰ GERŐ 1999. 253–256.

²¹ MIKSZÁTH 1968. 105.

²² MIKSZÁTH 1968. 115–116.

²³ GERŐ 1999. 193–194.

²⁴ MIKSZÁTH 1981. 89–90.

²⁵ MIKSZÁTH 1961. 207.

ellenzéki képviselőnek tulajdonította (pl.: Csanády Sándor, Madarász József).²⁶

Ferenc József ifjúkori tapasztalatai alapján a birodalom legfőbb támaszának a katonaságot tartotta, amit élete végéig személyesen irányított. De a közös hadsereg mégis gyakran került politikai támadások kereszttüzébe, hol szimbolikus kérdések (pl.: vezényleti nyelv, zászlóhasználat, elnevezés stb.), hol a katonák botrányai miatt. Ilyen volt például az 1880-as egri és székelyudvarhelyi zászló-affér, amikor a hadsereg tisztjei a magyar nemzeti lobogót megbecstelenítették, de az uralkodó miatt mentesültek a következményektől. Az író itt jobb híján a katonaságnak címezte a kritikáját, mert „e »közös«-nek nevezett hadsereg, mely a mi pénzünkön áll fönn, melynek föladata volna bennünket is megvédelmezni, gyűlölettel van eltelve irántunk!” Ennek okát a katonai nevelésben és szellemiségben látta, valamint „a bécsi katonai körök befolyásában, kiknek ereje az uralkodó család némely tagjaitól ered”. Mivel ezen változtatni nem, vagy csak nagy nehézségek árán lehetett volna, így a kormány erélyes fellépésében látta a megoldást, ami egyet jelentett az eset eltussolásával.²⁷

Rendkívüli esetnek számított az uralkodó bírálata, de erre is volt példa. 1880-ban ugyanis azt a kijelentést tette, hogy a fia, Rudolf, „egész prágai lett”. Az író ezt azzal utasította vissza, hogy „e szimpátiák miatt, a magyar nemzet ragaszkodása gyöngül a dinasztia és trón iránt”, a trónörökös pedig „nem lehet prágai, – mert ő lesz a magyar király!”²⁸

De Mikszáth őszintén és teljes mellszélességgel állt ki Ferenc József mellett, ha a birodalom trialista átalakításáról volt szó. 1877-ben például élesen kelt ki Josip Juraj Strossmayer, horvát püspök és politikus ellen, aki Bosznia-Hercegovina okkupációja kapcsán egyházi ügyekben a pápától kért instrukciókat. Az író szerint „elfelejteni látszik, hogy ő Magyarország polgára és Ferenc József apostoli király alattvalója”, és „hátha a szentatya olyan utasításokat adna, melyek a birodalom érdekeivel ellenkeznének?”²⁹

Ez a reakció nem volt véletlen. A püspök a Horvát Nemzeti Párt vezetőjeként a trializmust szorgalmazta, a két új tartomány

---

²⁶ MIKSZÁTH 1988. 90–93., 161.

²⁷ MIKSZÁTH 1969. 125–126.

²⁸ MIKSZÁTH 1969. 94–95.

²⁹ MIKSZÁTH 1968. 77.

Horvátországhoz csatolása pedig komoly érv lett volna emellett. Mivel az akció a király megkerülését és tetszvényjogának megsértését jelentette, ez a magyar politika számára elfogadhatatlan volt. Ráadásul erre a hadművelet megindulása előtt került sor, amikor az új tartományok sorsa még függőben volt.³⁰

Mikszáth az 1870-es évektől gyakran hangsúlyozta Ferenc József magyar királyi mivoltát, ami hőse személyiségét ismerve alapvetően a hajbókolás és az öncsalás kategóriájába tartozott. Egy írása szerint „századok óta nem volt Magyarországnak népszerűbb, szeretettebb királya, mint ő ma.”³¹ Máshol azért fohászkodik, hogy „áldja meg az isten jártában-keltében; birodalma szélét nagy Lajos ékezze, fegyvereit ülje a Mátyás hollója s homlokát öntse el Erzsébet királyné mosolyának fénye”.³² Másutt azt írta, hogy az „Árpádoktól, Hunyadi Mátyást kivéve, le napjainkig, nem fedett a mostaninál magyarabb királyi szívet a bíborpalást.”³³ De hosszasan lehetne sorolni még az uralkodót dicsőítő jelzős szerkezeteket is (pl.: „legnagyobb jótevőnk”³⁴, „nagy magyar király”³⁵, „legszeretettebb király”³⁶, „magyar oroslán”, „a legboldogabb király, s népe a legboldogabb nép”³⁷, „szeretett egyéniség”³⁸, „nagyon bölcs, nagyon jó, nagyon magyar király”³⁹ stb.).

Az 1880-as évekre ez a tónus sokat finomodott, és az író dicsőítések helyett inkább „meseszerű” anekdotákkal élt. Egyik adomája szerint az uralkodó úgy írta alá a nevét egy bécsi hotelben, hogy „»Ferenc József király, Budáról.«”. Az író szerint ezzel a „magyarok bevették Bécsset, jobban, mint I. Mátyás alatt.”⁴⁰ Másutt azt hangoztatta, hogy már ő sem veszi meg, csak kölcsönkéri a könyveket, így a „királyunk egészen magyar ember!”⁴¹

---

³⁰ DIÓSZEGI 2001. 37–40., 172–173.

³¹ MIKSZÁTH 1964. 96.

³² MIKSZÁTH 1967. 113.

³³ MIKSZÁTH 1967. 103.

³⁴ MIKSZÁTH 1969. 130.

³⁵ MIKSZÁTH 1988. 15.

³⁶ MIKSZÁTH 1974. 14.

³⁷ MIKSZÁTH 1967. 102–103.

³⁸ MIKSZÁTH 1968. 183.

³⁹ MIKSZÁTH 1992. 77.

⁴⁰ MIKSZÁTH 1964. 75.

⁴¹ MIKSZÁTH 1965. 121.

A városépítő

Jóval könnyebb volt a király szerepének bemutatása a szegedi árvíz idején. 1879. március 12-én a kiáradó Tisza szinte teljesen romba döntötte a várost. Öt nappal később a katasztrófa helyszínére a király is ellátogatott, és segítséget ígért az újjáépítéshez.

A történekről a helyszínről tudósító Mikszáth folyamatosan beszámolt, kitérve az uralkodó szerepére is. Írásaiból egy olyan Ferenc József képe bontakozik ki, aki a veszéllyel mit sem törődve siet bajba jutott népe segítségére. Az író szerint „őfelsége elzékenyülve a roppant csapás által, sietve ott termett a »hajléktalan« városban, csónakon evezett be a düledék falak közé”, és megígérte, hogy „»Szeged szebb lesz, mint volt.«”⁴² Mivel vállalását teljesítette, a városnak így „nemcsak királya I. Ferenc József, de a legnagyobb jóltevője is. Itt járt királyi lábnyomain virág fakadt a szomorú pusztaságban. Egyetlen kegyes szavával föltámasztá Szegedet sírjából.”⁴³

De Mikszáth itt is túllépett a tárgyilagosságon. A látogatásáról például úgy írt, hogy „letette koronáját, mikor itt járt, fényt, pompát, jobbágyi hódolatot elutasított, elfeledte, hogy király; könnyek folytak le egyenruháján, elfeledte, hogy katona... Csupán ember volt, egy nagyon, nagyon jó ember.”⁴⁴ Ez pedig „nem csupán a szerencsétlen, az árvíz által tönkre tett lakosság sorsa fölötti könyörületesség volt, hanem a magyar király fájdalma a magyar nemzetet ért csapás miatt.”⁴⁵ Ráadásul Szegedhez fűződő viszonyuk alapján nagy ellenségével, Kossuth Lajossal is párhuzamba állította, amiből Ferenc Józsefet hozta ki győztesnek.⁴⁶ A helyi népmondákat felhasználva pedig szinte népmesei alakká emelte, aki újkori Mátyás királyként mozdítja el a hatalmával visszaélő kormánybiztost.⁴⁷

---

⁴² MIKSZÁTH 1969. 165–166.

⁴³ MIKSZÁTH 1968. 95.

⁴⁴ MIKSZÁTH 1967. 113.

⁴⁵ MIKSZÁTH 1969. 165.

⁴⁶ „Kossuth Lajos azt mondta erre a városra: »Szeged népe; nemzetem büszkesége.« I. Ferenc József, pedig azt mondta: »Ennek a városnak még különbnek kell lennie, mint aminő volt.« Kossuth Lajos akkor mondta ezt, mikor ez a város őt segítette terveiben, I. Ferenc József pedig akkor, mikor ezt a várost ő segítette a terveiben.” MIKSZÁTH 1969. 246.

⁴⁷ „Te vagy a hibás! mennydörgé a király s a rossz sáfárt, mihelyt székvárosába ért, elmozdítatni parancsolá.” MIKSZÁTH 1967. 61. Valójában az újjáépítésért felelős

Jelenléte a mindennapokban

Ferenc József szimbolikusan is jelen volt alattvalói életében. Róla neveztek el egy kabátfajtát, egy érdemrendet, arcképe pedig ott volt a hivatalokban, sőt néha még a parasztházakban is.⁴⁸

Mikszáth Ferenc József-képét a karriervágy és a törvényi korlátok nagyban deformálták. Újságíróként a kellemetlen témákat többféle módon kerülte meg (pl.: hazugság, elhallgatás, mellébeszélés stb.), kritikáit pedig történelmi témájú műveiben közölte, aminek nem voltak büntetőjogi következményei. Mikszáth a magyarok Ferenc Józsefhez fűződő ambivalens viszonyát a legtalálóbban a XVIII. században játszódó „Páva a varjúval” című elbeszélésével jellemezte, bár ugyanezt önmagáról is nyugodtan megírhatta volna. Eszerint

„a magyar ember lelke két rekesztékből állt, mint ama furfangos kulacsok, amelyekből veres bor folyik, de ha a nyakuknál egy másik rugót nyomunk meg, ugyanaz a kulacs a fehér bort ontja. A király szeszélyétől függ csak, hogy a magyarság a lojalitástól áradozzék, vagy hogy a rebellis rekeszték csapját hagyják-e nyitva?”⁴⁹

IRODALOM

CIEGER András (szerk.)

2004 *A kiegyezés*. Osiris, Budapest.

DIÓSZEGI István

2001 *Az Osztrák - Magyar Monarchia külpolitikája, 1867-1918*. Vince, Budapest.

GERGELY András - SZÁSZ Zoltán

1978 *Kiegyezés után*. Gondolat, Budapest.

---

biztos, Tisza Lajos négy évet töltött a városban, amiért a királytól grófi címet kapott, a város pedig díszpolgárává és képviselőjévé választotta.

⁴⁸ MIKSZÁTH 1972. 143.

⁴⁹ MIKSZÁTH 1957. 124.

GERGELY András (szerk.)

2003 *Magyarország története a 19. században.* Osiris, Budapest.

GRATZ Gusztáv

1992 *A dualizmus kor.* Magyarország története, 1867-1918. I. Akadémiai, Budapest.

GERŐ András

1999 *Ferenc József, a magyarok királya.* Pannonica, Budapest.

KOZÁRI Mónika

2008 *A dualista rendszer (1867-1918).* Pannonica, Budapest.

MIKSZÁTH Kálmán

1955-1961 *Regények és nagyobb elbeszélések.* Akadémiai, Budapest.

1962-1992 *Cikkek és karcolatok.* Akadémiai, Budapest.

SOMOGYI Éva

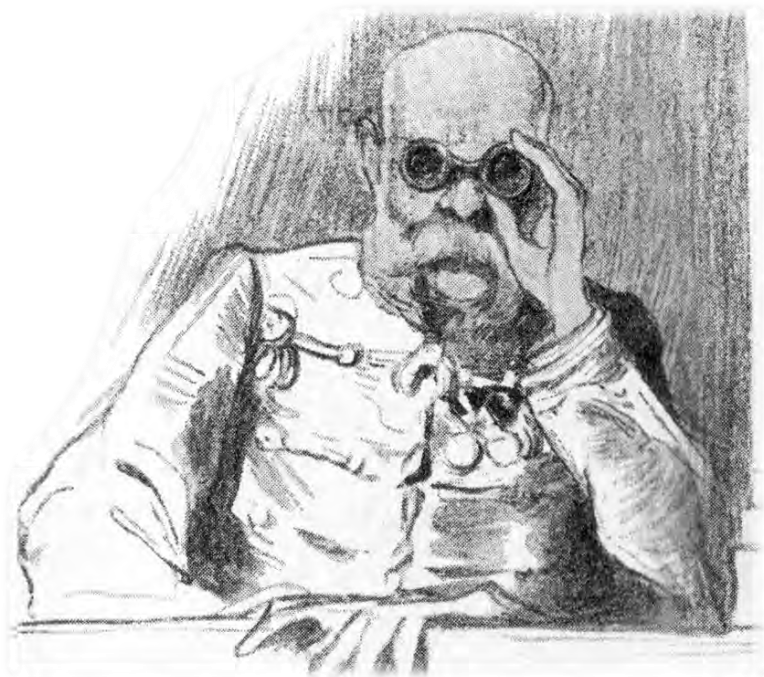
1989 *Ferenc József.* Gondolat, Budapest.

VESZTRÓCZY, ZSOLT

'THE PRINCIPAL HUNGARIAN MAN IS THE KING'

In his works Kálmán Mikszáth often dealt with the character of the Hungarian king, Franz Joseph I. in his works. He would characterize him as a private person, the rebuilder of Szeged and the constitutional monarch of the Kingdom of Hungary. The last one presented the hardest and the most dangerous task. The Austro-Hungarian Empire was not a classical constitutional monarchy, where the ruler reigned but did not govern. Franz Joseph I. had in fact played an active and indeed decisive role in ruling the state, mainly in foreign and military policy and from he would most definitely conduct himself as a monarch with absolute authority over both constituents of the Dual Monarchy. However it was forbidden to criticize him and special laws protected him from political

criticisms. Under the circumstances Mikszáth was not in a position his real opinion about the king and used some techniques to get round this problem. Sometimes he would downright lie or place the policy responsibilities with politicians instead of the king or withheld the truth or simply was gently ironical. His real opinions of the ruler could only be expressed with straightforward directness in his historical novels.

Ferenc József ábrázolása Mikszáth Kálmán: Az én kortársaim c. albumából
(„Az Újság”, Budapest, 1904)

XLII.
Kaiser Franz Joseph mit den Ministern Zieja und Bentheim bei der Szegediner Ueberschwemmung. Originalzeichnung von F. Knyler. (S. 563.)

Ferenc József a szegedi árvíz romjai között
(Über Land und Meer. Allgemeine Illustrirte Zeitung címlapképe)

„...AKINEK NEM KELL TOLMÁCS A TRÓN ÉS A NEMZET
KÖZÖTT...”

Jókai Mór és Ferenc József viszonyának epizódjai

Jókai életrajzírói, Mikszáth Kálmán és Szini Gyula is beszámolnak a Jókai-életregénynek arról a különös epizódjáról, amelyben Ferenc Józsefnek a *megmentő*, vagyis a „jó király” szerepe jutott, mégpedig Jókai élettörténetének egyik legkevésbé dicsőséges pillanatában. Mikszáth Jókai-regénye 1905-1906-ban jelent meg, vagyis mindössze két évvel az író halála után, és – tekintve hogy tudományos igényű, kritikai életrajz az elmúlt bő száz év alatt nem íródott –, mindmáig ez tekinthető a legteljesebb biografikus narratívának. Mikszáth az epizódot azzal a kommentárral illeszti be Jókai élettörténetébe, hogy az a *Jókai Mór élete és kora* lapjain kerül először nyilvánosságra („holtig titokban tudta és akarta azt tartani – aminthogy sikerült is e könyv megjelenéséig”¹), és hogy az 1880-as évben történekről maga Jókai is csak másfél év elteltével szerzett tudomást. A fejezet címét Mikszáth a *Janicsárok végnapjaiból* (1854) kölcsönzi (*Ali kezei hosszúk*), a regény szállóigévé lett mondata pedig már előre jelzi, hogy a Jókai életében 1879-1880-ban eszkalálódó válság megoldása a hatalom legfőbb birtokosának köszönhető, aki a nyilvánosság teljes kizárásával, a legnagyobb diszkrécióval avatkozik be az eseményekbe.

A Mikszáth által elbeszélte eseménysor a következőképpen összegezzhető: Jókai tetemes írói, szerkesztői és lapkiadói jövedelmei ellenére 1880-ra olyan adósságcsapdába kerül az általa (szívességéből, közeli-távoli ismerősöknek) ellenjegyzett váltók miatt, amelyet

---

¹ MIKSZÁTH 1960. II. 122. A kritikai kiadás jegyzetei nem adatozzák, milyen forrásokra támaszkodhatott Mikszáth a történet rekonstrukciójában. Ezért is vélelmezhető, hogy szóbeli közlések alapján alkotta meg a krízisnarratívát. Megerősíti ezt a feltételezést, hogy a „Mit szólna ehhez Petőfi?” mondat forrásaként a kritikai kiadás Feszty Árpádné Jókai Róza *A Jókai ház* című memoárját nevezi meg, amelyet a *Jövendő* című hetilap 1904-ben folytatásokban közölt. A kontextusa azonban Jókai Róza emlékirataiban más volt (ez a mondat „mindig nagyon hatott Jókaira”). MIKSZÁTH 1960. II. 198. Váli Mari Mikszáthnak írott levele megerősíti Mikszáth állítását, mely szerint az életrajz megjelenéséig az eset nem vált publikussá, másfelől Váli Mari nem utal rá, hogy tudomása lenne róla, ki volt Mikszáth adatközlője. PETI 1961. II. 149.

önerejéből sem ő, sem pedig az író valós anyagi helyzetét feltáró Hegedüs Sándor (az író unokahúgának, Jókay Jolánnak a férje; Széll Kálmán kormányának későbbi kereskedelmi minisztere, ekkoriban a Szabadelvű Párt és a pénzügyi bizottság befolyásos tagja) nem tudnak önerejükből megoldani. Hegedüs Tisza Kálmánhoz fordul, Tisza pedig a másnapi audiencián beszámol az esetről Ferenc Józsefnek, aki Tisza diszkrétcióját kéri, és magánpénztárából utalja ki a 36 ezer forintnyi összeget az adósság rendezésére.²

Mikszáth értelmezésében Jókaiamban ambivalens, egymásnak ellentmondó érzéseket keltett a kegyajándék. Miközben örömmel, elismerésként élte meg az uralkodó kitüntető figyelmét és gondoskodását, aközben politikai múltja a független értelmiségi szerep feladásával konfrontálta. Mikszáth nem ítélik, amit jól érzékelt az is, hogy a kérdést: „Úgy ám, de elfogadta volna-e Petőfi?”³ Jókainak a szájába adja, pontosabban Jókai kérdéseként idézi, és végül az eset sikeres elhallgatását annak bizonyítékaként említi, hogy Jókai lelkifurdalása volt az erősebb. Mikszáth az epizód elbeszélésénél az események lehetőség szerint részletes és pontos leírására törekszik, a részletgazdag előtörténet, annak bemutatása, miként került a híres író adósságcsapdába és miként derítette ezt föl Hegedüs, nagyobb figyelmet és terjedelmet kap, mint a biográfusi kommentár, amelyben egyfelől Jókai viszonyát próbálja meg tisztázni a kegyajándékhoz, másfelől életrajzíróként maga is értékeli a történeteket.⁴

Szini Gyula bő két évtizeddel későbbi Jókai-regénye,⁵ bár a korabeli kritika igen kedvezően fogadta, sem irodalmi alkotásként, sem tényanyagában nem hasonlítható össze Mikszáth grandiózus vállalkozásával. Az epizód narratívája (még a XX. fejezet címadása is: *Ali kezei*) Mikszáth nyomán halad, de csak ami az eseménytörténet tényanyagát illeti. Mikszáth visszafogott, inkább neutrális álláspontjával szemben Szini nyílt kritikával vezeti be a krízis elbeszélését, miközben a történet szereplőit, Ferenc Józsefet és Tisza Kálmánt nem nevezi néven: Ferenc József az elbeszélésben *Ali*, Tisza

---

² MIKSZÁTH 1960. II 121–122.

³ MIKSZÁTH 1960. II. 122.

⁴ MIKSZÁTH 1960. II. 122.

⁵ SZINI 1928. Négy évvel a szerző halála előtt jelent meg, ez az utolsó jelentősebb regénye.

Kálmán pedig a *Generális*.⁶ Az olvasónak – az első közlés idején éppen nem bonyolult – feladata tehát a nevek feloldása. Ennyiben Szini a kulcsregény memoárhagyományához folyamodik,⁷ amikor a négy évtizeddel korábban megtörtént esetet annak a műfaji-narrációs repertoárnak a segítségével viszi színre, amely a nyilvánosan nem elbeszélhető, ám a szóbeszédből (egykor) mégis ismert „nyílt titkok” elbeszélését *név* és *akció* „szétválasztásával”, ugyanakkor az olvasó tapasztalati tudását mozgósítva, referencia keresésének olvasói utasításával viszi véghez. Ez a rejtjelezett történetmondás mindig olyan eseménysorra irányul, amellyel kapcsolatban a „hogyan volt” kérdésre sem az elbeszélő, sem az olvasó nem tud pontosan válaszolni, és amely éppen azáltal válik faszcináló „történetté” a kortársak és az utókor számára, hogy „tényszerűsége” eldönthetetlen, valóság tartalma bizonytalan. A cselekményelemek láncolata újrafelismerhetővé teszi azt a tabunak számító „sztorit”, amelyet a diskurzus kizáró rendszerei a nyilvános beszédben nem engednek elhangozni, ám a narrátor mégsem követ el tabutörést, hiszen az általa előadott történet csupán „hasonlít” egy másik történethez: a fikció imaginárius világában a történet másokkal esik meg, az akciók más nevekhez rendelődnek hozzá. Ha az elkódolt neveket az olvasó megfejti, netán történeti, biográfiai személyekkel azonosítja, az már az ő értelmező műveletének lesz az eredménye, nem pedig az elbeszélésé. Vagyis Szini már a jelenet színrevitelének módszerével minősíti a Jókai-biográfiának ezt az epizódját. A történetek hitelességét és Jókai magatartásának etikusságát egyszerre kérdőjelezi meg azzal, hogy tabutörténetként, „nyílt titokként” beszél róla. Szini nem fél attól sem, hogy elbeszélőként ítéletet mondjon Jókairól, miközben nem törekszik főhőse karakterének vagy motivációinak megértésére sem. Míg a Szini számára forrásul szolgáló Mikszáth-elbeszélés kronologikus rendben halad, nagy gondot fordítva a körülmények ismertetésére, az eseménylánc egyes cselekményelemeihez nem fűzve kommentárokat, vagyis Jókai és a maga olvasatát a kegyajándékról akkorra tartogatja, amikor az olvasó már tisztában van a történetekkel, Szini nemcsak a sorrendet fordítja meg, hanem a hangsúlyokon is változtat.⁸

---

⁶ Mikszáthot követi ebben is: a szállóigéből a párhuzamosítás a Jókai-hős és Ferenc József között nyilvánvaló, Tiszát pedig a Mikszáth-fejezet is emlegeti a gúnynevén, *Generálisként*.

⁷ A kulcsregény műfaji tradíciójáról vö. TÖRÖK 2013. 363–366.

⁸ SZINI 1928. 193–194.

Az epizód elbeszélését a király és a költőfejedelem kettős portréjával indítja, amely végül Ferenc József jellemrajzába fordul át. Szini Ferenc Józsefet következetes uralkodóként ábrázolja. Bár a zanzásított életút bemutatása a tizenhárom aradi vértanú halálos ítéletének aláírásával kezdődik, az uralkodó lépéseit olyan szükségzerű, státuszából és szerepéből következően logikailag értelmezhető politikai döntésekként ábrázolja, amelyeknek végeredményeként *politikusi* teljesítményét pozitív mérleggel zárja. Ferenc József megítélésében a „becsület” és a „korrektség”, mint állandó, a politikai életút egészét meghatározó erények jutnak perdöntő szerephez, a király egyenesen a megtestesítője ezeknek az erényeknek. Az ország és az uralkodó viszonyát az (erősen) kivonatos elbeszélés a szélsőséges mélypontról (vértanúk halálos ítéletének az aláírása) elrugaszkodó és töretlenül felfelé ívelő üdvtörténeti narratíva feszültségébe helyezi, amelynek csúcspontján az uralkodó a nemzeti közösség első embereként („legelső magyar”) az aranykor elhozója („a béke és kulturális virágzás korszakát jelenti neve”).

A Jókai-portré dinamikája ezzel ellentétes. A kivonatos elbeszélés előrefutó, lineáris kronológiáját itt a megfordított időrend, a visszatekintő elbeszélés logikája váltja fel. A krízisnarratíva kiindulópontjául a nyolcvanas évek Jókait sújtó *sensus communis*át választja, amely Szini leírásában nem egyszerűen negatív. Ennél jóval többről van szó, hiszen rajongói, hívei csalódtak benne, a korábban szeretett személy okozta csalódás pedig óhatatlanul is fájdalmas, hiszen emocionális értelemben is veszteség, amelyben az, aki csalódik, nem tud neutrális vagy érintetlen maradni. Szini kemény ítélete szerint az egykori forradalmárból a nyolcvanas évekre „megvesztegetett udvari dalnok” lett, aki a fiatalon megszerzett közmegebecsülést és szeretetet játszotta el, és akinek hite folyamatosan erodálódott. A március 15-i vértelen forradalom ikonikus alakját, a 23 éves Jókai Móric ideálképét szembesíti a nyolcvanas évekre világhírűvé lett sztáríró Jókai kultikus figurájával, azzal a magyar íróval, aki három évtizeden át jól (kortársainál kétségtelenül jobban) tudott alkalmazkodni a folyamatosan változó társadalmi, politikai, gazdasági és mediális körülményekhez. Szini következtetése szerint Jókai népszerűsége az uralkodóhoz való lojalitásnak esett áldozatul. Amíg Ferenc József uralkodói teljesítményét a kiegyezést követő gyors fellendülés perspektívájából éppen azért ismeri el, mert pragmatikus döntéseiben képes volt reagálni a körülmények változásaira, meghallani a kor szavát

(„Deák megmagyarázza... Magáévá teszi.”), addig Jókainak ugyanezt nem bocsátja meg. Úgy is fogalmazhatnánk, Szini életrajzi regényében a narrátor Jókaival szembeni elvárásai időben statikusak: főhősét a nyolcvanas években sem az *Üstökös*, *A Hon* alapítójaként, a *Vasárnapi Ujság* meghatározó munkatársaként, a nagyregények szerzőjeként, „a” világhírű magyar íróként igyekszik megérteni és megjeleníteni. Szini a nyolcvanas évek krízisének elbeszélésénél sem tud elszakadni attól a fiatalembertől, aki Jókai volt egykor, és az öregedő író „valósága” mintha csak zavarná ebben. Szini életregényében a krízis nem fordulópont. Mikszáth innen eredezteti az uralkodóval szembeni lojalitás problémáját, Szini elbeszélésben Jókai ekkor már fogott ember, aki nem a hazának és a magyar irodalomnak tett szolgálataiért kapja a kegyajándékot, hanem politikai lojalitásaért cserébe. Ez az epizód tehát nem maga a válság és a krízis, hanem egy hanyatlástörténet végső, mindent eldöntő záróaktsusa.⁹

Mikszáth persze más perspektívából tekint az őt megelőző generáció legnagyobb alakjára: a tehetség felismeri, elismeri és értékeli is a másik emberben a tehetséget, a sikeres író nem zavarja a siker, inkább megérteni akarja a lélektanát, hiszen ennek a megértésaktusnak a legalapvetőbb motivációja az önmegértés. Szini perspektívája más: Jókai nemcsak egy megelőző generáció ikonja, de az írói sikeré, tulajdonképpen ekkoriban a magyar irodalmi világsikeré is. A közepes tehetségű és nem különösen szerencsés pályafutást maga mögött tudó Szinit tehát a hatásiszony kézenfekvő magyarázatán túl számos más tényező is inspirálhatta arra, hogy Jókai elismertségére (különösen, ha ezt politikusok juttatják kifejezésre) az írói teljesítményen túl, pontosabban: azon kívül keresse a magyarázatot. Az életrajzíró státusza, irodalmi életben betöltött pozíciója és alaphangoltsága kétségtelenül predesztinálta az „extern” magyarázat elfogadására, ám ennek a narratívának az elbeszéléséhez – hiszen nyilvános megszólalás – komoly legitimációra volt szüksége, olyan érvekre, amelyeket az irodalmi élet szereplőinek legalább egy része oszt vagy elfogad. Annyi bizonyos, hogy Szini emocionális és sarkos ítéletére a Tiszával való barátság, az író politikai „karrierje” önmagában nem szolgáltatott elégséges magyarázatot. Ha arra próbálunk választ keresni, milyen események és körülmények tették lehetővé, hogy Szini hangot adjon annak az indulatmentesnek nem nevezhető, érzelmes haragnak, amely

---

⁹ SZINI 1928. 197–199.

a „lojalitásvádból” kiolvasható, az 1890 és 1892 közötti időszakból két fontos, Ferenc József személyéhez közvetlenül kapcsolódó szimbolikus aktus emelkedik ki.

Az első, feltételezésem szerint, Jókai életművének leghosszabbtávú, egész életén átívelő „projektumával” áll összefüggésben. *A magyar nemzet története regényes rajzokban* lezárására, utolsó, harmadik kötetének megjelenésére, amelyben a magyar história elbeszélése eljut az író jelenkoráig, 1890-ben került sor, 35 évvel az első kötet megjelenését követően.¹⁰ Zárófejezete a beszédes *Magyarország van!* címet viseli. A patetikus zárlat Ferenc Józsefet a honalapító Árpád utódként egy egyszerre klasszikus és üdvtörténeti nagynarratíva csúcspontjára helyezi.

„A Mindenható megadta, hogy a mely nagy művet Árpád fejedelem megkezdett és dicső uralkodónk, I. Ferenc József, az ezredik év beteltével bekoronázhatott, felségesen országoló királyunk még sokáig magasabbra emelhesse, s a jövő századokban a magyar nemzet nagy hivatásának csak dicsőséges folytatása legyen, de sohase legyen – Vége.”¹¹

A trilógiát lezáró többszörösen összetett mondat utolsó szava, a „vége” a könyvészeti kód, az oldal tipográfiai elrendezésének az értelmében a grandiózus vállalkozás egészére vonatkozik, a három kötet, a könyvsorozat végét szignalizálva. A mondat verbális kódjainak a szintjén azonban a „sohase legyen vége” óhajtó modalitású szintagmája szemantikailag ezzel ellentétesen, a vég lehetőségét törlés alá helyezi: annak a kívánságnak (vagy inkább reménységnek?) adva hangot, hogy a következő századokban a nemzet felemelkedése folytatódjék. Vagyis a verbális kód a nemzeti emelkedésre vonatkoztatva a tagadó szerkezettel a megszakítás nélküli folytonosságot, a végtelenséget állítja (illetve: óhajtja!) a szótári jelentéssel szemben. A verbális és a könyvészeti kód egymással szembeni kijátszása a szemantika szintjén, a két különböző, sőt, egymással ellentétes kontextuális jelentés érvényességének egyidejűsége nem szokatlan retorikai eljárás Jókaitól. A fejezet nyitómondata¹² a múlt század (a 18. század) elejének

---

¹⁰ JÓKAI 1890.

¹¹ JÓKAI 1969. II. 492.

¹² „A múlt század elején Magyarország még egy darab Ázsia. Lakatlan mocsaras vidékek, mederváltó folyamok, míveletlen puszták, homoksivatagok közepett,

Magyarországot pusztaként, „egy darab Ázsiaként” írja le, és ezzel állítja szembe a „ma” (a 19. század végének) Magyarországot, amely vasúti hálózatának és a „zónarendszernek” köszönhetően „új korszakot kezdeményez Európa közlekedési életében”, ezzel is hozzájárulva ahhoz a fejlődéshez, amelynek eredményeképpen a haza az elbeszélés jelenidejében „már méltán válik be Európa közepének”. A fejezet egésze erre az idő-és értékszembesítő, ellentétező logikára épül. A múltat és a jelent a közlekedési hálózat után a mezőgazdaság, az ipar, az export, a városépítészet (főváros), a társadalom, a kultúra és a tudomány részrendszereinek számbavételével ütközteti egymással. Az ellentétek sora annak a látványos és gyors fejlődésnek az érzékeltetésére szolgál, amely a 18. század eleji pusztá, ázsiai Magyarországot a 19. század végére Európa „közepévé” tette. A két kontinens metonimikus szembeállításában Ázsia a nomád, preindusztriális, míg Európa a fejlett, modern, indusztriális társadalom helyett áll. Az ellentétező szerkezetek halmozó ismétlése a szöveg előrehaladásában a fokozás eszközévé válik, és ennek a végpontjára helyezi Jókai az imént citált passzust, amelyben Ferenc József Árpád művének, az ezeréves projektumnak a beteljesítőjeként jelenik meg.

Ferenc József alakja azonban már korábban, az *István nádor* című fejezetben felbukkan. István főherceg portréja a regényes rajzok nagynarratívájában proleptikus funkciót tölt be, amennyiben megjövendöli, előkészíti Ferenc József érkezését. István főherceg bemutatását két olyan mozzanatra építi, amelyek Ferenc Józseffel kapcsolatban válnak majd a közvélekedést és a nemzet Ferenc Józsefhez való viszonyát szimbolizáló elemmé:

„István főherceg már a magyar nemzet véréből való vér volt. Gyermekkorában falun nevelkedett. Az alcsuthi kastély körüli sivatagot látta atyjának »kertészkedő» kezei alatt paradicsommá felvirulni. Játzó társai voltak a paraszt-gyerekek, a kik őt »*palatinus Pistának*» nevezték s ez volt később is a népszerű címe.”¹³

---

városoknak nevezett sárfészek-helységek, melyeket feneketlen utak kötnek össze s ezeken kínlódva vontató paraszt gebék végzik a közlekedést, miket az úri nyelv „forspont” névvel gúnyol. Pusztákon, erdőkön zsványoknak, betyároknak áll a világ. Az utazó testamentumot tesz, mielőtt nekiindul, s áldhatja a sorsot, ha hetek múlva épségben visszatérhet.” JÓKAI 1969. II. 488.

¹³ JÓKAI 1969. II 421.

Az István főherceg ragadványnevének (*Palatinus Pista*) keletkezését elbeszélő anekdota nemcsak azt jövendöli meg, hogy a magyar beszélőközösség majdan Ferenc Józsefet is felruházza egy ragadványnévvel (*Ferenc Jóska [apánk]*), mégpedig olyan *elismerést, kedveskedést kifejező bóknévvel*,¹⁴ amely király és alattvalói bensőséges, szeretetteljes viszonyára utal. A *név* eredettörténetét megvilágítani hivatott anekdotát a krónikás-elbeszélő azzal a konstatívummal vezeti be, amely István főherceg nemzethez tartozását a nemzeti-vérségi leszármazás rokoni kötelékének metonímiájával feloldhatatlan és természetes összetartozásként állítja be. A *közösség*, az egyazon közösségbe való tartozás mozzanata itt is, akárcsak a ragadványnév esetében (hiszen keletkezésének és használatának is előfeltétele a beszéd- vagy diskurzus *közössége*), azt a jelenetet készíti elő, amelyben Ferenc József, ugyan még csak „leendő királyként”, királyi biztosként, de először színre lép a magyar történelem elbeszélésében.

„Budára visszatérve, Pest megye főispáni székébe lett beiktatva. E beiktatásnál a királyi biztos tisztét *Ferenc József* főherceg, később császár és király, végezte. Mindenki el volt ragadtatva a deli szép ifju trónörökös magyar nyelven tartott beiktató beszéde által. Ime egy leendő király, a ki a magyarhoz ősei nyelvén fog beszélni, a ki meg fogja érteni, a mi a magyarnak szivéből fakad, a kinek nem kell tolmács a trón és nemzet között.”¹⁵

A krónikás úgy tudósít a ceremónián részt vevők elragadtatásáról, hogy a főherceg külső megjelenését leíró jelzők (*deli, szép, ifjú*), a trónörökös testi adottságainak esztétikaisága, a *látható* (szépség) csupán előkészíti azt a viselkedést vagy akciót, amelyet a *leendő király* cselekszik meg, amikor a beiktatási beszédet *magyar* nyelven tartja meg. A hallgatóság elragadtatásának valódi oka tehát a beiktatási beszéd, de nem annak tartalma – nem véletlen, hogy a krónikás egyetlen félmondatot sem veszteget erre –, hanem annak *nyelve*. Az *ősök nyelvén* megszólaló leendő király a magyar nyelvű szónoklattal tanúbizonyságot tesz a közösség nyelvének birtoklásáról; a krónikás azonban az elmúlt jövő perspektívájából visszatekintve az eseményre a trónörökös első nyilvános beszédének magyarnyelvűségét

---

¹⁴ ÖRDÖG 1973. 154.

¹⁵ JÓKAI 1969. II. 422–423.

(anyanyelvűségét) a *megértés* ígéretének egy másik, ezúttal már nem a nyelvi kompetenciára, hanem a közösség vállalását deklaráló aktus szellemében, a közösség megértésének jóslataként értelmezi, tehát a *megértéssel lenni valami vagy valaki iránt* értelmében. Annak, hogy Ferenc József első nyilvános szereplését egyúttal az alattvalókat a saját nyelvükön megszólító uralkodói gesztus megnyilvánulásaként viszi színre az elbeszélő, valódi funkciója a regényes rajzok zárómondata felől látható be. A jó király, a megértő, Árpád művét kiteljesítő uralkodó elérékezését éppen az vetíti előre, hogy Ferenc József érti és beszél is a magyar ősök nyelvét, akinek „nem kell tolmács a trón és nemzet között”, aki tehát éppen a nyelv közössége okán lehet utódja és befejezője a honalapító tervének.

A beiktatási epizód elbeszélése Jókai szatirikus regényében, *A kiskirályokban* is szerepel. A cselekmény- és cselekményesítő elemek szintjén a magyar nyelvű szónoklat két színrevitele nem különbözik egymástól. A narratív fikció azonban, szemben a krónikás elbeszéléssel, nem fukarkodik a minősítő jelzőkben, a narrációban a nyelv emotív funkciója kerül előtérbe, az elbeszélést egyúttal az élőbeszédhez közelítve, a mesemondás performatív aktusának az illúzióját igyekszik megteremteni. *A hazafiak örömkönyveiből támadt szivárvány* iróniától sem mentes képzavara és a trónörökös *királyfiként* való emlegetése a népmese szótárára való utalással a csattanó pátoszát (háromszáz év után először szól egy jövődöbéli király a magyarokhoz az anyanyelvükön) végső soron a fikció önfeltárásának eszközével, a történeti esemény „népmesévé” alakításával oldja fel.

„A nádor volt a kisebbik király Magyarországon. A szép daliás alakot Pest vármegye gyűléstermében avatta fényes és hatalmas méltóságába maga az akkori trónörökös, a mostani magyar király: Ferenc József. Haj, micsoda szivárvány lehetett az ott, ami az ezernyi hazafiak örömkönyveiből támadt, mikor az édes hazai nyelven hallották beszélni a magyar királyfit, először háromszáz esztendő óta, a magyar nádorhoz.”¹⁶

A kiskirályok iménti passzusa azonban a kortársak szemében aligha oldhatta fel azt a kontextuális nehézséget, amely a regényes rajzok zárlatával kapcsolatban elkerülhetetlen volt első megjelenése idején: Ferenc József magyar királlyá koronázásának 25. évfordulója

---

¹⁶ JÓKAI 1968. II. 236.

ekkor már belátható távlatba került, és a korabeli sajtó egyre gyakrabban tematizálta is ezt a tényt. A regényes rajzokban az István nádor és Ferenc József alakját összekötő szekvencia a Keresztelő Szent János – Jézus bibliai sémáját követi, a prolepszis biblikus sematikája pedig a legfőbb eszköze lesz a patetikus üdvtörténeti narratívának, amelyet az előkészítő szövegrészek humora kevésbé képes megrendíteni. Hasonló retorikai eljárás, hogy a regényes rajzok és így a magyar történelem kezdőpontját összeköti a magyar történelem *elbeszélésének* zárlatával, amelynek hatása elkerülhetetlenül disszonáns. Árpád és Ferenc József alakjának összekapcsolásával a mítoszi időbe (vagyis a történő történelmen, politikán, „aktualitásokon” kívül) helyezett, éppen ezért feltétel nélkül és a közösség valamennyi tagja számára elfogadható alapító atyát az életművet érintkezési, illesztési felületként alkalmazva hozta metonimikus kapcsolatba saját jelenkorának (még élő) politikusával (amit az egyik elkezdett, megálmodott, azt a másik valósítja meg, váltja valósággá). A mítoszi idő azonban a történő jelentől való elválasztottságában nyeri el kitüntettségét: az éppen élt jelennel tehát logikai értelemben is zavaró lehet az összekapcsolásnak ez a módja. Ferenc József ráadásul olyan aktív politikus és uralkodó, akinek a személyéhez a *generációs emlékezetben* még élő, vagyis ekkoriban a nagyszülők traumatizáló, háborús történeti tapasztalatainak szóbeli elbeszélései (is) hozzákapcsolódnak. A generációs emlékezetnek ezt az érzelmi érintettségen alapuló erejét a kiegyezés utáni gyors gazdasági és társadalmi fejlődés sem lehetett képes hatástalanítani, különösen a regényes rajzok megjelenésének idején. A magyar uralkodó megkoronázásának negyedszázados jubileuma ugyanis nagyjából egybe esett annak az időbeni határvonalnak az elérésével, amely a generációs emlékezet korszakának lezárulását jelölte ki. 1849 szemtanúinak, a potenciális tanúságtevőknek a kihalása ugyanis szükségszerűen nem az identitásformáló történelmi esemény iránti közönyt váltja ki a közösségből. A generációs emlékezet határa mindig inkább valamifajta fókuszpontként képzelhető el, amely tudatosítja a közösség tagjaiban az emlékezet- (és identitás)vesztés veszélyeit, és ezért a közösségi emlékezet fontosságát; érzékenyít. Ennek a folyamatnak az elfojtására a kiegyezés utáni gyors és látványos gazdasági és társadalmi fejlődés sem lehetett képes. A regényes rajzok zárlatának lehetséges olvasatait, és így Jókai írói eljárását ez az utóbbi tény mindenképpen negatívan befolyásolta.

A másik szimbolikus aktus a királyhymusz megírása, amelynek köszönhetően Jókai 1891-ben támadások keresztüztüzebe került, és a közvélemény rásütötte a „tulloyalítás” bélyegét. Jókai a királyhymusz az országos daláregyesület igazgató választmányának felkérésére írta. A választmány 1891. március 8-i ülésén döntött arról, hogy a többszöri, eredménytelen pályáztatási procedúrát megkerülve, a szöveg megírására Jókait kéri fel, és majd csak a megzenésítésre ír ki nyilvános pályázatot. Az Egyetértés 1891. március 9-i számában arról is hírt adott olvasóinak, hogy a választmány küldöttsége már az ülés délutánján látogatást tett az írónál, aki a királyhymusz szövegét heteken belül eljuttatta Lung György elnökhöz, és az egyesület választmánya 1891. április 9-i ülésén (vagyis a felkéréstől számítva kereken egy hónap múlva!) a verset egyhangúlag elfogadta.

Jókai felkérése egy akkor már lassan egy évtizede húzódó kudarcsorozat végére volt hivatott pontot tenni. Az országos magyar daláregyesület először 1882. augusztus 19-i közgyűlésén tárgyalta meg a magyar királyhymuszra kiírandó pályázat alapelveit, illetve az erre vonatkozó javaslatot.¹⁷ A bemutatót a következő évre, 1883-ra, Szent István ünnepére tervezték. A pályázat annak ellenére eredménytelen maradt, hogy igen magas (a szövegírónak száz, a komponistának 200 arany) pályadíjat tűztek ki. A beérkezett pályaművek nagy száma fordított arányban állt azok minőségével: a jutalom vonzó összege főleg a dilettánsokat vonzotta.¹⁸

A királyhymusz ügye a sikertelen pályázat ellenére sem került le a napirendről. Közismert, hogy a magyar királyi operaház megnyitására Liszt Ferenc Podmaniczky Frigyes felkérésére komponált ugyan egy királyhymuszt (*Magyar király-dal/Ungarisches Königslied*), amelynek szövegét ifj. Ábrányi Kornél írta, ám a Rákóczy-nóta motívumának felhasználása miatt végül maga a megrendelő is elállt bemutatásától. A daláregyesület ilyen előzmények után döntött Jókai személyéről: a királyi családdal ekkoriban már hosszú ideje jó viszonyt ápoló író a közönség szemében még mindig a magyar

---

¹⁷ KARCZAG – SZABOLCSI 1882. 1.

¹⁸ Jókai a *Szél Gáspár utódai* (1890) című humorisztikus tárcája a nyilvános irodalmi pályázatok által életre hívott dilettánsok groteszk rajza, amelyben a királyhymusz az amatőrök és az önjelöltek számára különösen vonzó műfajként jelenik meg. JÓKAI 1890a. 2.

irodalom koronázatlan királya és a magyar függetlenség ikonja egyszemélyben, kézenfekvő választásnak tűnt.

1891. április 11-én, szombaton az országos napilapok pártállástól függetlenül lehozták Jókai *Királyhymnusát* és az országos daláregyesület felhívásának a szövegét is.

Királyhymnus

I.

Isten tartsd meg országunk királyát,
Fény borítsa szentelt koronáját;
Trónját boldog nemzet támogassa,
Honszerelmünk emelje magasra.
Nemzetnek atyja! Im hozzád kiált

II.

A királynak adj áldást, hatalmat,
Boldog békét, harcban diadalmat;
Áldott hírét szikla, róna, tenger,
Merre nap jár, büszkén visszazengje.
Nemzetnek atyja! Ím hozzád kiált
A népnek ajka: Tartsd meg a királyt!

III.

A király a jog s szabadság vértje:
Minden honfi éljen, haljon érte!
Karja, lelke győzzön a viszályon,
Dicső neve késő korra szálljon.
Nemzetnek atyja! Im hozzád kiált
A népnek ajka: Tartsd meg a királyt!¹⁹

A királyhymnus ügyének közéleti és politikai jelentőségéről mindent elárul az a tény, hogy mind a kormánypárti, mind az ellenzéki sajtó, vagyis a korabeli média egységesen, egyazon napon, a szöveg és a felhívás közlése mellett döntött. A Budapesti Hírlap eljárása azért is tanulságos, mert a következő napokban kirobbanó vita lefolyásának a menetét vetíti előre. Miközben ugyanis a politikai napilapok – a Magyar

---

¹⁹ A vers és a felhívás szövege a *Nemzetben*, *Pesti Naplóban*, az *Egyetértésben*, a *Budapesti Hírlapban*, a *Magyar Hírlapban* és a *Pesti Hírlapban* is megjelent. Az alábbiakban ezt a verziót közlöm. (Kötetben: JÓKAI 1899. I. 38.) A strófákat a kötetkiadás már nem jelöli római számokkal, a szöveg csupán a központosításban tér el.

Hírlap a beküldött olvasói vélemények kommentár nélküli közlésével–megnyitották felületeiket az olvasói vélemények számára, azok nyílt és őszinte közlését ígérve, azonközben tudatosan és kiváló stratégiával tematizálták azokat a problémákat és kérdéseket, amelyek végig dominálták a vitát. Lényegében kizárva ezzel más szólalomok belépésének a lehetőségét, jó előre „moderálva” a már forgalmazottakon túl más – vagy más jellegű – argumentumok cirkulációját.

A Budapesti Hírlap a címdalán, „A Budapesti Hírlap tárcájá”-ban közölte Rákosi Jenő alapos, egyszerre kontextualizáló és filológusokat megszégyenítően körültekintő szövegelemző írását *Királyhymnus* címmel, miközben az a vers, amelynek mondattani fogyatékoságait és rímpárjainak hangzását hosszasan analizálta, az „Irodalom és művészet” rovatban, a harmadik oldalon kapott helyet. A napilap persze arra való, hogy lapozgassák. A szerkesztői szándék azonban nyilvánvalóan az volt, hogy mielőtt az olvasó elolvasná a három strófát, már rendelkezzen valamiféle előzetes tudással a verssel kapcsolatosan. Rákosi cikkének első fele azt a kérdést járja körül, miért nem sikerült 1867, vagyis Ferenc József magyar királlyá koronázása óta megoldani a magyar királyhymnus problémáját. A Budapesti Hírlap, ahogyan erre Rákosi utal is, több vezércikkben is kiállt a magyar királyhymnus szükségessége mellett.²⁰ Rákosi szerint a királyhymnus ügyének nehézségei kétfélek. Az egyik a megfelelő szöveg és zenei kompozíció megtalálása. A komponista feladatát komplexebbnek, nehezebbnek értékeli: olyan dallamot, amely egyszerre magasztos és egyszerű, így jó esélye van a népszerűsége és szerethetősége, még olyan világklasszis komponistának sem sikerül magától értetődően megalkotnia, mint amilyen Liszt Ferenc. A polémia későbbi szakaszában Liszt *Királydal*ának elutasítása rendre politikai kérdésként merült fel. Rákosi cikkének tárgyyszerűségét és nyitottságát mi sem jellemzi jobban, mint hogy szembenéz azzal is: a Liszt-dal minden szépsége ellenére sem az a darab, amely „slágerré” válhatott volna, vagyis esélye lett volna a széles körű népszerűsége, a gyors és spontán

---

²⁰ A *Budapesti Hírlap* 1890. augusztus 9-i számának vezércikke *A Gotterhalte* címmel arra a komoly sajtópolémiát kiváltó esetre reagált, amely a Szapáry-kormány magyar tisztviselők ellen elrendelt fegyelmi vizsgálata nyomán robbant ki, mert a tisztviselők „felségsértést követtek el a Gotterhalte ellen”. A vezércikk azzal bírálja a kormányt, hogy „protégálja a Gotterhaltét s a magyar királyhymnuszt megbuktatta”. (-s.) 1890. 1.

elterjedésre. A nehézségek másik csoportja a nemzeti emlékezettel kapcsolatos: azokkal az érzelmekkel, amelyeket a magyar hallgató a *Gotterhalte* dallamához, a himnusz szimbolikus tartalmához kapcsol. A magyar királyhymnus mellett „mozgalom” Rákosi szerint elsősorban érzelmi okokra vezethető vissza: az osztrák himnusz „a boldogtalanság korának muzsikája” ránk, magyarokra nézve, amely a „feledés fátyolának föllebbentésén” túl másra nem alkalmas.

Rákosi olvasatában „*Jókai verse elég alkalmasnak látszik a keresett célra. Rövid strófákban van, kissé banális, a mi ebben nem hiba, refrénes, a mi szükséges.*” Rákosi Jenő, a szöveg későbbi kritikusaival ellentétesen, a vers szövegét nem autonóm alkotásként, vagyis az irodalmi műfaj értelmében vett *hymnusz*ként tárgyalja. Olyan „köztes termékként”, amely a megzenésítés alapanyagaként a zenei kompozíció hatására még alakulhat, változhat. (Ahogyan ez meg is történt: az Erkel-féle feldolgozásban a refrén utolsó sorának második felét, a „*Tartsd meg a király!*” félsort ismételni kell.) Kritikai megjegyzései is a vers énekelhetőségét esetlegesen nehezítő pontokra vonatkoznak.

A *Pesti Napló* a vasárnapi szám címlapján (a tárcasávban) *Magyar Király-hymnus* címmel szentelt alapos elemzést a versnek és ettől elválaszthatatlanul a királyhymnus politikai kontextusának.²¹ A cikk tételmondata („Nemzeti politika, hogy Magyarországnak mint önálló államnak külön hymnusa legyen.”) a *magyar* királyhymnust az önálló magyar államiság, a magyar alkotmányosság megnyilvánulásaként értelmezi: a szuverenitás olyan bizonyítékeként, amely nem a jog, hanem egy ennél erősebb kötelező erő, a szokásjog okán jár ki az önálló államisággal rendelkező nemzeteknek („A jogra ugyan az nem tartozik, de tartozik a szokásra”).²² Az az európai gyakorlat, amely az udvari etikett szerint az uralkodó megjelenéséhez, fogadására vagy búcsúztatására egy őt megszólító királyhymnus zenéjét kapcsolja hozzá, az uralkodó nyilvános politikai szereplésének fontos politikai (vagyis önmagában is a szimbolikus kommunikáció részét képező) esztétikai hatáseleme. Az argumentáció itt jut el ahhoz az alaptéziséhez előkészítő kulcsmomentumhoz, amely a kiegyezés utáni negyedszázad biztonnyal egyik legérzékenyebb kérdését érinti, és elválaszthatatlan az uralkodó, Ferenc József személyétől. A gazdasági

---

²¹ N. N. 1891. 1.

²² N. N. 1891. 1

és társadalmi fejlődés ekkor már látványos és kézzel fogható eredményei önmagukban ugyanis sem egyszerűbbé, sem gyorsabbá nem tették a közösségi emlékezet- és gyász munkában a modern Magyarország alapítótörténeteként funkcionáló márciusi forradalom és az azt követő szabadságharc traumáinak feldolgozását. A magyar királyhymnus ügye azért válik negyed századdal a kiegyezést (és Ferenc József magyar királlyá koronázását követően) ennyire éles kérdéssé, mert valódi tétje a nemzeti emlékezet integritásának a megőrzése. Magyar királyhymnus hiányában a magyar király tiszteletére is az osztrák császári néphymnuszt játszották: azt a „Gott elhalte”-t, amely a magyar történelmi tudat számára a „Reichseinheit” gondolatának zenei kifejeződéséeként a magyar alkotmányossággal éppannyira összeegyeztethetetlen, mint a rosszemlékű fekete-sárga zászló és a kétfejű sas.²³ A cikkíró ebből vonja le azt a következtetést, hogy „[a] magyar Király-hymnus tehát nem egy vers és nem egy zenedarab, hanem politikai követelmény. A verset is, a zenéjét is ezen szempontból kell megítélni.”²⁴ Hogy korábban az udvar elutasította a Liszt-kompozíciót, a cikk szerint hasonlóképpen erre vezethető vissza. A politikai környezet változása azonban kedvezett a magyar királyhymnus ügyének: nemcsak az udvar, de a magyar arisztokrácia is készséget mutatott a magyar királyhymnus elfogadására, amit a Zichy Antal által felajánlott pályadíj is bizonyít.

A Pesti Napló tárcája két, egymással összeegyeztethetetlen kíváncsúnak ad hangot: egyrészt annak, hogy Jókai szövegét kell elfogadni – hiszen szerzősége esélyt jelenthet a szentesítésére²⁵ –; másrészt annak, hogy a szöveget ebben a formában nem szabad elfogadni, vagyis azt Jókainak át kell írnia. Kifogásai – a szemiotika nyelvére lefordítva – abból fakadnak, hogy miközben korábban maga is hangsúlyozta a műfaji követelmények fontosságát, a vers egyes szakaszainak bírálatában eltekint a vers ebből következő *használati*

---

²³ N. N. 1891. 1

²⁴ N. N. 1891. 1

²⁵ „A szöveget a Király-hymnuszhoz megírta Jókai Mór. Én, ki tíz vezércikket is írtam a magyar Király-hymnus mellett, köszönettel fogadom Jókai versét. Ő kedves embere a királynak, s mint boldogult Rudolf trónörökös barátja nagy kegynek örvend, az ő tollából a verset szívesen veszi a király és környezete. Bizonyos garancia fekszik ebben, ha a vershez a zene is meglesz, azt visszautasítani nem fogják. Az udvari poéta, ki egyszersmind a nemzet koszorús költője, a legalkalmasabb egyéniség Magyarországon arra, hogy a Király-hymnuszt megírja.”
N. N. 1891. 1.

jellegétől. Attól a körülménytől, hogy ez a szöveg kizárólag egy adott kommunikációs szituációban hangzik majd el (a magyar király megjelenésekor – függetlenül Ferenc József személyétől!), használata megszabott, másra nem alkalmazható, vagyis a tárcáiró a verssorokat *mondatként*, nem pedig *megnyilatkozásként* közelítette meg. A hosszú hibajegyzéken végigtekintve feltűnő ugyanis, hogy a hiányolt elemek olyan szemantikai markerek, amelyek az írott szövegben ezt a kommunikációs kontextust „helyettesíthetnék”: vagyis azok a deiktikus elemek, jelzők, amelyek az éneklő és a megszólított személy kijelölésére vonatkoznak. (A felsorolás sorrendjében: nincs benne szó Magyarországról, magyar királyról, magyar nemzetről; az egész versben a *magyar* szó nem fordul elő; az „országunk királyát” megfogalmazásból nem derül ki: „Micsoda ország?”, ugyanezt a kérdést ismétli meg a harmadik sorral kapcsolatosan: „trónját boldog nemzet támogassa” – „Micsoda nemzet? ”; a „nép”, „nemzet” soha nem kap jelzőt, ezért a szövegből nem derül ki, hogy abban a *magyar* népről és nemzetről van szó; kozmopolita, mert szövege általános.) Ezen kívül három kritikai észrevételt tesz: ezek is visszaköszönek még a későbbi vitákban, eszerint nincs benne lelkesedés; nem szerepel benne az *alkotmány* szó; a második versszakban suta a rímelés.

A „szellemet” a Magyar Hírlap engedte ki a palackból: a Jókai nimbuszát alaposan megtépző vita, amelyben túlzott lojalitással és „kozmpolitizmussal” is megvádolták, a lap kezdeményezésére robbant ki. 1891. április 12-én, a vasárnapi szám 2. mellékletének címlapján *Olvasóinkhoz. A király-himnusz ügyében* címmel tették közzé azt a felhívást, amely a polémiába bevonta a laikusokat, az olvasókat is. A véleménynyilvánítás lehetőségét a nyomtatott tömegmédiум felületének megnyitásával elvileg mindenkire kiterjesztették, aki nevének aláírásával küldi be írását a királyhimnuszról. Jókai, aki nemcsak terméke, hanem alakítója is volt a 19. század második felében a tömegmédiá valóságának, a honi és nemzetközi sajtó hírvatának állandó szereplője, a felhívásban különösen vonzó célponttá vált mindazok számára, akik eddig csak kívülről figyelhették a korabeli celebritásokat, de maguk nem kaptak jogot arra, hogy a médiумok nyilvánosságában megszólaljanak vagy megjelenjenek.

A *Magyar Hírlap* mellékletének első oldalát nyolc napon át megtöltő hozzászólások valójában azokat az érveket variálták, amelyeket a *Magyar Hírlap* és a *Pesti Napló* tárcái megfogalmaztak, a

különbség csupán a hozzászólók kreativitásában mutatkozott. Ezért sem véletlen, hogy a *Jelentés*, amelyet valamennyi beharangozott bíráló bizottsági tag „ígérete szerint” aláírt,²⁶ egyetlen új elemet sem tartalmazott. A *Jelentés* fontosabb megállapításai: (1) a megnyilatkozások többsége a szöveg ellen foglalt állást; (2) a hozzászólók leggyakoribb érve, hogy Jókai szövege „nem a mi vérünkből való”; (3) a közönség azért nem akceptálja, mert *nem eléggé magyar*; (4) de az is kiderült: a közönség mégis Jókaitól várja az *igazi* himnuszt. Az aláírók kijelentik, hogy egyetértenek a közönséggel, a himnusz megírására Jókai hivatott. A szerkesztőség tehát a maga sommás ítéletét, amely akként értelmezhető, hogy elvi szinten elfogadják Jókai szerzőségét, ám nem fogadják el az általa már megírt szöveget, egyfajta népitéletként hirdette ki.

Ilyen előzmények után került sor a Királyhymnus pesti bemutatójára. Erkel Ferenc pályázaton kívül zenésítette meg Jókai *Királyhymnusát*. Az Országos Magyar Dalegyesület fennállásának negyedszázados évfordulójára szervezett négynapos kórusversenyre az ország minden részéből érkeztek a dalárdák, amelyen összesen 3150 énekes vett részt. A rendezvényt általában is teljes érdektelenség övezte, amit a megarendezvény kudarcának későbbi elemzői a drága jegyárakra és a hőségre vezettek vissza. A találkozót díszhangverseny zárta le a Vigadóban, ennek előestéjén a Városligetben esti hangversenyen mutatták be a Királyhymnus megzenésítésére beérkezett három legjobb pályaművet, ez a bemutató azonban a kompozíciók alacsony színvonala miatt botrányba fullad. 1892. augusztus 18-án negyven vidéki és fővárosi dalegyesület tagjaiból állt össze a Budapesti Hirlap tudósítója szerint négy-ötszáz főből álló férfikar, vagyis a legnagyobb, amelyet „Budapest valaha csak hallott.”²⁷ Az óriáskar zenei teljesítménye azonban csalódást keltett a hallgatóságban, és a Jókai szövegére komponált, „halvaszületett himnuszkokat” a kiszámú közönség mérsékelt lelkesedéssel fogata: „Az udvariasság gyér tapsait elnyomta az őszinteség püsszegő szavazata.”²⁸ Nem így a másnapi díszelőadáson. Erkel és Jókai *Királyhymnusának* ősbemutatójára 1892. augusztus 19-én, az országos dalünnep díszhangversenyén, 11 órai kezdettel került sor. A magyar királyi opera zenekarát, a budai dalárdát és a Ganz-gyár énekkarát maga a

---

²⁶ ABONYI et al 1891. 1.

²⁷ G. 1892.a 4.

²⁸ G. 1892.a 4.

komponista, Erkel Ferenc vezényelte. Az ősbemutató óriási közönségsiker: a tudósítók ugyan nem hallgatják el az ünneplést és az ovációt, azonban továbbra is bírálják Jókai szövegét. A média ítélete sommás: a (jól bejáratott) Erkel–Jókai szerzőpáros királyhymnusza „[t]ermészetesen sokkal jobb és magyarabb a tegnapi hallottaknál; de szájról-szájra nem fog járni soha s még akkor sem terjed el, ha — mint halljuk — hivatalossá teszik.”²⁹

A hírlapíró jóslatának csupán az első fele teljesült. A királyhymnus kérdése továbbra sem került le a napirendről. A lapok nemcsak a képviselőházi vitákról számoltak be, hanem a civil szféra ismétlődő próbálkozásairól is³⁰ a Magyar Dalegyesületek Országos Szövetsége még az 1910-es években is kísérletezik királyhymnusz-pályázattal. Hogy a *Gotterhaltét* nem sikerült „magyar királyhymnusszal” felváltani, annak *tényleges* okát a Jókai „túlloyalitása” körül kirobbant botrány „rendezői” éppúgy tudták, mint a főszereplők és a statiszták. Hogy a sajtónyilvánosságban ez először 1916-ban (!), a Budapesti Hírlap „Levelek” rovatában tematizálódott, *nyíltan*, az száz év távlatából inkább tragikomikusnak hathat. A levelező a királyhymnus körül zajló szakadatlan polémiára reflektálva mondja ki, hogy nem a szöveg és a zene a magyar királyhymnus megszületésének a fő gátja, hanem „meglévő hymnusunk mellőzésének veszedelme.”³¹ Vagyis Jókai nem Ferenc Józsefhez volt „túl lojális”, hanem a *vox populíra* süket. Nem hitte, hogy a magyar királyhymnus veszélyeztethetné Kölcsey egyszerre nemzeti és néphymnusát, mert világosan látta a két műfaj közötti különbséget. Egy valamit azonban nem vett észre: hogy senki más nem tulajdonít ennek a különbségnek jelentőséget.

---

²⁹ G. 1892.b 9–10.

³⁰ A Budapesti Hírlap 1903. április 17-i számának *A Gotterhalte* című vezércikke is ezzel a témával foglalkozik.

³¹ SZÉKELYFÖLDI 1916. 31.

IRODALOM

ABONYI Árpád – AMBRUS Zoltán – MIKSZÁTH Kálmán – Szabó Endre
– SZANA Tamás – SZEMERE Attila

1891 Jelentés. *Melléklet a Magyar Hírlap 31. számához*, 1.
Magyar Hírlap, Vol. 1, No. 31.

G.

1892a Az országos dalünnep. *Budapesti Hírlap*, Vol. XII, No.
229.

1892b Az országos dalünnep. *Budapesti Hírlap*, Vol. XII, No.
230.

JÓKAI Mór

1890 Szél Gáspár utódai. *Budapesti Hírlap*, Vol. X, No. 336.

1890 *A magyar nemzet története regényes rajzokban. III.*
Franklin, Budapest.

1899 Költeményei. I-II. Révai, Budapest.

1968 *A kiskirályok (1885)*. (eds.) Oltványi Ambrus – Újházy
Sándor. Akadémiai, Budapest.

1969 *A magyar nemzet története regényes rajzokban. I–II.* (eds.)
Téglás Tivadar – Végh Ferenc. Akadémiai, Budapest.

KARCZAG, Vilmos – SZABOLCSI, Lajos

1882 A király-hymnus ügye. *Emléklapok a debreczeni országos
dalárünnepély alkalmából V.*

MIKSZÁTH Kálmán

1960 *Jókai Mór élete és kora* I-II. Akadémiai, Budapest.

N. N.

1891 Magyar Király-himnusz. *Pesti Napló*, Vol. 42, No 120, 1.

N. N.

1891 Olvasóinkhoz. A király-himnusz ügyében. *Magyar Hírlap*
Vol.1, No. 22.

ÖRDÖG, Ferenc

1973 *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén.*
Akadémiai, Budapest.

PETI Józsefné Váli Mari Özv.

1961 Özv. Peti Józsefné Váli Mari MK-nak, [Lőrinte, 1906.
augusztus 23.] In: Méreiné Juhász Margit (szerk.):
Mikszáth Kálmán levelezése. II. Akadémiai, Budapest.

RÁKOSI, Jenő

1891 Királyhymnus. *Budapesti Hírlap*, Vol. XI, No. 99, 1–2.

(-s.)

1890 A Gotterhalte. *Budapesti Hírlap*. Vol. X, No. 218, 1.

SZÉKELYFÖLDI

1916 A király-himnus kérdése. Vol. 36, No. 162.

SZINI, Gyula

1928 *Jókai. Egy élet regénye.* Genius, Budapest.

TÖRÖK Zsuzsa

2013 *Az Aranyfűst és a kulcsregény műfaja a modernizmus
magyar irodalmában. Irodalomtörténet*, Vol. 94. 350–374.

HANSÁGI, ÁGNES

„...DER ZWISCHEN DEM KÖNIGSTHRON UND DER NATION
KEINEN DOLMETSCHER BRAUCHT...”

Episoden des Verhältnisses zwischen Franz Josef dem
Ersten und Maurus Jókai

Die beiden literarischen Biographen von Maurus Jókai, Kálmán Mikszáth und Gyula Szini, schenken grosse Aufmerksamkeit der Episode, in der Franz Josef der Erste als „guter König der Märchen” den Romancier vor dem Bankrott gerettet hat. Mikszáth schilderte den Vorfall eher neutral und mit Empathie, Szini aber mit scharfen Kritik,

er bezeichnete Jókai sogar als jemanden, der die Loyalität zum König „übertrieben“ hat. Franz Josef, der ganz geheim, aus seiner Privatkasse Jókais Schulden beseitigte, ist im kontrapunktierten Doppelporträt von Szini als konsequenter Politiker dargestellt worden, dessen Laufbahn insgesamt als positiv zu beurteilen ist. Ganz im Gegenteil mit dem von Jokai. Im Hintergrund Szinis negativer Beurteilung können zwei Werke von Jokai stehen: die ‚Geschichte der ungarischen Nation in romanhaften Bildern‘ und der sogenannte ungarische Königshymnus.

Király himnusz.

Szerzőjét írta: Jókai Mór. Zenejét szerző: Hegedűs M. 1835.

Andante maestoso.

1. Is-ten tar-td meg az szá-gunk ki-rá-tyát! Fény bõ-
 2. A ki-rály-nak ad-j ál-dást, ha-tal-mal Bol-dog
 3. A ki-rály a jog-osa-bat-ság-ért-jõ. Mía-om
csodaból hangulattal.

1. rit-sa szon-olt ko-ro-ud-ját. Tõb-jét hol-dog
 2. lé-kõl harc-ban el-a-dal-mat. Al-fõtt bi-ret
 3. hon-fi él-jen, hal-jon ér-te, kar-já, lel-ke
benszággal.

1. nével-tím-ni-ga-sa-n. Hon-sze-rendük a ma-tya-ma-gus-ra.
 2. szék-ni-tõ-na, feng-er. Mar-re-ny-jár-bízsá-n-ve-sz-ni-ze-nge-n.
 3. gyász-on a vi-szá-ly-on. Di-ekõ-ne-ve-kõ-sõ-ker-ra-szál-jon.

1. Nem-ze-tek aty-ja, im-lez-zát ki-ál,
 2. Nem-ze-tek aty-ja, im-fe-ld ki-ál,
 3. Nem-ze-tek aty-ja, im-fe-ld ki-ál,

fokozódó erővel. *ff*

1-3. A nép-nök-aj-lu: Tar-td meg a ki-rályt,
lelkesebbéval.

1-3. Tar-td meg, óvd meg a ma-tyar ki-rályt!

Nemzeti himnusz.

Szerzőjét írta: Kölcsey Ferenc. Zenejét szerző: Eötvös Péter.

Andante religioso.

1. Is-ten áldd meg a ma-tyart Jó ke-ze-vel, bí-ség-gel,
 2. Ó-ae-in-let fel-ho-zád Kar-pát-szent-bér-és-ro,
 3. Érd-tünk ken-éség-mo-ze-in Ért-ke-ssét len-gel-tél,
 4. Hõh, de bú-sa-ink mi-att Gyúlt ha-rag kob-fel-ben,

1. Nyújts fe-lé-je vé-dõ-kert, Ha küzd-el-len-ség-gel,
 2. Al-ta-lad-nyerel szép-ha-zát. Ben-de-guz-nak vé-re,
 3. To-laj szõ-lõ-vez-ze-in Nök-tárt o-sze-peg-tet-tél,
 4. S el-suj-tád vil-ló-mu-dat Dér-gõ fel-je-gel-ben.

1. Hal-sa-a-kít-ré-gen-tõp. Hozz-rá vig-esz-ten-dõt,
 2. S merre-zug-nak hab-ja-i Ti-szák-nak. Du-ná-nak,
 3. Zászló-ink gyá-ken plán-tá-lád Vad-török-sú-cá-ra,
 4. Most rab-ló-mon-gol-nyi-lát Zú-gát-tad fe-lel-tünk,

deciso. *p* *rit.*

1. Meg-bõ-bõ-d-to-nár-e-nép-a-mul-tat-sjó-ven-dõt!
 2. Ár-pád-hõs-mag-zat-ja-i fel-vi-rá-go-zá-nak.
 3. S nyög-te Má-tyás his-ha-dát Bécs-nek bü-zke-vá-ra.
 4. Majd tö-rök-tõl cab-i-gát Vél-la-ink-ra vet-tünk.

Király- és nemzeti himnusz

Ferenc József és Erzsébet királyné

GÖDÖLLŐ ÉS ERZSÉBET

Egy kultusz és rítus társadalmi beágyazottsága

Bármilyen hihetetlennek tűnik, de a 21-ik századi Gödöllő még napjainkban is őrzi egykori lakója, Erzsébet királyné, Sisi emlékét. Ennek az emlékőrzésnek van egy államilag támogatott, elősegített része, ami elsősorban az egykori lakóhelyhez, a királyi kastélyhoz kötődik, ahol lakrésze és személyes tárgyai láthatóak. az állandó kiállítás keretében és mindez így a muzeológián keresztül a vidék marketingjének alappilléret képezi, illetve van egy a lokalitásban gyökerező és általa őrzött emléktárgy – ez utóbbi keltette fel igazából a téma iránti érdeklődésemet –, ami a földrajzi névadásban, a vállalkozások elnevezésében, a társadalmi egyesületek létrejöttében követhető nyomon. A királyné újfent kibontakozó kultuszának csúcspontja szobrának restaurálása és újbóli felavatása volt. Mindezek kapcsán kezdtem el foglalkozni a kezdetekkel, a kultusz múltbéli eredőjével, a társadalmi beágyazódás történetével, méghozzá a korabeli sajtó híradások, memoárok, politikai és társadalmi közszereplők beszédei, és írásai alapján. A vizsgált időintervallum a királyné gödöllői szobrának felállításától az első világháború kezdetéig tartó időszak, amire az anyagőség és a terjedelmi korlát miatt volt szükség.

Erzsébet királyné gödöllői kultusza kapcsán érdemes tisztázni a civil vallás fogalmát, amely értelmezési keretet biztosíthat a vizsgált témában. A kifejezés előfordul a hazai szakirodalomban is, de először az 1960-as években Robert N. Bellah amerikai szociológus használta a civil vallás fogalmát¹, ami Rousseau-tól eredeztethető, miszerint minden társadalomnak szüksége van egy tisztán civil hitre. Ennek rítusai a rendi és vallási ünnepeket vették alapul, nyelvezetének alapját a biblia fogalmai szolgáltatták. Ekkor bukkannak fel általánosan az addigi dinasztikus zászlókat felváltó nemzeti színek, valamint a nemzetté válás folyamatában megjelenik a nemzeti hős alakja is.² Nemritkán ennek a hősnek a megítélése is változik és a kultusz elemei

---

¹ Lásd: BELLAH 1970.

² GERŐ 2004. 19–20.

kicserélődnek, más hangsúlyt kapnak, miáltal a nemzetvallás hangsúlyai eltolódnak és a korábbi pozitív megítélés negatívra változik.³ A fentiek fényében vizsgálom tehát a lokális társadalomban megjelenő Erzsébet királyné alakját és kultuszának sajátosságait.

A gödöllői Erzsébet szobor állítása

Mindössze bő egy hónappal a tragikus kimenetelű genfi merénylet után 1898. november 19-én a királyné névnapijára időzítve Darányi Ignác földművelésügyi miniszter kiadta „Erzsébet királyné emlékfái” kezdetű rendeletét.

A gödöllőiek az országban elsőként meg is fogadták a rendeletben foglaltakat és az Erzsébet-park kialakítása már 1898-ban kezdetét vette 1900-ra pedig befejeződtek a munkálatok. Ezzel egyidőben 1898. november 6-án egy szoborbizottságot is megalakítottak Kapczy Vilmos főszolgabíró elnöklete és Ripka Ferenc végrehajtó bizottsági elnöklete alatt.

A szoborbizottság először a neves szobrászt, Zala Györgyöt bízta meg a szobor elkészítésével, de miután Zala évekig még csak egy vázlatot sem készített a szoborhoz, Ripka Ferenc Róna Józsefet kereste meg a megbízással. A terv feletti végső döntést a gödöllőiek meghagyták Ferenc Józsefnek, aki 1900. október 18-án tekintette meg Róna tervének két változatát, s maga jelölte ki közülük azt, a melyet leginkább Gödöllőre valónak ítélte.

Az avató ünnepségre 1901. május 19-én került sor. A rendezvény országos jelentőségű volt, melyen Ferenc József, valamint a királyi család több tagja és szinte a teljes magyar kormány részt vett.

A gödöllői Erzsébet szoborbizottság tagjai még az avatás évében elhatározták, hogy évenként a királyné halálának időpontjában nagyszabású ünnepségeket fognak tartani a szobornál. Mivel 1901-ben szeptember 10-e hétközi munkanapra esett ezért a megemlékezést öt nappal későbbre, vasárnapra halasztották.⁴ Az előbbi napon ennek ellenére mégis megtartották a királyi kastély kápolnájában a gyászmisét, amit Pruzsinszky József apát plébános celebrált. A

---

³ Lásd: POVEDÁK 2015. 118–119.

⁴ *Gödöllő és Vidéke* 1901. szeptember 2.

szertartáson részt vett a település teljes intelligenciája, valamint az uralkodói család részéről Habsburg IV. Ferdinánd toszkán nagyherceg és kísérete. A gyászmise után a nagyherceg átsétált az Erzsébet parkba és koszorút helyezett el a szobornál. Ugyanígy cselekedett a koronaauradalom teljes tisztikara is. Az ő nemzetiszínű szalaggal díszített koszorújukat Nick Ede jószágigazgató helyezte el a talapzatnál, sőt a gödöllői királyi jószágigazgatóság szeptember 10-én még Erzsébet bécsi nyughelyére is küldetett egy girlandot.

Jól érzékelhető, hogy a szoborbizottság törekvése a szeptember 15-i Erzsébet emlékünnepély megrendezésére teljesen más közönséget célt meg, mint a 10-én tartott megemlékezés. Ez utóbbi inkább a városi hivatalok vezetőinek, az éppen Gödöllőn tartózkodó uralkodói család tagjainak és kíséretüknek, valamint a koronaauradalom vezetőségének szólt. Az előbbi viszont inkább a szélesebb néptömegeknek, a helybeli közembereknek, a településre látogató turistáknak és az Erzsébet kultuszát ápoló zarándokoknak. Míg az kastély kápolnájában tartott gyászmise jóval zártkörűbb volt, addig a 15-i ünnepségre külön felhívást tettek közzé a Gödöllő és Vidéke hasábjain, ahol hangsúlyozták, hogy sem meghívót, sem jegyeket nem bocsájtanak ki a rendezvényre, vagyis minden érdeklődőt szeretettel várnak, valamint kedvcsinálónak közölték a végleges programot is.⁵

Ennek megfelelően a szeptember 15-én a parkbeli szobornál megtartott Erzsébet emlékünnepen a rossz idő dacára, mintegy ezer fős tömeg jelent meg. A „zarándokok” nem csak helyből, hanem a környező falvakból és a székesfővárosból is szép számban érkeztek. A közemberek mellett ott voltak a kultuszt állami szinten szorgalmazó hivatalnokok, tisztviselők: a földművelésügyi minisztérium részéről Scholz Gyula országos főerdőmester, Tavy Gusztáv főerdőtanácsos, Deininger Imre gazdasági főigazgató, Kaffka László és Kálmán Gusztáv miniszteri tanácsosok. Tiszteletüket tették a koronaauradalom tisztviselői is Nick Ede királyi tanácsos, jószágigazgató vezetésével. Természetesen jelen volt Kapczy Vilmos főszolgabíró, valamint az összes városi hivatal testületileg.

Érdemes még megemlíteni, hogy részt vett az emlékünnepen maga a szobor alkotója Róna József és a 48-as honvédek központi

---

⁵ *Gödöllő és Vidéke* 1901. szeptember 15. 3.

választmányának hattagú küldöttsége Mikár Zsigmond vezetésével, akik ott voltak már a szobor májusi leleplezésén is.

A program Kölcsey himnuszával indult, amit a gödöllői dalárda adott elő, utána pedig Somló Sándor a Nemzeti Színház tagja, későbbi igazgatója mondott nagy hatású emlékbeszédet. Ennek befejeztével Vadnay Vilma⁶ primadonna elénekelt az Erzsébet himnuszt, amit Hackl Lajos kísért harmóniumon. A programot Lampérth Géza⁷ egy alkalmi versének elszavalásával zárta egy gödöllői hajadon. Ezek után fehér ruhás lányok, majd a 48-as veteránok, végül pedig a művészek és művésznők helyeztek koszorút a talapzatra. Az öreg honvédekét Mikár Zsigmond tette a szobor tövébe, szalagján a következő felirattal: „Kegyeletül Erzsébet királynénak, aki áldott kezével oly sok keserves könnyet törült le a szabadságharc nyomorékjainak szeméből”⁸ Ezzel Mikárék arra céloztak, hogy a koronázáskor a királyi pár a szabadságharc hadiözvegyei, árvái és rokkantjai javára létesült alap számára jelentős pénzszeget adományozott, ami az akkori közvélekedés szerint Erzsébetnek volt köszönhető.

A gödöllői Erzsébet kultusz kisebb hullámvölgybe kerülését jelezte, hogy a királyné halálának évfordulója után a neve napján már csak a nem helyi illetőségű Erzsébet Műkedvelő Egyesület tartott egy kisebb megemlékezést a szobornál.⁹ A visszafogottság egyébként betudható annak, hogy 1901-ben a város már két nagyszabású ünnepségnek is helyt adott, így nem csoda, hogy sem egy a királyné salzburgi szobrához küldendő koszorúra gyűjtés, sem a névnap nem bírt nagyobb tömegeket megmozgatni. Ugyanakkor a szomszédos Máriabesnyőn a besnyői népkönyvtár egyesület sikeres ünnepséget tartott a királyné névnapja alkalmából,¹⁰ ami jelzi, hogy a gödöllői érdeklődés lankadása ellenére a környező vidéken nem feledkeztek meg Erzsébetről.

---

⁶ Somló Sándor felesége.

⁷ Nemzeti szellemű, hagyományos stílusú költő volt. A nagyváros rajongóival szemben a falu világát dicsőítette. Idealizált szellemben szólt a magyarság ezer éves múltjáról; különösen a kurucvilág, a negyvennyolcas idők és a trianoni megalázás emlékein merengett el.

⁸ *Gödöllő és Vidéke* 1906. augusztus 22. 2.

⁹ *Gödöllő és Vidéke* 1901. november 10. 2.

¹⁰ *Gödöllő és Vidéke* 1901. november 24. 2.

A kultusz alakulása 1902-től az első világháborúig

1902. február 9-én 3 órakor az Erzsébet szoborbizottság a gödöllői Casino épületében megtartotta utolsó választmányi ülését Kapczy Vilmos elnöklete alatt. A végelszámolás szerint 29.352 korona 28 fillér összes kiadás után 27 korona 18 fillér maradt, valamint a Gödöllő községnél kezelt fenntartási alapra szóló betétek és egyéb kintlevőségek. A tagok elhatározták, hogy ebből a megmaradt pénzből egy Erzsébet alapot létesítenek, melynek kamataiból a szobornál évenként a királyné névnapján tartandó iskolai ünnepek alkalmával a legjobb előmenetelű tanulókat fogják jutalmazni vallásfelekezeti különbség nélkül.¹¹ Végül október 9-én a községháza nagytermében megtartott alapítványi ülésen elfogadták az alapító oklevelet és 2013 korona 17 fillér alaptőkével megkezdték a működést.¹²

1902-ben az előző évhez hasonlóan Erzsébet halálának évfordulóján külön gyászmisét tartottak a kastély kápolnájában, amelyen a királyi család Gödöllőn tartózkodó tagjai és a település vezetése vett részt. A mise utáni tiszteletadás a szobornál megint csak ugyanúgy zajlott: először az ismételten Gödöllőn tartózkodó Habsburg IV. Ferdinánd toszkán nagyherceg¹³ helyezte koszorúját a szobor talapzatára, majd a koronauradalom képviselői.¹⁴

Az előző évi gyakorlatnak megfelelően a gyászmisétől eltérő időben, a nagyközönség számára még a fővárosi lapokban is meghirdetett emlékünnepeket kis halasztgatás után¹⁵ szeptember 21-én tartották meg újfent mintegy ezer fős tömeg részvételével. A megemlékezést kitüntette figyelmével Darányi Ignác földművelésügyi miniszter és természetesen megjelent a toszkán nagyherceg is. A

---

¹¹ *Gödöllő és Vidéke* 1902. február 16. 3.

¹² A teljes összegből Gödöllő község vezetése 1000 koronát szavazott meg a célra, a többi a szoborra gyűjtött adományok maradéka volt. Lásd: *Gödöllő és Vidéke* 1902. október 12. 2.

¹³ IV. Ferdinánd az 1900-as évek első évtizedében egészen 1908-ban bekövetkezett haláláig az egyik leggyakoribb vendége a királyi kastélynak. Látogatásai leginkább vadászszenvedélyének köszönhetőek.

¹⁴ *Gödöllő és Vidéke* 1902. szeptember 14. 3.

¹⁵ Először szeptember 14-re tervezték, de nem ismert okból akkor nem sikerült megtartani, lásd: *Gödöllő és Vidéke* 1902. szeptember 14. 3.

program immáron mondhatni szokásosan Kölcsey himnuszával indult¹⁶ a helyi dalárda előadásában, kiket Szvoboda Ignác kántortanító vezényelt. Az ünnepi beszédet a korszakban elsőként és utolsóként egy budapesti hölgy, Alsócserháti Csiky Kálmánné született Sebesi Gönczy Etelka az Országos Nőképző-Egylet tanára mondta el. A szónok kiléte nem tartható véletlennek, a helyi hivatalos lapban ekkoriban többször is téma volt a női emancipáció,¹⁷ ami valószínűleg bogarat ültethetett a szervezők fülébe. Az ünnepségen az egyéni fellépők között is csak gödöllői hölgyeket találhattunk: Kolozs Dóra A királyné útja című Dalmady Győző¹⁸ verset szavalta el, Tordai Grall Erzsébet pedig saját Erzsébet ódáját adta elő nagy átéléssel.

Az emlékbeszéd nem kis pátosszal ugyan, de kitért arra a nyilvánvaló tényre, hogy a park a szoborral az elmúlt másfél év alatt egyfajta Erzsébet zárandokhelyé vált, „amelyet az Ő lábnymai szenteltek búcsújáró helylyé.”¹⁹ A királyné múltbani személyes jelenléte, és annak a helyi szájhagyományba való beépülése – a különböző valós alappal rendelkező, vagy éppen kitalált történetek által – akcelerálta helyi kultuszának fejlődését. Így jelenhet meg a következő időkben egyre többször a helyi és az országos médiában is Gödöllő, mint Erzsébet zárandokhely.

Csiky Kálmánné beszédében nagy hangsúlyt kapott a hazaszeretet, aminek fényében a királyné élete alakult, s Erzsébet egy modern mártírként tűnik fel, aki a nemzetállam oltárán mindent feláldozva dicsőült meg:

„Midőn elhunyt királynénk emlékét ércszobrának szemei előtt, mi gödöllői hívei évről évre így ünnepeljük: ezzel egyszersmind ápoljuk, s fejlesztjük úgy magunkban, mint a társadalomban azt a szellemet is, melyet a dicsőült asszony példaadásával és egész életével megvalósított: a honszeretet és hűség érzelmeit, a kereszterhe alatt tűrni-tudást, a hit és bizodalom közt, a sors csapásai közt. Az ő fényes példáján indulva ragaszkodjunk hazai

---

¹⁶ Ez az első Erzsébet emlékűnnep ahol a mára már tipikusnak mondható ünnepi felépítéssel találkozhatunk: kezdéskor a Himnusz, záráskor pedig a Szózat hangzott el.

¹⁷ Legutóbb: *Gödöllő és Vidéke* 1902. február. 23. 3. Nőemancipáció – Gödöllőn

¹⁸ Dalmady Győző a 19. század utolsó évtizedeinek népszerű lírikusa. Lírájában a katolikus szellemű vallásosság lényeges szerepet töltött be a Kossuthot eszményítő hazafias érzés és a családi élet motívumai mellett.

¹⁹ *Gödöllő és Vidéke* 1902. szeptember 28. 2.

nyelvünkhez, mely az ő ajkáról oly édes bájjal, s tökéletes tisztasággal folyt, mintha egykor bölcsője fölött nem az Isar, hanem a Tisza rónáinak szellői dudoltak volna altató dalt.”²⁰

Legfontosabbként a magyar nyelv fennmaradását megjelölve a szónok a monarchia egy érzékeny problémáját emelte ki, mely még Gödöllő környékén is érezhető volt, hiszen a környező falvak jelentős szlovák és német nyelvű lakossággal rendelkeztek.

A beszéd zárásában a szónok viszont már nem Erzsébettel foglalkozik, hanem Ferenc Józseffel. A gödöllői Sisi kultuszt kihasználva a királyné egyik attribútumához hasonlóan az uralkodót is mint a csapásokat emelt fővel tűrő altruista államfőt jellemzi:

„De ne hagyjuk elmulni ... ezt az ünnepet anélkül, hogy tekintetünket ne fordítsuk dicső királyunk felé is, ki a hajlott korára reá mért kettős családi szörnyű megpróbáltatás után is töretlen lelki erővel s példaszerű kötelességtudással viseli két állama kormányzásának súlyos terheit. Kérjük Istent: nyujtsa még az ő életét számos évekre. És mint uralkodása időtartamával máris meghaladta valamennyi koronás elődjét: így érdemeinél fogva iktassa őt a történetírás Magyarország legnagyobb királyinak sorába!”²¹

Az uralkodóról alkotott kép nagy változásokon esett át az évtizedek folyamán Magyarországon. A szabadságharc leverése és az azt követő Bach-korszak már a feledés jótékony homályába vezetett, Gödöllőn jól megfértek a 48-as hagyományok ápolása és a királyhűség ilyen megnyilvánulása, sőt az is elmondható, hogy mindkét kultuszt ütoerén nagyjából ugyanazok a személyek tartották a kezüket: még 1898-ban az Erzsébet szoborbizottsággal párhuzamosan létrejött egy Honvédszobor bizottság is szinte megegyező tagsággal.²² További jó példa erre a kettősségre, hogy 1902. szeptember 19-én Kossuth születésének 100. évfordulóját ünnepelték a gödöllőiek,²³ majd október 4-én, a király névnapján zászlókkal díszítették a település utcáit és

---

²⁰ *Gödöllő és Vidéke* 1902. szeptember 28. 2.

²¹ *Gödöllő és Vidéke* 1902. szeptember 28. 2.

²² A Honvédszobor bizottság elnöke a gödöllői Erzsébet kultusz terjesztésében nagy szerepet játszó Ripka Ferenc volt. Lásd: *Gödöllő és Vidéke* 1898. április 10. 85.

²³ *Gödöllő és Vidéke* 1902. szeptember 28. 3.

gyertyát gyújtottak ablakaikban, két napra rá pedig az aradi vértanúkat gyászolták.²⁴ Kicsit távolabbra tekintve, az is a fent említett kettős szemléletmód eredménye, hogy a két világháború között a város Ferenc József terén Török Ignác 48-as honvéd tábornoknak állítottak szobrot.²⁵

1903 szeptembere után évekig nem volt arra példa, hogy a 10-én megtartott gyászmise után, az azt követő hétvége vasárnapján a gödöllői polgárság nagyszabású megemlékezést rendezett volna. A szertartás melyet Pruzsinszky József apátplébános celebrált a szokásos mederben zajlott,²⁶ ami nem mondható el a szeptember 13-án megtartott emlékünnepegről, melyen az előző évek gyakorlatától eltérően országos politikusok már nem voltak jelen. Utoljára tette tiszteletét a helyszínen Róna József, a szobor alkotója is. Az eseményen a helyi dalkör a Himnuszt, a Szózatot és alkalmi énekeket adott elő, Kafkáné Hegyesi Mária, gróf Festeticsné Dömjén Rózsa és Paulay Erzsébet pedig verseket szavalt. Újdonságot jelentett, hogy az ünnepségre kivonult az összes helyi iskola diáksága is, akik gyászfátyolos zászlókat lengettek, majd a koszorúzáskor egyenként csokrokat helyeztek el a szobor talapzatánál, virágba borítva az emlékhelyet.²⁷

Ebben az évben a merénylet évfordulójára és a november 19-i névnapra rendezett megemlékezésen is Mátray Betegh Béla a Nemzeti Színház és a Vígszínház színésze, főrendezője tartotta a beszédet, amiben a királyné alakja már nem csak mártírként, hanem egyenesen közbenjáró szentként jelenik meg:

„te az urnak kedvelt szolgáló leánya látnoki lelkeddel
belepillantasz a sors könyvébe és forgatod a lapokat, melyekre
hűséges Magyarországod jövője fel vagyon jegyezve. Te ismered
a bekövetkezendőségeket, te látod, hogy nemzedet eltántorodni
nem fog, mert te, oh egyedül te tudod igazán hogyha Isten
velünk: ki ellenünk? És Isten velünk van, mert te

---

²⁴ *Gödöllő és Vidéke* 1902. október 5. 2.

²⁵ G. MERVA 2013a. 362. Péter László szerint nincs ellentmondás, mivel a kiegészítéssel helyreállt az alkotmányos rend ezért onnantól már lehetett az uralkodót is pozitív színben feltüntetni amellet, hogy 1848 szellemét sértenénk. Lásd: PÉTER 2004. 546–584.

²⁶ A toszkán nagyherceg és fia József Ferdinánd királyi herceg és a koronauradalom és egyéb állami hivatalok részvételével, valamint a mise utáni koszorúzás az Erzsébet szobornál is megtörtént. Lásd: *Gödöllő és Vidéke* 1903. szeptember 12. 3.

²⁷ *Gödöllő és Vidéke* 1903. szeptember 20. 3.

nagyasszonyunk, édes anyánk Istennél vagy! ... Légy velünk és imádj Istent érettünk, hisz a mienk vagy ma is. Rajongó szeretetünk nem halványodott el irántad a pásztorkunyhótól a fényes palotáig áldja szent neved örzi emléked minden hű fiad.”²⁸

Mátray ugyan nem mondta ki, de itt már második Erzsébetként, egy újabb magyar szentként definiálta a királyné alakját, akinek döntő közbenjárása van az Úrnál és nem csak mint személyes védőangyal, hanem mint az egész magyarság pártfogója tűnik fel, kiszorítva ebből a szerepből még Szűz Máriát is.

1904-re már csak gyászmise volt szeptember 10-én, a koronauradalom részéről pedig koszorúzás a szobornál, valamint a bécsi kapucinusoknál a Habsburg kriptában. A nagyobb tömegeket vonzó ünnepséget áthelyezték az Erzsébet névnapja utáni első hétvége vasárnapjára, ami hagyományosan az iskolák által tartott, a királynéval kapcsolatos megemlékezések időpontja volt.²⁹

Érdekes fordulatot vett a királyné helyi kultusza, amikor 1906. augusztus 20-án a gödöllőiek az államalapító királyunk ünnepét az Erzsébet parkban tartották meg. Az apropót az szolgáltatta, hogy augusztus 19–20-án kétnapos ünnepséget rendeztek jeles vendégek meghívásával a tűzoltó egyesület zászlajának felszentelése alkalmából, és a rendezvény helyigénye miatt csak ez a helyszín volt alkalmas. Délután 5 órakor az esős borús idő dacára óriási közönség vonult ki az Erzsébet parkba, hol a királyné szobrát megkoszorúzva, Magyar Kázmér királyi tanácsos a földműves iskolák tanfelügyelője nagy hatású emlékbeszédet mondott, melyben ismét megjelenik a peregrináció, mint általánossá vált hétköznapi esemény: „Külföldi ember és hazánkfia, aki e tájékon jár: elzarándokol Erzsébet királyné szobrához. Elzarándokol, ha egyedül van, vagy ha társas kirándulást tartanak.” Ez utóbbi megjegyzését inkább a Gödöllőre utazókra érthette, hiszen a szobor egyfajta turisztikai látványossággá nőtte ki magát pár év alatt, ez idő tájt leginkább a fővárosból érkeztek látogatók a településre, akik természetesen megtekintették az Erzsébet parkot az emlékművel.

---

²⁸ *Gödöllő és Vidéke* 1903. november. 22. 3.

²⁹ *Gödöllő és Vidéke* 1904. szeptember 11. 3.

A szónok különválasztotta az itt tanúsított magyar és a külföldi magatartást ezzel is még inkább különlegessé téve a nemzet és Sisi kapcsolatát:

„A martyromságot szenvedett királyné iránti részvét és hódolat érzésével közelít e szoborhoz a külföldi. Mi pedig érzelmi és kedélyvilágunk összességével jövünk ide, mint az oltár elé. Ha bánat, aggodalom, ha keserűség tépi a honfi keblét, ez oltárnál merít vigaszt és reményt; ha vágya, reménye valóra válik: az oltárnál tör égre a hála imája, mert aki életében közvetítőnk volt nagy kérdéseik közepette, érezzük, tudjuk, hogy holta után sem szűnt meg magyar királyné lenni.”³⁰

Erzsébet – ahogyan életében a király felé –, úgy a beszédben már Isten felé jelenik meg a magyarok ügyének közvetítő pártfogójaként.

A szónok magyarázatot kívánt adni arra is, hogy miért pont azon a helyszínen történt a megmozdulás:

„Az orsz. tűzoltó szövetség itt ünneplő tagjait a magyarságnak ez a közös rajongó tisztelete vonzotta ki e szoborhoz, de az ő kivonulásuk és a vendéglátó közönség megjelenése ép a mai napon és szokatlan számban nemcsak a szó és lélek szerinti hódolat és kegyeletnyilvánítás iránti vágyakozást fejezi ki, nemcsak a királyné emlékéhez való zarándoklás ez, hanem egyúttal ünnepélyes manifestatio is a királyság eszménye iránt.”³¹

Értelmezésünk szerint Erzsébet kultuszán keresztül kapcsolódott a nemzet az uralkodóhoz, ez által pedig a Ferenc József iránti lojalitás megnyilatkozása volt az ünnepség.

1906-ban az Erzsébet elleni merénylet évfordulóján a gödöllői királyi koronauradalom hatalmas nemzeti szín selyem szalagú koszorúját lovag Asbóth Béla intéző vitte fel Bécsbe és helyezte el a királyné nyugóhelyén. A kastély kápolnájában megtartották a

---

³⁰ *Gödöllő és Vidéke* 1906. augusztus 23. 2.

³¹ *Gödöllő és Vidéke* 1906. augusztus 23. 2.

szokásos gyászmisét, melyen a toscanai nagyherceg is megjelent és testületileg kivonultak a gödöllői hivatalok vezetői.³²

Még ebben az évben Erzsébet névnapkor délelőtt a katolikus templomban celebráltak misét a megboldogult lelki üdvéért, melyen a hatóságok teljes díszben jelentek meg. A királynéra emlékező ünnepeket tartottak az iskolák is és mivel a helyi oktatási intézmények vallási felekezet szerint tagozódtak, ezért több rendezvény zajlott aznap. Annak ellenére, hogy ez a megosztottság régebbre nyúlt vissza, mint a Sisi tiszteletére ilyenkor rendezett megemlékezések, most először találkozhatunk ezzel a jelenséggel. A római katolikus iskolában emlékünnepséget szerveztek, a református iskola pedig Gönczy Benő lelkész vezetésével kivonult a szoborhoz és virágba borította azt. Ebben az évben a királyi koronauradalom különösen aktívnak bizonyult, mivel november 19-ével már másodjára küldtek követ útján girlandot a bécsi kapucinusokhoz. A gödöllői virágokból font koszorút ez alkalommal Nick Ede jószágigazgató helyezte el az udvari sírboltban.³³

1909 szeptemberében amellet, hogy a merénylet évfordulóján a kastély kápolnájában megtartották a hagyományos gyászmisét, valamint Rajtsán János királyi erdőmester elhelyezte a koronauradalom szokásos koszorúját a bécsi kapucinusoknál, az évfordulót követő hétfője vasárnapján, szeptember 12-én egy budapesti szervezet is rendezett Erzsébet ünnepet a településen.³⁴ A fővárosból érkező budai keresztényszocialista egyesület dalárdáját és az őket kísérő 80 fős tagságot Ádám Ferenc községi bíró köszöntötte ünnepélyes keretek között, majd átvonulva a kastély kápolnájába Podhorányi József pápai kamarás plébános celebrálta az emlékmisét, aminek keretében a keresztényszocialisták dalárdája énekelt. A tömeg ezek után átsétált a szoborhoz, ahol először Apsay János újságíró, Varga Imre egyesületi elnök, majd gödöllői részről Podhorányi József mondott beszédet. A beszédek között szokásos módon sor került vers szavalására is, a dalárda pedig hazafias dalokat énekelt. Az ünnepség végén a szobor talapzatára koszorút helyeztek a fővárosi vendégek, szalagján a következő felirattal: „Feledhetetlen Erzsébet királynénk emlékének a budai keresztény szocialista egyesület dalköre”. A fővárosiak a megemlékezés kapcsán táviratban köszöntötték a trónörökös Ferenc

---

³² *Gödöllő és Vidéke* 1906. augusztus. 13. 2.

³³ *Gödöllő és Vidéke* 1906. november 25. 2.

³⁴ *Gödöllő és Vidéke* 1909. szeptember 12. 3.

Ferdinánd feleségét is, amire Hohenberg Zsófia hercegnő a következő választ küldte: „Szeretetük és ragaszkodásuk boldogult Erzsébet királyné iránt, melynek a gödöllői emlékszobor megkoszoruzásával kifejezést adtak, nagy örömmel tölt el. Fogadják forró köszönetemet az üdvözlő táviratért.”³⁵ A XIII. Leó pápa által életre hívott keresztényszocialista mozgalom tagjainak és a királyi udvar páriájának számító Zsófia egymásra találása egészen érdekes pillanata a gödöllői Sisi kultusznak. Kérdéses, hogy mennyire lehetett tudatos a választás a keresztényszocialisták részéről. Vajon csak az eljövendő királynénak, mint Erzsébet utódjának szólt a távirat, vagy a Habsburgoktól számított alacsonyabb származása ébreszthetett rokonszenvet a társadalmi igazságosságért és egyenlőségért küzdő szervezet tagjaiban? A válasz bővebb kutatást igényelne, ami jelenlegi dolgozatunk keretei között nem valósulhatott meg, de mindenképpen továbbgondolásra érdemesnek tartjuk a témát.

Az évtized végére Erzsébet névnapon, állandósulni látszott az iskolai ünnepek³⁶ gyakorlata. A felekezetek szerinti különválás is megmaradt: a katolikusok általában saját oktatási intézményükben, vagy a kastély kápolnájában emlékeztek, míg a reformátusok rendszerint az Erzsébet parkot választották rendezvényeik helyszínéül.³⁷ Olyannyira komolyak voltak ezek a megmozdulások, hogy 1912-ben még iskolai szünetet is elrendeltek a névnap ünnepségek miatt.³⁸

Ugyanakkor 1910 után a világháború kezdetéig mindösszesen egyszer találunk példát arra, hogy az alkalmanként november 19-én előforduló templomi megemlékezések továbbra is folytatódtak volna, de az is lehet, hogy csak megszűntek az ezzel kapcsolatos felhívások mindkét gödöllői sajtótermékben, bár ez nem tartható véletlennek. Az utolsó említésre kerülő november 19-én tartott ünnepi mise 1912-ben volt.³⁹

1910-től a világháború kitöréséig a merénylet évfordulóján a gyászmise gyakorlata változatlanul megmaradt, bár IV. Ferdinánd

---

³⁵ *Gödöllő és Vidéke* 1909. szeptember 19. 2.

³⁶ Az iskolai ünnepek szerepéről Erzsébet kultuszában lásd: LANDGRAF 2001. 111.

³⁷ Az 1909-es évben is így zajlottak a megemlékezések: *Gödöllő és Vidéke* 1909. november 21. 3.

³⁸ *Gödöllő és Vidéke* 1912. november 21. 3.

³⁹ *Gödöllői Hírlap* 1912. nov. 24. 2.

toszkán nagyherceg halála óta a szertartás után a szobor koszorúzásának szokása akadozott. Ebben az időszakban a koronauradalomnak a bécsi kapucinus kriptába küldött virágai is elmaradoztak.⁴⁰ Mindkét szokásra 1912-ben találtunk példát utoljára.⁴¹ Ezt az Erzsébet kultuszának ápolásában bekövetkezett törést fedezhetjük fel abban a megállapításban, melyet a Gödöllői Hírlap 1913. szeptember 14-én megjelent számában a gyászmiséről való tudósításban olvashatunk: „Az új gödöllői plébános (sic! – K.B.), Schlager Árpád szentszéki tanácsos igaz magyar lelkére vall, hogy az idén eltérően a többi évektől, nagy gyászmisét tartott fényes papi segédlettel, melyet ő maga celebrált.”⁴² Ebből következik, hogy az 1913-at megelőző években a királyné halálának évfordulóján tartott istentiszteletek kevés érdeklődésre tarthattak számot. Az új plébánosnak tehát nem vitatható érdemei vannak a királyné egyházi keretek között ápolt helyi kultuszának újjáélesztésében. Az említett misén a templomot zsúfolásig megtöltötték a gödöllőiek, a közemberek mellett részt vett még a királyi udvar gödöllői személyzete, a vadász hivatal, az erdőhivatal, a főszolgabíróság, a járásbíróság, az adóhivatal tisztviselői kara, valamint a rendőrség és a pénzügyőrség szinte teljes állománya.

Összességében elmondható, hogy a korszak elején rendszeresen megrendezésre került, többnyire szeptember 10-e utáni első hétvége vasárnapján tartott tömegrendezvények elmaradoztak, ezek szerepét átvették a kastély kápolnájában tartott gyászmisék. A kultusz az addigi regionális méretéről összezsugorodott városi léptékűvé, de az istentiszteletek továbbra is alkalmat adtak arra, hogy a helyiek évente megemlékezzenek a királynéről.

IRODALOM

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

---

⁴⁰ Már 1910-ben és 1911-ben sem találunk rá példát, de 1913-ban sem került említésre.

⁴¹ *Gödöllői Hírlap* 1912. szept.15. 2.

⁴² *Gödöllői Hírlap* 1913. szept.14. 2.

BOROVSKY Samu (szerk.)

- 1911 *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I–II.* Országos Monográfia Társaság, Budapest.

BELLAH, Robert Neely

- 1970 *Beyond belief.* Harper, New York.

G. MERVA Mária (szerk.)

- 2013 *Gödöllő története II/1–2.* Gödöllő.

GÁBEL Gyula (szerk.)

- 1905 *Erzsébet királyasszony emlékének. Hódolat Magyarország Nagy Királynéjának.* Globus, Budapest.

GERŐ András

- 2004 *Képzelt történelem.* Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. Eötvös Kiadó, Budapest.

HANKISS Elemér

- 1991 *Nemzetvallás.* In: Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első világháborúból.* Corvina Kiadó, Budapest. 64–90.

LANDGRAF Ildikó

- 2001 *Erzsébet, a magyarok királynéja.* In: Barna Gábor (szerk.): *A szenttisztelet.* SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 109–127.

LIPTÁK Dorottya

- 2002 *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.

PÉTER László

- 2004 *Ország és királya a hatvanhetes kiegyezésben.* In: Cieger András (szerk.): *Kiegyezés.* Osiris Kiadó, Budapest. 546–584.

POVEDÁK István

2015 Mitizált történelem. In: Hubbes László Attila – Povedák István (szerk.): *Már a múlt sem a régi...* MTA-SZTE Vallási Kulturakutató Csoport, Szeged. 100–121.

RIPKA Ferenc

1896 *Gödöllő a királyi család otthona*. Budapest.

RIPKA Ferenc

1901 *Erzsébet Királyné Gödöllőn 1867–1897*. Budapest.

UNOWSKY, Daniel L.

2005 *The Pomp and Politics of Patriotism. Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848–1916*. West Lafayette, Indiana.

VÉR Eszter Virág

2013 *Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1914-ig*. (kézirat, doktori értekezés)

KLAMÁR, BALÁZS

GÖDÖLLŐ AND ELISABETH

The social embeddedness of a cult and rite

Nowadays, the cult of Empress Elisabeth of Austria is important again in Gödöllő. Interestingly by researching the memory organized around her person, one can immediately distinguish well between the official and the self-organizing social embeddedness. The subject of the analysis was the erection of the statue and then the program of the annual memorial days or the press of events. In addition to historicity, the revived cult - the suite in the royal castle, or the restored sculpture - its state marketing and socially renewed tradition presentation of the practice and results of self-organization is part of the study.

Zita királyné

ADALÉKOK EGY KORONÁZÁSI RELIKVIA TÖRTÉNETÉHEZ

Zita királyné trónszéke

Zita királyné 1916-ban, a budavári Koronázó-templomban¹ használt trónszéke a 20. század második felében a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár (KFK) egy félreeső raktárszegletében élte „eseménytelen életét”. A több helyen is erősen megkopott bársonyhuzatú, le-leszakadó arany liliomok és ezüst apostoli keresztek applikált hímzéseivel díszített bútordarabról mindössze annyit lehetett tudni, hogy egykor a IV. Károly és Zita koronázásánál segédkező Várady Lipót Árpád kalocsai érsek kapta ajándékba. Így került a trónszék a főpapi rezidencia becses emlékei közé. Sokáig az érseki palota kápolnájában őrizték. Majd az 1950-es években a kalocsai rezidencia lakói átvitték a KFK második emeletének egyik raktárába, ahol kevésbé volt szem előtt a koronázási relikvia.

Zita királyné trónszéke először 1992 júliusában került az érdeklődés középpontjába, amikor Habsburg Ottó Európa védőszentjének, Szent Benedeknek az ünnepére, július 11-re tervezett kalocsai látogatását készítették elő. A *Petőfi Népe* 1992. július 10-ki száma így tudósított az előkészületekről:

„A szervezők jóvoltából az elnököt kiállítás várja az érseki palotában. Ennek érdekessége, hogy a trónörökös édesanyjának, Zita királynénak a koronázási székét is bemutatják, amelyet az egykori szertartást végző Várady Lipót Árpád kalocsai érsek emlékül kapott. Az érseki könyvtárban őrzött festmények között több olyan portréra is rábukkantak, amely a gyermek Ottót ábrázolja.”²

---

¹ Más néven: Nagyboldogasszony, vagy Mátyás-templom. Az 1867-es koronázást követően válhatott a budavári plébániatemplom Koronázó főtemplommá, mely az állami reprezentáció egyik fontos helyszíne lett. Méltó külsejét a Schulek Frigyes vezette, 1874–1896 közötti felújítások során nyerte el. A templombelső felújítása Magyarország középkori nagyságát kívánta felidézni. MACZÓ 2016. 22–24.

² Szentmise Európáért. Habsburg Ottó fogadására készül Kalocsa. *Petőfi Népe* 1992. július 10. 1. Valójában nem kiállítás készült, hanem a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Metszettárának Habsburg-portréit emelték ki és mutatták meg Habsburg Ottónak a második emeleti, ún. Kollonich László-raktárteremben, ahol Zita királyné trónszéke is állt. A nevezetes vendég ugyanis nemcsak a turisták előtt nyitva álló,

A rögtönzött kiállítás minden bizonnyal elnyerte Habsburg Ottó tetszését, ahogy az a látogatást részletesen ismertető cikkben olvasható:

„A kalocsai érsek meleg szavakkal üdvözölte a magas rangú vendéget, aki az érseki palota és könyvtár megtekintése közben elismerését fejezte ki a tiszteletére rendezett kiállítás szervezőinek, akik dokumentumok tükrében mutatták be szülei és saját életútját. Láthatóan elérzékenyült, amikor édesanyja koronázási trónjához érték.”³

A látogatás után az alkalmi kiállítást lebontották, a trónszék pedig visszakerült korábbi őrzési helyére, a könyvtári raktárba. Jóval később, 2014-ben a könyvtáros kollégák a Kalocsai Érseki Kincstár Bútorgyűjteményének adták át a becses bútordarabot.⁴

Az 1916-os utolsó magyar királykoronázás közeledő centenáriuma kapcsán merült fel az igény, hogy a trónszéket ismét megtekinthesse a nagyközönség. Több múzeum is jelezte, hogy szeretné koronázási emlékkiállításán bemutatni. Ehhez azonban kiállítható állapotba kellett hozni a becses bútordarabot (Ld. restaurálás előtti állapotát a Fotómellékletben: 1. kép.). A restaurálására 2013 márciusa – 2015 márciusa között került sor. A kiállítások sorában első, kalocsai időszaki tárlat előkészítése kapcsán a tárgy történetére vonatkozó fontosabb levéltári kutatásokra is sor került. S hogy Zita

---

első emeleti, díszes barokk olvasótermet nézhette végig, hanem a könyvtár második emeleti raktárhelyiségeit is. Az említett portrékat a könyvtár munkatársai, Kiss Györgyné és Takács Karolina válogatták ki a Metszettárból. A bemutatott metszetek a következők voltak: Metszet 237. a gyermek Habsburg Ottó, Metszet 238. IV. Károly, Metszet 239. I. Ferenc József, Metszet 240 A magyar birodalom királyai, Metszet 241. József főherceg. A kalocsai látogatás idején a Habsburg-család tagjai dr. Dankó László érsek vendégeiként, az érseki rezidencián aludtak. Köszönet a fontos adatokért a Habsburg Ottó látogatását részletesen elmesélő Grócz Zita könyvtárvezetőnek és Takács Karolinának, a könyvtár munkatársának, valamint Kiss István akasztói plébános atyának, aki Habsburg Ottó látogatása idején, az Érseki Hivatal munkatársaként az érseki palotában lakott.

³ Ezernél többen hallgatták előadását. Habsburg Ottó Kalocsán. *Petőfi Népe* 1992. július 13. 1–2. A kalocsai látogatásról a helyi sajtó is hírt adott „Egy európai Kalocsán” című cikkében. Habsburg Ottó Kalocsán. *Kalocsai Néplap* 1992. július 18. 1., 3.

⁴ Leltári száma: 1973.80.1.B.

királyné koronázási szertartás kezdetén használt trónszékének⁵ huzata miatt is kopott meg viszonylag könnyen, a rávarrt díszítések miatt kezdtek el foszladozni, arra választ adhatnak az 1916-os koronázás rohamtempóban megtett előkészületei.

Ferenc József magyar király, osztrák császár 1916. november 21-i halálával a trón az 1914-ben, a szarajevói merényletben meghalt Ferenc Ferdinánd legidősebb öccsének, Ottó Ferencnek nagyobbik fiára, Károlyra szállt. Károly számára nem volt kérdéses, hogy Tisza István miniszterelnök kérésének eleget téve, minél hamarabb magyar királlyá koronáztatja magát. A háború idején létfontosságú, következő évi költségvetést csak megkoronázott uralkodóként szentesíthette. A koronázás napját december 30-ára tűzték ki. Helyszíne ismét a budavári Koronázó templom lett. A magyar történelemben 1867 után másodszor került sor arra, hogy a királyt és királynét egy szertartás keretén belül koronázzák meg.

1916. novemberében, a világháború harmincadik hónapjában tehát alig néhány hét alatt kellett a koronázást megszervezni. Az előkészületekkel magyar részről az országgyűlés, a császári-királyi udvar részéről pedig a főudvarmesteri hivatal foglalkozott. A szertartástervezetet az Igazságügy minisztériumban állították össze. Mintául Ferenc József és Erzsébet királyné 1867. június 8-ki, alaposan előkészített koronázási tervezetét használták fel. Tekintettel a háborúra és a téli körülményekre több ponton is egyszerűsítették a ceremóniát. Míg az 1867-es koronázás során a királyi eskütétel és kardvágás szertartása pesti helyszíneken történt, 1916-ban biztonságosabbnak tartották, ha az események a budai vár egy kis területére koncentrálnak.⁶

1916. december 1-én ült össze a Koronázási Ünnepélyt Rendező Bizottság. Tagjai lettek a minisztériumok, az országgyűlés képviselő- és főrendiháza, a főudvarnagyi hivatal, a főpapság, a főváros, a rendőrség, a Magyar Államvasutak, a különféle sajtóorgánumok küldöttjei, a közélet fontos szereplői, a tudományos és szakmai

---

⁵ IV. Károly és Zita, a korábbi, 1867-es koronázási szertartáshoz hasonlóan, két trónszék-párt használt. Az elsőben, mint koronázatlan uralkodók ültek, a másikkban (ún. intronizációs trónusok) pedig azután, hogy a fejükre helyezték a koronát.

⁶ A koronázási menet útvonalára vonatkozóan Lásd.: KERTÉSZ 1917b. 83–106. illetve KERTÉSZ 1917b. 73–96. és melléklete, mely a koronázási útvonalat ábrázolta.; MACZÓ 2016. 14–17.

szervezetek vezetői. A bizottság elnöke Jekelfalussy Zoltán császári és királyi kamarás, miniszteri tanácsos lett, akinek nevéhez számos, korábbi állami ünnepség (pl.: 1906-ban II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak hazahozatala és újratemetése) megszervezése fűződött. A bizottságnak külön irodája volt az Országház épületében, ahol gyakorlatilag kis túlzással élve éjjel-nappal folyt a munka. A bizottságon belül négy albizottságot hoztak létre: forgalmi-, tribünjegyosztó-, rendészeti- és művészeti-műszaki albizottságot.⁷

A koronázás „látványtervezése”, melyre aztán később a társadalom széles tömegei emlékezhetnek, a művészeti és műszaki albizottság feladata lett. Szerepe fontosságát és kényességét (rövid idő, szűkösebb anyagi források) jól érzékelteti, hogy elnökének gróf Bánffy Miklóst a budapesti Magyar Királyi Operaház és a Nemzeti Színház intendását, grafikust, díszlet- és kosztümtervezőt, színpadi rendezőt kérték fel. Társelnöke pedig dr. báró Forster Gyula, a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke, az MTA igazgatótanács tagja lett.⁸

A művészeti és műszaki albizottság felelt a budavári Koronázó-templom külső- és belső alkalmi díszítéséért, az esküemelvény felállításáért a templom előtti Szentháromság oszlopnál, a kardvágási domb emeléséért, a koronázási menet útvonalának művészi díszítéséért. A teendők közül az egyik legsürgetőbb a budavári Koronázó-templom (Mátyás-templom) belső díszítésének, területi beosztásának megtervezése volt. A koncepció kidolgozására Lechner Jenő építészet kérték fel, aki megbízó levelét december 5-én kapta meg. A tervezésre mindösszesen pár órája volt csupán, a kivitelre pedig három hét, mert december 28-án már koronázási főpróbát tartottak a templomban, ahol a konkrét kivitelezési munkálatok december 10-én kezdődtek. Lechner terveit az idő rövidege miatt nagyméretű templombelső fotókra festette rá. A díszítés mellett a fűtés és a világítás problémáját is meg kellett oldani. Gyakorlatilag ekkor vezették be a villanyvilágítást a templomba. Az épület kis alapterülete miatt a területi beosztás megtervezése nem volt egyszerű feladat. Irányadónak Ferenc József 1867-es koronázási rendjét tekintették. A templom befogadóképességének növelése érdekében eltávolították gyakorlatilag a teljes berendezést, még a szentély kőből készült áldoztató rácsozatát

---

⁷ KERTÉSZ 1917a. 9–12. Az albizottságok működésére vonatkozóan Lásd: MACZÓ 2016. 18–21.

⁸ KERTÉSZ 1917a. 10.

is. Az udvarnagyi hivatal előírása szerint 1200 résztvevő számára kellett helyet biztosítani. Tribünöket emeltek és két, háromlépcsős trónus emelvényt állítottak fel. Az egyiket a koronázás előtt, a másikon a szertartás után foglalt helyet a királyi pár. Ezenkívül külön helyre kerültek a koronázási felségjelvények is a koronázás előtt és után. Ezenkívül külön helyre kerültek a koronázási felségjelvények is a koronázás előtt és után. A koronázatlan királyi pár trónusát az 1867-es koronázási beosztás mintájára a főhajónak a szentély előtti részében helyezték el, függő baldachin alatt. Az intronizációs trónusok a szentély evangéliumi oldalának falához kerültek.⁹

A dekorációt illetően Lechner alap gondolata az volt, hogy egységes, meleg, ünnepélyes tónusú alaphangulatot adjon a templombelsőnek. A kívánt hatás elérésére a templom oszlopaikat, falait, az összes tribünt, a padlózatot, a trónusok emelvényeit, bíborszínű szövettel és selyemmel vonták be. Kb. 1200 méter fehér selyemszövetre és 6000 méter bíborszínű bársonyra (ún. vetülebársonyra vagy más néven pamutbársonyra) volt szükség. Ugyanilyen színű anyagokkal vonták be a trónusokat és azok párnáit, és belőlük készültek a baldachinok és a főoltár dízsátor mennyezete is, a királyi inszignia párnái. A trónusok emelvényeit borító szőnyeget, a trónszékeket, párnákat és a királyi imazsámolyok drapériáit rájuk varrt ezüst apostoli keresztet, Zitaét pedig apostoli keresztet és arany pármai liliomot díszítették. Lechner az arany pármai liliomokat Zita királyné családi címeréből emelte át, aki származását tekintve Bourbon-Pármai hercegnő volt.¹⁰

Az idő nem volt elegendő díszesebb kivitelű trónusok készítésére. Végül ezek a darabok puhafából készültek, amit vetülebársonnyal (más néven pamutbársonnyal) vontak be és erre kerültek az applikációs díszek. A trónusokat Lechner Jenő tervei alapján Damjanovich László műbútorasztalos és Kröszl János kárpitos készítette.¹¹ A kalocsai trónuson Boncz János mester ceruzás aláírása és egy budapesti cím olvasható. Az előkészítő munkálatokban számos mesterember vett részt. Boncz János is valószínűleg egy ilyen „alvállalkozó” lehetett. (Ld. Fotómellékletben 2. kép.) A koronázási előkészületek során komoly gondot okoztak a felvarrt applikációs

---

⁹ KERTÉSZ 1917a. 13–14. A Mátyás-templom dekorációs munkálataira vonatkozóan lásd még MACZÓ 2016. 25–32.

¹⁰ KERTÉSZ 1917a. 24–26.

¹¹ FARBAKY-FARBAKYNÉ DEKLAVA-MÁTÉFFY-RÓKA-VÉGH 2015. 581.

díszítmények (apostoli keresztek és páрмаi liliomok). Első változatuk, összesen 1700 apostoli kereszt és 350 darab liliom, Bécsben készült, de annyira rossz minőségűek voltak, hogy Lechnernek újakat kellett készíttetnie az utolsó öt napban. A hatalmas nagy munkát Niewelt Adolf hímzőmester és műhelye vállalta. Az applikációs díszek elkészítése ilyen rövid idő alatt emberfeletti teljesítmény volt a részükről.¹² A hímzett mintákat kivágták az anyagból, majd fémfonalból sodrott zsinórral szegélyezték, ezzel takarva el a foszladozó széleket.¹³

Az ünnepi szentmise főcelebránsa Csernoch János esztergomi érsek volt, aki a király felkenését és koronázását, valamint a királyné felkenését is végezte. A királyné fejére hagyományosan a veszprémi püspök tette a koronát.¹⁴ Zitát Erzsébet királyné koronázásakor használt házi koronájával koronázták meg.¹⁵ A szertartás alatt a királyi pár mellett két-két segédkező főpap állt: a királynak Várady L. Árpád kalocsai érsek és gróf Széchényi Miklós nagyváradi püspök, a királynénak pedig Hornig Károly veszprémi püspök és Glattfelder Gyula csanádi püspök segédkezett.¹⁶ A koronázási szertartás után a segédkező főpapok ajándékként koronázási emléktárgyakat kaptak. Zita királyné koronázás előtti trónszékét Várady Lipót Árpád kalocsai érsek kapta ajándékba, feltehetően a párnájával együtt. Ez azonban ma már nincs meg. IV. Károly koronázás előtt használt trónszéke a párnájával együtt, valamint az országalma díszpárnájával Esztergomba került, ahol mind a mai napig őrzik is ezeket az emlékeket. A megkoronázott királyi pár trónusai a budavári Mátyás-templom gyűjteményében találhatóak meg.¹⁷

---

¹² KERTÉSZ 1917a. 24–26.

¹³ TÓTH Márta textilrestaurátor-művész szíves közlése.

¹⁴ MACZÓ 2016. 98.

¹⁵ Erzsébet királyné koronáját a neves bécsi Rothe ötvös-cég készítette, melyet I. Ferdinánd feleségének, Mária Annának a koronájából alakítottak ki, felhasználva hozzá gyémántokat és drágaköveket Mária Terézia házi ékszereiből. Fotóját Lásd: MACZÓ 2016. 82. Korona leírását lásd: PÁLFFY 2015. 3–25.

¹⁶ MACZÓ 2016. 83. A templomi koronázási szertartás részletes leírását lásd még MACZÓ 2016. 91–103., KERTÉSZ 1917b. 51–68. és PÁLFFY 2015. 19–21.

¹⁷ FARBAKY et al 2015. 581–582. A Koronázó templomban maradt intronizációs trónszékeket a királyi oratóriumban helyezték el, háttámlájukon egy-egy réztábla hirdette egykori rendeltetésüket: „a megkoronázott királyi pár ezeken foglalt helyet a szentélyben”.

Zita királyné trónszékének Kalocsára érkezését a Kalocsai Néplap 1917. május 5-ki száma adta hírül. Pontosan nem lehet tudni, hogy miért csak május elejére érkezett meg a koronázási relikvia az érseki székvárosba. 1917 januárjában a Magyar Nemzeti Múzeumban koronázási emlékkiállítást rendeztek. A tárlat szervezői, Mikes Árminné és Lónyay Sándorné a koronázás résztvevőit levélben keresték meg, hogy koronázási emlékeiket, díszruháikat egy jótékonyági kiállítás céljaira kölcsönözzék. A szervezésben a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségértára is részt vett. Az emlékkiállítás bevételét a Pro Transylvania Országos Segítő Bizottság javára ajánlották fel. Az összegyűlt anyagot, az egyházi szertartás művészi kivitelű darabjait, liturgikus öltözeteit, a világi díszruhákat, az ékszereket, és a trónszékeket a múzeum dísztermében mutatták be.¹⁸ A koronázási emlékkiállításról több sajtóorgánium is hírt adott. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Adattárában megtalálható az az átadás-átvételi elismervény, amely azokat a tárgyakat sorolja fel, melyeket Nemes Antal püspök, a Koronázó templom plébánosa adott át a kiállítás céljaira. A jegyzék 58-59. tétele, a „Két darab 1916-iki trónszék.” megjelölés a királyi pár koronázási szertartás után használt trónszékeit jelölte.¹⁹ A Várady Lipót Árpád érseknek ajándékozott trónussal kapcsolatban azonban nem szerepeltek adatok a már említett kiállítási jegyzékben. A trónszékek több hónappal a koronázási ceremónia utáni Kalocsára szállítását lehetséges, hogy befolyásolta az emlékkiállítás szervezése, amikor még bizonytalan volt, hogy milyen koronázási relikviákat tudnak összegyűjteni a tárlat céljaira a szervezők és a kalocsai darab esetében is felmerülhetett a kölcsönzés lehetősége. Várjú Elemér, a múzeum Érem- és Régiségértárának akkori igazgatója, szeretettel volna egy, számos fényképet, színes nyomatot, rajzot, tervvázlatot is magába foglaló szakkatalógust megjelentetni. Ennek költsége 128 000 korona lett volna. Klebersberg Kunó államtitkár a pénzügyi nehézségekre hivatkozva egy szerényebb fotódokumentáció elkészítése mellett döntött.²⁰

---

¹⁸ TOMPOS 2006. 17. A koronázási emlékkiállításról részletesen tudósított a *Vasárnapi Újság* 1917. február 25. 126–127.

¹⁹ TOMPOS 2006. 17.

²⁰ TOMPOS 2006. 19. Weinwurm Antal és fia, ifj. Weinwurm Antal összesen 258 darab fotót készítettek. Ezenkívül Passuth Ödön rajztanár 728 tollrajza örökölte meg a tárlatot.

A trónszék Kalocsára érkezéséről a Kalocsai Néplap 1917. május 5-ki száma így tudósított:

„A kalocsai érseki residentia részint műbeccsel bíró, részint történelmi emlékü tárgyai ismét egy történelmi nevezetességű darabbal szaporodtak. Várady Lipót Árpád dr. kalocsai érsek úr, aki tudvalevőleg a főszereplők egyike volt a király és a királyné koronázásánál, közreműködése emlékéül kapta azon vörös bársonyszéket, melyen a királyné ült a koronázás alkalmával a koronázási templomban. A széket az érsek úr házi kápolnájában helyezte el.”²¹

Várady érsek kötődését a darabhoz a koronázási ünnepeken való részvétele, személyes érintettsége indokolta. Érthető, hogy a trónszék számára kiemelt helyet keresett, és mi lehetett volna ennél alkalmasabb, mint mindennapos szentmiséinek színhelye, magánkápolnája. Winkler Pál 1932-ben készült A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története című munkájában²² az érseki magánkápolna fotóján jól látható a főoltártól balra álló trónszék.²³ (Ld. Fotómellékletben 3. kép.) Ez a fotó már Várady érsek halála után, gróf Zichy Gyula érseksége idején készült, látható, hogy számára sem volt idegen a trónszék otlléte.

A Kalocsai Néplap és Winkler kanonok fent említett munkáin kívül más forrás, így a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár érseki székékváltáskor készült hagyatéki leltárai sem említik a trónszéket.

A becses darab Grósz József érsek idején kerülhetett ki a kápolnából. Eltávolítását, a Könyvtár raktárában való elrejtését Grósz érsek idején feltehetően kopottsága, elhasználódott szövete mellett a politikai változások is indokolhatták. Valószínűsíthető az is, hogy az egyszerűbb származású, puritánabb ízlésű főpásztor számára a trónszék már nem bírt olyan jelentéstartalommal, mint elődei esetében. Grósz

---

²¹ Koronázási emlék az érseki kastélyban. *Kalocsai Néplap* 1917. máj. 5. 2.

²² WINKLER 1932. 25. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye, Hely 92.

²³ Az említett időszakban még a híveknek háttal misézett a pap. A főoltártól balra kifejezés tehát úgy értendő, ha az oltárral szemben állunk. A meglehetősen kisméretű helyiség adottságai indokolták, hogy itt helyezték el a trónszéket. A főoltártól jobbra ajtó nyílt, ezen keresztül is be lehetett lépni a kápolnába ill. a főoltárral szemben lévő ajtón is. Így a kápolna ezen részeiben nem lehetett elhelyezni a főpapi széket, mely hagyományosan a szakrális terekben a főoltártól jobbra helyezkedett el.

érsek portréin²⁴ jól látható egy másik főpapi szék²⁵, melyet magánkápolnájában használt, s mely mind a mai napig ott áll.

IV. Károly és Zita koronázásának 2016-os centenáriuma készülve a trónszék restaurálására került. A munkálatokat Szabó Krisztina, a Budapest Történeti Múzeum textilrestaurátor-művésze végezte, melyekről a kalohirek.hu internetes hírportál is tudósított²⁶. A restaurálást követően, 2015-2016-ban, Zita királyné trónszéke több kiállításon is szerepelt. Elsőként 2015 márciusában a Kalocsai Érseki Kincstárban volt látható.²⁷ Később a veszprémi püspöki palotában²⁸, majd a Magyar Nemzeti Múzeumban tekinthette meg a nagyközönség.²⁹

IRODALOM

FARBAKY Péter, FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla, MÁTÉFFY Balázs, RÓKA Enikő, VÉGH András. (szerk.)

2015 *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)*. Kiállítási katalógus.

---

²⁴ Ilyen pl.: a Kontuly Béla festette Grósz József portré. Leltári száma: Kalocsai Érseki Kincstár Festmény- Szobor- és Metszettára 2002.49.1.F.

²⁵ A jelenleg is használatos főpapi széket Császka György érsek készítette szepesi püspök korában és hozta magával Kalocsára. Háttámláján Császka szepesi püspöki címere és főpapi jelmondata látható. A magánkápolnába kerülése előtt, az érseki palota egyik, első emeleti szalonjában állt. Leltári száma: Kalocsai Érseki Kincstár Bútorgyűjteménye 1973.143.1.B.

²⁶ http://archiv.kalohirek.hu/hir/kalocsa/2015-01-21/41579/visszatert_kalocsara_zita_kiralyne_koronazasi_tronja_ndash_hamarosan_kiallitasonis_lathato

²⁷ A kalocsai időszaki kiállítás címe: „Az 1916-os, utolsó magyar királykoronázás Kalocsán őrzött relikviái”. Kurátora Lakatos Adél muzeológus volt.

²⁸ A veszprémi, 2016. május 4.-2017. május 5. között rendezett kiállítás címe: „A Boldog IV. Károly és Zita királyné emlékezete – 1916–2016 – Az utolsó király- és királyné koronázás centenáriuma”. Kurátora a Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjtemény igazgatója, Udvarhelyi Erzsébet volt.

²⁹ A budapesti Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett kiállítás címe: „Utolsó felvonás. IV. Károly koronázása – 1916.” Megtekinthető volt 2016. december 19. – 2017. március 19. között. A budapesti kiállítás kurátorai, Gödölle Mátyás és Tomsics Emőke muzeológusok voltak.

Budapesti Történeti Múzeum, Budapest-Vári
Nagyboldogasszony Főplébánia, Budapest.

KERTÉSZ K. Róbert

1917a *IV. Károly koronázásának művészi és műszaki munkálatai*. Horánszky Viktor Császári és Királyi Könyvnyomda, Budapest.

1917b *Koronázási album*. Az Érdekes Újság kiadása, Budapest.

MACZÓ Ferenc

2016 *Az utolsó magyar királykoronázás. IV. Károly király és Zita királyné koronázási ünnepsége Budapesten 1916 végén*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.

PÁLFFY Géza

2015 A magyar királynék koronázása a mohácsi csatát követő évszázadokban, *Veszprémi Szemle 17 (2015.)*, 4. 19.

TOMPOS Lilla

2006 A IV. Károly koronázásakor készült díszmagyarok története és formai sajátosságai, *Folio Hungarica 2005-2006. XXIV. évfolyam. A Magyar Nemzeti Múzeum történeti évkönyve*. Budapest. 11-31.

WINKLER Pál

1932 *A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története*. Árpád könyvek. 43. szám. Árpád Részvénytársaság, Kalocsa.

ZUR GESCHICHTE EINER KRÖNUNGSRELIQUIE:
THRONSESSEL DER KÖNIGIN ZITA

Mit dem am 21. November 1916 erfolgten Tod des ungarischen Königs und österreichischen Kaisers Franz Joseph, ging der Thron an Karl, an den älteren Sohn des jüngeren Bruders vom in dem Attentat von Sarajevo getöteten Franz Ferdinand über. Das Datum seiner Krönung zum König von Ungarn wurde auf den 30. Dezember angesetzt. Im Rahmen der Zeremonie wurde auch Zita, seine Ehegattin gekrönt. Der Thronessel der ungekrönten Zita von Bourbon-Parma bekam an der Krönung teilnehmendem Árpád Lipót Várady, Erzbischof von Kalocsa. Dieser Thronessel stand lange Zeit in der Privatkapelle der erzbischöflichen Palais von Kalocsa. Davon zeugt das Photo von Pál Winkler, in seinem über die Geschichte des erzbischöflichen Palais und der Bibliothek in 1932 geschriebenen Buch.

1. kép. Zita királyné kalocsai trónszéke a restaurálás előtt

2. kép. Bancz János aláírása és cégjelzése a kalocsai trónuson

4. kép. A kalocsai érseki palota magánkápolnájának fotója Winkler Pál említett könyvében. A bal szélén, az ablak előtt látható a trónszék.

BÉCS ÉS BERLIN

Ferenc József Hermann Broch Ausztria-elemzéseiben

„Bécsben is az érték-vákuum tartotta uralma alatt az 1870 és 1890 közötti éveket, de mindez itt a rántott csirke – és nem mint Németországban az alapítás korszaka volt, és olyan könnyen is vették őket, amennyire az egy vákuumhoz illik.”¹

Bécs és Berlin szellemi-intellektuális történetének párhuzamba állítása a modernitás korában olyan feladat, amit a modernség történetével foglalkozó összes diszciplínának már régóta meg kellett volna tennie. Egyúttal olyan lépésről van szó, amelynek Hermann Broch sokoldalú életműében kiemelkedő jelentősége van. Broch ugyanis nemcsak terméke Bécs és Berlin szellemi egymás mellett élésének és állandó rivalizációjának, de a legelsőik közé is tartozik, akik a maguk szellemi (mind szépírói, mind teoretikusi) arzenáljában magától értetődő természetességgel indulnak ki ebből a *szinguláris* viszonyból, olyan differenciált és sokrétűen lényeglátó módon, hogy az szinte felkínálja azt az újabb lehetőséget is, hogy Hermann Brochot most mint az európai modernitás e két centrumának kiválasztott érzékenységgű és fantáziájú elemzőjét válasszuk önmagában elemzésünk tárgyává.²

Ennek legszembeszökőbb bizonyítéka Broch nagy trilógiája, az *Alvajárók*, amelynek legmélyebb, „módszertanilag konstruált” és a legmélyebben végiggondolt, a hagyományos irodalmiság esetlegességeitől megtisztított problematikája a lehető leggondosabban van – ugyancsak konkrét megfontolások eredményeképpen – *elosztva* Berlin és Bécs között.³

---

¹ BROCH 1975. 145.

² Az egyik oldalon azokkal a problémákkal kell szembenéznünk, hogyan látta Broch Berlin és Bécs rivalizációját és együttélését. A másik oldalon például az ő életműve különösen is alkalmas arra, hogy annak recepcióján a két egymástól eltérő recepció mindmáig kimutatható legyen.

³ Konkrétabb síkokon is példászerűen igazolható, hogy az *Alvajárók*-trilógia a bécsi és berlini problematika egyenes *keveréke*, s pontosan ez az a mozzanat, amiért a

A másik, ugyancsak számos más lehetőség halmazából kiemelt nagyszabású példa a késői Hermann Broch *Hofmannsthal*-esszéje, ami az egész európai modernitás elemzésének kezdettől fogva középpontjába állítja Bécs és Berlin rivalizációját és egyben együttélését.⁴ Berlin és Bécs egymás mellett élésének és alternativitásának kellő tisztázása ráadásul még azért is fontos szerepet játszik a Broch-interpretáció legkülönbözőbb kérdéseiben, mert elmulasztása vagy elhanyagolása a legjobb esetben is helyettesítő magyarázatok, bizonyos esetekben helyettesítő elméletek létrejövéséhez vezet.⁵ Bécs és Berlin sajátos kettős viszonya természetesen csak az egyetemes európai modernség folyamatainak horizontja előtt értelmezhető.⁶ Az egyetemes európai modernitás története pedig korunkban is aktuálissá vált.

Aktualitásának egyik oka a hetvenes-nyolcvanas években fokozatosan valóban hegemónná váló posztmodern, nem utolsósorban éppen azért, mert a posztmodern külső és belső össz-értelmezéseinek mindegyikéhez hozzátartozik a „modernnek” egy értelmezése is. De nem kevésbé lényeges oka a klasszikus modernitás újabb kori éles aktualitásának az *1989-es posztoszocialista rendszerváltás történelmi cezúrája*, amelynek összefüggésében a létező szocializmus részben olyan rendszerként jelent meg, ami a modernitás bizonyos kezdeményeit történelmileg realizálta, miközben bizonyosra vehető,

---

trilógia recepciója mindkét kultúrában minden elvárásnál alacsonyabb intenzitású is volt. Amíg a kor nagy problémáját „Berlin” számára Thomas Mann *Varázshegye* (és a modernebbek számára Döblin *Berlin-Alexanderplatz-a*), „Bécs” számára pedig Musil A tulajdonságok nélküli embere jelentette, az Alvajárókat mind a mai napig egyik szféra sem tekinti igazán és végérvényesen a magáénak. Holott Broch „keveréke” igen logikus és koherens volt: hamisítatlan, bécsi típusú közép-európai kultúrkritikát és történetfilozófiát vett alapul és azt berlini típusú közép-európai sorsok alapjává tette meg (miközben a berlini sorsoknak megvolt a maguk bécsi, sőt budapesti megfelelője, illetve a bécsi kultúrkritikának „nagynémet” elődei voltak, Nietzsche és Scheler személyében).

⁴ Bécs „vidám apokalipszisé”-nek elemzése már expozíciójában a két metropolis expozíciójából indul ki: „Bécsben is az érték-vákuum tartotta uralma alatt az 1870 és 1890 közötti éveket, de mindez itt a rántottcsirke – és nem mint Németországban az alapítás korszaka volt és olyan könnyen is vették őket, amennyire az egy vákuumhoz illik”. BROCH 1975. 145. Mindez arra ad konkrét adalékot, mennyire nem lehet az egyik centrum modernitásáról szólva figyelmen kívül hagyni a másikat.

⁵ Hallgatólagosan Broch maga is a legutóbbi időig vagy a modernség egy “német” szerzője, vagy univerzalista osztrák író.

⁶ Munkánk természetesen az egész Berlin-Bécs-problematikának a politikai-hatalmi komplexumokkal összefüggésében való vizsgálatát szorgalmazza.

hogy a létező szocializmus egyáltalán nem élte föl az eredeti modernitás összes lényeges indíttatását. Így az adott helyzetben elgondolva ez azt jelenti, hogy bizonyos vonásokban éppen a létező szocializmus spektakuláris összeomlása adott, illetve adhatott elkésett aktualitást az eredeti modernitás tartalmainak.⁷ A modernitás döntő keretfeltételei közül első helyre kívánkozik a két politikai-hatalmi komplexum alapvető különbözősége.⁸ E különbség mögött magától értetődően tipológiai érvényű történeti fejlődésvonalak és fordulatok hosszú sora áll, bizonyítván azt az összefüggést is, hogy a múltnak milyen áttételeken lehet immár fel nem ismert hatása nemcsak általában a jelenre, de arra a jelenre is, amit, mint modernséget, kitüntetett, a jövő szempontjából meghatározó jelennek nevezhetünk. A modernitás e két centruma, Berlin és Bécs, mögött kirajzolódó eltérő fejlődésvonalak felidézésében csak 1848-ig lesz érdemes visszamennünk. Ez az év a két politikai-hatalmi komplexum, illetve az ezekben a komplexumokban csoportosuló és szerveződő elit számára két, meglehetősen eltérő tapasztalatot hozott.

A porosz elit (Berlin) számára a forradalmi év vezető tapasztalata az volt, hogy még energikusabban és céltudatosabban kell folytatni azt az évszázadokkal korábban kialakított célt, azt, hogy a német egységet és az ország sajátos jegyekkel elképzelt modernizációját a politikai-hatalmi *status-quo* egyre korszerűbb eszközökkel való megőrzésével kell végrehajtani, azaz, hogy a legfontosabb konkrét célt is megfogalmazzuk, a porosz monarchiának kell elvégeznie a német egység megteremtésének munkáját, ennek az egyesítésnek továbbá mindenképpen modernizáló arculatúnak kell lennie, miközben ezen egyértelmű modernizációnak nem szabad a

---

⁷ Az elmúlt húsz-harminc évben nem egyszer tűnt úgy, hogy a klasszikus modernitás folytatható a nagy történelmi kataklizmák után is, adott esetben arra a lendületre építve, amelyek a létező szocializmus olvadó korszakaiban a kitagadott modern újragigermésében és a társadalomba egészében való újra-betagozódásából következtek.

⁸ A hatalmi komplexum terminus bevezetésével elsősorban e hatalmi rendszerek több eltérő elemből álló, mégis egységesen szervesülő, valóságos komplexum-jellegét szerettük volna érzékeltetni. De nem lényegtelen oka volt e terminológia használatának az sem, hogy poszt-totalitáriánus korunkban a (tisztá formájú) diktatúra és a (tisztá formájú liberális) demokrácia képletei közötti számos történelmi (és nem-történelmi átmenet) fogalmi leírásának igen lecsökkentek az esélyei, s ebben a keretben például e két dinasztikus-hatalmi komplexumnak a modernség megalapozásában betöltött szerepe teljességgel vizsgálhatatlan lett volna.

politikai-hatalmi komplexum gyengüléséhez, esetleges marginalizációjához vezetnie. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a politikai-hatalmi komplexum nem „liberalizálódik”, nem támaszkodik a társadalom fokozatosan kibontakozó, s eközben önállósodó saját erőire.

A habsburgi-osztrák elit (Bécs) 1848-ban annyiban hasonló következtetéseket vont le az 1848-as eseményekből, hogy neki kell annak a folyamatnak az élére állnia, amit mai terminológiával „modernizációnak”, politikai értelemben pedig „liberalizációnak” nevezünk. Ellentétben azonban a porosz-német elittel, a habsburgi-osztrák elit jobban elfogadta magának a társadalomnak a saját erőire támaszkodó *liberalizálását*, saját sorsát tehát egyrészt ugyancsak a modernizáció irányításához kötötte, magát a modernizációt azonban politikailag és szerkezetileg alapvetően másképpen képzelte el.

A német alapokon a 70-es és 80-as évekre Németországban *nemzeti-etatista* hatalmi komplexum alakult ki, amely részlegesen és fokozatosan ugyan felszabadította a társadalmat, mégis nyílt és autoritatív módon lépett fel az úgynevezett „nyugati” felfogású liberalizmus és demokrácia ellen. Annyi liberalizmust tűrt meg, amennyi az etatista-dinasztikus komplexum kibontakozásához is szükséges volt, miközben a maga stílusát és értékeit eredményesen és nem kis erőszakkal kényszerítette rá az immár modernizálódó társadalomra.

A porosz-német etatista hatalmi komplexum nemcsak magával a „liberalizmus”-sal szemben viselkedett egészen pontosan „komplexumszerűen”. Mintaadóan és történelmi analógia nélkül lépett fel a két további nagy rivális, az *új vetélytárs szociáldemokrácia* és a *régi vetélytárs katolikus egyház* ellen is. Az úgynevezett „*szocialista-törvény*” marginalizálni és kriminalizálni akarta a munkásosztálynak a dinamikus iparosítás korszakában erősödő (nem mellesleg, immár marxista alapokon álló) politikai szervezkedését⁹, amíg a katolikus egyház ellen indított „kulturharc” abból az előfeltételből indult ki, hogy az 1871-es egyesítésből történelmi győztesként kijövő és ezzel a győzelemmel hosszú távú dinasztikus történelmi stratégiát beteljesítő etatista hatalmi komplexum meg tudjon szabadulni a modernizáció ellen alkalmas szövetséges, a katolikus egyház befolyásától is, miközben ennek a harcnak az immár egységes

---

⁹ E két esemény egybeesése minősít.

Németországban nehezen áttekinthető regionális, illetve a hallgatólagos lutheránus államvallást érintő összefüggései is voltak.¹⁰

Ezek után már csak idő kérdése volt, hogy az így kialakított szerkezet mikor válik gazdasági-etatista, militáris-etatista vagy éppen militáris-imperiális hatalmi komplexummá, hiszen ez az irány nemcsak e komplexum *belső* fejlődési irányának konzekvenciáiból, de az akkori európai politikából is következett, amely európai politika irányai nemcsak Hermann Broch közvetlen vagy értékekre alapozott történetfilozófiájában és regényeiben jelent meg „*világpolitikaként*”, sőt, világtörténelemként, és amely ábrázolás erőteljesen eltér más, ideologikus történet-magyarázatoktól is.¹¹

A Habsburg-birodalomban kialakuló ugyancsak dinasztikus, de multinacionális hatalmi komplexum ebben az összefüggésben a maga próbálkozásai és útkeresései után a *monarchikus abszolutizmusnak* egy többé-kevésbé önálló centrummal és dinamikával rendelkező *liberális parlamentarizmussal* való sajátságos elegyítésének útját választotta.

A tiszta modellekkel dolgozó politikai elmélet nyelvén kétségtelenül csak nehezen megragadható képlet elsősorban annak köszönhető sajátosságát, hogy a monarchiában megfogalmazott abszolutista elvet maga az uralkodó e szerkezet kialakulása után egyrészt intézményesítette (és így mintegy részévé is tette a parlamenti demokráciának), másrészt pedig nem-intézményesített (ám mindvégig megőrzött) formájával ő maga csak igen ritkán élt. Teoretikus súlyt

---

¹⁰ Természetesen az eredeti és klasszikus *kultúrharc* számos konkrét részletét és még számosabb és jórészt a valóságos társadalmi nyilvánosság részéről még differenciáltan tudomásul nem vett vetületét nem szeretnénk figyelmen kívül hagyni, amikor abban mindenekelőtt a dinasztikus-politikai hatalmi komplexum tevékenységének, ha éppen nem létének megnyilvánulását pillantjuk meg. A társadalom erről alkotott képének hiányosságai újfent emlékezetünkbe idézik, mennyire a szó szoros értelmében *mitologikus* elképzelései vannak a modern társadalomnak akár saját közelmúltjáról is.

¹¹ Megfelel Hermann Broch elemzésének, hogy még a wilhelminiánus korszak *imperiális* vonása is a dinasztikus-politikai hatalmi komplexum létmódjából következett, az ettől eltérő magyarázó és megalapozó kísérletek nyilvánvaló módon pusztán az ideológiai-legitimáló funkció szükséges termékei. Egy sajátos létmód vezetett a hódítás magatartásához, és nem annak bármiféle racionális értelme. Broch egyébként az *Alvajárók*-trilógiában olyan alakokat is megteremtett, akik ugyancsak és Heinrich Mann teljesítményével legalábbis egyenrangúan maradandó módon örökítik meg e dinasztikus-politikai hatalmi komplexum belsővé tett létezési formáit.

tulajdoníthatunk annak az anekdotának, amit Apponyi Albert beszélt el, s amely szerint az akkor aktív miniszterelnök Tisza Kálmán egy bizalmas pillanatban elárulta neki, hogy időnként teljesen elfelejti, hogy van egy „főnöke”, aki a hivatali előjárói minőségében nem lehetett más, mint maga Ferenc József.

A két újonnan konstituálódó hatalmi komplexum érdemi különbségét keresve sem lehetett volna jobban jellemezni. Elképzelni sem lehet, hogy a porosz-német dinasztikus etatista komplexum valódi vezetőjét a parlamentarizmus lassan kibővülő szabályai szerint megválasztott miniszterelnök könnyedén “elfelejthette” volna. Ezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy Ausztria-Magyarországon az abszolutizmus elve ne maradt volna érvényben, sőt, annak konfliktusa a parlamentarizmus valódi szabadságaival éppen a történelmileg legsúlyosabb következményekkel járó eseményben, az első világháborúba való belépéskor mutatkozott meg a legegységesebben. S bizony annak a civilizatorikus világégésnek, az „értékek szétesésének”, amely Hermann Broch szemében is az első világháború volt, Ausztria-Magyarország oldaláról éppen a liberális és abszolutista elvek kevéssé egyértelmű keveredése volt az egyik legdőntőbb oka, s az is bizonyos, hogy ebben Ferenc Józsefnek is megvolt a maga tragikus szerepe, amit természetesen lehet értelmezni a körülmények determinációjának kikerülhetetlenségével, de alapvető igazságtartalmát nem lehet vitatni.

A legvégső kérdések ezen elmosódottsága és tisztázatlansága ellenére is közeledtek azonban Ausztria-Magyarország politikai realitásai egy olyan politikai és szellemi modellhez, amelyben a *valóságos* hatalommegosztás meg tudott jelenni, s a *parlamentáris liberalizmus szabadságai a társadalom szabadságainak és emancipatív kibontakozásának dinamikáját* erősíthették.¹²

A két modernitás két kontinentális centruma részben azonos alapokra visszamenő, nagyjából ugyanazok az eltérő keretfeltételei eltérő lehetőségeket teremtettek a kor meghatározó szellemi folyamatai és a kiemelkedő és a modernségekre jellemző szellemi tevékenységek számára.

---

¹² Egyszerűen kifejezve, a szóban forgó *reálisan létező közép-európai liberalizmus* minden teljesen legitím méltatása mellett is mindig helyénvaló annak a császári- királyi abszolút hatalomban kijelölt korlátait is szem előtt tartani.

Mivel a dinasztikus-etatista hatalmi komplexumok maguk is részt követeltek a modernizáció feladataiból, saját aktivitásukkal is hatottak a modernség mozgástereinek kialakulására. Ez természetesen nem egyenlő azzal, hogy a modernség a dinasztikus–etatikus hatalmi komplexumok feladatait hajtotta volna végre, de azért az ellenkezője sem mondható el, egyik helyzetben sem irányult a modernség fő vonala diametrálisan e komplexum ellen. A német modernségnek (Berlin) a dinasztikus-hatalmi komplexummal szorosan összefonódó alap-paradigmái a filozófiai neokantianizmus, a tudományokon keresztülhatoló historizmus (ami természetesen a szorosabb értelmű történettudományokat is áthatotta), valamint a katedraszocializmus. Az, hogy a neokantianizmus, tökéletesen függetlenül attól, hogy miként ítéljük meg a filozófiai immanencia szintjén, a maga politikai és társadalmi üzenetét, a dinasztikus-hatalmi komplexumhoz fűződő viszonyában a vallás és a tudomány kibékítésének lehetőségét teremtette meg, meglehetősen egyértelmű.¹³ Az 1848-utáni historizmus lényegében ugyanebbe az irányba halad. A német egység kérdését nemcsak leválasztja a szerkezeti, szociális és intellektuális mozzanatokról és lehetőségekről, a német egység missziójának beteljesítését nemcsak a történelmi folyamat immanens és teleológiai végcéljának tekinti, de a tudományos témaválasztás és a történelemértelmezés eszközeivel maga is igen jelentős részt vállal annak kiharcolásából. Ugyancsak egyértelmű, hogy az ugyancsak hegemónná váló katedraszocializmus a maga részéről szintén eredményesen továbbítja a dinasztikus-etatista hatalmi komplexum szükségleteit a tudomány területén megjelenő tárgyi szférák kialakításának és azok értékelésének irányában.¹⁴ A társadalmi és a szellemi modernizáció olyan német műhelyeit és szereplőit, akik másfajta, a modernizációt kézben tartani akaró dinasztikus-hatalmi komplexumétól eltérő modernizációs koncepciókat fogalmaztak meg, nem érintjük.

---

¹³ Lásd erről KISS 1993. történeti fejezetei, valamint Klaus-Christian Köhnke széles alapozású munkáit a neokantianizmus történetéről.

¹⁴ *Végső soron éppen az a historizmus végső értelme, hogy a modernitást a teljes történelem organikus végpontjaként mutassa be és ezzel feleslegessé tegye a múlt és jelen közötti fájdalmas és sok szenvedéssel járó minőségi ugrások megtételét, arról nem is beszélve, hogy ezzel a múlt minden konzekvensz reprezentánsa, így maga a dinasztikus-politikai hatalmi komplexum is, minden megrázkódtatás nélkül bele tud simulni a modernbe, mint jelenbe vagy éppen a jelenbe, mint modernbe.*

A német modernitás közvetítő, kibékítő formációkat hozott létre a *modern* és a *hagyományos* mozzanatok között, miközben a radikális és visszafordíthatatlannak tűnő új jelenségek meghirdetésétől rendre elfordult. Ebben az alapmagatartásban kimutathatók közös vonások olyan törekvések között, amelyeket kimondottan az új dinasztikus-hatalmi komplexum saját irányzatának, apologetikus törekvésnek nevezhetünk és valódi, európai értelemben is modern törekvések között (mint mondjuk *Brahm* naturalizmusa vagy a fiatal *Thomas Mann* novellisztikája), nem is beszélve a német modernség olyan őseiről, mint *Schopenhauer*, *Wagner* vagy *Nietzsche*, akik a maguk egymástól teljesen eltérő módján a német modernség fent jelzett arculatához járultak hozzá.

Mint éppen a fiatal Nietzsche a *Korszerűtlen elmélekedésekben* megmutatta, a német egyesítést létrehozó dinasztikus-hatalmi komplexum lerombolta a művelődés, a *Bildung* eredeti, nembeli és emancipatív funkcióit. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az e komplexum számára instrumentalizált, leszűkített változata ne maradt volna életben, amelybe azután az olyan áramlatok, mint a neokantianizmus, a historizmus vagy a katedraszocializmus maradéktalanul bele tudtak simulni. Nagyon termékeny kiindulópont ez egyébként a Thomas Mann – Lukács György-i *hatalomvéde bensőség* attitűdjének genezise szempontjából is, hiszen – ebből a perspektívából – az nem más, mint a modernitás és a dinasztikus-hatalmi komplexum *kölcsönös közelítése* egymáshoz.

A Németországban *hegemón* helyzetbe került neokantiánus, historicista és katedraszocialista paradigmáknak Ausztria-Magyarország Bécs és Budapest köré fókuszált szellemi terében a *pozitivizmus*, a (pozitivist) *prezentizmus* és a *nemzetgazdaság* úgynevezett „osztrák iskolája” volt megfelleltethető. *Az egyes országokban vívott harcok kimenetelének kérdése visszavezet minket az egyes hatalmi komplexumok eltérő meghatározottságaihoz.* Egyetlen, s még oly korrekt történeti értelmezés sem teheti viszonylagossá azt a különbséget, miszerint a neokantianizmusban a tudomány és a vallás (és ezen a szalon a tudomány és a dinasztikus-hatalmi komplexum) közötti kibékülés eszköze került abba a bizonyos hegemón helyzetbe, amíg a kor mértékadó filozófiai pozitivizmusában az elvi szintre emelt *felvilágosodás* és *emancipativitás* találta meg a maga sajátos tizenkilencedik század végi formáját, amelyből a *társadalmi reform*

vagy az *életreform* genuin problémája mintegy már önmagától következett.

Broch terjedelmes, multidiszciplináris, egyszerre történetfilozófiai és minden áttételen át mélyen személyes munkája, az önálló kiadásban is többször megjelent műve, a *Hofmannsthal és kora*.¹⁵ Mint Broch összes fontos műve, a *Hofmannsthal-esszé* is egyre újabb fazettáit mutatja fel az egymást követő és jórészt releváns értelmezéseknek. Broch kutatója és olvasója igencsak okkal örülhet e mű *puszta létének* is.

A negyvenes évek közepén New Havenben élő emigráns osztrák író és filozófus, akiről a beavatottak már tudták, hogy a század legnagyobb írói közé tartozik, de akit az ekkor szétszórt és a szó szoros értelemben katakombákban dolgozó irodalmi világ még egyáltalán nem volt kész igazán mélyen befogadni, ekkor már valóban elmélyülten csak nagy filozófiai próbálkozásain dolgozott, a szépirodalom (sőt, a filozofikus szépirodalom) aránya is erőteljesen lecsökkent munkásságában, s ha nem is kizárólagosan, de írói munkásságnak jó részét külső kihívások vagy éppen a megélhetés, a saját írói identitás ápolásának szándéka és nem belső kényszer motiválta. Bizonyosra vehetjük, hogy egy szimpla külső véletlen, egy Amerikában megjelentetendő Hofmannsthal-elbeszéléskötet elé írandó előszó nélkül bizonyosan nem nézett volna ilyen intenzíven szembe a századelő Ausztria-Magyarországával, amely képződmény – s ezt nem szabad elfelejtenünk e század teljesen kivételes történeti szerkezetének ismeretében – 1945-ben Amerikában olyan soha-nem-volt-nak és mitologikusnak, annyira folytathatatlannak és érdektelennek tűnt, mint Atlantisz vagy Hannibál pun birodalma.

Ez a felkérés végül is kiemelkedő *alkalomnak* bizonyult, de amíg ez kiderült, nemcsak Broch kiemelkedő alkotói artikulációjának, de néhány felcserélhetetlen Broch-anekdotának is „*alkalmat*” szolgáltatott. Az ezzel kapcsolatos anekdoták egyik füzére azt örökítette meg, hogyan változott meg Broch viszonya magához Hofmannsthalhoz ez alatt a munka alatt (ennek mélyebb lélektani okát abban látjuk, hogy a munka egy pontján Broch megértette, saját egzisztenciális problémáinak artikulálására is alkalmas lehet ez az egyedülálló vállalkozás), miközben a leghíresebb anekdota mégis a panaszkodó Brochot örökíti meg, akiből ömlik a mély panasz, hogy a

---

¹⁵ BROCH 1975. 118–284., 285–336.

Hofmannsthal-esszé csak ellenőrizhetetlenül nő és nő a keze alatt. Mások biztatóan és elismerően reagálnak erre a bejelentésre, mire Broch rezignáltan felsóhajt, hogy ugyan a terjedelem már minden korláton túllépett (és a munka minden más munka elől elveszi minden idejét), de *Hofmannsthal neve még egyszer sincs leírva a szövegben...*

A *Hofmannsthal*-esszé szerzője olyan regényíró, aki az esszé megírásának időpontjában Amerikában ismeretlennek számít, ez az ismeretlenség azonban sajátos életrajzi véletlen, amely egy nagy világégés egyik hullámaként a modern kultúra egyik legnagyobb életművének többé-kevésbé elismert birtokában éppen pályája delelőjén sikerült ismét ismeretlenné változnia. A *Hofmannsthal-esszé* szerzője rendkívüli pszichológiai kihívás elé került a század eleji Bécs Atlantiszának feltárásával, amelyről fokról-fokra tudatosodott benne, hogy az egyben saját Atlantiszának felfedezése is, amelyről mindaddig nemcsak pszichológiai, de evidens történeti vagy kulturális okokból sem gondolta soha, hogy egyáltalán lesz értelme feltárásának.

Hermann Broch azonban kultúrkritikus és történetfilozófus is, aki most összehasonlíthatatlannak tűnő lehetőséget kapott arra, hogy az *értékek szétesése*, a *negatív univerzalizmus* modelljét minden eddiginél konkrétabb történelmi és politikai helyzetben és minden eddiginél modernebb viszonyok között szembesíthesse a valóságos történelmi viszonyokkal. Ez a teljesen véletlenül kapott megbízás is nyomban *két eltérő megközelítés* harapófogójába került Brochnál: az egyik oldalról egy én áttételes történetévé, a másik oldalról egy teljes történetfilozófiának a modern kultúrával való szembesítésévé vált.

Nemcsak a szerző lélektani és filozófiai identitásának problémái jelentek meg a lehető legélesebben a *Hofmannsthal*-esszé kihívásakor, de az osztrák politikai és szellemi identitás kérdései is (arról a rendkívül fontos kérdéstről is csak egy szót szólva, hogy maga az 1945 utáni osztrák identitás egy jó része a harmincas-negyvenes évek emigrációjában született meg, ráadásul nem is utolsósorban olyan művek eredményeként is, mint maga a *Hofmannsthal*-esszé).

Az egészen fiatal Broch számára az élő osztrák kultúra, beleértve a kulturális modernséget is, maga volt az elutasítás első számú tárgya, erre nem utolsósorban éppen a *Dallago*-vita is jól hasznosítható példát jelent 1918-1919 után az osztrák identitás kérdése ismét egészen más összefüggésben úgy jelent meg, hogy a bécsi értelmiség széles körei egyszerűen nem tudták elképzelni a “kis” állammá zsugorodó

Ausztriát, amely attitűdöt sokan tévesztettek össze előszeretettel pozitív, sőt, közvetlen nagynémet koncepciókkal.

Ebben a magatartásban Freud, Musil és az ausztromarxisták is egyként osztoztak. Mármost a húszas években Broch problémája éppen a negatív univerzalizmus, az én visszavetettsége az új magányosságba, azaz a klasszikus szétesés-problematika.

A fenti politikai és történelmi helyzet a *végző* oka annak, miért is játszódhat a nagy trilógia Németországban. Bécs és Berlin struktúraalkotó kulturális és szociológiai eltérése mellett bizonyosan azért, hogy a negatív univerzalizmus problémája *nem zárható be egy állam határai közé sem*. Ennek az alaphelyzetnek tökéletesen megfelel, hogy a húszas évek során Broch számára Ausztria, ha tetszik, az osztrák identitás, elsősorban abból a szempontból volt egzisztenciálisan fontos, hogy készülő (de igen sokáig el nem készülő) nagy művével, amit a joyce-i polihisztorikus regény németnyelvű klasszikusának szánt, *ne sorolják* őt az osztrák irodalomba. Nem azért próbálta elhárítani ezt a lehetőséget, mert nem akart lojális lenni Ausztriához, de azért, mert nem akarta, hogy készülő nagy művét az irodalom egy provinciájához sorolják. Végző soron azt is mondhatjuk, hogy szerzői egoizmus és a magas irodalomban elképzelt jó piaci értékesíthetőség motiválták ebben a korban attitűdjét. De hogy ebben mennyire következetes volt, mutathatják Musilról irt rövid ismertetései és kiadói ajánlásai. Ahhoz képest, hogy Broch Musil ellenlábásának számított, meglepően nagyszámú ilyen rövid írást fogalmazott meg és szinte kivétel nélkül hangsúlyozta, hogy Musil *nem abban az értelemben osztrák szerző, hogy nagy műve provinciális lenne*.

De a *Hofmannsthal*-esszé forrásvidéknél állva nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy 1933 és 1939 között az ugyan erősen jobbra tolódó, ám az *Anschluss*-nak ellenálló Ausztria a politikai megosztottság ellenére is ki tudott vívni magának némi *belső patriotizmust*, amit azután nemcsak az Anschluss külső ténye, de az azt követő – s e műben igen stílszerűnek számító – tömeglélektani folyamatok ismét e legmélyebben *traumatizáltak*. A századforduló és századelő Ausztria-Magyarországát széles európai, ugyancsak történetfilozófiai és ugyancsak krizeológiai panoráma részeként ábrázolja Broch, ennek sokféle részletét és összefüggését az (egyébként épp e célból *önállóan* a monográfia elejére szerkesztett) átfogó fejezetek már kimerítően tartalmazzák.

A *Hofmannsthal*-esszé konkrét történeti folyamatokon mutatja be, hogy az értékválság (Broch-nál általánosított emberi magatartásként definiált *negatív univerzalizmus*) még csak nem is egyenes szálon kötődik az egykori középponti érték eltűnéséhez, de az egykori középpont eltűnése, mint metafora, az egyes alrendszerek egymással vívott kérérlhetetlen harcának állapotát vezeti be. E korai strukturalista jellegű rendszergondolkodás lehetőségeit Broch hihetetlen tudatossággal és radikalizmussal használja ki. A modernitást *mindenekelőtt* a rendszerek egymással vívott élet-halál harcaként írja le, aminek így már semmi köze sem lehet mondjuk a scheleri összeomlás-elmélethez. A modernitás Broch szemében elsősorban *politika és gazdaság*, illetve *esztétika és etika* kibékíthetetlen harcaként válik negatív univerzalizmussá.

Az értékek szétesésének elmélete is eredetileg Nietzsche-re megy vissza, de valójában itt egy meglehetősen rejtett Nietzsche-tradíció munkál, miközben, újabb miriádnyi félreértést termelve, széles körök közvélekedésében az értékek összeomlásának scheleri vagy a Nyugat alkonyának spengleri koncepciója foglalta le a Nietzsche-eredeti attribútumot. A látható, azaz nem-rejtett Nietzsche-hagyomány ugyan érintette Weber, Scheler, Simmel és mások értékekre alapuló történetfilozófiáját illetve kultúrkritikáját, anélkül azonban, hogy bármelyikükre is rá lehetne mondani a maradéktalan Nietzsche-eredetet¹⁶.

A *Hofmannsthal*-esszében fogalmazza meg Broch egyik leglényegesebb állásfoglalását Nietzsche-ről is. Tekintetbe véve a szöveg negyvenes évekbeli keletkezését és az egyetemes Nietzsche-értelmezés ez időbeli állapotát, ez az értelmezés kiemelkedő helyet kell, hogy elfoglaljon magában a Nietzsche-értelmezés történetében is.

Wagnert a modernség e pompás genealogikus átvilágítása az absztrakt módon igen könnyen kimondható, a társadalom és a szellemi élet *mezoszintű* jelenségeivel azonban értelmesen csak igen nagy munka árán kapcsolatba hozható *értékvákuum* teljességgel megalapozott prototípusának tekinti:

„Nietzsche természetesen, akitől a legsúlyosabb, sőt, az egyetlen súlyos támadás (Wagner ellen – K.E.) származott, mélyebbre látott, mert ő Nietzsche volt, és ő átlátott Wagneren, mert átlátott

---

¹⁶ KISS 1993. Itt még további irodalmi utalások találhatóak e kapcsolat dokumentálására.

a koron, átlátott rajta gyűlölettel és megvetéssel, mert belepillantotta vákuumába. És amíg saját művében, amit nagyon is etikai és végső soron metapolitikus műalkotásnak, azaz a korszak teljes értékű reprezentációjának tekintett..., a reprezentációra hasonló igényeket támasztó wagneri-műben az ő művének teljes ellentétét pillantotta meg (Wagner), a kor megvetésre méltó és gyűlöletes vonásai közül egyet sem támadott, semmit nem tisztázott annak tompaságából, specifikusan német tompaságából. [...] Nietzsche számára Wagner ezért nem a kor összefoglalója, de annak egyik szolgáló összetevője, egy gigantikus nagyságrendekbe tévedt kisművész, pusztán operakomponista volt, aki arra vetemedett, hogy szakítson a nagy operatradícióval...¹⁷

Az egymással szemben élet-halál harcot vívó alrendszerek új morált és magatartást diktálnak. Az értelmiség feladatává teszik az állásfoglalást, mégpedig mind a művészi, mind a közvetlen véleménymondást. E kritika elmulasztása Wagner bűne. Világos, hogy az alrendszerek gyakorlatilag körkörös harcában alkalmi és szituatív állásfoglalásokra van szükség: „*Nietzsche tudott a korszak-átrendeződés és az érték-vákuum mechanizmusáról... és tudott az abban szunnyadó rettenetes következményekről...*”¹⁸

Hermann Broch hosszú utat tett meg útja ennek felismerésében az „outsidertől” az intellektuális történekek centrumába, amely minden személyes tehetsége ellenére esetében is sok nehézséggel járt és személyiségének sem mindig legelőnyösebb vonásait hívta életre. Bármilyen meglepő ez mind Broch későbbi filozófiai fejlődése, mind a kor szellemi tartalmai versenyének ismeretében, némi egyoldalúsággal kimondható: a fiatal Broch világképét 1913-14-ig Schopenhauer befolyásolta a legnagyobb mértékben és ebben az időben a tragikus schopenhauerizmus szűrőjén keresztül látta *Kantot*, *Nietzschét* (ezt a fiatal Nietzsche támaszkodva meg is lehetett tenni), *Weiningert* (itt a pántragizmus jelenthette a természetes közvetítő kapcsot) és *Houston Stewart Chamberlaint* (akinek feltevéseink szerint eredendő létmetafizikus gondolkodása tudott korrespondenciába lépni Schopenhauerrel).

---

¹⁷ BROCH 1975. 171–172.

¹⁸ BROCH 1975. 144.

E kettős erőter egy másik meghatározó összetevője lesz, hogy a szétesés-esszé eredeti koncepciójában (amelynek a *Hofmannsthal*-esszé történeti alkalmazási területe) a fiatal Nietzsche egyik koncepciója váltja ki a legnagyobb heurisztikus hatást. S ha már a késői Broch nietzschanizmusa elengedhetetlen követelménye a *Hofmannsthal*-esszé elemzésének, hiszen voltaképpen a nietzschei heroikus individualizmust találja az egymással élet-halál harcot vívó értékek korában az egyetlen vállalható értelmiségi attitűdnek, tennünk kell egy *kitérőt*, mert a *végző* azonosságon belül mélyreható különbségek is kirajzolódnak Broch és Nietzsche között.

Amíg Nietzsche filozófiája alapjaiban egy kriticista pozitívizmus, amely ezen irányzat minden lehetséges konzekvenciáját végiggondolva *a filozófiai tudományok teljes újrarendezéséhez vezet*,¹⁹ Broch filozófiai koncepciója végső soron olyan kísérletként mutatkozik, hogy *a filozófiai apriorizmust akár a kritikai tudományosság legújabb és legnagyobb eredményeinek birtokában és azokra reagálva is újra megalapozza*. Amíg Nietzsche „Az Isten halott” világgállapotában és a pozitivisták kriticizmus teljes kidolgozása mellett egy az emberi szabadságon alapuló új embereszményt fogalmaz meg, a negatív univerzalizmus világgállapotként való értelmezésekor Broch egy fajta új univerzalizmus mellett tör lándzsát.

A nagy távolságok azonban, s ezt nem lehet elégszer hangsúlyozni, egy jórészt *hasonló filozófiai analízis* bázisán jönnek létre, és a két filozófiai pozíció különbsége *tipológiai* jellegű. Az említett rejtett recepció a brochi negatív univerzalizmus és egy korai Nietzsche-vízió között áll fenn. Érdekes módon ez a szál nem közvetlenül értékfilozófiai, a fiatal Nietzsche *állam*-kritikájából nő ki. A modern állam, így a fiatal Nietzsche, nem a kulturális produktivitás irányában halad²⁰, és az államnak ez az elidegenülésként érzett fejlődése indítja el a szubsztanciális kapcsolatok felbomlását és válik a negatív univerzalizmus egyik átmeneti állomásává. Éppen a *Schopenhauer, mint nevelőben* írja le Nietzsche: „most a középkor

---

¹⁹ E rövid jellemzés a *Friedrich Nietzsche filozófiája* c. említett monográfia eredményeinek summája.

²⁰ Nietzsche itt természetesen a német problematikát általánosítja. Más lapra tartozik, hogy maga ez a német fejlődés is számos olyan elemmel rendelkezett, amit a későbbi fejlődés nem igazolt vissza, illetve a későbbi fejlődés, így akár a *Hofmannsthal*-esszé megírásának, akár például e monográfia születésének történelmi ideje ugyancsak megszabja annak értelmezési kereteit.

jégmezőjén vándorlunk, minden olvad, és hatalmas pusztító mozgásba jött. Rögök türemkednek rögökre, minden part elárasztva... a forradalmat egyáltalán nem lehet elkerülni, és ez az atomok forradalma...". Immár Nietzsche közvetlen közelségében is tanulmányozhatjuk tehát, mit is jelentett a negatív univerzalizmus ezen legelső és természetesen még nem brochi árnyalatú megfogalmazása. Nietzsche következő kérdése Broch számára is természetes: „Ki fogja korunk ilyen veszélyei láttán... az emberiségnek szentelni őrző- és lovagi szolgálatait?”²¹

Nemcsak a történetfilozófiai–kultúrkritikai diagnózis tényeiben ért egyet Nietzschével a fiatal Broch, de az egész vízió sajátosan politikafölközi, *metapolitikai* dimenziójának kiemelkedő szerepe is közös. Ez a megközelítés lehetővé teszi egyrészt, hogy a kultúrkritikai-történetfilozófiai diagnosztika egy korszak legapróbb részleteibe is behatoljon és feldolgozza azt, másrésztől azonban, mivel mindent az értékek szférájában reprodukál, a diagnosztikából nem következnek közvetlen politikai ajánlások. A nietzschei, sőt már a brochi korszak is régóta elmúlt, ezért máig már szinte minden árnyalatát láthattuk és átélhettük az (*eredendően egyáltalán nem a- vagy antipolitikus*) értékekre alapozó kultúrkritika és történetfilozófia és a politika viszonyának.

A mi hermeneutikai horizontunk lett már elég tágas ahhoz, hogy az összes lehetőség birtokában helyes meghatározásokat hozzon. Bőséges eszmetörténeti és ideológiakritikai anyagunk van már arról, hogy miként lehetett a *politika irányában* instrumentalizálni az értékekre alapozó történetfilozófia metapolitikus tartalmait (Nietzsche fasiszta kisajátítása), de az is megtörtént már, hogy a várható politikai haszon reményében a másik politikai oldal ráhagyó jelleggel elfogadta

---

²¹ NIETZSCHE 1980. 368. – Broch ezen a helyen pontosan azt mondhatta volna, amit Musil: „Vannak nagy pillanatai az igazságosságnak, amikor bevallo magamnak, mindent, amit én mondok, Emerson vagy Nietzsche már sokkal jobban elmondta...” Lásd a szöveg német eredetijét is: „1. Es gibt Augenblicke großer Wahrhaftigkeit, wo ich mir eingestehe, alles, was ich sage, hat viel besser schon Emerson oder Nietzsche gesagt. Ich werde nicht nur davon überwältigt, wenn ich solche Stellen wiedersehe, sondern ich muß auch annehmen, daß ein tatsächlicher Einfluß im Spiel ist. Nun aber 2: Bemerkt das niemand anderer 3 - Kann nicht zugleich alles Wesentliche Emerson gesagt haben und Nietzsche. Denn diese beiden sind trotz mancher Verwandtschaft zu unähnlich. Das definiert die Entwicklung. Etwas Neues, das nichts Neues ist. Durch individuelle Bindungen beständige Ablenkungen.” MUSIL 1978. 900.

saját ellenségének illegitim politikai instrumentalizálását (azaz *instrumentalizálta az instrumentalizálást* – ez történt a fasiszta Nietzsche-kisajátítás sztálinista jóváhagyásával és újabb kutatások kiindulópontjának való megválasztásával). Megjelent azonban ez dilemma a „büntelenség” brochi tematizálásában is (amikor Broch a negyvenes évek elején más elemek mellett az értékekre alapuló történetfilozófiát *is* a humánus politikai lehetőségek *ki-nem-használása* miatt bírálja), de lassan a hatvanas évek végének neomarxista támadása is már történelem Broch ellen, ahol az értékekre alapuló történetfilozófiai szemléletmódnak nem egyszerűen politikamentességet vetettek szemére, de olyan, a politikát előre *semlegesítő* körmönfont írói stratégiát is, ami ellenállhatatlan erővel tereli a kutatást egy affirmatív magatartás, azaz a Broch maga által eleve elrendelt értelmezések marionettszerű reprodukciójának irányára felé.²²

Még a művészeti modernség folyamatai is ezzel az alapproblematikával függenek össze. A (polgári) dekorativitástól való elfordulás ölt testet a francia impresszionista festészetben és a modernség francia költészetében. Broch elemzése, az egymással élet-halál harcban álló értékek harcának analízise itt is új helyzetet teremt. A művész harcol a polgár ellen, de logikája hasonló a polgár logikájához: „Mindig volt l’art pour l’art... ez nagyon is racionális magatartás - és egyáltalán nem tér el a vele mind logikailag, mind szociálisan rokon ‘business is business’-től...”²³ A Berlinnel való összehasonlításban Broch visszamegy az osztrák történelem kezdeteihez, hogy máig szóló érvénnyel ragadja meg ennek a

---

²² A metapolitikai dimenziók kiemelése egyrészt a maga módján igazolja Broch tézisét az egymással élet-halál harcban álló, önálló logikát megvalósító alrendszerekről az értékek szétesésének korában. Másrészt a metapolitikai attitűdnek is megvan a maga előtörténete. Egyben – *harmadrészt* – a negatív univerzalizmus nem ajánlhat közvetlenül politikai megoldásokat, ezért a metapolitika bizonyos önállósodása a kor egyik alapjelensége is. Negyedrészt a nagy átalakulások korában, így a bécsi Tanácsköztársaság óráiban a metapolitikus gondolkodás és hagyomány megkísérelheti a politikába való aktív beavatkozást is. Az ebben az eseményben is kiemelkedő szerepet játszó Franz Blei 1916-ban a következő himnuszt énekli a metapolitikai gondolkodás és gyakorlat tiszteletére: „Nem politikával lehet a politikát legyőzni, nem párttal a pártokat: ez azt jelentené, hogy az egyik bajjal akarnánk a másikat gyógyítani. A katolikus gondolatnak kell visszanyernie a maga univerzalitását, hogy létrehozassa Európát, mint közösséget” BLEI 1916. 159.

²³ BROCH 1975. 123.

történelemnek nemcsak azokat a specifikumait, amelyeknek a kultúra vagy az értékek történetéhez van szerves köze.

Broch elemzi Hofmannsthal, aki maga is a legelső köztartozik az osztrák identitás művészi és ideológiai megragadásában. Broch alapmeghatározásait (a barokk monarchia, a jozefinizmus, majd a tizenkilencedik század valamelyik uralkodó filozófiai harmonizmusának középpontba állítása) számos kutató vette át, így William M. Johnston vagy e sorok szerzője is.²⁴ Számos más értelmezéstől eltérően a császár (Ferenc József) Brochnál *nem tragikus alakként jelenik meg, akinek tragikuma a sorscsapások görög nagyságrendű túlsúlyától származik, sokkal inkább az absztrakt, abszolút magány tudatos magára vállalásából.*

Csak utalhatunk itt arra, hogy ez a Ferenc József-értelmezés sokszorosán elterjedt volt a korban is, anélkül természetesen, hogy ez az uralkodói imázs a Broch által megrajzolt nagy heurisztikus értékű és igen szigorú logika összefüggésében el lett volna helyezve. Ezzel az absztrakt, kísérteties *állammal szemben Broch ábrázolásában egy a politikától elforduló, esztéta-hedonista társadalom jelenik meg (amely vonás érintkezik tanulmányunknak egy késői, modern korra vonatkozó impresszionizmusával), amelyik az egyes társadalmi osztályokat az úgynevezett stílus-demokrácia magatartásával fogta össze.*

Érdekesen korrespondál a stílus-demokráciának ez a fogalma a porosz-német és az osztrák-magyar hatalmi komplexumoknak azzal az összehasonlításával, amelyet Berlin és Bécs eltérő modernségének meghatározására tekintettünk alapvetően szükségesnek. *A Bécs jellemzőjeként kimutatott koegzisztencia abszolutizmus és jórészt megvalósuló parlamentarista liberalizmus között nagyon is izomorf módon építhető és épül is rá az absztrakt állam és a stílus-demokrácia eredendő kiindulópontjaira. Az "etika" és "esztétika" alrendszerének konfliktusa ily módon Hermann Broch Ausztria–Magyarország-képének középponti mozzanatává válik. Finom kapcsolatokat teremt ebben a kivételes műben, hogy "etika" és "esztétika" e feszültsége nemcsak a politika vagy az államiság szférájában meghatározó, de a modernség elemzésének is kulcsa.²⁵*

---

²⁴ A Habsburg-birodalom eszmetörténetéről írt művek közül leginkább JOHNSTON 1972. és KISS 1986. állnak közel a *Hofmannsthal-esszé* szellemiségéhez.

²⁵ Ez elsősorban mégsem tematikai probléma, azaz nem feltétlenül attól függ, hogy egy meghatározott Hofmannsthal-mű éppen osztrák témát dolgoz-e fel vagy sem. Az

A negatív univerzalizmus kialakulása és a metafizika analógiájára javasolnánk az *evilági* mítosz terminusát. Ausztria már 1914 előtt mitológiává vált és hogy az értékvákuum és a negatív univerzalizmus világa sem fogja innentől kezdve már nélkülözni a mítosz világát. Ferenc József, úgyis (de nem kizárólag), mint a „láthatatlan főnök” vagy az „absztrakt magányosság hőse” már ugyancsak mítosz.

IRODALOM

BLEI, Franz

1916 *Menschliche Betrachtungen zur Politik*. Georg Müller, München.

BROCH, Hermann

1975 *Kritische Gesamtausgabe. Schriften zur Literatur I. Kritik*. Kommentierte Werkausgabe. 9/1. Band, Suhrkamp, Frankfurt am Main.

JOHNSTON, William M.

1972 *The Austrian Mind*. University of California Press, Los Angeles.

KISS Endre

1986 *Der Tod der k.u.k. Weltordnung in Wien* Böhlau, Wien.

2005 *Friedrich Nietzsche filozófiája*. Gondolat, Budapest.

MUSIL, Robert

1978 *Gesammelte Werke* 7. kötet. Reinbek bei Hamburg Rowohlt.

---

elemzés ebbe az irányba továbbhaladva azt mutathatná ki, hogy Hofmannsthal mély és elkötelezett azonosulása az európai modernitás második korszakával nagyon sokat segített osztrák identitásának formálódásában, miközben mély és elkötelezett osztrák identitása nagyon sokat segített neki abban, hogy szinte megtestesíthesse az európai modernség második korszakát. Talán ezek a klasszikus vonalak okozták Broch-nak azt a híres attitűd változását *Hofmannsthal*-lal szemben, amikről levelezése és Hermann Broch *de Rothermann* e sorok szerzőjének írt levele is tanúsíthat.

NIETZSCHE Friedrich

1980 *Saemtliche Werke*. Kritische Studienausgabe in 15.
Baenden. Berlin – New York.

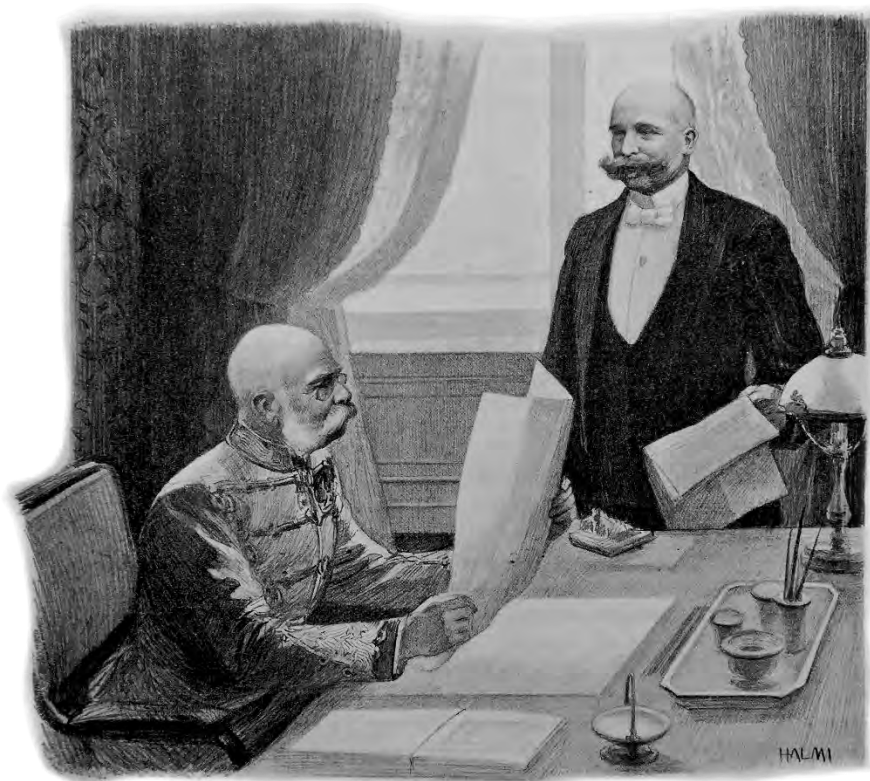
KISS, ENDRE

VIENNA AND BERLIN

Franz Joseph I in Hermann Broch's Analyses of Austria

Comparing Berlin and Paris, Broch begins his analysis of Vienna, wherein he traces the history of the baroque monarchy from its earliest days. His introduction to a story of Hofmannsthal about the ultimate outcome of the genesis of this baroque monarchy offers an opportunity for wry smiles about this enterprise (Broch himself was also no exception). Broch is quite right about the singular kind of statism that characterises the evolution of the Austrian monarchy, and it is instructive to see how perceptive the emigrant Broch was in depicting its nature. Monarchical initiatives by the court of this baroque monarchy became ever more frequently mere empty schemes, which could however persist a lot easier in Vienna than in Paris, because there were no radical upheavals in Vienna comparable to those in Paris. The post-1848, but also the post-1873, the Austrian state became, in Hermann Broch's analysis a mere skeleton, in which nobody could really believe any more. This view was very widespread among the generation, to which Broch had also belonged. As in Werfel and Roth, the character of Franz Joseph I is presented in mythological terms in Hoffmansthal essay also. However, in contrast to many other interpretations, the Emperor does not appear in Broch as a tragic figure, whose personal tragedy would derive from multiple blows of fate 'Greek plethora', but rather as one whose tragedy is a consequence of a conscious adoption of an abstract and absolute solitude. The state and politics too, in that sense, become abstraction and virtually spectral. In contrast, society as depicted by Broch is turning away from politics and is characterised by an aesthetic-cum-hedonistic ethos that holds together the various social classes by means of what might be called a 'democratic style'. Thus, conflict between 'ethics and aesthetics' becomes the central element of

the image of Austria as depicted by Hermann Broch, This conception and perspective – which, among others, sheds new light on the impressionism of this essay – is front and centre across the horizons of Broch’s philosophy of history and of values within the context of a new sense of solitude and negative universalism. It is thus absolutely legitimate, that the work of Hugo Hofmannsthal in the end presents a mythos in constant search of reformulating the problem of Austria within the context of this double vacuum The vision that thereby characterises his approach to the modern age highlights the fact that the mythos of Austria thus depicted goes hand in glove with the attitudes of the second wave of the European modernism, inasmuch as it is a totally intense articulation of all that had been identified as substantiating its own existence.

Báró Bánffy Dezső miniszterelnök előterjeszt

KELEMEN ZOLTÁN

AZ ULYSSES MINT AZ OSZTRÁK-MAGYAR BIRODALOM
UTOLSÓ NAGY MŰVÉSZETI PRODUKTUMA

Ferenc József és Leopold Bloom koronázása

„Human nature does not change,
and human nature is what fiction
is about.”¹

Anthony Burgess James Joyce műveiről szóló tanulmányaiban többször felhívja a figyelmet Joyce Monarchia-élményének fontosságára, ezzel szoros kapcsolatban a magyarokkal való ellentmondásos és kellően máig nem tisztázott viszonyára.² Több szerző igen fontosnak tartja Arthur Griffith *The Resurrection of Hungary: a Parallel for Ireland* című művének szerepét Joyce magyarság képének kialakulásában.³ Griffith műve valóban komoly hatással volt Joyce gondolataira, már a *Stephen Heroban* is megtalálható a nyoma.⁴ De az *Ulysses* egyes részleteinek párbeszédese formálását is ihlethette Griffith egykorú zsurnalizmusa, illetve annak paródiája.⁵ Kabdebó Tamás, Griffith fordítója felhívja a figyelmet *The Resurrection of Hungary: a Parallel for Ireland* újságcikk sorozat voltára, ahogy arra is, hogy értesüléseinek jelentős részét másod-, illetve harmadkézből, egészen pontosan angliai újságokból szerezte.⁶ Takács Ferenc *Országok és keresztfák* című tanulmányában rámutat, hogy az *Ulysses* bordély-fejezetében Bloom Írország királyává koronázásának eseményében Joyce I. Ferenc József 1867-es királlyá koronázásának ceremóniáját írja le parodisztikusan, melyről Griffith könyvéből tájékozódhatott.⁷ Ferenc József az *Ulysses*ben a Libényi-féle merénylet kapcsán is szóba kerül.⁸ Fáj Attila egész tanulmányt írt *A „Magyarország feltámadása” című pamflet és*

---

¹ BURGESS 2002. 295.

² Arról, hogy Burgess számára milyen fontosságú volt a Joyce életmű: BURGESS 2002. 373.

³ GRIFFITH 1918.

⁴ TAKÁCS 2013. 88.

⁵ GRIFFITH 2003. 28–30.

⁶ GRIFFITH 2003. 171.

⁷ GRIFFITH 2003. 33–34.

⁸ JOYCE 2008. 168.

Joyce címmel, melyben megemlíti az *Ulysses* előbb idézett részletét, majd kitér arra, hogy Griffith nem véletlenül használja a „feltámadás”, „felébredés” kifejezéseket, amennyiben mindezek párhuzamba vonhatóak lesznek később a *Finnegans Wake* álmjeleneteivel, sőt Fáj szerint Tim Finnegan balladisztikus-tréfás feltámadásával az ír népdalból.⁹

Ezúttal az *Ulysses* említett egyetlen rövid részletét hasonlítom össze az 1867-es koronázással, annak ír visszhangjával, valamint a visszhang parodisztikus – dekontsruált lecsapódásával Joyce regényében. A történelmi elbeszélések létrehozásán túl figyelemre tarthatnak számot a Joyce-féle kritikus hangvétel olyan kifejeződései mint a profanizáció, a blaszfémia, a dekonstrukcióban megőrzött szakralitás, pontosabban az, hogy mindezek miképpen állítják elő a regény egyik kulcsfontosságú részének szövegét. A tanulmány az Osztrák-Magyar Monarchia területén élt zsidóságnak az uralkodóval való kapcsolatát abból a nézőpontból szemlélteti, melyet Joyce hozott létre, akinek trieszti éveit igen szoros kapcsolata volt a helybéli (nagy részt Magyarországról, közelebbről valószínűsíthetően Erdélyből származó¹⁰) zsidó polgári réteggel, akik új környezetükben lelkes olasz kultúra- és művelődésszervezőkké, s nem utolsósorban irredentákká váltak.¹¹ Sokrétű és bonyult történelmi-politikai és társadalmi viszonyok között élt tehát Joyce, azokban az években, amikor Triesztben tartózkodott, de Griffith művével és a magyarokkal már a hazájában töltött években megismerkedett.¹²

Ferenc József 1867. június 8-án, a budai Mátyás templomban történt koronázásával kapcsolatban az egyik legszembeszökőbb annak anakronisztikus jellege volt. Mind a szemtanúk, mind a későbbi történetírók kitérnek erre a jellemvonásra, bármennyire röviden említik is magát az eseményt. Különösen szűkszavú Gonda Imre és Niederhauser Emil megjegyzése *A Habsburgok* című művükben, mely az említés körülményei szempontjából kiragadja a koronázást saját hazai környezetéből és világtörténelmi távlatot ad neki Habsburg Miksa

---

⁹ FÁJ 1997.136–144.

¹⁰ E helyt köszönettel tartozom Wenner Évának, aki erre az összefüggésre felhívta a figyelmemet. Lásd még: WENNER 2009.

¹¹ WENNER 2009.140.

¹² Lásd: KELEMEN 2015. 76–90.

szomorú sorsával együtt említvén, az azonban nehezen eldönthető, hogy melyik eseményt tartja jelentősebbnek:

„Május 15-én Miksát árulás révén elfogták, egy hónappal később bíróság elé állították, és június 19-én haza árulóként kivégezték, 11 nappal volt ez Ferenc József magyar királlyá koronázása után.”¹³

A kiegészítés, és annak hosszas előkészítése (mely Griffith művének jelentős részét teszi ki) egyértelműen fontosabb a szerzőpáros számára, mint az esemény, amiben az végül kifejezésre jutott. Ebbe a történetbe illesztik ugyan bele – már csak az egyidejűség miatt is – Miksa tragikus mexikói kalandját, de csak mint olyant, mely figyelemre kevésbé érdemes, mégis dicstelen módon zárja le a Habsburgok évszázados világhuralmi ambícióit. Azáltal azonban, hogy a kiegészítést záróként befejező koronázásról ennek a rövidebb epizódnak egy félmondatában emlékeznek meg csupán, többet elmondanak a fontosságáról történelmi szempontból, mintha hosszasan elemeznék azt. Somogyi Éva *Ferenc József* című monográfiájában szintén szükséztlenül számol be a koronázásról. Liszt Ferenc koronázási miséjét említi, valamint azt, hogy gróf Andrássy Gyula, magyar miniszterelnök (akit korábban szabadságharcos múltjáért hazájában jelképesen felakasztottak) és Simor János esztergomi hercegprímás koronázta az uralkodót, majd Erzsébet megkoronázása után Andrássy volt az is, aki elsőként köszöntötte a megkoronázott királyt, mire óriási éljenzés, trombitaszó, ágyúdörgés és a Te Deum dicsőítő futamai harsogtak.¹⁴ Ezúttal hosszabb idézet következik Somogyi művéből, mivel a leírás mind Griffith pamfletje, mind Joyce *Ulyssese* szempontjából fontos lehet:

„A lovagkort idéző fényes pompával vonult a koronázó menet végig a városon. Az élen a főváros és a megyék bandériumai tüzes vérű paripákon, aztán a főrendűek, zászlókat vivő főurak, koronaőrök, országos jelvények vivői, keresztet hordozó püspökök, miniszterek. Menté és palást, selyem és bársony minden változata, aranyszövetek, különféle prémek medvétől hattyúig; kardok, fokosok, buzogányok. S aztán fehér ménen öfelsége Ferenc József Magyarország királya a koronával és

---

¹³ GONDA – NIEDERHAUSER 1977. 235.

¹⁴ SOMOGYI 1989. 153–155.

Szent István palástjával, mellette érsek, püspökök teljes egyházi ornátusban. A menet egész hosszában bábész tömeg csodálja a múltat idéző pompát.”¹⁵

Somogyi egyszerre tartja a középkort idézőnek, ugyanakkor a közeli múltat feledőnek ezt a ceremóniát, melynek groteszk voltát az uralkodó nem érzékelte, ő a megbékélés személyes jellegét igyekezett megteremteni az eseményhez kapcsolódó közkegyelemmel, mely a szabadságharcos bujdosókra vonatkozott és saját koronázási ajándékának az áldozatok hozzátartozóinak, illetve a veteránok rendelkezésére bocsátásával.¹⁶ Arthur Griffith szintén megemlékezik a kölcsönös kiengesztelődésnek ezekről a bizonyítékairól.¹⁷ Sokkal részletesebben ugyan, de Somogyi leírásának megfelelően tolmácsolja az eseményeket az ír politikus-közíró.¹⁸ Ebből a szempontból is izgalmas lehetett Joyce számára az esemény, hiszen, ahogy Anthony Burgess írta történelemszemléletéről: „It is rather a special way of looking at history – less a parade of historical facts than a pattern which seeks to explain those facts.”¹⁹ Ez a parádé valóban fontos lecke lehetett az ír művészeknek, csak hogy egy rendkívül egyéni történelemszemlélet szempontjából.

Arthur Griffith *The Resurrection of Hungary: a Parallel for Ireland* című, 1904-es művét, mely a magyar történelem példáját, a kiegyezést nyújtja az íreknek, Eötvös József báró 1840-es *Szegénység Irlandban* című művével vonja párhuzamba Takács Ferenc *Joyce és a magyarok* című tanulmányában, mégpedig abból a szempontból, hogy mindkét mű a másik ország egykorú helyzetét állítja példázatként a szerző hazája számára: Eötvös Írország kifosztottságának és elnyomásának képeivel Magyarországra utal.²⁰ Centrum és periféria viszonyára mutat rá Takács, s ezt a párhuzamot alkalmazza Joyce *Ulysses*-ére is, amennyiben a regény abban az Írországban játszódik, melyhez a mintát az író sok tekintetben az Osztrák – Magyar

---

¹⁵ SOMOGYI 1989. 155.

¹⁶ SOMOGYI 1989.

¹⁷ SOMOGYI 1989. 4. jegyzet 62–63., 7. jegyzet 134–135.

¹⁸ SOMOGYI 1989. 4. jegyzet 63–65., 7. jegyzet 135–137.

¹⁹ BURGESS 1973. 8-9. „Ez inkább egy különleges módja a történelem szemléletének – nem annyira a történelmi tények parádéja, mint inkább modell, mely ezen tényeknek a magyarázatára törekszik.” (saját nyersfordításom K. Z.)

²⁰ TAKÁCS 2003. 5. jegyzet 21–22.

Monarchiából, főként Triesztből veszi. Mindemellett míg Bloom családja keletről nyugatra történő utazása-vándorlása a népek ősi országútjával jellemezhető, addig a szerző a korban oly divatos másik utat próbálta ki: nyugatról keletre, persze ez nem kapcsolódott nála a korban népszerű orientalizmushoz, sem az ezoterizmushoz. A Kelet Joyce számára egyszerre jelentette Magyarországot, a Szentföldet, Görögországot és Spanyolországot(!).²¹ A Kelet tehát nem földrajzi létező az ír művész számára, hanem kulturális-társadalmi.²² Ebből a szempontból elgondolkodtató lehet Anthony Burgess kijelentése Triesztről *You've Had Your Time. Being the Second Part of the Confession of Anthony Burgess* című művében: „it had been the great eastern outlet of the Austro-Hungarian Empire.”²³ A tényleges szintér (Dublin) és az emlék-szintér (Osztrák-Magyar Monarchia) Takács véleménye szerint Joyce „össz-európai” nézeteit és elképzeléseit tükrözheti.²⁴ Arthur Griffith könyve nem készült összefüggő műnek, cikksorozat volt *The United Irishman*-be, saját lapjába, ahol 1905-ben már más szerzők magyar tárgyú írásai (William Butler Yeats, Sir Roger Casement) is követték. Takács Ferenc véleménye szerint ez a cikksorozat élesztette fel az ír politikai szabadság eszméjét a kulturális megújulás mellett.²⁵ A „feltámadás” teológiai értelmezésének a politikai retorikában megjelenő motívumai szintén a kiegyezés korának magyar közbeszédéből kerültek át Griffith szóhasználatába,²⁶ sőt Takács még egy olyan távoli párhuzam lehetőségét is megkockáztatja, miszerint a Griffith által 1905. november 28-án, Dublinban alapított Sinn Féin (Mi Magunk, Mi Egyedül) neve sokatmondóan egybecseng Széchenyi „*Egyedül vagyunk*” megállapításával.²⁷ Brian Maye, a *Magyarország feltámadásához* írt *Bevezetésében* mindenesetre úgy látja, hogy a Sinn Féin megalapítása Griffith pamfletje sikerének a következménye.²⁸

Joyce *Ulysses*-ének 15., Kirkéről nevezett fejezete, mely túlnyomórészt Bella Cohen nyilvánosházában játszódik, tartalmazza

---

²¹ MCCOURT 2010. 49–50.

²² Vö. BURGESS 2002 1. jegyzet 114.

²³ BURGESS 2002 235. „Ez volt a legnagyobb *keleti* kijárata az Osztrák-Magyar Birodalomnak.” (Nyersfordítás és kurziválás tőlem. K. Z.) – BURGESS 2002.

²⁴ 5. jegyzet 26. Vö. FÁJ 1997. 10. jegyzet 140.

²⁵ TAKÁCS 2003.. 5. jegyzet 30.

²⁶ TAKÁCS 2003. 10. jegyzet 140–141.

²⁷ TAKÁCS 2003. 5. jegyzet 31.

²⁸ TAKÁCS 2003. 7. jegyzet 11.

Bloom látomása részeként azt a jelenetet, melyet a szakirodalom főként I. Ferenc József koronázásával szokott párhuzamba állítani, ugyanakkor az is tény, hogy a brit koronázási ceremóniákkal kapcsolatos jellegzetességei hűen követik VII. Edward 1901-es koronázásának eseményeit.²⁹ Mivel az elbeszélés folyamán a retorikai aktus szinte észrevétlenül tűnik át egyik tónusból a másikba, nehéz szabatosan meghatározni azt a helyet és időt a szöveg folyamatában, ahol a látomásnak a koronázásra, illetve a beiktatásra vonatkozó része kezdődik.³⁰ Mintha Zoé, a cigarettát kérő prostituált indítaná Bloom azon szavait, melyet aztán a lány választási beszédként kezd említeni. Ez a szövegkörnyezet teremti meg előbb Bloom Dublin polgármesterévé avatásának, majd ezzel összefüggésben koronázásának alapját.³¹ Elsőként a fáklyásmenet említhető, mint szövegpárhuzam Griffith tudósítása és Joyce műve között, mely Bloom „program”-jának rövid fölvezetése után tűnik föl,³² csakhogy ez a fáklyásmenet Griffithnél nem az 1867-es koronázáshoz kapcsolódik elsősorban, de az azt megelőző sikertelen próbálkozásokhoz is, hogy az udvar szimpátiát keltsen a magyarokban a császár iránt.³³ Hasonló dicstelen szerep jutott a cikksorozatban a diadalívnek is, melyek közül a bécsit a császárváros polgársága gyújtotta fel Griffith közlése szerint.³⁴ A tűzijáték Bloom koronázásán szintén egyszerre idézi a passzív rezisztencia idején zajlott sikertelen császári pacifikálási kísérleteket, ahogy ezekről Griffithnél olvashatunk, és a koronázási ünnepséget is.³⁵ Figyelemre méltó, hogy Griffith a „spontán” szimpátialátogatásokat éppen olyan körültekintő részletességgel írja le, különös tekintettel a felvonulások rendjére és résztvevőire, mint később a koronázási ünnepséget. A forgatókönyv is hasonló: megérkezés, vonulás, ünneplés, étkezés, tűzijáték és-vagy fáklyásmenet.³⁶ A továbbiakban nagyon hamar rátér az *Ulysses* elbeszélése a királykoronázásnak közvetlenül megféleltethető párhuzamokra, melyek kezdetben még a brit hagyományokat tükrözik, de a paródia és a dekonstrukció jegyében már ekkor keverednek ezek a hagyományok

---

²⁹ JOYCE 2008. 9. jegyzet 927–928.

³⁰ Vö. JOYCE 2003. 922.

³¹ JOYCE 2003. 9. jegyzet 451–452., 437.

³² JOYCE 2008. 9. jegyzet 452. 32. jegyzet 438.

³³ JOYCE 2008. 4. jegyzet 40. 7. jegyzet 111.

³⁴ JOYCE 2008. 4. jegyzet 11. 7. jegyzet 82.

³⁵ JOYCE 2008. 9. jegyzet 456. 32. jegyzet 441. 4. jegyzet 9., 65. 7. jegyzet 80., 137.

³⁶ JOYCE 2008. 4. jegyzet 8–12., 37–41, 7. jegyzet 79–82., 109–112.

például ír és zsidó utalásokkal, mint ahogy később magyar vonatkozásokkal. A Ceard Mile Failte jelmondata a Má Tóv Melekh Jiszráéllel együtt olvasható kifeszített szalagokon, megjelenik a kivonulás felhőoszlopa az *Ószövetség*ből, a katonazenekar a Kol Nidkrét játssza. Később Bloomról, mint a „*Legkatolikusabb Királyi Felség*”-ről beszélnek, mely meghatározás I. Ferenc Józsefre is vonatkozott, csakhogy mindez mellett kosszarv-kürt szava harsan, s Bloom héber halandzsát zagyvál uralkodói proklamáció helyett.³⁷ A császári sas, a kelta ruházat és egyéb viselet részletes ikonológiája, mely jelentésképző mind az ír, mind a walesi mitológiában³⁸ az iménti jelképekkel együtt mutatkoznak. Ez utóbbi paródiája lehet, amikor Bloom az öt ünneplő tömegnek bemutatja, hogy zöld zoknit visel.³⁹ A viselet keserű paródiája visszautalhat I. Ferenc József 1865-ös látogatására a magyar országgyűlésen, ahol magyarul szólalt meg és magyar öltözetet viselt, ahogy ezt Griffith leírja.⁴⁰

A díszes felvonulás abszurdításba fordul a hosszas, katalógus-szerű felsorolással, s így idéződik meg I. Ferenc József koronázásának anakronizmusa, melyet Somogyi is említett. A Joyce-i parodisztikus menet szigorúan követi a Griffithtől tudható rendet, a magyar főrendeket természetesen a nekik rangban és hivatalban megfelelő ír méltóságok helyettesítik.⁴¹ A résztvevők lajstromának végén groteszk és nonszensz foglalkozások képviselői-„*címerei*” szerepelnek, tovább mélyítve a paródiát.⁴² Ugyanakkor itt említi az elbeszélő először Szent István vaskoronáját, melyről szintén Griffithtől volt ismerete Joyceanak.⁴³ A menet leírásának végére Bloom Dublin polgármesteréből (ilyen minőségben ráznak vele kezét a city előkelőségei)⁴⁴ valóban uralkodóvá válik, bár, hogy Írország királya lesz-e, vagy Britanniáé, esetleg az Új Jeruzsálemé, ez soha nem derül ki egyértelműen a műből. Mindenesetre koronázási ékszerei között keverednek az angol királyi jelképek a magyar koronázási jelvényekkel, s lova is fehér, mint a magyar uralkodóé, de vörös farokkal és sörénnyel, mely

---

³⁷ JOYCE 2008. 9. jegyzet 460. 32. jegyzet 443.

³⁸ Lásd például GANTZ 1976. 177–191.

³⁹ JOYCE 2008. 9. jegyzet 457. 323. jegyzet 441.

⁴⁰ JOYCE 2008. 4. jegyzet 44.

⁴¹ JOYCE 2008. 9. jegyzet 454.

⁴² JOYCE 2008. 453. 32. jegyzet 439.

⁴³ JOYCE 2008. 9. jegyzet 454. 32. jegyzet 439. 4. jegyzet 64. 7. jegyzet 136.

⁴⁴ JOYCE 2008. 9. jegyzet 452.

színösszeállítás inkább a kelta mítoszok színszimbolikáját idézi.⁴⁵ Bloom palástja többször változik a látomás során, s egy alkalommal „*dalmatic and purple*” színű lesz, mely az adriai tengermellék, így Trieszt Dalmát vonatkozásaira éppúgy utalhat, mint egyszerűen arra, hogy a palást bíbor-fehér kockás.⁴⁶ Down és Connor püspökének kijelentése teszi egyértelművé az elbeszélés montázs- illetve multikulturális jellegét, midőn a következő módon határozza meg Bloom személyét: „I here present your undoubted emperor president and king chairman, the most serene and potent very puissant ruler of this realm. God save Leopold the First!”⁴⁷ Ez a rövid részlet pontosan összefoglalja mindazt, amit Joyce trieszti tartózkodása alatt az osztrák-magyar közös történelemről tudott, illetve fontosnak tartott, beleértve a tévedéseit is. I. Lipót egyértelmű utalás I. Ferenc József-re, főként talán azért, mert a név előtti sorszám tökéletesen és tragikusan fölösleges. Bloom esetében tudjuk, hogy fiúágon családja kihalt Rudy fia idő előtti halálával, másrészt az osztrák-magyar uralkodó is utolsó volt azon a néven, melyen elsőnek kellett volna lennie, sőt 1916-os halála után már csak IV. Károly követte a magyar trónon. Bloom fiának neve természetesen Rudolf trónörökösre is vonatkozik, tovább tágítva ezzel a jelentést. Mindehhez érdemes hozzáolvasni mindazt, amit Joyce Trieszt történelméről megtudott. John McCourt tudósít *A virágzás évei* című könyvében arról, hogy I. Lipót császár volt az, aki a trieszti zsidókat mindig megvédte a városi tanácstól, de a pogrom-kísérletektől is, s lovasszobra Joyce hétköznapi látnivalói közé tartozhatott trieszti évei alatt. Mindezen kívül összekeveredni látszik Szent Lipót és Szent István patrónusi szerepe is az *Ulysses* körüli vizsgálódások során. Előbbi Ausztria, míg utóbbi Magyarország szentje, de ez a viszony nemcsak a műben válik sokrétűen egymásra vonatkoztathatóvá és felcserélhetővé, de az értelmezők számára sem egyértelmű.⁴⁸ További izgalmas osztrák-magyar egyezésre adhatna okot a magyar fordítás azon részlete, melyben a főurak „*életünket és vérünket*”⁴⁹ felkiáltást hallatnak, ennek azonban az eredeti szövegben nincs nyoma. Nem a latin „*vitam et sanguinem*” angol megfelelője hangzik el, csupán a

---

⁴⁵ JOYCE 2008. 454. 32. jegyzet 440.

⁴⁶ JOYCE 2008. 9. jegyzet 455.

⁴⁷ JOYCE 2008. „Íme bemutatom nektek a ti igazi császárelnököket és királyigazgatókat, birodalmunk legbelátóbb, leghatalmasabb és legerősebb kezű uralkodóját. Isten óvja Első Lipótot!” 32. jegyzet 440.

⁴⁸ JOYCE 2008. 22. jegyzet 121., 282.

⁴⁹ JOYCE 2008. 32. jegyzet 441.

sokkal prózaibb: „*életünket és testi épségünket*” formula, mely szekularizált idióma.⁵⁰ Megjelenik viszont a Magyar Királyi Osztálysorsjegy,⁵¹ újfent parodisztikus szövegekörnyezetben, s ez utóbbiról Joyce a trieszti évek alatt valóban szerezhett tapasztalatot. Az uralkodói kegy megnyilvánulásaként értelmezhető a sorsjegy osztogatása, s ez utalhat I. Ferenc József Somogyi által említett szándékára, mellyel a leverett szabadságharc áldozatainak és azok hozzátartozóinak sorsát szerette volna enyhíteni.

Bloom személyében egyesül a közép-európai monarchia mindkét államalkotó egységének hagyománya, hiszen a szabadságharcra való egyértelmű utalásokon túl egy nehezen értelmezhető ríposzt is olvasható a koronázási látomás szövegében. Mikor Joe Hynes, a 12., *Küklopeia* fejezet egyik mellékszereplője félig-meddig provokatív hangnemben megkérdi Bloomot: miért nem visel egyenruhát, az olyan választ ad, mely a magyar szabadságharc utáni kényszersorozottakkal és bebörtönzöttekkel való családi sorsközösségre utalhat.⁵² Nem sokkal később felbukkan az Osztrák-Magyar Monarchia egyik legismertebb zenei műfaja is a látomásban, az operett. Nincs tudomás arról, hogy az operett milyen mértékben érdekelte Joyce-t, de tekintetbe véve opera rajongását, főként Vivaldi és Wagner műveit illetően, valamint azt, hogy Triesztben is főként ezeket az előadásokat látogatta, nem valószínűsíthető, hogy komolyabban érdeklődött volna a könnyűnek nevezett műfaj ilyen irányában, így az operett említése, ráadásul úgy, hogy Bloomot ellenfelei operett-írnek bélyegzik⁵³ szintén a dehonesztáció eszköze lehet, bár az operett kifejezés csak a magyar fordításban található. Csupán „*light opera*” formában Mozart *Don Giovanni*ja kapcsán merül fel ez a műfaj később az eredeti szövegben, s nem köthető az Osztrák-Magyar Monarchiához.⁵⁴ A magyar szabadságharcra való utalások nem egyértelműen pozitívak vagy patetikusak. Kossuth például úgy említődik a hivatkozott részben, mint olyan híresség, akinek arcvonásait Bloom egy cirkuszi pillanatban utánozza.⁵⁵ Kossuth demitizációja talán annak köszönhető, hogy Arthur Griffith

---

⁵⁰ JOYCE 2008. 9. jegyzet 456.

⁵¹ JOYCE 2008. 458. 32. jegyzet 442.

⁵² JOYCE 2008. 9. jegyzet 461. 32. jegyzet 444.

⁵³ JOYCE 2008. 445.

⁵⁴ JOYCE 2008. 9. jegyzet 615.

⁵⁵ JOYCE 2008. 467. 32. jegyzet 448.

cikksorozatának első megjelenését követően, újabb, alaposabb értesülések birtokában felülbírálta saját nézeteit, melyek eredetileg egyértelműen Kossuth pártiak voltak, s mélységesen elítélték például Görgeyt. Ebben az értelemben az utolsó, 1918-as kiadásban jelentősen változtatott nézetein.⁵⁶

A végeérhetetlen katalógusok és listák közül a genealógiai táblázatok sem maradhatnak ki, így Brini, pápai nuncius a látomás vége felé előadja Bloom leszarmazási táblázatát, mely Mózesztől Noén keresztül következetlenül hömpölyög a magyar ősök (Szombathely és Virag) említéséig. Az uralkodók jogait szavatoló lista tökéletesen nevetségessé válik kitalált és gúnyos (mint például Eunuch) ősök említése által.⁵⁷ Ezt megelőzi azonban egy még ennél is profánabb eredet magyarázat a *Küklopeia* fejezetből, ahol a polgártársak Bloom magyarországi zsidó eredetére mutatnak rá. Görbe tükröt állítanak Griffith politikai elképzelései elé, mikor arról beszélnek, hogy Bloom, egy hitehagyott magyar származású zsidó lenne a felelős a kiegyezéshez vezető magyar politikai irányvonal Írországba exportálásáért, illetve annak megkísérléséért.⁵⁸ Anthony Burgess mutat rá vallomásos visszaemlékezéseiben, hogy ezek reflexek a 20. század végén is működtek az ír társadalomban, megütközést keltettek, mivel az egyik leghíresebb ír nagyregény főszereplője egy magyar származású zsidó.⁵⁹

Bloom tulajdonképpen koronázását lényegesen rövidebben beszéli el az *Ulysses*, mint Griffith cikke, de így is jól megfigyelhető, hogy groteszk módon ugyan, de szigorúan követi a szépirodalmi mű a politikai pamfletet. Bloomot William, Armagh érseke, az ír egyház primása esketi és koronázza, míg I. Ferenc Józsefet Simor János esztergomi érsek. Lényeges különbség azonban, hogy miképp esküdtek a szereplők. Ferenc József esküjének kézjeleiről ellentmondásos ikonográfiai emlékeink vannak. Többnyire jobb karját magasba lendítve heroikus pozícióban esküszik a fennmaradt képeken, de

---

⁵⁶ JOYCE 2008. 4. jegyzet xxx–xxxii., 7. jegyzet 170.

⁵⁷ JOYCE 2008. 9. jegyzet 467. 32. jegyzet 448.

⁵⁸ JOYCE 2008. 9. jegyzet 323. Vö. ezzel i.m. 896. 32. jegyzet 325.

⁵⁹ JOYCE 2008. „Dubliners worry about the hero of Ulysses, saying, 'He 's a bloody Jew, and my father says he never saw one Jew in the whole bloody place,' but Leopold Bloom is in the book because he was, and still is, in Trieste. Ulysses is, in a sense, the last great artistic product of the Austro-Hungarian Empire.” 1. jegyzet 236.

legalább ilyen gyakran látható apostoli királyhoz illően imára kulcsolt kézzel is. Ha feltételezzük, hogy a koronázási előírások nem változtak 1867 és 1916 között, akkor IV. Károly koronázásának fotódokumentumaiból is kiindulhatunk, ahol jól kivehető, hogy az uralkodó hagyományosnak mondható módon, jobb kezét könyökből felemelve teszi le ünnepélyes esküjét. Hasonló módon értelmezhető Székely Bertalan vízfestményén, melyet Erzsébet királyné számára készített a művész, az uralkodó kéztartása. Ezzel szemben Bloom a herére tett kézzel esküszik,⁶⁰ s ez a mozdulat egyszerre lehet blaszfémikus, ismerve Bloom nemi képzelgéseit,⁶¹ de mélyen szakrális is, amennyiben a herékre tett kézzel elmondott eskü a Római Birodalomtól, az ószövetségi zsidóságon keresztül Indiáig elterjedt és bevett szokás volt az ókorban.⁶² A koronázást követő zajos tetszésnyilvánítás eléggé ismert a történelmi és a fiktív esetben egyaránt, arra azonban érdemes felhívni a figyelmet, hogy mindkét esetben nemzeti-függetlenségi felhangjai voltak-vannak az eseménynek. A magyar lakosság és a rendek viselkedéséből ez egyértelműsíthető, míg Bloom esetében John Howard Parnell üdvözlő felkiáltása győzheti meg erről az olvasót, aki híres fivére sikeres követőjeként köszönti a felkent uralkodót.⁶³ Válaszában Bloom újfent valamely ír-zsidó közösséget vizionál, a zöld Ír földet, mint „közös őseink” számára megígért hazát jelölve meg.⁶⁴ Az Új Jeruzsálem eljövételét támaszthatja alá az is, hogy amikor a frissen beiktatott Leopold király szabadtéri nyilvános törvényszéket ül (akárcsak a középkori ír és magyar uralkodók), azt az Új Paradicsom első évében teszi, új időszámítás kezdődik tehát uralkodásával.⁶⁵ Ezt támaszthatja alá az előzményekben a Bloomusalem építésére tett erőfeszítés is.⁶⁶ Mintha Griffith műve úgy értelmeződne, hogy a magyarokat követő írek feltámadása valójában a második eljövételnek felelne meg, mely szükségszerűen magával hozza az apokalipszist, de az Új Jeruzsálem elérkezését is. Bloom regnálásából azonban csak a látomás elragadtatott pillanatait illetően lehetséges ilyen következtetéseket levonni, mivel

---

⁶⁰ JOYCE 2008. 9. jegyzet 455–456.

⁶¹ Arról, hogy Joyce ismerte például Leopold von Sacher-Masoch *Venus im Plez* című művét: *Explanatory Notes* JOYCE 2008. 923.

⁶² JOYCE 2008. Gen. 24:2–3., 9. jegyzet 928.

⁶³ JOYCE 2008. 456.

⁶⁴ JOYCE 2008. 457.

⁶⁵ JOYCE 2008. 460 32. jegyzet 443.

⁶⁶ JOYCE 2008. 9. jegyzet 457–458.

felmagasztalása után szinte azonnal és bizonyos értelemben törvényszerűen következik elbukása is, szintén a vízió sajátos logikájának megfelelően. Már a Bloomusalem építése is szerez neki ellenségeket, aláhullásának fő kiváltó oka azonban egyértelműen a közvélemény gyors változékonysága és rendkívül könnyen formálhatósága. A Charles Stewart Parnell személyével vont párhuzam nemcsak Bloom dicsőítésére, de gyalázására is megfelelő: „He’s as bad as Parnell was!”⁶⁷ –ordítja a csőcselék, és valóban, bár az idősebb Parnell politikusként az ír ügyet szolgálta, Mrs. Katharine O’Shea-vel való viszonya ellene fordította a szigorú erkölcsiséget követelő szavazókat. Másrészt a magyarok hozzáállása éppolyan gyorsan változott meg I. Ferenc Józseffel kapcsolatban (legalábbis az írek számára így tűnhetett), mint a Bloomot illető közvélemény a bordélyban.

Arthur Griffith hangsúlyozza, hogy csakis a törvényesen koronázott magyar király uralkodhat Magyarországon, vagyis az, aki pontosan eleget tesz a magyar törvények által előírt követelményeknek.⁶⁸ Elsőre meghökkentőnek tűnhet, de mindez igen könnyen összeegyeztethető az írek mitikus királyválasztási ceremóniáinak előírásrendszerével, s ezt parodisztikus-dekonstruált módon bár, de Joyce ki is használja az *Ulysses*ben. Nem egyszerűen arról van szó, hogy az író köznevetség tárgyává tenné hazájának íratlan, sőt szentnek vélt hagyományait, hanem olyan szövegekörnyezetet teremt, melyben egyszerre valósulhat meg a folklór és a mitikus hagyományok pontos követése, más értelmezésben azonban mindezek maróan gúnyos paródiája is. Később, a *Finnegans Wake* hatalmas ívű történelmi látomásában Joyce számára végre tökéletes teljességében valósulhatott meg az a Giambattista Vico ihlette történetiség, mely összetett értelmezői horizontjában már az *Ulysses*ben is olvasható, s melyet Anthony Burgess így folalt össze: „And then we are led on to pursue the great cycle once more, the neverending history of man, sinner and creator.”⁶⁹

---

⁶⁷ JOYCE 2008. 464.

⁶⁸ JOYCE 2008. 4. jegyzet 22.

⁶⁹ JOYCE 2008. 20. jegyzet „Így hát arra sarkall, hogy kövessük újra a nagy kört, a bűnös és a teremtő végeérhetetlen történetét, az emberét.” (Nyersforsítás tőlem K. Z.)

IRODALOM

BURGES, Anthony

- 2002 *You've Had Your Time. Being the Second Part of the Confession of Anthony Burgess.* Vintage, London.
- 1973 What It's All About. In: Burgess, Anthony (ed.): *A Shorter Finnegans Wake by James Joyce.* Faber & Faber Limited, London.

FÁJ Attila

- 1997 A „Magyarország feltámadása” című pamflet és Joyce. In: *Vigilia* 1997/2 136-144.

GANTZ, Jeffrey (ed.)

- 1976 *The Mabinogion.* Penguin Books, Middlesex.

GONDA Imre, NIEDERHAUSER Emil

- 1977 *A Habsburgok. Egy európai jelenség.* Gondolat, Budapest.

GRIFFITH, Arthur

- 1918 *The Resurrection of Hungary A Parallel for Ireland.* Whelab and Son, Dublin.
- 2003 *Magyarország feltámadása. Példa Írország számára.* Editio Plurilingua, Budapest.

JOYCE, James

- 2008 *Ulysses. The 1922 text.* Jeri Johnson (ed.). Oxford University Press, Oxford
- 2012 *Ulysses.* Európa Könyvkiadó, Budapest.

KELEMEN Zoltán

- 2015 Ellentmondásra ébredéd: James Joyce és a magyarok. *Alföld: irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat* 2015/66. 76-9.

MCCOURT, John

- 2010 *A virágzás éve. James Joyce Triesztben (1904-1920)* Savaria University Press, Szombathely.

SOMOGYI Éva

1989 *Ferenc József*. Gondolat, Budapest.

TAKÁCS Ferenc

2013 *A hérosz és a kultusz James Joyce – tanulmányok – The Hero and his Cult Essays on James Joyce*. L'Harmattan – Könyvpont, Budapest.

WENNER Éva

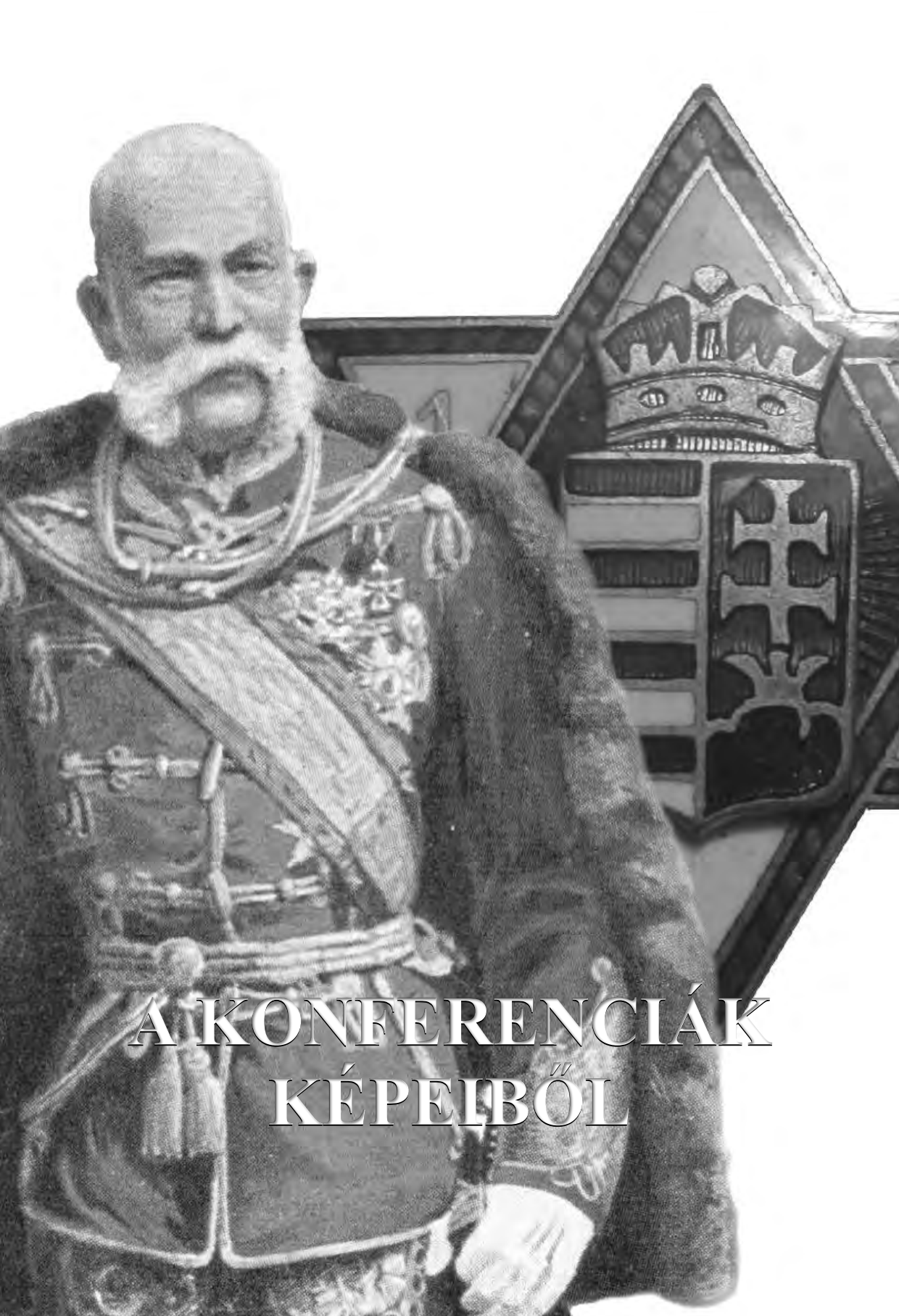
2009 *Irodalom a határon*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest.

KELEMEN, ZOLTÁN

THE *ULYSSES* AS THE LAST GREAT ARTISTIC PRODUCT OF THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE

The Coronation of Franz Joseph and Leopold Bloom

So the study focus on one single part of *Ulysses*, and resemble the 1867th coronation with its Irish reflections and with this parodical or deconstructive convergence in Joyce's novel. Beside the construction of historical narratives there can be important Joyce's such critical devices as the blasphemy, the deconstruction of the sacred and the construction of the most important part of the novel, which can be enlight the essence of this text. The study found connection between the king and the Austro-Hungarian Jews, what constructed Joyce, who had very close connection with the Triestian Jewish citoyen dwellers, who came mostly from Hungary. With this parodic coronation Joyce wants more than a simple destruction the holy Irish tradition, but creates a context in which everyone can realize the truly preservation of the folk and mythical tradition as well as the ironical parody of these.

A KONFERENCIÁK
KÉPELBŐL

"FRANZ JOSEPH MÁLKÉNU"

*Ferenc József a felekezeti béke,
a művészet és a tudomány pártfogója*

Tudományos konferencia
2016. október 27.

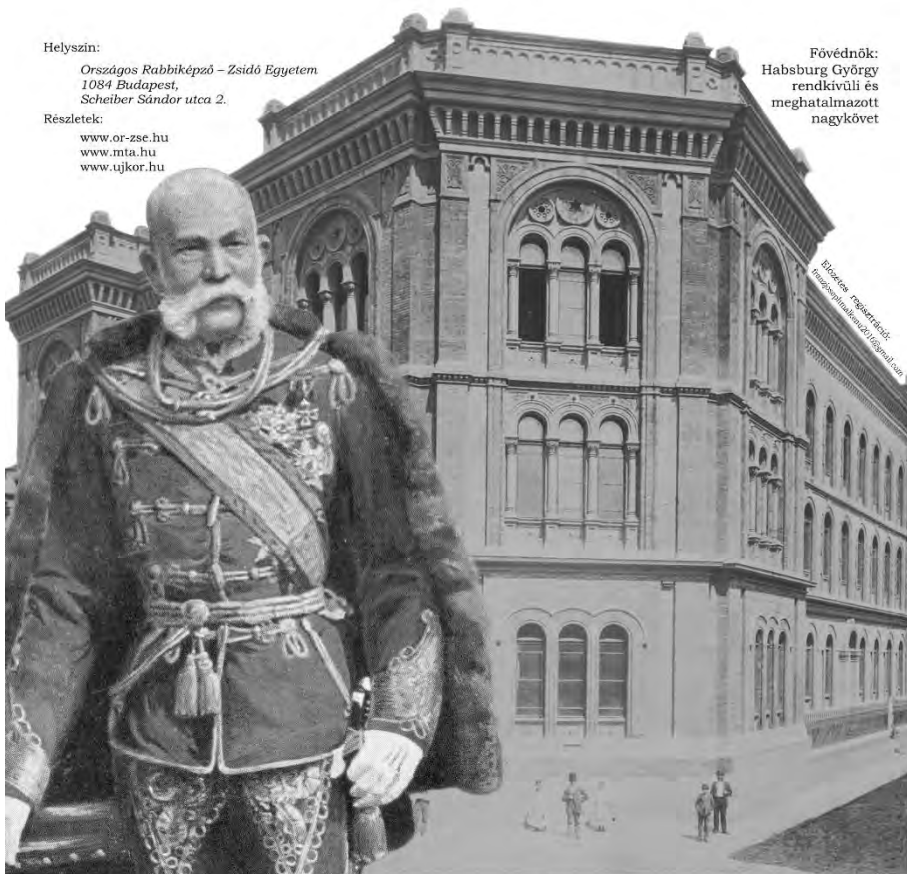
Helyszín:

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem
1084 Budapest,
Scheiber Sándor utca 2.

Részletek:

www.or-zse.hu
www.mta.hu
www.tjkor.hu

Fővédnök:
Habsburg György
rendkívüli és
meghatalmazott
nagykövet

Országos Rabbiképző
– Zsidó Egyetem

MTA-SZTE
VALLÁSI KULTÚRAKUTATÓ CSOPORT

Szegedi Tudományegyetem
Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék

Konferenciára érkezők az OR-ZSE előterében

Plenáris előadás az OR-ZSE Oktogonális termében

Zima András előad az OR-ZSE Dísztermében

Peremiczky Szilvia Goldmárkról beszél az OR-ZSE Dísztermében

„Fogadd a koronát. . .”

Ünnep és válság, hagyományok és reformkoncepciók,
múltpercepciók és jövőképek Magyarország utolsó

koronázási szertartása körül

Szeged, 2016. november 23-24.

Szegedért Alapítvány

Solymossy Sándor Egyesület

SZTE Magyar Jogtörténeti
Tanszék és Európai
Jogtörténeti Tanszék

MTA-SZTE Vallási
Kultúrakutató Csoport

MTA SZAB Jogi
Szakbizottság

SZTE-BTK Néprajz és Kultúra
Antropológiai Tanszék

Országos Rabbiképző
- Zsidó Egyetem

SZTE Magyar Jogtörténeti
Tanszék és Európai
Jogtörténeti Tanszék

A konferencia megnyitása a szegedi városházán

Eilika Habsburg megnyitja a szegedi városházán
a tanácskozást

A konferencia résztvevői a szegedi városházán

Landgraf Ildikó plenáris előadást tart IV. Károlyról

Koronázás a populáris kultúrában kiállítás (SZTE EK)

A kiállítás megnyitására várva:
Szajbéli Mihály és Eilika Habsburg

Pálffy Géza új kutatási eredményekről beszél (SZAB)

Katona Csaba az MTA „Lendület” Szent Korona
Kutatócsoportról beszél (SZAB)

A konferencia hallgatósága (SZAB)

Beszélgetés a hallgatósággal (SZAB)

„Nekem személyesen megadatott a lehetőség apósommal arról beszélgetni, hogy ő miképpen látta és emlékszik vissza kisgyermekként erre az időszakra, magára a koronázásra. Természetesen egy négyéves gyermek teljesen másként lát egy ilyen eseményt, mint a történész professzorok. Ő arról mesélt, hogy amikor 1989-ben hazajöhetett és sétálhatott a várnegyedben, minden sokkal kisebb volt, mint amire gyerekkorában emlékezett. Azonban megtalálta azokat a helyeket, ahol a koronázási domb volt és sétált azon az útvonalon, amelyen a koronázási templomtól visszamentek a palotába. Szintén mesélt még arról, hogy milyen benyomást tett rá a sok színes egyenruha, különösen a díszmagyart viselő főnemesek, valamint Tisza István fekete díszmagyar ruhájában.”

Eilika Habsburg

A modern politikai gondolkodás keretei a 19. század folyamán alakultak ki. Az uralkodó tisztelete ugyanakkor a modernitás társadalmi valóságában is jelen volt. A 20. század elejére a Habsburg Monarchia már nemcsak egy dinasztikus közösség, hanem egy sokirányú gazdasági, társadalmi és kulturális kötődésrendszer lett. A dualista rendszer modus vivendijét a gazdasági és nemzeti feszültségeket levezető Nagy Háború ingatta meg. A Magyar Királyság utolsó, modern eszközökkel is dokumentált, a sajtó révén számos véleményformáló csoport által értelmezett, művészi alkotások és könnyen sokszorosítható populáris emléktárgyak által megörökített koronázása a Nagy Háború társadalmi valóságába illeszkedett. Kötetünk a koronázás rítusát, percepcióit és kontextusát világítja meg több tudományterület szempontjából.

